

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

Berrin ÖZCAN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

Berrin ÖZCAN

Danışman: Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Faruk YILDIRIM
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Nigâr OTURAKÇI ORBAY
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu alışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Yeter TORUN ğRETMEN
(Danışman)

ye: Prof. Dr. Faruk YILDIRIM

ye: Doç. Dr. Nigr OTURAKÇI ORBAY

ye: Prof. Dr. Nurettin DEMİR

ye: Prof. Dr. Erdoğn BOZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen ğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

...../...../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, izelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 10 / 03 / 2022

Berrin ÖZCAN

ÖZET

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

Berrin ÖZCAN

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN

Mart 2022, 286 sayfa

Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin 13.-15. yüzyıllar arasını kapsayan ve Anadolu’da kurulup gelişen bir yazı dilidir. Karakteristik özellikleri sayesinde günümüzde bazı yapıların çözümlenmesini ve tarihsel süreçteki gelişimini göstermesi açısından önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesinde dil bilgisel birçok çalışma yapılmasına karşın anlamsal/kavramsal değerlendirmelerin yer aldığı incelemeler sınırlı sayıdadır. Bu araştırmada, Eski Anadolu Türkçesi metinleri üzerinde nedensellik kavramı, 12 ölçüte dayanarak incelenmiştir. Nedensellik, *yapı*, *bakış açısı*, *olumluluk-olumsuzluk*, *gerçeklik*, *etki*, *uzaklık*, *süreç*, *çokluk*, *doğrultu*, *indirgeme*, *açıklık* ve *söz dizimi* açısından değerlendirilmiş ve alt birimlere ayrılmıştır.

Nedensellik örnekleri, Türkçenin tarihi bir dönemi olan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *gündelik bilgi*, *dini bilgi*, *tıp*, *hukuk* gibi konuları içeren 26 yapıttan alınmış ve belirlenen ölçütleri örnekleyen tümcelere yer verilmiştir.

Araştırma giriş, kuramsal açıklamalar, yöntem, bulgular, sonuç ve değerlendirme olmak üzere beş bölümden oluşur. Giriş bölümünde çalışmanın çıkış noktasını oluşturan problemler, gerekçesi, amacı, önemi açıklanmış, çalışmanın sınırlılıkları belirlenmiş, kabul edilen sayıtlılar üzerinde durulmuştur. Ayrıca çalışma içinde kullanılan bazı terimlerin tanımlarına yer verilmiştir.

Kuramsal açıklamalar bölümünde öncelikle *kavram*, *kavram bilimi*, *kavram alanı* terimleri açıklanmış; ardından *neden* ve *nedensellik* kavramlarının dilde nasıl karşılık bulduğu irdelenmiştir. Nedensellikte *bilgi kaynakları* ve *değişkenler* üzerinde durulmuş, ayrıca nedensellikle bağlantılı olduğu düşünülen *erek (amaç)*, *koşul*, *ettirgenlik*, *durum*, *soru*, *görünüş/kılınış* ve *kiplik* ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Yöntem bölümünde, araştırmanın evreni ve örneklemini hakkında bilgi verilmiştir. Metinde verilen örneklerin hangi yöntemle seçildiği, seçilen örneklerin biçimsel olarak nasıl gösterildiği, örneklerin hangi ölçütlere göre değerlendirildiği ve ölçütlerin kaynağı açıklanmıştır. Çalışmada kullanılan biçimlerin işlevleri, yapılan çözümlemenin türü, çalışmada işaretli nedenselliğe yer verildiği, günümüz Türkçesine aktarımda benimsenen yol aktarılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde nedensellik ölçütlere dayalı olarak öncelikle biçim bilimsel açıdan sınıflandırılmış; ardından bakış açısına göre *öznel-nesnel*, olumluluk-olumsuzluk açısından *olumlu-olumsuz-yansız*, gerçeklik bağlamı açısından *gerçek-gerçek dışı-olası*, etki açısından *içsel-dışsal*, uzaklık açısından *yakın-uzak*, süreç açısından *doğrudan-dolaylı*, çokluk açısından *çoklu-zincirleme-seçenekli*, doğrultu açısından *öncül-ardıl-döngüsel*, indirgeme açısından *salt-ettirgen-ereksel-koşullu-zamansal-tarz*, açıklık durumuna göre ise *açık-örtük* alt başlıklarına, söz dizimi açısından *neden-sonuç-nedensellik işaretleyicilerinin* dizilimi alt birimlere ayrılıp açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde nedensellik ile ilgili her ölçüte bağlı sınıflandırma tek tek ele alınmış, Eski Anadolu Türkçesi nedensellik işaretleyicileri Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılmış, günümüzde kullanımını sürdürme ya da kullanımdan düşme durumu üzerinde durulmuştur. Nedenselliğin 12 ölçüte göre türünün hangi işaretleyicilerle kullanıldığı tablolarla gösterilerek açıklanmış ve ardından genel bir nedensellik değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Nedensellik, Eski Anadolu Türkçesi, kavram alanı, anlam, nedensellik işaretleyicisi, neden-sonuç ilişkisi.

ABSTRACT

CAUSALITY IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Berrin ÖZCAN

PhD Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Assoc. Prof. Yeter TORUN ÖĞRETMEN

March 2022, 286 pages

Old Anatolian Turkish is a written language that was established and developed in Anatolia between the 13th-15th centuries. Thanks to its characteristic features, it is important in terms of showing the analysis of some structures and their development in the historical process.

Although there are many grammatical studies in Old Anatolian Turkish, the studies that include semantic/conceptual evaluations are limited. In this study, the concept of causality on Old Anatolian Turkish texts was examined based on 12 criteria. Causality has been evaluated and subdivided in terms of *form, point of view, affirmation-negation, reality, effect, distance, process, multiplicity, direction, reduction, clarity, and syntax*.

Examples of causality are taken from 26 works that include topics such as *daily knowledge, religious knowledge, medicine, and law* belonging to the Old Anatolian Turkish period, which is a historical period of Turkish, and sentences exemplifying the determined criteria are included.

The study consists of five parts: introduction, theoretical explanations, method, findings, conclusion, and evaluation. In the introduction, the problems that constitute the starting point of the study, its reason, purpose and importance are explained. The limitations of the study were determined and the accepted assumptions were emphasized. In addition, definitions of some terms used in the study are given.

In the theoretical explanations section, first of all, *the terms of concept, concept science, concept field* are explained; then, the emergence of the concepts of *cause and causality* and how these concepts correspond in language are examined. *Information sources and variables* in causality are explained. In addition, it has been tried to explain the relations of *purpose, condition, causativeness, situation, question, aspect / attitude, and modality*, which are thought to be related to causality.

In the method section, information is given about the universe and sample of the research. The method by which the examples given in the text were selected, how the selected examples were shown formally, the criteria by which the examples were evaluated, and the source of the criteria were explained. The function of the forms used in the study, the type of analysis made, that marked causality is included in the study and the way adopted in the transfer to today's Turkish are conveyed.

In the fourth part of the study, causality is classified primarily in terms of morphology, then divided into the following sub-titles, explained and exemplified; *subjective-objective* according to the point of view, *positive-negative-neutral* in terms of positivity-negative, *real-unreal-possible* in the context of reality, *internal-external* in terms of effect, *near-far* in terms of distance, *direct-indirect* in terms of process, *multiple-chain-optional* in terms of multiplicity, *before/after effect-cyclical* in terms of direction, *purely-causative-target-conditional-temporal-style cause* in terms of reduction, *open-implicit* according to the openness, and the sequence of *cause-effect-causality markers* in terms of syntax is divided into sub-units, explained and exemplified.

In the last part of the study, classification based on each criterion related to causality was handled one by one, causality markers of Old Anatolian Turkish were compared with Turkey Turkish, and the state of being used or discontinued today was emphasized. The markers of the type of causality used according to 12 criteria were explained by showing with tables (It has been shown and explained with tables that the type of causality according to 12 criteria with which markers have been used, and a general causality evaluation was made.

Keywords: Causality, Old Anatolian Turkish, conceptual field, meaning, causality marker, cause-effect relationship.

ÖN SÖZ

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan bir anlaşma sistemidir. Bu sistemin, insan bilişindeki gereksinmelerin ya da düşüncelerin dışa yansıtılmak istenmesiyle ortaya çıktığı düşünülebilir. Dilin yazıya geçirilmesiyle birlikte geçmişteki insanların yaşayışları, inanışları gibi alanlar hakkında bilgi sahibi olunabilir. İnsan, zihin dili olan düşünceyi belirli kodlamalarla ifade eder. Birbirinden kilometrelerce uzakta ve birbirlerinden habersiz iki insanın, farklı dillerle ifade edilse de, anlam verme sistemi ve bilişinin işletilmesi benzerlik taşır. Anlam verme sistemi, evrendeki birbiri ardına gerçekleşen diziler arasında bağlantı kurularak oluşur. Böylece bilerek ya da bilmeyerek yapılan her iş, ardından bazı sonuçlar, bu sonuçlar da başka başka sonuçları doğurur... Bu olaylar dizisi arasındaki bağlantı, çok eski dönemlerden bu yana nedensel, ereksel (teleolojik) ya da rastlantısal gibi temelde üç ana yaklaşımla açıklanır. Yapılan literatür taraması bu ilişkinin, kendi içinde farklılıklar taşımasına rağmen genellikle nedensellik ilişkisiyle açıklandığını göstermiştir. Üzerinde en fazla teori üretilen yaklaşım yine nedenselliklerdir. Nedenselliğin işleyişiyle ilgili günlük yaşamda da izlenebilecek ilişkiler gözlenir. Nedensellik zincirinde yapılan küçük bir değişiklik, kelebek etkisiyle eskisinden daha farklı bir dalda ve artık geri dönüşü olmayan daha büyük sonuçları doğurabilir. O halde olaylar arasındaki ilişki yadsınamaz.

“Neden ve sonuç sonsuz bir danstan başka bir şey değildir.”¹ Bir dizi repliğinde rastladığım bu söz, evrenin işleyişini özetlemek ister gibidir. Evren, neden ve sonuçların sonsuz bir dansı mıdır? Yoksa bir tesadüfler zinciri mi? Yapılan araştırmalar, olaylar arasındaki ilişkiyi büyük ölçüde anlamlandırmaya ve dahası nedensellik olarak anlamlandırmaya yöneliktir. Neden ve sonuç ikilisinin bu dansı, acaba dile nasıl geçirilmiştir? Nedensellik ilişkisinde neden ve etki/sonuç değişkenleri ardışıklık içinde farklı biçimlerde birbirlerine bağlıdır. Bu farklılıklar, dil aracılığıyla anlam verme sisteminin düşünceye dönmüş biçiminin ayrıntılarını verir. “Düşünce mi dilden önce yoksa dil mi düşünceden önce oluşur” tartışması bir yana bırakılırsa, nedenin dile yansımaları, bize nedenselliğin hangi biçimlerde oluşabileceği bilgisini gösterebilir.

Dil, bize hem kültürel hem sosyal hem de bilişsel düzeyde bilgiler aktarır. Nedenselliğin başlangıcını, insan bilincinin/bilişinin varlığıyla ve evreni anlamlandırmaya çalışmasına kadar götürebiliriz. İnsanoğlu istese de istemese de biliş en

¹ DARK: İlk kez 2017 yılında gösterilen internet dizisi (2. Sezon 5. Bölüm 30. dakika).

ilkel dönemlerden itibaren belirli bir sistemde gözlemlerini ve deneyimlerini işler. Biliş, bu bilgileri kavramlaştırıp kodlar ve yaşamda bilişin kodlamasına uygun tepkiler, davranışlar, duygular vs. oluşur. Bu ifade ediş yöntemlerinden biri elbette ki dildir. Dil insan bilişinin sistematik bir üretimi sonucu gelişmiştir, bilişten dışarıya aktarılacak istenen şeyler bireysel farklılıklara bağlı olarak dile gelmiştir.

Bu çalışmayla 13.-15. yüzyıllar arasında kullanılan Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ilişkisinin dildeki görünüşleri değerlendirilmiştir. Tarihi dönemlere ait metinlerin kavramsal/anlamsal boyutuyla değerlendirilmesi nispeten bazı zorluklar taşısa da günümüzle karşılaştırma olanağı sunar. Dolayısıyla belirlenen dönemle günümüz arasındaki dilsel benzerlik ve farklılıklar nedenselliğin bilişsel düzeydeki işleyişini anlamamızı kolaylaştırabilir.

Araştırmamın her aşamasında yol gösterici ve yüreklendirici önerileriyle zihnime ıslık tutan ve bir danışmandan çok daha fazlası olan değerli hocam Doç. Dr. Yeter TORUN ÖĞRETMEN'e, bilimsel katkıları ve destekleriyle araştırmamın daha iyi olması için çabalayan başta Prof. Dr. Faruk YILDIRIM olmak üzere tez jürimde yer alan Doç. Dr. Nigâr OTURAKÇI ORBAY, Prof. Dr. Nurettin DEMİR ve Prof. Dr. Erdoğan BOZ'a teşekkür ederim.

Akademik hayatıma bilgileriyle, görüşleriyle ve duruşlarıyla katkı sunan tüm hocalarıma; akademik hayatımın doğrudan içinde olmasa da desteğini yüreğimde hissettiğim aileme teşekkür etmek isterim.

Berrin ÖZCAN

Adana / 2022

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖN SÖZ	viii
KISALTMALAR	xviii
SİMGELER.....	xix
TARANAN YAPITLAR.....	xx
TABLolar LİSTESİ	xxii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xxiv

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem ve Gerekçe.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı.....	4
1.3. Araştırmanın Önemi	5
1.4. Sayıtlar.....	5
1.5. Sınırlılıklar	6
1.6. Tanımlar.....	6

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1. Kuramsal Açıklamalar	7
2.1.1. Kavram ve Kavram Alanı.....	7
2.1.2. Nedensellik Kavramı	8
2.1.3. Nedensellik Kuramının Dildeki Bileşenleri.....	15
2.1.4 Nedensellikte Bilgi Kaynakları.....	17
2.1.5. Nedensellikte Değişkenler	17
2.1.6. Nedenselliğin Diğer Kavram Alanlarıyla İlişkisi	18
2.1.6.1. Neden-Erek İlişkisi.....	19
2.1.6.2. Neden-Koşul İlişkisi.....	21

2.1.6.3. Neden-Ettirgen İlişkisi	24
2.1.6.4. Neden-Durum İlişkisi.....	26
2.1.6.5. Neden ve Soru İlişkisi	26
2.1.6.6. Nedensellik Yapıları ve Görünüş-Kılınış İlişkisi	27
2.1.6.7. Nedensellik Yapıları ve Kiplik İlişkileri	28

BÖLÜM III YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntemi	30
---------------------------------	----

BÖLÜM IV BULGULAR ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

4.1. Yapı Açısından Nedensellik	33
4.1.1. Biçimbirimsel Nedensellik İşaretleyicileri	34
4.1.1.1. Ad Durum Ekleri	34
4.1.1.1.1. $+(y/n)A$	35
4.1.1.1.1.1. Adıl + A	36
4.1.1.1.1.2. Ad + İyelik Eki + $(n)A$	37
4.1.1.1.1.3. Eylem+ $-mA_k + A$	38
4.1.1.1.1.4. Eylem+ $-mA_k + IIK + A$	39
4.1.1.1.2. $+(n)dA$	40
4.1.1.1.3. $+(n)dAn$	40
4.1.1.1.3.1. Ad $+(n)dAn$	42
4.1.1.1.3.2. Adıl $+(n)dAn$	43
4.1.1.1.3.3. Ad + İyelik Eki $+(n)dAn$	43
4.1.1.1.3.4. Eylem + $-mA_k + dAn$	44
4.1.1.1.4. $+n$	45
4.1.1.1.5. $+(n)CA$	46
4.1.1.2. Eylemsi Ekleri	46
4.1.1.2.1. Adlaştırma Ekleri.....	47

4.1.1.2.2. Ortaç Ekleri	47
4.1.1.2.3. Ulaş Ekleri.....	48
4.1.1.2.3.1. Yalın Ulaş Ekleri	49
4.1.1.2.3.1.1. $-(y)A \dots -(y)A$	49
4.1.1.2.3.1.2. $-(y)All$	51
4.1.1.2.3.1.3. $-(y)ArAk$	54
4.1.1.2.3.1.4. $-(y)IcAk$	55
4.1.1.2.3.1.5. $-(y)IncA$	57
4.1.1.2.3.1.6. $-(y)ken$	59
4.1.1.2.3.1.7. $-(y)Up$	60
4.1.1.2.3.1.8. $-(y)U$	61
4.1.1.2.3.1.9. $-sA$	63
4.1.1.2.3.2. Birleşik Ulaş Ekleri.....	65
4.1.1.2.3.2.1. Durum Ekleriyle Oluşan Ulaş Ekleri.....	66
4.1.1.2.3.2.1.1. $+(y/n)A$ Durum Ekiyle Oluşan Ulaş Ekleri.....	66
4.1.1.2.3.2.1.1.1. $-dUğInA$	66
4.1.1.2.3.2.1.2. $+dA$ Durum Ekiyle Oluşan Ulaş Ekleri.....	67
4.1.1.2.3.2.1.2.1. $-dUkdA$	67
4.1.1.2.3.2.1.2.2. $-dUgIndA$	68
4.1.1.2.3.2.1.2.3. $-(y)AndA$	69
4.1.1.2.3.2.1.3. $+dAn$ Durum Ekiyle Oluşan Ulaş Ekleri.....	69
4.1.1.2.3.2.1.3.1. $-dUgIndAn$	69
4.1.1.2.3.2.1.3.2. $-(y)AllIdAn$	71
4.1.1.2.3.2.1.4. $+(n)CA$ Durum Ekiyle Oluşan Ulaş Ekleri.....	71
4.1.1.2.3.2.1.4.1. $-dUkçA$	71
4.1.1.2.3.2.1.4.2. $-dUgIncA$	72
4.1.1.2.3.2.2. Diğer Eklerle Oluşan Ulaş Ekleri.....	73
4.1.1.2.3.2.2.1. $-(y)UbAn / -(y)UbAnI$	73
4.1.1.2.3.2.2.2. $-dUgInleyin$	74

4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri	74
4.1.2. Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri.....	80
4.1.2.1. Görevli Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri.....	80
4.1.2.1.1. İlgeç İşlevli Birimler.....	80
4.1.2.1.1.1. Son Çekim İlgeçleri	81
4.1.2.1.1.1.1. <i>birle</i>	81
4.1.2.1.1.1.2. <i>deyü</i>	82
4.1.2.1.1.1.3. <i>göre</i>	88
4.1.2.1.1.1.4. <i>içün</i>	89
4.1.2.1.1.1.5. <i>ile</i>	95
4.1.2.1.1.1.6. <i>ötürü</i>	96
4.1.2.1.1.1.7. <i>şonra</i>	98
4.1.2.1.1.1.8. <i>ucundan</i>	99
4.1.2.1.1.1.9. <i>üzere</i>	100
4.1.2.1.1.1.10. <i>üzerine</i>	101
4.1.2.1.1.2. Ön Çekim İlgeçleri.....	102
4.1.2.1.1.2.1. <i>çün/çünki/çünkim</i>	102
4.1.2.1.1.2.2. <i>tâ (ki/kim)</i>	104
4.1.2.1.1.3. İlgecimsi/İlgeçlikler	105
4.1.2.1.1.3.1. <i>elinden</i>	105
4.1.2.1.1.3.2. <i>ışkına</i>	106
4.1.2.1.1.3.3. <i>hürmetine</i>	107
4.1.2.1.1.3.4. <i>uğurına</i>	107
4.1.2.1.1.3.5. <i>yolına</i>	107
4.1.2.1.1.3.6. <i>yoluında</i>	108
4.1.2.1.1.3.7. <i>yüziçün/yüzinçün</i>	108
4.1.2.1.1.3.8. <i>yüzinden</i>	109
4.1.2.1.1.3.9. <i>yüzi şuyına</i>	109
4.1.2.1.2. Bağlaç İşlevli Birimler	110
4.1.2.1.2.1. Tek Sözcükten Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler	111
4.1.2.1.2.1.1. <i>ancak</i>	111
4.1.2.1.2.1.2. <i>andan</i>	112
4.1.2.1.2.1.3. <i>böylelikle</i>	112

4.1.2.1.2.1.4. <i>çünkü</i>	113
4.1.2.1.2.1.5. <i>eger/ger</i>	113
4.1.2.1.2.1.6. <i>ki/kim</i>	114
4.1.2.1.2.1.7. <i>meger</i>	116
4.1.2.1.2.1.8. <i>nitekim</i>	117
4.1.2.1.2.1.9. <i>pes</i>	117
4.1.2.1.2.1.10. <i>yoğsa</i>	119
4.1.2.1.2.1.11. <i>zira</i>	120
4.1.2.1.2.2. Öbekleşmeyle Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler	121
4.1.2.1.2.2.1. Durum Ekleriyle Öbekleşen Bağlaç İşlevli Birimler	122
4.1.2.1.2.2.1.1. <i>bir sebebden</i>	123
4.1.2.1.2.2.1.2. <i>bu/ol sebebden</i>	123
4.1.2.1.2.2.1.3. <i>bu vechile</i>	124
4.1.2.1.2.2.2. Ulaç Öbeğinden Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler	125
4.1.2.1.2.2.2.1. <i>böyle/eyle degeç</i>	125
4.1.2.1.2.2.2.2. <i>böyle edicek</i>	127
4.1.2.1.2.2.2.3. <i>böyle/eyle olsa</i>	127
4.1.2.1.2.2.3. İlgeç Öbeğinden Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler	128
4.1.2.1.2.2.3.1. <i>andan/şundan berü</i> ...	129
4.1.2.1.2.2.3.2. <i>andan sonra</i>	130
4.1.2.1.2.2.3.3. <i>andan/bundan/şundan ötürü</i>	131
4.1.2.1.2.2.3.4. <i>anuğün</i>	133
4.1.2.1.2.2.3.5. <i>bu sebep birle</i>	134
4.1.2.1.2.2.3.6. <i>bunun üzerine</i>	135
4.1.2.1.2.2.4. Ki/Kim Bağlacıyla Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler	136
4.1.2.1.2.2.4.1. <i>anuğün ki</i>	136
4.1.2.1.2.2.4.2. <i>bola(y) ki</i>	137
4.1.2.1.2.2.4.3. <i>bundan ötürü kim</i>	137
4.1.2.1.2.2.4.4. <i>eyle kim</i>	137

4.1.2.1.2.2.4.5. <i>ola kim</i>	138
4.1.2.1.2.2.4.6. <i>ol vaktin kim</i>	138
4.1.2.1.2.2.4.7. <i>şunun üzere kim</i>	138
4.1.2.2. Anlamli Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri	139
4.1.2.2.1. Ad ve Ad İşlevli Birimler	139
4.1.2.2.1.1. <i>bahâne</i>	139
4.1.2.2.1.2. <i>hikmet</i>	140
4.1.2.2.1.3. <i>kaşd / maşsud</i>	141
4.1.2.2.1.4. <i>ma 'nâ</i>	142
4.1.2.2.1.5. <i>ne</i>	142
4.1.2.2.1.6. <i>neden</i>	142
4.1.2.2.1.7. <i>sebeb</i>	143
4.1.2.2.1.8. <i>vech</i>	144
4.1.2.2.2. Belirteç İşlevli Birimler	145
4.1.2.2.2.1. Tek Sözcükten Oluşan Belirteç İşlevli Birimler	145
4.1.2.2.2.1.1. <i>ne</i>	145
4.1.2.2.2.1.2. <i>neçün/niçün</i>	146
4.1.2.2.2.1.3. <i>neden</i>	147
4.1.2.2.2.1.4. <i>nereden</i>	147
4.1.2.2.2.1.5. <i>neyel/niye</i>	147
4.1.2.2.2.1.6. <i>nişe</i>	148
4.1.2.2.2.1.7. <i>nite</i>	148
4.1.2.2.2.2. Öbekleşmiş Belirteç İşlevli Birimler	149
4.1.2.2.2.2.1. <i>ne maşlahata</i>	149
4.1.2.2.2.2.2. <i>ne sebebden</i>	149
4.1.2.2.2.3. Kalıplaşmış Tümcelerden Oluşan Belirteç İşlevli Birimler	150
4.1.2.2.2.3.1. <i>ne bilsün</i>	150
4.1.2.2.2.3.2. <i>ne oldı (kim)</i>	150
4.1.2.2.2.3.3. <i>ne var ki</i>	151
4.1.2.2.3. Eylemler	151
4.1.2.2.3.1. Biçimbirimsel İşaretleyicili Eylemler	152
4.1.2.2.3.2. Sözlüksel Eylemler	152

4.1.2.2.3.3. Sözdizimsel Eylemler	153
4.2. Bakış Açısına Göre Nedensellik	156
4.2.1. Öznel Neden	157
4.2.2. Nesnel Neden.....	172
4.3. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Nedensellik	176
4.3.1. Olumlu Neden-Olumlu Sonuç	179
4.3.2. Olumlu Neden-Olumsuz Sonuç	181
4.3.3. Olumlu Neden-Yansız Sonuç	182
4.3.4. Olumsuz Neden-Olumlu Sonuç	183
4.3.5. Olumsuz Neden-Olumsuz Sonuç.....	184
4.3.6. Olumsuz Neden-Yansız Sonuç	188
4.3.7. Yansız Neden-Olumlu Sonuç	190
4.3.8. Yansız Neden-Olumsuz Sonuç	193
4.3.9. Yansız Neden-Yansız Sonuç	196
4.4. Gerçeklik Açısından Nedensellik	199
4.4.1. Gerçek Neden	199
4.4.2. Gerçek dışı Neden.....	200
4.4.3. Olası Neden	202
4.5. Etki Açısından Nedensellik	203
4.5.1. İçsel Neden	204
4.5.2. Dışsal Neden.....	205
4.6. Uzaklık Açısından Nedensellik	207
4.6.1. Yakın Neden	208
4.6.2. Uzak Neden	209
4.7. Süreç Açısından Nedensellik	210
4.7.1. Doğrudan Neden.....	210
4.7.2. Dolaylı Neden.....	211
4.7.2.1. Salt Dolaylı Neden	211
4.7.2.2. Düzenleyicili Neden.....	213
4.7.2.3. Aracılı Neden	215
4.8. Nedenlerin Çokluğu İlkesi Açısından Nedensellik.....	216
4.8.1. Çoklu Neden	217
4.8.2. Çoklu Sonuç.....	218

4.8.3. Zincirleme Neden	220
4.8.4. Seçenekli Neden	221
4.9. Doğrultu Açısından Nedensellik.....	222
4.9.1. Öncül Neden	223
4.9.2. Ardıl Neden	225
4.9.3. Döngüsel Neden.....	226
4.10. İndirgeme Açısından Nedensellik.....	228
4.10.1. Salt Neden.....	228
4.10.2. Ettirgen Neden	231
4.10.3. Ereksel Neden.....	233
4.10.4. Koşullu Neden	235
4.10.4.1. Olağan Koşullu Neden	236
4.10.4.2. Olmayası Koşullu Neden	237
4.10.5. Zamansal Neden	239
4.10.6. Tarz Neden.....	241
4.11. Açıklık Durumuna Göre Nedensellik	242
4.11.1. Açık Neden	242
4.11.2. Örtük Neden.....	244
4.12. Söz Dizimi Açısından Nedensellik	245
4.12.1. [neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç	246
4.12.2. neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]	247
4.12.3. [nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç	248
4.12.4. sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]	249
4.12.5. neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç.....	250

BÖLÜM VI

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

5.1. Değerlendirme ve Sonuç.....	252
----------------------------------	-----

KAVRAMLAR DİZİNİ	281
-------------------------------	------------

KAYNAKÇA.....	282
----------------------	------------

KISALTMALAR

AFC	: <i>Ahmet Fakih, Çarhname</i>
akt.	: aktaran
bkz	: bakınız
DK	: <i>Dede Korkut</i>
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
GN	: <i>Âşık Paşa, Garib-name</i>
GTS	: <i>Güncel Türkçe Sözlük</i>
IŞK	: <i>Işkname</i>
KE	: <i>Kısas-ı Enbiya</i>
KEMŞ	: <i>Ahmet Fakih, Kitabı Evsafı Mesacidi 'ş-Şerife</i>
KM	: <i>Kitabü'l Mühimmât</i>
KVH	: <i>Kırk Vezir Hikâyeleri</i>
MBN	: <i>Sadrüddin Şeyhoğlu, Marzuban-name</i>
MC	: <i>Ahmed-i Dâ'i, Miftâhu'l-Cenne</i>
MŞ	: <i>Müntahab-ı Şifâ</i>
MT	: <i>Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı</i>
Nİ	: <i>Nedensellik İşaretleyicisi</i>
SK	: <i>Sirâcü'l Kulûb</i>
SN	: <i>Mes'ud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahar</i>
ŞHM	: <i>Şeyyad Hamza'nın Beş Manzumesi</i>
TN	: <i>Ahmed-i Dâ'i, Tıbb-ı Nebevî</i>
TS	: <i>Türkçe Sözlük</i>
TT	: <i>Türkiye Türkçesi</i>
YED	: <i>Yunus Emre Divanı</i>
YZ	: <i>Şeyyad Hamza, Yûsuf u Zeliḥâ</i>

SİMGELER

A	: a, e
D	: d, t
I	: ı, i
U	: u, ü
X	: ı, i, u, ü
K	: k, q, g, ğ
N+	: Olumlu neden
N-	: Olumsuz neden
N±	: Yansız neden
S+	: Olumlu sonuç
S-	: Olumsuz sonuç
S±	: Yansız sonuç

TARANAN YAPITLAR

Bu çalışmada, nedensellik ilişkisi kuran yapıların belirlendiği ve biçimsel/anlamsal olarak sınıflandırılan örneklerin alındığı metinler aşağıda sıralanmıştır. Bu yapıtların tarihlendirilmesiyle ilgili bazı farklı görüşler olmasına karşın tarihi olarak genel bir bakışla şöyle sıralanabilir:

13. yy yapıtları

- AFC Mecdut Mansuroğlu (1956). *Ahmet Fakih, Çarhname*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- KEMŞ Hasibe Mazıoğlu (1974). *Ahmet Fakih, Kitabı Evsafı Mesacidi 'ş-Şerife*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 167.
- RN Mustafa Tatçı (1991). *Yunus Emre Divanı Risâletü'n-Nushiyye* (Tenkitli Metin). Ankara: Kültür Bakanlığı/1361.
- ŞHM Sadettin Buluç (1956). *Şeyyad Hamza'nın Beş Manzumesi*, TDİD VII/1-2, İstanbul.
- YED Faruk Kadri Timurtaş (1972), *Yunus Emre Divanı*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, S. 1.
- YZ Ümit Özgür Demirci, Şenol Korkmaz (2008). *Şeyyad Hamza, Yūsuf u Zeliḥā*. İstanbul: Kaknūs Yayınları.

14. yy yapıtları

- DVG Halide Dolu (İşleyen), *Dâstân-ı Varka ve Gülşah*. Türkiyat Enstitüsü T. No.260
- GN Saadet Çağatay (1977). *Türk Lehçeleri Örnekleri I* (3. Basım), *Âşık Paşa, Garib-name*, Ankara: DTCF Yayınları: 9
- IŞK Sedit Yüksel (1965). *Işkname- İnceleme-Metin* Ankara Üniversitesi, DTCF-Ankara.
- İSN Mehmet Kanar (2011). *Ahmedî-İskendername*, İstanbul: Say Yayınları.
- KE Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Murat Küçük (2013). *Kıyas-ı Enbiya* (Metin, Sözlük-Dizin, Notlar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KN Enfel Doğan (2016). *Keykâvus Bin İskender Bin Veşmgîr- Kâbûs-nâme* (Tercüme eden Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1173.

- MBN Zeynep Korkmaz (1973). *Sadraddin Şeyhoğlu, Marzuban-name* (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım). Ankara: DTCF Yayınları.
- MC Gürer Gülsevin (1989), *Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne* (Metin-Dil Özellikleri-Dizin), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya, C. I-II, VIII+929 s.
- MT Kemal Yavuz (2007), *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı* (Gülşen-nâme) [Metin ve Aktarma], Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- NHT Azmi Bilgin (1996). *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 663.
- SK Yakup Karasoy (2013). *Sirâcü'l Kulûb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Yazarının kim olduğu tartışmalı)
- SN Cem Dilçin (2016). *Mes'ud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- TM Binnur Erdağı Doğuer (2013). *Tuhfe-i Mübârizî (Hekim Bereket)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1079.
- TN Önder Çağırın (1992). *Ahmed-i Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî (İmlâ, Fonetik, Morfoloji, Karşılaştırmalı Metin, İndeks ve Sözlük)*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

15. yy yapıtları

- DK Sadettin Özçelik (2005). *Dede Korkut* (Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin). Ankara: Gazi Kitabevi.
- HŞ Faruk K. Timurtaş (1963), *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i*, İnceleme-Metin, İÜEF Yayınları, İstanbul.
- KCN Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (2014). *Mehmed Neşri Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Neşri Tarihi). Ankara: Türk Tarih Kurumu
- KM Sadettin Özçelik (2001). *Kitabü'l Mühimmât*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 266.
- KVH Gürer Gülsevin (1983). *Kırk Vezir Hikâyeleri*, Ankara Üniversitesi, DTCF, Türk Dili Bölümü Bitirme Tezi, Ankara.
- MŞ Zafer Önler (1990). *Müntahab-ı Şifâ* (Celâlüddin Hızır-Hacı Paşa). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 559.

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Nedensellik Bildiren Sözdizimsel Ettirgen Eylemler	154
Tablo 2. Neden ve Sonuç Değişkenlerinin Olumluluk-Olumsuzluk Durumları	178
Tablo 3. Nedensellik Bildiren Ad Durum Ekleri	253
Tablo 4. Nedensellik Bildiren Ortaç Ekleri.....	253
Tablo 5. Nedensellik Bildiren Yalın Ulaç Ekleri	254
Tablo 6. Nedensellik Bildiren Birleşik Ulaç Ekleri	255
Tablo 7. Nedensellik Bildiren Ettirgenlik Ekleri	255
Tablo 8. Nedensellik Bildiren İlgeç İşlevli Birimler.....	256
Tablo 9. Nedensellik Bildiren Tek Sözcükten Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler	257
Tablo 10. Nedensellik Bildiren Öbekleşmeyle Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler	257
Tablo 11. Nedensellik Bildiren Ad İşlevli Birimler	259
Tablo 12. Nedensellik Bildiren Belirteç İşlevli Birimler	259
Tablo 13. Nedensellik Bildiren Eylemler.....	260
Tablo 14. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ad Durum Ekleri	261
Tablo 15. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ulaç Ekleri	262
Tablo 16. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren İlgeç İşlevli Birimler	263
Tablo 17. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Bağlaç İşlevli Birimler.....	264
Tablo 18. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ad İşlevli Birimler	265
Tablo 19. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Eylemler.....	266
Tablo 20. Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Belirteç İşlevli Birimler	266
Tablo 21. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Ekler	267
Tablo 22. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren İlgeç İşlevli Birimler	268
Tablo 23. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Bağlaç İşlevli Birimler	269
Tablo 24. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Ad İşlevli Birimler.	270
Tablo 25. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Belirteç İşlevli Birimler	271
Tablo 26. Gerçeklik Açısından Neden Bildiren Birimler	271
Tablo 27. Etki Açısından Neden Bildiren Birimler	272
Tablo 28. Uzaklık Açısından Neden Bildiren Birimler	272

Tablo 29. Süreç Açısından Neden Bildiren Birimler	273
Tablo 30. Nedenlerin Çokluğu İlkesi Açısından Neden Bildiren Birimler.....	273
Tablo 31. Doğrultu Açısından Neden Bildiren Birimler.....	274
Tablo 32. İndirgeme Açısından Neden Bildiren Birimler.....	275
Tablo 33. Açıklık Açısından Neden Bildiren Birimler	276
Tablo 34. Söz Dizimi Açısından Neden Bildiren Birimler	277

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Nedensellikte Değişkenler.....	18
Şekil 2. Neden, erek, ettirgen, durum ve koşul ilişkisi.....	19
Şekil 3. Rudolph'un neden ve amaç bildirmede neden-etki ilişkisi	19
Şekil 4. Saltweit'in neden, amaç ve koşul tümceleri ilişkisi	22
Şekil 5. Neden, erek ve koşul ilişkisi.....	22
Şekil 6. Rudolph'un neden ve koşul bildirmede çıkış noktası farklılığı	23
Şekil 7. Neden ve ettirgen ilişkisi.....	25
Şekil 8. İçsel neden.....	205
Şekil 9. Dışsal neden	206
Şekil 10. Seçenekli neden.....	221
Şekil 11. Olağan koşullu neden	236
Şekil 12. Olmayası Koşullu Neden.....	238

BÖLÜM I

GİRİŞ

İnsan ruh, beden ve zihin birlikteliğinden oluşmuş bir varlıktır. İlişki kurabilmek için her bir öge kendine bir dil yaratır. Ruhun dili, duygular; bedenin dili, devinimler; zihnin dili ise düşüncelerdir. İnsan, duygularını ve düşüncelerini aktarmak için matematiksel bir altyapıya sahip konuşma/yazı dilini kullanır. Dolayısıyla dil, zihnin çalışma sisteminin dışavurumudur. Bu düşünceyi Aristoteles, “Söylenmiş sözler anlıksal (zihinsel) içeriklerin, yazılmış sözler de söylenmiş sözlerin imleridir.” (Denkel, 1996, s. 10) sözüyle destekler. İnsan evreni, doğayı zihniyle algılar ve dile aktarır. Bunun sağlamasını, Eski Yunan düşünürlerinden Herakleitos, dili anlamının evreni anlamakla eşdeğer olduğunu, evrenin anlaşılmasının dilin anlaşılmasına bağlı olduğunu vurgulayarak yapar (Zıllıoğlu, 1993, s. 123). Dil bize insan bilincinin kavrayabildiği ölçüde evrenle ilgili bilgiler verir. Evrendeki birçok şeyin işleyişi birbirine benzer nitelikte ilerlediği için küçük birimlerin çözümlenmesi bize büyük resim hakkında fikir verir.

İnsanın kavramlaştırma ya da anlamlandırma sistemi, zihinsel süreçler sonucunda belirli sorulara yanıt bulmaya çalışarak ama daha çok nedenselliği sorgulayarak oluşmuştur. İnsan, evrendeki varoluşu bir temele dayandırma, bir kaynak bulma, bir çıkış noktası oluşturma gereksinimi duyar. Neden, bir şeyin özünü, formunu ve doğasını taşır. Davidson, eylemlerin açıklanmasının ona neden olan zihinsel olayları tespit etmekle olanaklı olduğunu düşünür (Cevizci, 2010, 1145). İnsan zihni, deneyimlerini, gözlemlerini bilişine işlerken neden-sonuç ilişkisi kurmaya eğilimlidir. Neden-sonuç ilişkisinin verildiği metinler okumayı ve anlamlandırmayı kolaylaştırır. Nitekim neden ve sonuç tümcelerinin bulunduğu metinlerin daha kolay anlaşılması üzerine yapılan bilimsel incelemeler de vardır (Demirbaş, 2021, s. 181). Bu yüzden, nedeni bulduran soru sözcükleri dışındaki soruların net bir yanıtı varken “neden” sorusunun yanıtını bulmak zorlayıcıdır; yanıt bulunsa bile bilişsel olarak zihinde bir yer edinmesi ihtiyacı doğar, aksi takdirde hep bir yarım kalmışlık, tamamlanamamışlık içerir.

Nedensellik, geçmişten günümüze doğayı, evreni anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan, temelinde sorgulama içeren bir soru sözcüğüne dayanır. *Neden* sorusunun ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinemese de, bilincin bir ürünü olduğu için bilinçle birlikte insan yaşamının ilişkiler ağında yerini aldığı söylenebilir. İnsanların yanıtını

bulmakta en zorlandığı soru olması, onunla ilgili görüşleri, yorumları, değerlendirmeleri artırır. Nedenselliğin tarihi sürecinde birçok yönden değerlendirildiği, hâlâ kesin ve tüm zamanlarda kabul edilecek bir sonuca varılmadığı düşünülebilir. Bunda nedenselliğin çok yönlü ve kapsayıcı niteliğinin de etkisi bulunabilir.

Nedensellik ile ilgili farklı disiplinlerde (felsefe, ekonomi, istatistik, işletme, hukuk, din, psikoloji, sosyoloji vd.) incelemeler sonucunda belirli çıkarımlar elde edilmiştir. Bu çıkarımların bazıları kuram boyutuna ulaşmış, kimileri de görüş ya da yaklaşım olarak literatürde yerini almıştır. Bununla ilgili konuya 2.1. *Kuramsal Açıklamalar* kısmında kısaca yer verilmiştir. Dil çalışmalarında da farklı diller üzerinde yapılan nedensellik çalışmaları bulunmaktadır. Türkçe üzerinde nedenselliği bir yönüyle ya da bir bölümüyle ele alan dil çalışmalarından bazıları şunlardır.

Johanson (1993), “Typen kausaler Satzverbindungen im Türkischen” adlı yazısında Türk dillerindeki nedensel birleşik tümce türlerini onomasiyolojik olarak değerlendirmiştir. Çalışmasında neden ve sonuç ilişkili bir durumun Türkçede nasıl ifade edilebileceğini incelemiştir.

Uslu (1996), “Almanca ve Türkçe önermelerde nedensellik işlevi” adlı doktora çalışmasında farklı yapıdaki iki dilin (Almanca-Türkçe) nedensellik ilişkisini nasıl kurduğunu önermeler üzerinden işlevi öne çıkararak ele almıştır. Çalışmada, örnekler, veriye dayalı olarak (yani betimsel) değil, araştırmacının kendi üretimi/kullanımı doğrultusunda verilmiştir. Araştırmacı Almanca ve Türkçe nedensellik yapılarını, sözdizimsel olarak da sınıflamıştır.

Bolulu (1996), “Neden-Sonuç Tümcesi” adlı yazısında, Türkçede neden-sonuç ilişkisi kuran yapıları birer örnekle kısaca anlatmıştır. Araştırmada 16 neden yapısı verilmiş; neden-sonuç sırası ve olumluluk-olumsuzluk hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

Uslu (2001), “Türkçede Neden Bildirme İşlevi: ‘için’ İlgeci ve ‘-dAn’ Eki” adlı yazısında, için ilgecinin daha öznel yargılarla, -dAn ekinin ise nesnel/genelgeçer yargılarla bildirildiğini ve neden bildiren bu iki yapının basamaklandırılabilirliğini aktarmıştır.

Özcan (2015), “Haldun Taner’in öykülerinde nedenleme” adlı yüksek lisans çalışmasında, Cumhuriyet dönemi sanatçılarından Haldun Taner’in öykülerinde kullandığı neden bildiren yapıları biçimbilgisel olarak incelenmiştir.

Erkuş (2015), “Neden nedensellik ve olasılık (Bir Deneme)” adlı kitabı doğrudan dil çalışması olmamasına rağmen, nedenselliği felsefi boyuttan hareketle pozitif

bilimlerdeki karşılığıyla anlatmış; nedenselliğin tarihçesini, bilimsel temellerini, nedensel çıkarımları ve insanın neden algısını ayrıntılı olarak irdelemiştir.

Demirbaş (2021), “Risâletü’n-Nushiyye’de Neden Sonuç Cümleleri” adlı yazısında, Yunus Emre ve dili hakkında verdiği bilginin ardından farklı disiplinlerin neden-sonuç ilişkisine bakış açısını incelemiş, sonrasında nedensellik bildiren tümceleri sınıflandırmıştır.

Çalışmanın bir bölümünde neden-sonuç ilişkisi kuran yapıların verildiği ya da neden bildiren yapıların içinde bulunduğu biçimbirimleri inceleyen diğer çalışmalar kaynakça bölümünde verilmiştir.

Bu çalışmada, anlam çerçevesinde doğrudan dil çalışması olmamakla birlikte felsefe, psikoloji gibi farklı alanlarda yapılan çalışmalar da inceleme kapsamında genel olarak yararlanılmıştır. Bu veriler ışığında, Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ağırlıklı olarak biçimbilimi, söz dizimi ve anlambilimi açısından değerlendirilmiştir.

1.1. Problem ve Gerekçe

Bu araştırmada, nedensellik kavramının Eski Anadolu Türkçesi metinlerdeki görünüşleri 12 farklı ölçüte göre ele alınmış ve nedensel ilişki türleri belirlenmiştir. Böylece her ölçüte göre farklı ve birden fazla problem ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 1) Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan nedensellik işaretleyicileri nelerdir? Bu işaretleyiciler anlamsal, biçimsel ya da sözdizimsel farklılık taşır mı; bu işaretleyiciler Türkiye Türkçesine gelindiğinde art zamanlı olarak biçim ve anlam açısından nasıl değişiklikler göstermiştir?
- 2) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik tümceleri bakış açısına göre değerlendirildiğinde konuşurun işaretleyici tercihi var mı?
- 3) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik tümcelerinin *neden* ve *sonuç* değişkenlerinin olumluluk-olumsuzluk durumu nasıldır?
- 4) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik tümcelerinin gerçeklik durumu nedir?
- 5) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellikte etki, içsel bir etkiyle mi yoksa dışsal bir etkiyle mi gerçekleşir?
- 6) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden* bildiren ifadelerin sonuca uzaklığı nasıldır?

- 7) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden* ve *sonuç* arasındaki bağlantı sürece nasıl yansımıştır?
- 8) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *nedenin* ya da *sonucun* çokluğu dile nasıl aktarılmıştır?
- 9) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *nedenin* doğrultu açısından zamansal sıralamadaki yeri neresidir?
- 10) Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik işaretleyicileri indirgeme açısından birincil olarak mı yoksa ikincil olarak mı *neden* bildirir? Eğer işaretleyici ikincil olarak *neden* bildiriyorsa bu yapının birincil işlevi nedir?
- 11) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden* değişkeni açıklık ölçütüne göre dile nasıl aktarılır?
- 12) Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ilişkisinde *neden*, *sonuç* ve *nedensellik işaretleyicisi* değişkenlerinin söz dizimindeki yeri neresidir?

Bu çalışma, temelde yukarıdaki sorulara yanıt bulmak için hazırlanmış, soruların yanıtları başlıklar altında değerlendirilmiş, her bir sorunun yanıtı için bir alt başlık açılmıştır. Nedenselliğin çok yönlü bir kavram olması, farklı ölçütlere göre ele alınabilmesini sağlamıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, çok boyutlu bir kavram alanı olan nedenselliğin, Eski Anadolu Türkçesi metinleri üzerinde belirlenen 12 ölçüte göre değerlendirilerek nedensel ilişki türlerinin belirlenmesidir. Böylece biçimbilimsel olarak neden-sonuç ilişkisi kuran yapılar, bu nedensellik yapılarının işaretleyicileri, neden işaretleyicilerinin art ve eş zamanlı görünümü, anlambilimsel olarak neden işaretleyicileri arasındaki ilişkinin niteliği, nedenin bakış açısına göre öznel ya da nesnel oluşu, olumluluk-olumsuzluk durumu, neden ifadelerinin gerçeklik durumu, nedenselliğin içsel ya da dışsal etkiyle oluşumu, nedensel indirgemedede nedenin birincil ya da ikincil işleviyle kullanımı, nedenin sonuca uzaklığı, nedenin sürece yansımaları, nedenlerin ya da sonuçların çokluğunun dile yansımaları, nedenin doğrultusu, nedenin bağlamda açıkça ifade edilip edilmediği, *sözdizimsel* (syntactic) olarak neden ve sonuç değişkenlerinin söz dizimindeki yeri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca neden işaretleyicileri, Eski Anadolu Türkçesi merkeze alınarak değerlendirilmiş, nedenselliğin 13-15. yüzyıllar arasındaki görünümüne

bakılmış ve Türkiye Türkçesindeki görünümüleriyle karşılaştırılmıştır. Böylece tarihi bir dönemle günümüzdeki kullanımlar arasındaki benzerlik ve farklar belirlenmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinin yazı dili olarak ilk evresini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki nedensellik yapılarının ilişki türleri ortaya çıkarılmıştır. Neden-sonuç ilişkili ifadeleri oluşturan işaretleyiciler, geçmişte genellikle biçimbilimsel açıdan ele alınmıştır. Çalışma, kavramsal bir konuyu tarihi metinler üzerinde incelemesi, geçmiş ve günümüz neden işaretleyicilerini karşılaştırması, oluşturulan neden ifadelerinin *yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme, açıklık* ve *söz dizimi* açılarından türünü belirlemesi açısından önemlidir. Araştırma, nedenselliği farklı boyutlarıyla değerlendirilerek alandaki bir eksiği doldurması, konusunun yeni araştırmalara olanak vermesi ve ilham olması açısından da Türk dili, dil bilimi alanlarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sayıltılar

Bu çalışmada, doğruluğu genel olarak kabul edilen ve kanıtlamaya gerek duymadan tarafımızca kabul gören başlıca sayıltılar şunlardır:

- Nedensellik kuramının varlığı, dünyadaki ya da evrendeki eylemler dizisinin neden-sonuç ilişkisi içinde olduğu, herhangi bir rastgeleliğin söz konusu olmadığı ve dolayısıyla bir nedensel açıklama ve yükleme kabul edilmektedir.
- Nedensellik araştırmalarında sonsuz bir döngüye girmekten ve ilk neden yüklemesinden kaçınmak için nedenlerin sonlu olduğu, ilk ve son nedeni bilmek gerekmediği (Erkuş, 2015, s. 15) kabul edilmektedir.
- Araştırmanın örnekleminde belirlenen yapıtların, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazıldığı ve bu dönemin dil özelliklerini taşıdığı düşünülmektedir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış farklı konularda ve nitelikteki yapıtlardan belirlenen amaca yönelik örneklemin nedensellik kavramı çerçevesinde belirlenen 12 ölçüte göre değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır.

Türkçenin diğer tarihi ve çağdaş dönemlerinde neden bildiren başka işaretleyiciler de bulunmaktadır. Ancak yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde belirlenemeyen nedensellik işaretleyicileri, değerlendirilmeye alınmamıştır.

1.6. Tanımlar

Neden(sellik) işaretleyicileri: Neden-sonuç veya neden-etki ilişkisini sağlayan işaretleyicilerdir.

Yöneten: Tümcede ilişkileri belirleyen öge, yüklem.

Yönetilen: Tümcede yönetene uyan öge, özne, nesne, tümleç gibi ögeler.

Onomasiyolojik: İşaret ve biçimi kapsayan bilimle ilgili, adbilimsel.

Olumsuzlayıcı: Yapısal olarak olumsuzluğu sağlayan bir işaretleyici kullanılmasıdır.

Olumsuzlayıcısız: Yapısal olarak olumsuzluk sağlayan bir işaretleyicinin kullanılmamasıdır.

Yansız: Olumlu ya da olumsuz ayrımı gözetmeyen ve birbirinin yerine kullanıldığında anlam farkı oluşturmeyen, hem olumlu hem olumsuz anlam içeren ya da olumlu ve olumsuz anlam ifade etmeyen birimleri karşılar.

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1. Kuramsal Açıklamalar

2.1.1. Kavram ve Kavram Alanı

Nedensellik kavramının kökleri felsefeye dayanır. Felsefe ve birçok alanın ortak konusu olan nedensellikten önce kavram, kavrambilim, kavram alanı gibi terimleri açıklamak yerinde olacaktır. *Kavram* (Alm. *Begriff*, Fr. *concept, notion*, İng. *concept, notion*) sözcüğü, *Güncel Türkçe Sözlük*'te “Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı.” olarak tanımlanan bir sözcüktür. En yalın biçimiyle birbiriyle ortak özellikler taşıyan şeylerin aynı çatı altında toplanmasıdır. Atkinson ve Hilgard (2009), kavramın tüm bir sınıfı temsil ettiğini; belirli bir sınıfla ilişkilendirdiğimiz özellikler kümesi olduğunu belirtir (Susan, Loftus, Wagenaar s. 332). Vardar (2002), kavramı “Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünüş, imge; bir nesne, varlık ya da oluşan anıksal imgesi; gösterilen.” olarak açıklar (s. 132).

Kavramın oluşumu ise öğrenmeye dayanır. Aksan (2009), kendine özgü bir dili olan her toplumun, evrendeki durumları ve eylemleri anlatmak için ses birliklerinden yararlandığını ve bu ses birleşimleriyle onları kavramlaştırdığını belirtir (s. 30). İnsanın, en ilkel zamanlarda bile çevreyi, doğayı anlamak için bilişsel düzlemde bir işleyiş sistemi kurduğu günümüzdeki deneyimlerinden örneksenebilir. Lyons, kavramlar arasında bir hiyerarşi olduğunu, önce üst kavramın (*hypernymy*), sonra alt kavramın (*hyponymy*) oluştuğunu söyler (1968, s. 453). Birey deneyimleriyle aşama aşama evrendeki devinimlere şemalar oluşturur. Bu şemalar, önce kavramı daha sonra da birbiriyle ilgili kavramları içine alan *kavram alanını* ortaya çıkarır. Atkinson, R. Atkinson, Smith, Bem, Hoeksema (2009)'a göre, kavramın iki işlevi vardır. Birincisi kavramın dünyayı kavranabilir birimlere bölerek bilişsel ekonomiyi beslemesi, ikincisi ise insan tarafından henüz algılanmamış bilgiyi bilişsel olarak tahmin etmemize izin vermesidir. Eğer bir kavram alanı oluşturulmazsa her yeni durum/olay/nesne/varlık için yeni bir sözcük tanımlanması gerekecekti ve bu da dilin söz varlığını bir yığın haline getirecekti. (s. 332). Bu da dünyayı adlandırmayı ve bu adları öğrenmeyi zorlaştıracaktı. Bunun önüne geçmek için bilişsel düzeyde gruplamalarla kavram alanları oluşturulmaya çalışıldı.

Kavram alanı (conceptual field), belli bir kavram alanındaki sözcüklerin anlam ilişkilerinin oluşturduğu bütünlüktür. Trier'in ürettiği bu terim, kavramlardan birinde beliren değişikliğin, onunla bağıntılı sözcük anlamlarında da görülecektir (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 173). Kavram çalışmalarında ortak özellikleri bulunan varlık, olgu, dizi tanımlanırken yan kavramlar da kavram alanına dâhil edilir. Kavramlar birimlere bölündüğünde bölümler arasında anlam bağları oluşur. İnsanın doğayı, evreni anlamaya çalışması bir tür nedensellik kavram alanını çözümleme çalışmasıdır. Nedensellik kavram alanı, içinde amaç, ko

şul, ettirgenlik, durum gibi kavramları da barındırabilir.

Kavram alanı oluşturma, yeni durumları karşılama, eskisiyle karşılaştırma, ilişkilendirme ya da yeni kavram oluşturma gibi evrelere sahiptir. Deneyimlerin bilişte gruplanması, dünyayı daha anlaşılabilir kılma çabasıdır. Kavram oluşturma, öğrenmeyle paralel olarak genelden özele doğru ilerler.

Kavram bilimi (semasiology), kavramı inceleyen bilim dalıdır. Gösterenlerden yola çıkarak bunların belirttiği kavramları, dil birimlerinin anlamını, dilsel birimler arasındaki anlam ilişkilerini ve anlam değişmelerini gösteren anlambilim alt alanıdır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 173). Bu çalışmada neden işaretleyicileri, nedeni oluşturan dil birimlerinin alt anlamları, dilsel birimler arasındaki nedensellik ilişki türleri yer almaktadır.

Kavramla dil arasındaki ilişkiye yönelik, kimi araştırmacılar dilden bağımsız olarak kavramların bulunduğunu, kimi araştırmacılar ise kavramların dille birlikte var olabileceğini savunur (Aksan, 2009, s. 41). Bilimin bir farkındalık süreci olması nedeniyle kavramların farkında olunduktan sonra dilsel olarak ifade edilmesi bizce daha mantıklıdır.

2.1.2. Nedensellik Kavramı

Nedensellik, fen bilimlerinden sosyal bilimlere, eğitimden sanata, psikolojiden sosyolojiye, doğadan sosyal yaşama birçok alanda kullanılan bir kavramdır. Birçok bilim dalının temelinde nedensellik ilişkisi yatar. Felsefenin başat sorularından biri olmasının nedeni bu olsa gerektir. Peki, bu kavram Türkçede ve Türkçenin tarihi dönemlerinde nasıl dile gelmiştir? Dile gelme süreci kuşkusuz ki dilin olanaklarına bağlı olarak değişiklik gösterir. Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinin birçok yapıyla nedeni işaretleyebilen, anlam ayırtılarını aktarabilen bir dil olduğu görülmüştür.

Nedenselliğin oluşumu, kavramın oluşumu ile doğrudan ilgilidir. İnsan bilişi, evreni anlamlandırma sürecinde durumlar, eylemler, devinimler arasında ilişki kurar (Heider, 1958, s. 16). Bu ilişkiler ağı, bakış açısına göre değişiklik göstermekle birlikte genellikle nedensellik ilişkisiyle açıklanır. Nedensellik kavramının oluşumunun açıklanmasında bakış açısı önemli bir yer tutar. Bir kavrama bakış açısı, onun dilsel düzleme yansımalarını da etkilemektedir. Nedensellik, bilimin her alanında çok sık kullanılan bir kavram olduğundan çok fazla dilsel işaretleyiciye ya da birime sahiptir. Kavram çalışmalarında dil birimleri kadar o dil konuşurlarının kültürleri, sosyal ya da psikolojik davranışları, hayata ve doğaya bakışları, kendilerini ifade edişleri de önemlidir. Dil bütün bunların bir taşıyıcısı durumundadır; matematik ve istatistik gibi bilimlere benzer belli bir sistem üzerine kurulmuş simgelerle anlamlı bütünler oluşturarak kültürü yansıtmaktadır. Bir toplumda kültür ne kadar gelişmiş olursa dilsel düzleme yansımalarının ayırtıları o kadar fazla olur. Örneğin deniz kültürünün yaşandığı bir yerde denize ait söz varlığının ya da kar kültürünün yaşandığı bir yerde karla ilgili söz varlığının çok olduğu görülür.

Nedenselliğin oluşumu konusuna dönersek insanın var oluşunu anlamlandırmasına dayanan bir ilişkiyle karşılaşırız. Birey, dünyayı nedensel bağlar kurarak biliş ve algı yolunu izleyerek daha anlamlı hale getirir. Bu nedenle birey bilişsel süreçte bir anlam verme sistemi geliştirir (Cüceloğlu, 2007²). Nedensellik ilişkisi kurma, bireyin küçük yaşlardan itibaren öğrenme yoluyla farkına vardığı, daha sonraki dönemlerinde geliştirdiği (görünenden görünmeyene) ve yaşamının sonuna kadar sorgulamayı sürdürdüğü bir yetidir. İnsan, öğrenme yaşantılarını artırdıkça, olaylar arasında kurduğu nedensel bağları da geliştirir (Erkuş, 2015, s. 55). Belli bir yaşa kadar somut dünya ve gerçekliklerle ilgilenirken sonraları görünmeyeni de anlamlandırma kapsamına alarak bilişsel sistemini işletir. Nedenselcilik görüşüne göre, bir fenomeni anlamak, onun nedensel ilişkilerini anlamaktır; Davidson, bir eylemi açıklamanın, o eyleme yol açan, neden olan zihinsel olayları belirlemek olduğunu savunur (Cevizci, 2010, s. 1145).

Literatürde *nedensellik yüklemesi* olarak adlandırılan nedensel ilişki kurma durumu, bireyi kimi zaman doğru bir nedensellik ilişkisine kimi zaman da yanlış ya da sanal bir nedensellik ilişkisine götürebilir (Erkuş, 2015). Nedensellik ister “doğru” isterse “yanlış” ya da “sanal” bir gerçekliğe dayansın dile aktarılabilir. Bu incelemede nedenin

² <http://www.dogancuceloglu.net/yazilar/327/anlam-verme-sistemleri-ve-insan-1/>

doğruluğu ya da yanlışlığı irdelenmeden dilsel düzlemdeki durumu ve nasıllığı değerlendirmeye alınmıştır. Çünkü neden birçok bilgi kaynağına dayanabilir. Bilginin kaynağı, bireyin öznel ya da nesnel bakışına göre her türlü bilgiden oluşabilir (bkz. 2.1.3. Nedensellikte Bilgi Kaynakları).

Tüm bilimlerin ortak çalışma alanı *neden* (cause, reason), Türkçe Sözlük'te “Bir olayı ve durumu gerektiren, doğuran başka olay veya durum, sebep” olarak tanımlanan bir sözcüktür. Nedensellik ilişkisinde bağımsız değişkendir ve sonrasında yaşanacak olay, durum ya da eylemlere kaynaklık eder. Öncüdür ve bir etkiye sahiptir. Neden değişkenindeki küçük bir değişiklik, öncelikle sonuçta ve geniş çerçevede kelebek etkisiyle daha sonraki durumlarda/eylemlerde büyük farklılıklar yaratır.

Nedensel (causal), nedenle ilgili olan, nedenselliğin varlığını kabul eden, nedensel eylemlerin varlığına inanan, nedensel düzenlilik ilkesinde kullanılan bir sıfattır. Ardışık ya da eş zamanlı iki olaydan sonra gelen olayı, kendinden önce gelen olayla açıklamaya *nedensel açıklama* (causal explanation) denir (Cevizci, 2010, s. 1143). Evreni ve doğayı anlama çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan nedensel açıklama, beraberinde nedensellikle ilgili bazı kuramları ve ilkeleri de doğurur. Bazı araştırmacılar evrenin işleyişiyle veya varoluşuyla ilgili görüşlerini nedensellik kuramlarının gerekliliğiyle açıklarken bazıları nedensellikle ilgili evrensel bir yasanın olanaklı olamayacağını düşünür. Nedensellik kuramlarını açıklamadan önce nedensellik ve ortaya çıkışına bakmak gerekir.

Nedensellik (causality), zaman dizisi içinde birbiriyle ilişkili iki değişkenin birinin diğerine bağlı olduğu ve öncül (bağımsız) olmadan ardıl (bağımlı) değişkenin ortaya çıkamayacağı ilişkidir. Nedenselliği savunan düşünürler, doğada ve sosyal yaşamda bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve neden-sonuç değişkenlerinin birbirini izleyen bir düzende sürdüğünü savunur. Nedensellik ilişkisi etkiler üzerine kurulmuştur, bu etki ileriye doğru ve nedenin kaynak, öz, doğa olduğu bir ilişkidir.

Nedenselliğin bir kuram olarak tarihte ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, olaylar arasındaki nedensellik ilişkisinin farkına varılışının antik çağa kadar götürülebileceği varsayılmaktadır. “Çoklu Zeka” kuramında Gardner (1983), çalışmalarında bireyin, doğduğu andan itibaren bir “anlam verme sistemi” içinde bu ilişkiyi kurduğunu ve yedi yaşına kadar evreni ve genel anlamda yaşamın işleyişiyle ilgili bu anlam verme sistemini geliştirdiğini belirtmiştir. Bu sistemin farkındalığının gelişmesi, tarihlendirme çalışmalarında önemlidir. İlk insanların doğanın işleyişini anlamaya çalışması ve doğanın bazı kurallarının olduğunu fark etmesi kolaylıkla tahmin

edilebilir. Doğa olaylarının tanrının insanları cezalandırması ya da ödüllendirmesi olarak görülmesi de doğal bir nedensellik ilişkisi kabul edilebilir.

Nedenselliğin tarihi içinde ortaya çıkan nedensellik kuramına bağlı alt kuramlar vardır: Özneden bağımsız olarak var olan maddi nesnelerin, insanın duyularının temeli olduğunu ileri süren *nedensel algı teorisi* (causal theory of perception); insanın sahip olduğu bilgilerin nedeninin doğal çevre olduğunu düşünen *nedensel bilgi teorisi* (causal theory of knowledge); insanın davranışlarını, inanç, istek ya da anılar sonucunda geçmişteki zihinsel olaylarla veya edimlerle ilişkilendiren *nedensel eylem teorisi* (causal theory of action); bir ismin semantik değerini o ismin göndermede veya atıfta bulunduğu birey ya da kendilikle özdeşleştirilen anlamı savunan *nedensel gönderim teorisi* (causal theory of reference) (Cevizci, 2010, s. 1144).

Nedensel kuramların yanında doğrudan bir kuram olarak değerlendirilmese de nedensellik ile ilgili görüşler de vardır: Bunlardan ilki *nedensel determinizm* (causal determinism)dir. *Nedensel determinizm*, dünyadaki her şeyin bir nedeni olması gerektiğini, hiçbir şeyin nedensiz olmadığını, her şeyin nedensel yasalara bağlı olduğunu ve nedenselliğin evrenselliğini, zorunluluğunu ve nesnelliğini savunan görüştür. Bu görüşte bir fenomeni anlamak onun nedensel ilişkilerini anlamakla olanaklıdır. Bir diğer görüş olan *nedensel materyalizm*, maddenin etkisiyle ya da sonucuyla zihinsel olay ve durumların oluştuğunu düşünür. Üçüncü olarak *nedensel varlık anlayışı*, varlığın tek başına bir neden olamayacağını ve çeşitli nitelikler aracılığıyla kurulan bağın yeterli neden ilkesiyle tamamlanması gerektiğini savunan görüştür. Son olarak *nedenselcilik*, bir fenomeni anlamının onun nedensel ilişkilerini anlamak olduğunu savunan görüştür (Cevizci, 2010, s. 1145).

Nedensel yükleme (causal attribution), iki değişken arasında nedensellik ilişkisi kurmadır. Nedensel yükleme, bireyin deneyimlerine, hayata bakış açısına, toplumsal değerlerine, kültürüne, bilimsel bilgisine ve benzerlerine göre değişkenlik gösterir. Bu yönüyle nedensel yüklemenin geçerliliği tartışılabilir. Nedensel yükleme veya nedensel çıkarım çoğu zaman bilimsel ya da bilimsel olmayan verilere dayanarak yapılabilir. Erkuş (2015), bireyin etken, eylemin de sonuç olduğu fiziksel nesnelerle ilişkilerde *bağımlılık ilişkisi* kurulduğunu; bağımlılık ilişkisinin yanında oluşan ve birkaç kez yinelenen olaylarla bağımlılık ilişkisi arasında ise *izlerlik ilişkisi* olduğunu belirtir (s. 68). Örneğin araba yıkamakla yağmur yağması arasında, birçok kimse tarafından kurulan izlerlik ilişkisi vardır. Bu ilişkide *gerçek olmayan bir neden* söz konusudur. Yağmur yağmasının

nedeni arabayı yıkamak olamaz. Bu izlerlik ilişkisi kimi zaman bireysel algıyla kimi zaman da toplumsal algıyla oluşur.

İki bağımsız değişkenin birbiriyle ilişkilendirilmesi ve bu değişkenlerden birine gerçek olmayan neden yüklemesi yapılması, kişinin kendi çıkarı üzerine kurulmuşsa *yanlış nedensellik*; bireyin iradesi dışında toplum tarafından belirlenmişse *sanal nedensellik* adını alır. Yanlış nedenselliğe, sen dili, duygularımızın davranışlarımızı yönlendirmesi, komplo teorisi üretme, uğur/uğursuzluk ve benzerleri verilebilir. Erkuş (2015), sen dilinin, nedensellik ilişkisinde nedeni dışsal bir etki gibi görmek olduğunu; davranışları duyguların değil bilişin yönettiğini ve duyguların asıl neden olmayacağını (çünkü duygular biliş tarafından işlenir ve durumların tekrarında verilen tepkiler bilişin ürünüdür); komplo teorisi üretmede de sorumluluğun tek sahibinin kurum, devlet vs gibi bir güç olduğunu dile getirir (s. 69).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yapılan çözümlemede yanlış ya da sanal nedensellik örneklerini bulmak olanaklıdır. Yanlış nedensellikteki sen diline Dede Korkut metnindeki *Bir yigid [e]r senüñ ucuñdan aramuzdan egsildi* (DK, 152a). “Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi.” tümcesi örnek verilebilir. Bu tümcede *aramuzdan egsildi* sonucunun nedeni doğrudan *sen* adılına yüklenmiştir. Duygularımızın davranışlarımızı yönlendirmesine ise şu örnek verilebilir: *Beyregüñ korkusından kaçdı* (DK, 61b). “Beyrek’in korkusundan kaçtı, ...” tümcesinde *kaç* sonucunun nedeni Beyrek’e karşı duyulan *korku* duygusudur. Burada kaçmanın nedeni doğrudan duygunun kendisi değil, bilişin Beyrek algısını olumsuz işlemesidir. Böylece nedensel yükleme korku duygusuna yapılmış ve dilsel düzleme biliş değil, duygu aktarılmıştır.

Sanal nedensellikte ise rüyanın veya falın gerçekleşmesi, batıl inançlar ve davranışların farkında olunmayan bir gerçekdışı nedensellik gösterdiği ve bireysel bir saygınlığa hizmet etmediği belirtilir (Erkuş, 2015, s. 72). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de düşün, müneccimlerin, falcıların etkisine yer verildiği görülür. Örneğin *Kıyas-ı Enbiya*’da geçen şu olayın içinde hem falcıların söylediklerinin hem de düşün gerçekleşmesi tanıklanır:

...Nemrūd evvel başına tāt uyan ve yir yüzinde cabbārlik kılan ve ādemileri gendü kullığına kıgırıp tañrıvan diyenidi ve anuñ **falcıları** ve **müneccimleri** varıdı pes (4) Nemrūda eyitdiler senüñ ilünde işbu yıl içinde bir oğlan doğa yir ehlinüñ dinin döndüre (5) ve senüñ helākligüñ anuñ elinde ola müneccimler bunu ilerüki peygāmbarlar kitabında bilmişlerdi (6) Suddi eyitdi Nemrūd düşünde gördi kim bir

yılduz doğar ayuñ ve güneşüñ nūrın giderür pes Nemrūd (7) katı korkdı müneccimlerin ve falcıların kığırdı ve ol düşden şordı bular eyitdiler işbu yıl içinde (8) senüñ ilünde bir oğlan doğa senüñ ve kavmunuñ helāklığı anuñ elinde ola pes Nemrūd buyurdı (9) kim ol yıl içinde neçe oğlan doğarsa boğazlayalar ve buyurdı kim erenler ‘avratlarına yakın varmaya (10) pes her on gişi üstine bir gişi kodı kaçan ‘avratları hayz görse korıdı erenlerle oturmağa kaçan (11) hayzdan arınsa ‘avratları erenlerden ayırıp beklerleridi tā kim ol oğlan vücuda gelmeye...

Nedensel yükleme kimi zaman yüce bir güce, tanrıya, Allah’a yapılır. Buradaki yüce güce nedensel yükleme yapılmasını iki biçimde ele alabiliriz. Birincisi tüm nedenlerin başlangıcını oluşturan ilk neden tanrı yüklemesidir. *İlk neden*³, tanrıyı yalnızca ilk neden olarak kabul eden, tanrı için başka herhangi bir güç ve nitelik tanımayan, vahyi reddeden görüş, neden tanrıcılıktır⁴ (TS, 2005, s. 487). İlk neden ya da başka bir deyişle nedeni olmayan neden, bütün evrenin nedeni, evreni yaratan tanrı ya da özgür iradedir. İlk neden, sonsuz sayıdaki nedenler zincirinin başlangıç noktasını gösterir. Ancak burada Erkuş’un da üzerinde durduğu gibi nedenlerin sonsuz bir döngüye girmesinden ve ilk neden yüklemesinden kaçınma yolu benimsenmiştir. Nedensel yüklemelerde nedenlerin bir sonunun bulunduğu ve neden araştırmalarında ilk ya da son nedeni bilmek gerekmediği düşünülmektedir. Çünkü ilk neden ya da nedeni olmayan neden, başka olayları etkileyen ancak kendisi nedensellik dizisi dışında olan nedendir ve onu bilmek var oluşu, son nedeni bilmek de yok oluşu değerlendirmek anlamına gelir.

İkincisi yüce gücün bir düzenleyici olduğu ve insanın gücünün yetmediği, çaresiz kaldığı veya insan bilinciyle açıklamakta zorlandığı durumlarda başvurduğu tanrıdır (bkz.4.7.2.2. Düzenleyicili Neden). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde belirlenen neden yapılarında görülen “tanrı” ve “Allah”, düzenleyici durumundadır. İnanç ve otoritenin anlatıldığı metinlerde yüce gücün neden ve sonuç ilişkilerinde belirleyici olduğu, insanların kendilerinin üstünde bir güce veya bunun işleyişini gösteren bir kader inancına sahip olduğu görülebilir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi, İslamiyet’in halka

³ İlk neden ya da nedeni olmayan neden olarak bilinen görüşe karşı çıkan ve ilk neden yüklemesinin çelişik olduğunu düşünen ilkeye nedenler dizisinde sonsuzca *geriye gidiş ilkesi* denir. Evrende mutlak bir nedenselliğin hüküm sürdüğünü, olayların meydana getirdiği nedensellik dizisinin zaman içinde bir başlangıcı olmadığını, nedensel zincirde sonsuzca geriye gidilebileceğini, nedensellik dizisinin dışında kalan hiçbir olay ya da varlık bulunmadığını öne süren ilke, kendisine neden olunmamış bir ilk nedenin söz konusu olamayacağını, böyle bir ilk nedenden söz etmenin nedensellik ilkesinden vazgeçmekle eşanlamlı olduğunu gösterir (Cevizci, 2010, s. 1143).

⁴ *İlk neden* görüşünün diğer adı *neden tanrıcılığıdır*.

anlatılması için dini yapıtların çokça yazıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla toplumda inanç ve otorite varlığını hissettirir, bu durum metinlere de yansır.

Nedensel yüklemde göz ardı edilmemesi gereken bir özellik de nedenin bir *bütünsellik* içermesidir. Örneğin, birinin ölmesinin nedeninin, ölümün gerçekleşme biçimine göre farklılık gösteren birden çok adımı vardır. Yusuf u Züleyha’da belirlenen *yûsuf emr êtdi buları bağladur / öldürün der kamusını ağladur* (YZ, 1307). “Yusuf buyurdu, bunları bağlatır, hepsini öldürün, der ve ağlatır.” örneğindeki öldürme işleminde metin bağlamında nedensel yüklemenin yapıldığı iki özne vardır: Yusuf ve öldürmesini buyurduğu kişiler. Bu öldürme eyleminin gerçekleşmesi için gerçek dünyada birçok adımın gerçekleşmesi gerekir. Dile aktarılan tümcede Yusuf’un buyurması adımı yer alır. Sonrasında buyurduğu kişiler bir yöntemle öldürür. Bu kişilerin silah kullandığını düşünürsek kişinin ölmesi için silahın çalışır durumda olması, karşıdaki kişiyi öldürebilecek bir yere isabet edebilmesi gibi adımların işleyebilmesi gerekir. Ayrıca ölüm nedeni için Yusuf mu, onun buyruğundakiler mi, silah mı, silahın çalışır durumda olması mı, silahın isabet ettiği yer mi, kan kaybı mı, gibi birçok adımı sorgulamak gerekir. Bu durumda neden, metin bağlamında aktarıcının dikkat çekmek istediği şeye veya metnin niteliğine ve anlatılan şeyin gereğine göre değişebilir. Dil düzlemine bu adımlardan biri aktarılırsa neden tekli incelenir, eğer birden çok adım aktarılırsa çoklu nedende değerlendirilir.

Nedensel yüklemde değişkenler arasındaki ilişkinin isabetli olması önemlidir. Birbiriyle ilgisi olmadığı halde iki değişken arasındaki bağı nedensellik ilişkisi olduğunun düşünülmesi *nedensellik sallaması*⁵ olarak adlandırılır. Nedensellik sallaması, sonucun neden gerçekleştiğinin bilinmemesi durumunda insanlar tarafından olası ya da hiç ilgisi bulunmayan seçeneklerden birine neden yüklemesi yapılmasıyla oluşur (Erkuş, 2015, s.39).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde metinlerin, eğitilmiş insanlar tarafından yazıldığı düşünülürse nedensel sallamanın yazılı metinlerde görülmediği düşünülebilir, ancak yine dönemin şartları dikkate alındığında bilimsel çalışmaların görece çok da olanaklı olmadığı durumlarda (sağlık, hukuk vd.) nedensellik sallamasının kullanıldığını tanımlayabiliriz. Günümüzde günlük yaşamda birçok insanın nedensellik sallaması yaptığı görülse de bunu bir hipotez olarak düşünüp araştırma yapıldığında, diğer bir deyişle nedensellik sallaması doğrulandığında bilimsel veriye dönüşebilir.

⁵ Bu adlandırma Adnan Erkuş tarafından yapılmıştır.

Nedensellik kavram alanıyla ilgili olan *neden bilimi* (etiyoloji), nedensellik ilişkilerinde neden olmanın, nedenselliğin, olgulara yol açan sebepleri inceleyen bilim dalıdır. Etiyoloji terimi, Yunanca “αἰτία aitia = sebep” ve “λόγος logos = söz” sözcüklerinden türemiştir. İster fen ister sosyal isterse sağlık alanında olsun karşımıza çıkan birçok araştırmanın temeli bu bilime dayanır. Bilimlerdeki betimleme, açıklama, tahmin etme ve kontrol süreci, nedensellik bağlarının çözümlenmesiyle olanaklıdır. Çalışmamızda bir sonucun neden ortaya çıktığını değil, bilinen bir nedenin dil dizgesindeki görünümünün farklı açılardan türünü belirlemek amaçlanmıştır.

Nedensellik ilişkisi, farklı disiplinlerde birçok ölçüte dayandırılabilir. Örneğin; Kelley (1967), insan davranışlarını açıkladığı nedensel yükleme teorisinde nedensel çıkarımları üç ölçüte göre belirler: aynı davranış benzer durumda da gerçekleşirse *tutarlılık*, davranışın kendine özel durumu *ayırt edicilik* ve herkesin aynı şekilde davranması *görüş birliği* (konsensüs) ölçütlerine dayanır. Bu ölçütlerin yüksekliğinin davranış biliminde bir anlamı vardır (Erkuş, 2015, s. 60). Nedensel yüklemelerin dil düzlemine aktarımı elbette psikolojide, sosyolojide ya da diğer bilimlerde görülür. Yapılan çözümlemede metinler, daha çok günlük yaşamı, geleneksel ve dinsel bilgileri içerdiği için nedensellik ilişkilerinde de bu bilimlere ait bulgular görmek olanaklıdır.

Nedensel açıklamanın dil düzlemine aktarılmasına *nedenleme* denir (Özcan, 2015, s.18). Nedenleme, nedenselliğin yalnızca yapısal yönünü ifade eden ve biçimbilimle ilgili bir kavramdır. Türkçede neden-sonuç ilişkili tümceler oluşturabilmek için çok fazla nedenleme yapıları bulunur. Bu yapılar kimi zaman yalnızca neden anlamı taşıırken kimi zaman da neden anlamına zaman, amaç, koşul, tarz ya da ettirgenlik gibi alt anlamlar da eşlik eder.

2.1.3. Nedensellik Kuramının Dildeki Bileşenleri

Dilde, dil bilgisel dizgede bağlaşıklık ve bağdaşıklık ilkelerine uygun kurulan tümcelerde nedensellik ilişkisi olup olmadığını gösteren bazı bileşenler vardır. Nedenselliğin alt kümesi ettirgenliği inceleyen Shibatani (1976), ettirgen yapıyı belirlemenin kolay olmadığı varsayımına rağmen, aşağıdaki iki koşul geçerliyse, iki olayın nedensel bir durum oluşturduğunu söyler:

1. Neden olan olay, neden olunan olaydan (sonuçtan) önce gerçekleşir.
2. Neden olunan olay (sonuç), tamamen neden olan olaya bağlı olarak gerçekleşir.

Eğer neden olan olay gerçekleşmeseydi, diğer her şeyin sabit kalması koşuluyla, neden olunan olay (sonuç) gerçekleşmezdi.

Shibatani'nin ölçütleri geniş anlamda nedensellik kavramını da kapsamaktadır. Bu ölçütler nedensellik ile ilgili yapılara uygulanabilir. Ancak bu ölçütün ilk maddesi nedensellik türlerinden ereksel ve döngüsel nedensellik için tam olarak uygulanamaz. Ereksel ve döngüsel nedende zamanının doğrultusu değişmemekle birlikte nedensellik ilişkisine farklı parametreler de girmektedir. Döngüsel nedende, neden ve sonuç birbirini yineleyen nitelikte olduğu için ileriye doğru sarmal bir çizgide gider. Ereksel nedende ise bir tasarı planı vardır ve /plan+sonuç+amaç/ sıralaması hayata geçer. Bu haliyle önce sonuç gerçekleşmiş gibi görünse de sonuç, öncesinde planlanan, niyet edilen bir amaca bağımlı olarak gerçekleştiği için zamansal sıralamayı bozmaz. Zamansal sıralamanın tersi söz konusuysa bir nedensellikten söz edilemez.

Türkçede nedensellik ilişkisi tümcede 4 farklı dizilimde olabilir.

1. Durum (Neden) +Durum (Sonuç)
2. Durum (Neden) +Eylem (Sonuç)
3. Eylem (Neden) +Eylem (Sonuç)
4. Eylem (Neden) +Durum (Sonuç)

[1] *Senüñ dostuñā dost ve düşmenüñe düşmenüz* (DK, 149b).

“Senin dostuna dost ve düşmanına düşmanınız.”

[2] *ol suya bakdı ol bakmak heybetinden su yüceldi daşdı ve tañrı korkusından ditredi akdı* (KE, 5/9).

“O suya baktı, bakışın heybetinden su yükseldi, taştı ve tanrı korkusundan titredi, aktı.”

[3] *bilmezem sen oğlusun ol kardaşum / **bilmediğimden** akar gözümünden yaşum* (YZ, 1098).

“..., bilmediğimden gözümünden yaş akar.”

[4] *Çün sen Kazana düşmen oldu, **biz de düşmenüz*** (DK, 149b)

“Sen Kazan’a düşman olduğun için biz de düşmanınız.”

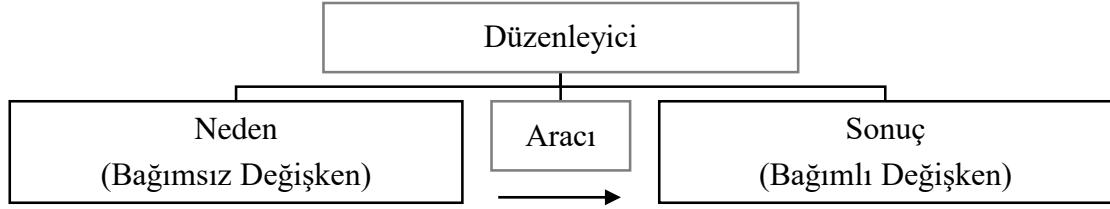
2.1.4 Nedensellikte Bilgi Kaynakları

Deneyimler, gözlemler, bilimsel veriler ve geçmişten günümüze gelen uygulamalar yaşamda nasıl davranılacağını belirleyen bilgi kaynaklarından bazılarıdır. Nedensellik değerlendirmesinde bilgi kaynakları bilimsel ya da bilimsel verilerle dayanabilir. Erkuş, geleneklerimiz, göreneklerimiz, törelerimiz, bireysel deneyimlerimiz, otoriteler ve doğaüstü güçlerin bilgi kaynağı olduğunu ve bu bilgilere dayanarak bir şey yapıldığında, bu bilgilerin bir şey yapmanın nedeni olarak görülebildiğini bildirir (2015, s. 14). Bilimsel bilgilerle kimi zaman yanlış ya da sanal nedensellik ilişkisi de kurulabilir. Bu incelemede, nedenin bilgi kaynağının bilimsel ya da bilimsel olmasına bakılmaksızın değerlendirilmiştir.

2.1.5. Nedensellikte Değişkenler

Karşılıklı ilişki içinde bulunan iki ögeden birindeki değişme diğerinde de değişmelere neden oluyor ve birindeki değişim diğerindeki değişme ile açıklanıyorsa değişimin kendisine yöneltilerek yorumlanan ve ikili ilişkide etkileyen durumundaki değişkene *bağımsız değişken*; bağımsız değişkene bağlı olarak açıklanabilen ve etkilenen durumundaki değişkene ise *bağımlı değişken* denir. Nedensellik ilişkisinde temelde iki öge söz konusudur: *Neden* ve *sonuç*. Nedensel açıklama ve nedensel yüklemle *sonucun* gerçekleşmesinin *nedene* bağlı olduğu görülür. Dolayısıyla *neden*, bağımsız (independent); *sonuç* ise bağımlı (dependent) değişkendir. Bunların dışında nedensellik ilişkisinde ortaya çıkan *düzenleyici* (moderator) ve *aracı* (mediator) değişkenleri de bulunur (bkz. 4.7.2.2. Düzenleyicili Neden, 4.7.2.3. Aracılı Neden). *Düzenleyici değişken*, nedensellik ilişkisindeki neden ve sonuç ilişkisini yöneten değişkendir. *Aracı*

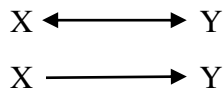
değişkeni ise neden ve sonuç arasında aracılık görevini üstlenen değişkendir. Bir nedensellik ilişkisinde açıkça işaretlenmemiş de olsa neden ve sonuç değişkeni mutlaka bulunmalıdır.

Şekil 1. Nedensellikte Değişkenler

Nedenselliğin daha iyi kavranabilmesi için *ölçme düzeyleri* (measurement scale) ve *bilimsel araştırmadaki durumuna* göre sınıflanması gerekir (Erkuş, 2015, s. 21). Çözümlememizde, nedensellik ilişkisi, birçok ölçüte göre değerlendirilip nedensellik değişkenlerini oluşturan dil birimleri çeşitli niteliklerine göre sınıflanmıştır. Bu sınıflama yeni değişkenlere olanak sağlayabilir. Örneğin, *neden değişkeni*, bakış açısına göre *özel* ve *nesnel* olarak iki başlığa ayrılmıştır. Ancak başka çalışmalarda başka kişilerce üçüncü bir başlık daha eklenme olanağı vardır.

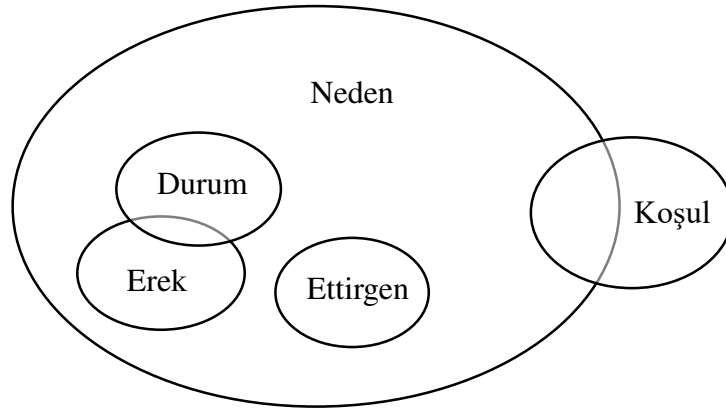
Erkuş, değişkenler arasındaki ilişkinin temelde iki türlü olabileceğini (karşılıklı veya tekyönlü) ve tek yönlü ilişkinin nedensellik ilişkisini gösterdiğini bildirir (2015, s. 29).

Bu ilişkilerden tek yönlü ok nedeni başlangıç kabul edip yola çıkar ve sonuca ulaşır. Neden, bu yönüyle bir şeyin kaynağını, doğuşunu, ortaya çıkışını da simgeler. Okun ucu ise sonucu gösterir. Kaynaktan çıkan etki sonucun oluşmasını sağlar.

2.1.6. Nedenselliğin Diğer Kavram Alanlarıyla İlişkisi

Nedensellik, kavram alanı içinde yer alan diğer kavramlarla da iç içedir. Nedenin ilişki içinde olduğu kavramlar: *Erek*, *koşul*, *ettirgen*, *durum*, *soru*, *görünüş/kalınış* ve *kiplik* kavramlarıdır.

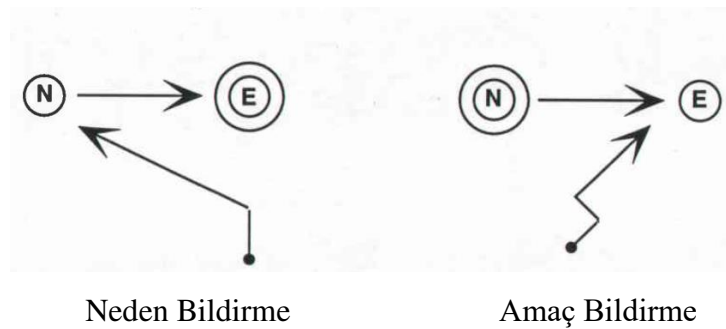
Şekil 2. Neden, ereğ, ettirgen, durum ve koşul ilişkisi

Şekil 2’ye göre neden kavramı, ereğ, durum ve ettirgen kavramlarını içine alan üst küme durumundadır. Neden ve koşul arasındaki ortaklık, kesişim kümesi olarak gösterilmektedir.

2.1.6.1. Neden-Ereğ İlişkisi

Nedensellik ve ereksellik birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. Bu iki kavramın birbirine karıştırılmasının nedeni, tümcede neden ve amaç ifadelerini bulmayı sağlayan soru sözcüklerinin (neden, niçin, niye vd.) ve bu soru sözcüklerine verilen yanıt işaretleyicilerinin aynı/benzer olmasıdır. Banguoğlu (2004), bu yakınlığı “akraba” sözcüğüyle niteler (s. 584). Özcan (2015), amaç tümcesinin neden tümcesinin alt kümesi olduğunu ve amaç bildiren tümcelerin aynı zamanda amacın gerçekleşmesiyle neden tümcesine dönüştüğünü aktarmıştır (s. 17).

Rudolph’un neden (N) – etki (E) ilişkisini incelediği çalışmasında neden ve amaç arasında yakın bir ilişkinin olmadığını aşağıdaki şekille açıklar. Şekil [3]’e göre konuşucu, neden bildirmede nedenin üzerinde; amaç bildirmede ise etkiye yönelmektedir (Uslu, 1996, s. 14):

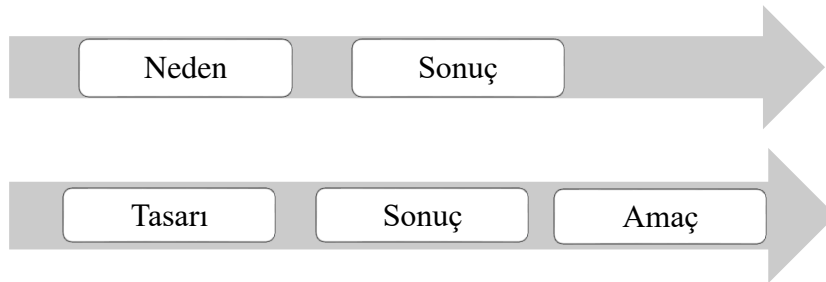
Şekil 3. Rudolph’un neden ve amaç bildirmede neden-etki ilişkisi

Neden-etki üzerine yapılan anlambilim çalışmalarında neden ve amaç bildiren yapıların özdeş kullanıldığı örnekler de yer almaktadır. Örneğin *için* ilgeci, genellikle *-mAk için* yapısıyla amaç; *-DXğX için* yapısıyla neden bildirir. Ancak *Araba almak için para biriktirdi. // Araba almak istediği için para biriktirdi.* tümceleri amaç bildiren birbirine özdeş kullanımlardır. *-DXğX için* yapısı, *iste-*, *niyet et-*, *planla-*, *dile-* gibi eylemlerin üzerine gelerek amaç bildirmeyi de belirginleştirebilir. Türkçede *-DXk* biçimbirimi, tümcede gerçekleşmişlik vurgusu yapar. Bu bize amaç tümcelerinin öncesindeki istek, plan, niyet, dileğe istinaden sonucun gerçekleştiğini gösterir.

Neden ile erek aynı kavram alanına girmesine rağmen iki kavram arasında zamansal değerlendirme, gerçekleşme ve evreni algılayış açısından da farklılıklar vardır.

Nedensellik ve ereksellik kuramı savunurları, evreni birbirinden farklı değerlendirir. Nedensellikte ardı ardına gelen eylemler, neden-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşir. Ereksellikte ise her şeyin gerçekleşmesinin bir amacı vardır. Yaşamı ve evreni ereklerle açıklayan düşünce biçimine erekbilim (teleoloji) denir (Özgökman, 2009). Teleolojiye göre, bir nedensellik varsa, bu ancak varılmak istenen ereğe götüren neden/ereksel nedendir. Ereksellik, nedenselliğe karşıt olmasına rağmen, tam anlamıyla ondan ayırlamamıştır.

Neden genel anlamda zamansal dizgede *[neden>etki/sonuç]* değişkenler sıralamasıyla aktarılır. Ereksel ise öncesindeki bir plan, niyet, erek, istek vb. gibi gerekçelerle *[sonuç>ereksel neden]* biçiminde dile geçer. Bir yan tümce temel tümcenin nedenini bildiriyorsa */neden+sonuç/* zaman sıralamasıyla kullanılırken, amacını bildiriyorsa */sonuç+amaç/* zamansal sıralamasını izler. Bu yönüyle zamansal çizgideki sıralama aşağıdaki şekilde gibidir:

Şekle göre akıp giden bir zaman ve art arda gerçekleşen ya da gerçekleşecek olgular vardır. Birbiriyle ilişkili iki tümcede, birinci tümce ikinci tümcenin nedeni durumundaysa sonuç tümcesine göre görece bir gerçekleşmişlik söz konusudur. Ancak zamansal çizgideki birinci tümce, ikinci tümcenin gerçekleşmesi için yapılmış/yapılıyor/yapılacaksa, bu tümce amaç/istek bildirir ve amaç, geleceğe yönelik

bir olgu içerir. Amaç, yapısı gereği öncesinde bir plan, proje veya niyet içerir. Dolayısıyla amaç için öncesinde tasarlanan bir plan vardır ve nedensellik ilişkisinde /*tasarı planı+sonuç+amaç*/ sıralaması izlenir. Böylece tasarı planı sonuç tümcesinden önce gerçekleşir. Sonuç tümcesi gelecekte bağımsız, kopuk ya da habersiz gerçekleşmez.

Gerçekleşme vurgusunda sonuç değişkeni, nedensellikte neden değişkeninin gerçekleşmiş olmasına bağlanırken ereksellikte erek değişkeninin gerçekleşmesini istemeye bağlanmıştır. Ancak bu ereğin gerçekleşip gerçekleşmemesi sonuç değişkenine bağlı olmamakla beraber, sonuç değişkeninin gerçekleşmesi ön koşuldur.

Dilbilgisi kaynaklarında genel olarak yan tümcenin gerçekleşme durumunun neden-amaç ayrımında kullanılması gerektiği belirtilir. Amacın gerçekleşip gerçekleşmemesi konuşma anıyla ilgili olmakla beraber amaç-neden ayrımını bize vermez. Amaçtaki gelecek, konuşma anı temel alındığında *geçmişteki gelecek*, *şimdiki gelecek* ve *gelecekteki gelecek* olarak üç biçimde karşımıza çıkar. Konuşma anına göre, eğer yan tümcedeki amaç gerçekleşmişse bu bize geçmişteki geleceği (a), o anda gerçekleşmesi bekleniyorsa şimdiki geleceği (b) verir. Gelecekteki gelecekte ise sonuç ve amaç gelecekte gerçekleşecek (c) tümcelerde görülmektedir. Bu durumda, yan tümcenin amaç-neden ayrımında belirleyici rolü yan ve temel tümcenin eylemi ya da kipi üstlenmektedir.

- (a) Paketi vermek için gitmiştim. (Verdim.)
- (b) Paketi vermek için geldim. (Veriyorum/vereceğim.)
- (c) Paketi vereceğim için geldim. (Vereceğim.)

(a) örneğinde geçmişin geçmişini bildirmek için seçilen *-mXştX* biçimbirimi, yan tümcenin daha sonra olması durumunu anlatmaktadır. (b) örneğinde sonuç ifadesinin gerçekleşmişliği *-DX* biçimbirimiyle verilmiş, erek/amacın konuşma anından daha sonraki zamanda yerine gelmesi beklenir. (c) örneğinde erek/amacın konuşma anından sonraki bir zamanda gerçekleşeceği yan tümcede aktarılmıştır.

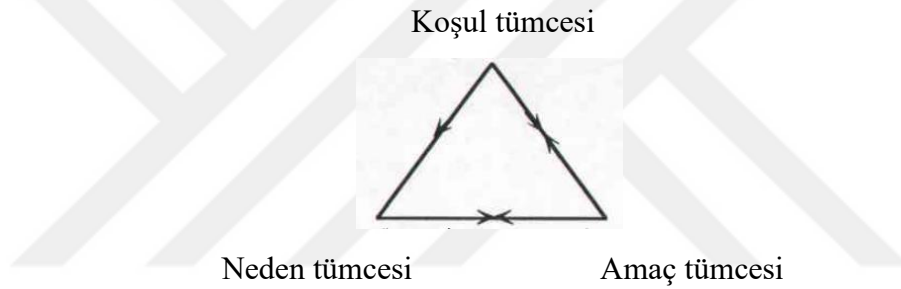
2.1.6.2. Neden-Koşul İlişkisi

Felsefede neden ve koşul birbiriyle ilişkili kavramlardır. Schmidt'e göre koşul, durum ya da olayları mümkün kılan kavramlardır; koşulların toplamı bir durum ya da eylemin nedenini verir. Atanassova, neden, koşul, amaç, sonuç bildiren tümcelerin neden-etki ilişkili olduğunu belirtir. Uslu, bir şeyin neden olarak adlandırılmasının yeterli ve

gerekli koşula bağlı olduğunu, her koşulun bir neden olamayacağını ancak nedenin bir koşul türü olduğunu düşünür (Uslu, 1996, s. 10).

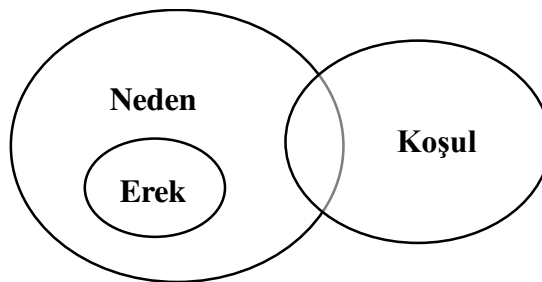
Neden ve koşul hem gerçek dünyadaki göndermesel işleviyle hem de yapısal öğelerin birbirine benzemesi sebebiyle anlamsal ve bilişsel olarak ortaklığı bulunan iki kavramdır. Koşul tûmcesinde kimi zaman koşul-sonuç ilişkisi ile neden-sonuç ilişkisi birbiriyle örtüşür. Ancak her koşul tûmcesi nedensellik ilişkisi kurmaz. Koşulun gerçekleşmiş olması sonucun doğmasına neden olmaktadır. Kimi zaman da sonuç, koşul tûmcesinin bir çıkarımına dayanır. Koşul tûmcesinin aynı zamanda neden bildirmesinde kip eki gibi ikincil öğeler de önemlidir. Çünkü temel ve yan tûmcenin kipi, koşul tûmcesinin zamansal referansını ve gerçek/gerçek dışılığını verir.

Saltweit, geniş anlamda nedensel anlatımları inceleyen yazısında neden, koşul ve amaç tûmceleri arasındaki ilişkiyi şöyle verir (Uslu, 1996, s.12):

Şekil 4. Saltweit'in neden, amaç ve koşul tûmceleri ilişkisi

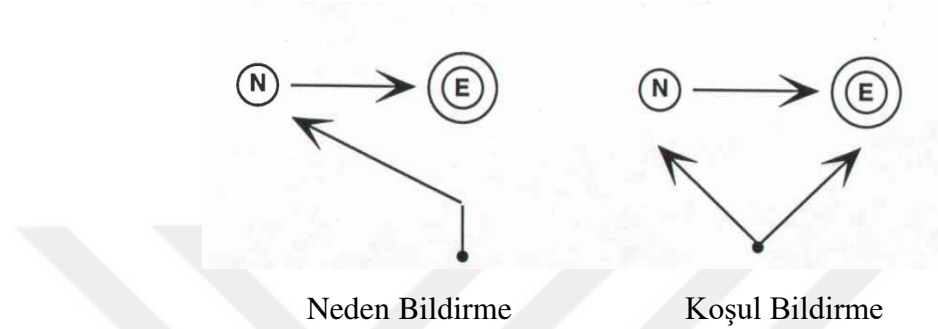
Saltweit'in bu şemasında, neden-amaç arasında ve koşul-amaç arasında karşılıklı bir ilişki varken neden-koşul arasında koşuldan nedene doğru tek yönlü bir ilişki görülür. Özcan (2015), amaç bildiren tûmcelerin, neden bildiren tûmcelerin alt kümesi olduğunu bildirmektedir (s. 17). Bu denklemin içine koşul da eklendiğinde ortaya şöyle bir şema çıkmaktadır:

Şekil 5. Neden, erek ve koşul ilişkisi

Yukarıdaki şemaya göre, neden amacın üst kümesidir. Koşul ve nedenin ortaklığı bulunmaktadır. Amaç bildiren tüm tümceler neden bildirir; ancak koşul bildiren tümceler, her zaman neden ifade etmeyebilir. Koşul yan tümcesinin gerçekleşmesi durumunda bir etki oluşur, böylece koşul ifadesi neden ifadesine dönüşür.

Rudolph, koşulla neden arasında neden-etki ilkesine göre çıkış noktasında farklılıkları bulunduğunu söyler (Uslu, 1996, s. 13).

Şekil 6. Rudolph'un neden ve koşul bildirmede çıkış noktası farklılığı

Şekil [5]'e göre, neden bildirmede konuşur etkinin (E) altında, koşul bildirmede ise neden (N) ve etkinin ortasındadır. Koşul tümcelerinde konuşur neden ve etkiye gönderimde bulunuyor.

Dancygier ve Sweetser (2000), İngilizcede neden bildiren bağlaçlarla koşul bildiren bağlaçların, işlevlerde ve oluşturdukları dilbilgisi yapılarında örtüşmeler gösterdiğini; neden ve koşulun birbiriyle ilişkili fenomenler olduğunu; farklı bağlaçların benzer anlamları ifade edebilmesinin bir nedeninin, bir bağlacın sözcüksel semantiğinin, diğer bağlacın semantiğinde mevcut olmayan, ancak o semantiğe eşlik eden dilbilgisel yapılarla ifade edilebilen anlamı açıkça içerebilmesi olduğunu belirtir (s.111). Dancygier (2003), İngilizce üzerinde yaptığı çalışmada koşul bildiren bazı tümceler neden bildirdiğini, ancak her koşul tümcesinin neden bildirmediğini, nedenselliğin koşullu bir yapı için *zamansal referans*, *gerçek dışılık* ve *yeterli koşulluluk* gibi bazı varsayımları da içermesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca nedensellik yorumunun ardışıklık ya da sıralılığın bir sonucu olarak doğduğunu aktarır (s. 80). Sweetser (1990), koşullu tümceler nedensel yorumunu tümceler anlaşıldığı bilişsel alanlarla ilgili görür ve nedensellik yorumunun, gerçek dünyaya göndermede bulunulduğunda ortaya çıktığını söyler (s. 90).

Eski Anadolu Türkçesinden örnekle açıklamak gerekirse;

[5] *bir perî kızı yaratmışdı çalab / kaçan kılsa kutayfer beni taleb* (YZ, 916).

“Kutayfer beni ne zaman istese tanrı bir peri kızı yaratmıştı.”

Örnek [5]’te tanrının peri kızı yaratmasının nedeni, Kutayfer’in Züleyha’yı istemesidir. Bu durum gerçek dünyada bir duruma/olaya göndermede bulunur ve ardışıklık/sıralılık içerir. Oysa;

[6] *Kavat, men bu işi tuysam sana böyle gelir midüm?* (DK, 150b).

“Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydin?”

Örnek [6]’da koşul ekli yan tümce gerçeği değil gerçek dışı durumu yansıtır. Çünkü gerçek *bu işi duymamaya* dayanır. İki örnekte de yan tümcenin kipi aynı olmasına rağmen temel tümcelerin kip ekleri ve semantik özellikleri farklılık gösterir, gerçek/gerçek dışı atıfları barındırır.

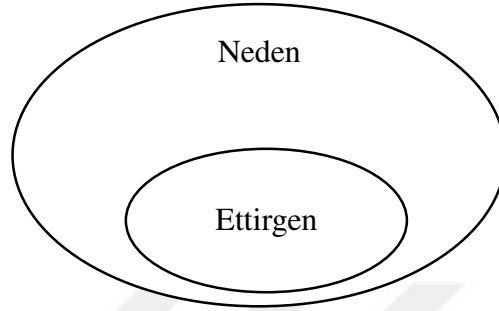
Koşul tümcelerinde, nedensellik iki farklı biçimde ortaya çıkar: olağan ve olmayası koşullu neden. Olağan koşullu nedende koşul ifadesi gerçekleştiğinde sonucun hayata geçmesine olanak verir ya da tümcenin olumsuz olması durumunda koşul ifadesi gerçekleşmediği için sonuç ifadesi de gerçekleşmez. Bu tümcelerde, koşul bildiren yapılarıdaki koşul sağlandığında neden görevini üstlenip bir sonuç doğururken koşul sağlanmadığında yine neden görevini üstlenip başka bir sonuç doğurmaktadır (bkz. 4.10.4.1. Olağan Koşullu Neden). Olmayası koşullu tümce ise koşul tümcesindeki ifadelerin gerçeğin tam tersinin nedensellik içermesidir. Bu durumda koşul tümcesi tersine çevrilir, böylelikle gerçeği yansıtan ifade nedensellik ifadesi taşır (bkz. 4.10.4.2. Olmayası Koşullu Neden).

2.1.6.3. Neden-Ettirgen İlişkisi

Nedensellik ve ettirgenlik arasında parça-bütün ilişkisi vardır⁶. Ettirgenlik, nedenselliğin yalnızca eylemlerle oluşan kısmını oluşturur. Dursun (2019), nedensellik ile ettirgenliği ayıran temel ögenin yüklem olduğunu; nedenselliğin, yüklemde aranmak zorunda olmadığını, ancak ettirgenliğin mutlaka yüklemde aranması gerektiğini; çünkü cümlelerin ettirgen olabilmesi için yüklem *neden olma* anlamı taşıması ve cümlelerin biri neden diğeri sonuç olan iki olayı içermesi gerektiğini belirtir (s. 26). Bu yönüyle her ettirgenlik biçiminde nedensellik varken, her nedensellikte ettirgenlik yoktur.

⁶ Dili İngilizce olan araştırmalarda, ettirgenlik ve nedensellik birlikte değerlendirilir ve bu ilişki için *causative* terimi kullanılır. Bu çalışmalar, Türkçeye aktarıldığında *causative* ettirgenlik, *causality* nedensellik olarak çevrilir. Causative incelemelerinde, nedensellik ilişkisinin sadece eylemlerle aktarılan bölümü ele alınır. Geniş anlamda nedensellik için *causality* terimi tercih edilir.

Sebzecioğlu (2016), geniş bir söylem olgusu olan nedenselliğin yükleme dayalı bir dil bilgisel yapıyla kendini sınırlamayacağını söyler (s. 281). Türkçede nedensellik (*causality*) terimi genel çerçeveyi gösterir. Dolayısıyla Türkçe için nedenselliğin bize geniş bir çerçeve sunarken ettirgenliğin onun sadece bir bölümünü içerdiğini; dolayısıyla, ettirgenliğin nedenselliğin alt kümesi olduğu söylemek olanaklıdır.

Şekil 7. Neden ve ettirgen ilişkisi

Ettirgenlikle nedensellik arasındaki bir diğer durum, neden ve etki ilişkisinin tümceye yansımasıdır. Ettirgenlikte neden ve etki ilişkisi tümce içinde ögeler arasında gerçekleşir ve neden ifadesi genellikle özne durumundadır. Oysa nedensellikte neden ifadesi, tümce, tümcecik, tümleç gibi ögelerde de sıkça görülür.

Comrie (2005), ettirgenliği morfolojik, sözlüksel ve analitik (sözdizimsel) olmak üzere üç başlıkta değerlendirir. Morfolojik ettirgenliğin biçimbirimlerle sağlandığını (öl-/öldür-) ve Türkçenin bunu örneklediğini; sözlüksel ettirgenlikte sebep ve etki arasındaki ilişkinin düzensiz olduğunu (kal-/bırak-) ve sözcüklerle bu ilişkinin aktarılabilceğini; analitik ettirgenliğin prototipik durumunun neden ve etki anlamını ifade eden ayrı eylemlerden (... yapmasını sağla-) oluştuğunu söyler (s. 211). Türkçe bu tipolojik sınıflamanın üçünü de örnekleyebilir. Shibatani (2002), dilbilimsel tipolojiye göre yapılan bu sınıflamanın geleneksel bir yaklaşım olmasından dolayı birçok açıdan sınırlılıklar getirdiğini bildirir (s.85). Ettirgenliğin, daha geniş çerçevede nedenselliğin yeni ölçütler belirlenerek sınıflanması ihtiyacı doğar.

Ettirgenliğin sınırlarını çizen diğer bir husus, ettirgenlikte olasılıkların bulunmayışıdır. Dursun (2019), ettirgenlik bildiren bir yüklem, *neden olunan* eylemin gerçekleşmek zorunda olduğunu, başka bir olasılığa izin vermeyen ettirme ifadesi

taşıması gerektiğini ve bunun *ama testi*yle⁷ kontrol edilebileceğini belirtir (s. 27). Oysa nedensellikte olasılık ve gerçekleşmeme durumu söz konusu olabilir.

2.1.6.4. Neden-Durum İlişkisi

Nedenselliğin farklı dilsel işaretleyicilerinin bulunması, onu birçok yapısal sınıflamaya dahil edebilmektedir. Bunlardan biri de durum ekleridir. Nedensellik, olayın, eylemin, durumun kaynağını, kökenini, başlangıcını işaret etmesi dolayısıyla $+(n)dAn$ durum ekiyle; amacı, niyeti, isteği gerçekleştirmek için hedef işaretleyen $+(y/n)A$ durum ekiyle; eylemin bir aracıyla gerçekleşmesi nedeniyle de $+n$ (günümüzde yalnızca $+IA$) durum ekiyle dile getirilebilmektedir.

Geleneksel dil bilgisi incelemelerinde ad durumu sınıflamaları yapısal ölçütlerle göre yapılsa da (Üstünoğlu, 2002, s. 39) biçimden bağımsız olarak bir *neden durumu* ulamı bulunur. Durum eklerinin çok işlevli olması, sınıflamalara yeni ulamlar da eklenmesine olanak vermiştir. Cengiz Alyılmaz, Tuncer Gülensoy, Osman Mert, Mustafa Öner, Habibe Yazıcı Ersoy, Fevzi Ersoy, Rıdvan Öztürk, Günay Karaağaç gibi bazı araştırmacılar, sınıflamalarında ad durum eklerini anlamsal ölçütlerle değerlendirerek *neden durumu* ulamına yer vermiştir. Neden durumu, ad durum eklerinin yanında kimi zaman da ilgeç öbekleriyle bildirilmektedir.

2.1.6.5. Neden ve Soru İlişkisi

Türkiye Türkçesinde soru sormak için *hangi, kaç, kaçınıcı, kim, nasıl, ne, neden, nere, neredede, nereden, nereye, nice, niçin* ve *niye* soru sözcükleri bulunur (Oturakçı, 2012). Bu soru sözcüklerinden *hangi, kaç, kaçınıcı, kim, nasıl, ne, nere, neredede, nereden, nereye, nice* soru sözcükleri tümcede bir tür teknik/somut bilgileri buldururken *neden, niçin* ve *niye* soru sözcükleri insan bilincinin anlam verme sistemine hizmet eden nedeni-amaç sorma ya da sorgulamada kullanılır. Bu nedenle de neden-amaç soru sözcükleri dışındaki soru sözcüklerinin normal koşullarda net, doğru ve kesin bir yanıtı varken neden-amaç soru sözcüklerinin yanıtı bakış açılarına göre farklılık göstermektedir. Örneğin, evrenin yaratılış nedeni, nedenbilimcilere, erekbilimcilere, rastlantısalcılara vd. göre değişiklik gösterir. Gündelik yaşamda da neden-amaç sorularının tam olarak yanıtını

⁷ *Ama testi*, tümcelerin gerçekleşme durumunu kontrol eden bir testtir. Bir tümcenin ettirgen olup olmadığını belirlemek için *ama testi* uygulanır. *Ama testi*nde tümce gerçekleşmemişse ettirgen olmadığı sonucu çıkar.

bulmak zor, hatta kimi örneklerde olanaksızdır. Ayrıca nedenin bütünsellik özelliğinden dolayı, bütünü oluşturan hangi aşamanın yazıya geçirildiği ve bütün içindeki önemi nedeni bulmayı zorlaştırır.

Eski Anadolu Türkçesinde *ne*, *ne sebebdan*, *neden*, *neyçün/niçün/ neçün*, *neye gerek*, *niçe*, *nişe*, *niye* nedeni soran soru sözcükleridir (Oytun Altun, 2009, s. 79). Bu çalışmada ise belirlenen nedeni bulduran soru sözcükleri şunlardır: *ne*, *neçün/niçün*, *neden*, *nereden*, *neye/niye*, *nişe* ve *nitedir*. Bu sözcüklerden *nişe* ve *nite* günümüzde kullanımdan düşmüştür; *neçün/niçün*>*niçin*, *neden*, *neye/niye*, *ne* (daha az) sözcükleri neden/amaç sormada birincil olarak tercih edilmektedir. Ayrıca nedenin kaynak, doğuş, çıkış noktasını bildirmesinden dolayı sınırlı sayıda ve ikincil de olsa *nereden* soru sözcüğü nedeni buldurmada kullanılmaktadır.

2.1.6.6. Nedensellik Yapıları ve Görünüş-Kılınış İlişkisi

Görünüş (aspect), eylemlerin belirttiği oluşların süresi, gelişmesi ve bitmesiyle ilgili bütün biçimleri kapsayan dil bilgisi ulamıdır (Güncel Türkçe Sözlük). *Görünüş*, eylemin üzerindeki biçimbirimlerin bitmişlik, bitmemişlik, sürerlik, yinleme, alışkanlık gibi durumlarını belirler. *Görünüş* nitelikleri, nedensellik yapılarının alt anlamlarını belirlemede rol oynar. Yapıların *görünüş* özelliklerinin farklı olması, nedensellik ilişki türlerinde de farklılık yaratmaktadır. Örneğin, neden bildiren *-DXğXndAn* ulaç eki bitmişlik bildirirken *-DXkçA* ulaç eki yinleme bildirir. *-DXğXndAn* ulaç eki *görünüş* özelliğinden dolayı gerçekleşmiş neden vurgusu yapar (bkz. 4.4.1. Gerçek Neden). *-DXkçA* ulaç eki ise yinleme *görünüş* özelliğinden dolayı döngüsel nedeni ortaya çıkarır (bkz. 4.9.3. Döngüsel Neden).

Sözcüksel *görünüş* olarak da adlandırılan *kılınış* (aksionsart), eylemlerin gerçekleşme süreçlerini ve tarzlarını inceler. Dil dışı veya gerçek dünyadaki olayların dildeki karşılığı olan eylemler, dil içi dünyada anlam özelliklerinin yanında gerçekleşme süreçleri ve tarzlarını da barındırır (Karadoğan, 2009). Eylemlerin *kılınış* özelliği, nedenin de süresini ve bazen de tarzını etkilemektedir. *-(y)A* ulaç eki, ön sınır vurgulayan eylemlerle kullanılırsa eylemin uzun sürdüğünü, son sınır vurgulayan eylemlerle kullanılırsa yinleme bildirdiği belirginleştirir.

[7] *Yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura belümüz kurıdı* (DK, 20a).

“Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu.”

Örnek [7]'de -(y)A ulaş eki, *yat-* ve *tur-* ön sınır vurgulayan eylemle kullanılmış; eylemin uzun sürmesi bir etkinin oluşmasına neden olmuştur.

2.1.6.7. Nedensellik Yapıları ve Kiplik İlişkileri

Kiplik, en basit tanımıyla kavramları kodlayan anlamsal bir ulamdır. Kip ise, kipliğin dilbilgiselleşmiş biçimidir. Araştırmacılar, kip ve kiplik ile ilgili birçok tanım yapmaya, sınırlarını belirlemeye çalışsalar da ortak bir noktada henüz buluşulmamış izlenimi uyandırmaktadır. Ayrıca kip, özellikle dilbilgisel bir ulam olarak ele alınabileceği gibi konuşurun bireysel tutumunu, eylemin yapılış biçimini ifade ettiği gerekçesiyle bakış açısını da yansıtmaktadır.

Başlangıçta bir felsefe terimi olan kiplik, zamanla dilin kapsamı alanına girmiş, geleneksel sınıflamaların üzerine kavramsal ulamların eklenmesiyle daha da genişlemiştir. Kiplik, dil incelemelerine girdikten sonra ilk başlarda yalnızca kipler (bildirme ve tasarlama kipleri) üzerinden değerlendirilmiş, daha sonraları ise kip dışında farklı dil bilgisel işaretleyicilerle ifade edilebileceği belirtilmiştir (Bybee, 1995, s. 2).

Kiplik incelemelerinde farklı disiplinlerin farklı ölçütler kullandığı görülmektedir. İlk kullanımı Eski Yunan bilgini Dionysius Thrax'a (M. Ö. 2. yüzyıl) dayandırılan kip ve ondan türetilen kiplik sözcükleri, felsefenin bir alanı olan modal mantıkta *olasılık* (possibility) ve *zorunluluk* (necessity) kavramlarıyla değerlendirilirken dilbilimsel kiplik incelemelerinde *bilgi* (epistemic) ve *yükümlülük* (deontic) ölçütleriyle sınıflandırılmıştır (Kerimoğlu, 2018, s. 13). Bu sınıflamalar bütüncü olması açısından önemli olsa da bazı kiplikleri kapsamamaktadır.

Günümüze kadar kiplik çoğunlukla eylemler üzerindeki işaretleyicilerle sınırlandırıldığı için gözden geçirilen kiplik sınıflamalarında nedenselliğe yer verilmemiştir. Ancak günümüzde kiplik çalışmalarının artması ve Bybee gibi araştırmacıların kipliğin farklı işaretleyicilerle de ifade edilebileceğini düşünmesi, mevcut sınıflamalara yeni maddelerin eklenmesini ya da mevcut sınıflamaların yeniden ölçütlenmesini gerekli kılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan nedensellik de bu çerçevede kiplik çalışmaları içinde değerlendirilebilecek konulardan biridir.

Türkiye Türkçesinde yapılan çalışmalarda nedensellik daha çok onomasiyolojik olarak değerlendirilmiştir. Özcan (2015), çalışmasında Türkçe neden bildiren yapıları Haldun Taner'in öykülerine dayalı örneklem üzerinde incelemiş ve nedensellik kipliğinin dil bilgiselleşme biçimi için *nedenleme* terimini kullanmıştır (s. 19). Böylece nedenin

kavramsal/anlamsal boyutu *nedensellik*, biçimsel boyutu *nedenleme* olarak adlandırılmıştır.

Bu araştırmada, nedensellik kavramının, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde biçimsel, anlamsal ve edimsel açıdan farklı boyutları olduğu; *öznellik*, *konuşurların bireysel tutumlarını yansıtması*, *seçimlik öğeler olması*, *birden çok işaretleyiciyle gösterilmesi*, *konuya göre farklı yapıların seçilmesi* gibi özelliklerinden dolayı kiplik değerlendirilmelerinin kapsamına alınabileceği görülmüştür.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ifadelerinin belirlenen 12 ölçüte göre ele alınarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. İnceleme, Türkiye Türkçesinin tarihi dönemi olan ve 13.-15. yüzyıllar arasını kapsayan Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik görünümlerini değerlendirmesi bakımından art zamanlı bir nitelik taşımaktadır. Ancak, kavramsal düzlemde ve karşılaştırmalarda Türkiye Türkçesinden de yararlanılmıştır.

Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi metinleri *evren* olarak kabul edilmiş, bu dönemi örnekleyen yapıtların tamamı ya da bir bölümü taranmış, neden bildiren işaretleyiciler (nedensellik işaretleyicileri) belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini, taranan yapıtlarda belirlenen örnekler, bu örneklerin yanında döneme ilişkin gramer kitapları ve araştırma-inceleme kitaplarındaki neden-sonuç ilişkisi kuran örnekler de *serbest tarama* yöntemiyle alınmıştır.

Araştırmamızda, Eski Anadolu Türkçesi metin evreninin birimi (örneklem), *rastlantısal örneklem seçme yöntemiyle (arbitrary)*; taranan metinlerdeki örnekler ise *amaçsal örnekleme yöntemi (purposeful sampling)* kullanılarak belirlenmiştir. Araştırma *tarihî, karşılaştırmalı, işlevsel ve betimleyici/tanımlayıcı (deskriptik)* bir yöntemle ele alınmıştır.

Metinlerdeki nedensellik ilişkisi, sonuç ifadesinin bulunduğu bölüme “neden, niçin, niye” gibi nedeni bulduran sorular sorularak belirlenmiş; nedenin bulunduğu ifadeye *neden* değişkeni, sonucun bulunduğu ifadeye *sonuç* değişkeni adı verilmiştir.

Çalışmamızda 12 ölçüte göre neden-sonuç ilişkili tümcelerinin nedensellik ilişkisi türleri belirlenmiştir. Belirlenen ölçütlerin bazıları farklı disiplinlerdeki (felsefe, psikoloji) nedensellik incelemelerinden hareketle, bazıları ise tarafımızca belirlenmiştir. Ölçütlerden *etki (içkin, aşkın), uzaklık (yakın, uzak), doğrultu* ve *süreç* Cevizci (2010)’nin nedensellik ile ilgili tanımlamalarından; *nedenlerin çokluğu (çoklu neden, zincirleme neden, aracılı, düzenleyicili, döngüsel alt başlıkları)* ise Erkuş (2015)’un sınıflamasından uyarlanmıştır. *Yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk, gerçeklik, indirgeme, açıklık ve söz dizimi* ölçütleri tarafımızca oluşturulmuştur.

Çalışmada nedensellik kavram alanı içindeki tüm işaretleyiciler belirlenip anlam ve işlev doğrultusunda *yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk durumu, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme, açıklık ve söz dizimi* niteliklerine göre başlıklara ayrılmıştır. Çalışma bu yönüyle betimsel bir çalışmadır. Belirlenen nedensellik türlerini örnekleyecek ölçüde örnek verilmeye çalışılmış, ancak bazı işaretleyicilerin örneklerinden az sayıda olması nedeniyle daha az örneğe yer verilmiştir.

Çalışmada örnekler numaralandırılmış ve eğik yazılmıştır. Örnekte neden bildiren ifadeler kalın; sonuç ifadesi ise altı çizili gösterilmiştir. Örnek tümcenin sonuna örneğin hangi yapıya ait olduğu kısaltmalarla ve satır/beyit sayısı yay ayraç içinde verilmiştir. Metin tamiri yapılan ya da metin bağlamından çıkarılan bazı eklemeler köşeli ayraçla verilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden alınan örneklerin günümüz Türkçesine aktarımında, bazen kaynak metin araştırmacısının aktarımı benimsenmiş, bazen de bu aktarım tarafımızca yapılmıştır. Günümüz Türkçesine aktarım, örneğin hemen altına yazılmış ve tırnak işareti içinde verilmiştir.

Araştırmada dilin çiftlekmliliği sınıflaması kabul edilmiş, öncül ve ardıl biçimler değerlendirmeye alınmış, ancak ses ayırtıları çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. İşlevden yola çıkarak belirlenen biçimler, A. Martinet'nin biçimbilimi (morphology) anlayışıyla paralel olarak anlambirim gösterenlerinin değışkelerini simgeler (Vardar, 2002, s. 41).

Eşbiçimliklerden (allamorph) art ünlülü olan biçimlik (morph), biçimbirimi (morphem) göstermek üzere seçilmiştir. Örneğin: /+A/ biçimliği, +a ve +e biçimbirimlerini göstermek için belirlenmiş. Adların üzerine gelen ardıl biçimbirimlerin önüne + (artı) imi, eylemlerin üzerine gelen ardıl biçimbirimlerin önüne ise - (eksi) imi konmuştur.

Araştırmamızda, Mann ve Thompson tarafından 1987 yılında geliştirilen ve yazılı metinlerin düzenlenişini açıklamayı hedefleyen Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi⁸ (Rhetorical Structure Theory) esas alınarak söylem çözümlemesi yapılmıştır. Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi, betimleyici bir kuramdır. Bu kuramın temeli, bir söylemi oluşturan parçalar arasında yer alan tutarlılık bağlantılarının türünü betimlemektir. Bu kurama göre,

⁸ Çetintaş Yıldırım, Filiz (2009). Türkçede zaman-tarz-neden-sonuç ilişkilerinin ulaş ekleriyle belirginleştirilmesi: sıklık yüzdeleri ve uzman uyumlarına dayalı anket sonuçları. Dil Dergisi, Sayı: 146, Ekim-Kasım-Aralık 2009, s. 25-39.

iki ya da daha fazla tümce(cik)ten oluşan söylem parçaları, birbiriyle çeşitli anlam ilişkileri kurar ve sözbilimsel yapıları oluşturur.

Bu çalışmada, neden-sonuç ilişkisi bir neden gösterici ya da işaretleyici kullanılarak kurulmuşsa *işaretleyicili nedensellik*, herhangi bir neden gösterici kullanılmadan ifade edilmişse *işaretleyicisiz nedensellik* olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada işaretleyicili nedensellik örnekleri incelenmiş, işaretleyicisiz ya da anlamca bağlı önermelerden oluşan nedensellik örnekleri değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik görünümleri, gündelik bilgi, dini bilgi, tarih, hukuk, tıp, yemek konularında yazılmış 26 yapıt incelenerek belirlenmiştir. Gerekli görüldüğünde, seçilmiş yapıtların yanında gramer kitapları, araştırma inceleme kitaplarından serbest tarama yöntemiyle yararlanılmış, başka araştırmacıların belirlediği nedensellik örnekleri de araştırma kapsamına alınmıştır. Günümüzde ya da Türkçenin farklı kollarında kullanılan nedensellik işaretleyicilerinden Eski Anadolu Türkçesinde belirlenemeyen birimler değerlendirmeye alınmamıştır.

Sonuç olarak, elde edilen bulgulara dayanılarak Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki nedensellik işaretleyicilerinin Türkiye Türkçesindeki durumuna değinilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

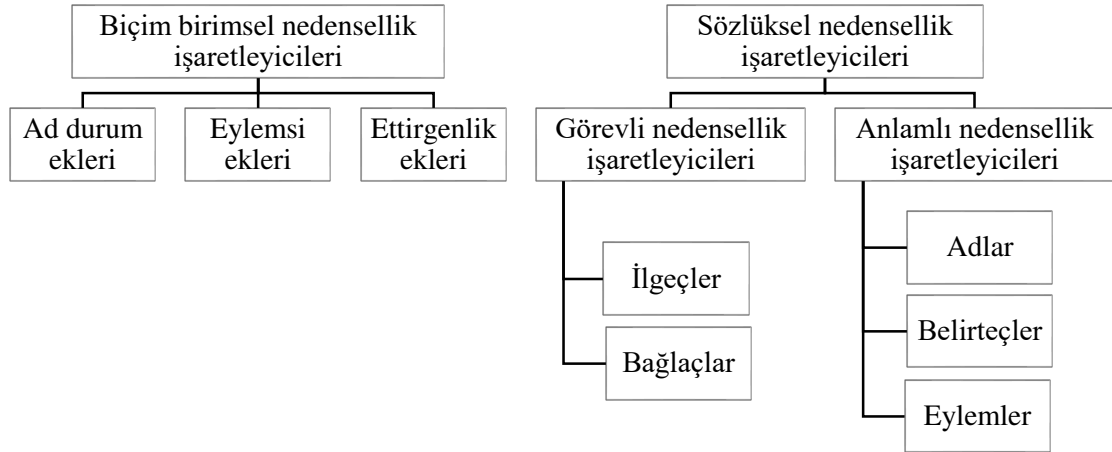
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE NEDENSELLİK

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik kavramı, *yapı, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme, açıklık* ve *söz dizimi* ölçütlerine göre değerlendirilmiştir.

4.1. Yapı Açısından Nedensellik

Türkçe dilsel olanaklarıyla neden-sonuç ilişkili tümceleri farklı biçimlerde birbirine bağlayabilir. Nedensellik ilişkisinde, neden ve sonuç arasındaki bağlantıyı kurmak için ek, sözcük, sözcük öbekleri ya da tümcecik kullanılabileceği gibi, herhangi bir neden işaretleyicisi kullanılmadan (biçimce bağları olmadan) da neden ilişkisi kurulabilir (Mehmedoğlu, 2001, s. 112, 114; Banguoğlu, 2004, s. 126, 428, 559; Gencan, 2007, s. 163).

Biçimsel tipoloji açısından değerlendirildiğinde nedensellik, nedenle sonuç arasındaki bağlantıyı eklerle kuran *biçimbirimsel nedensellik*, neden anlamı taşıyan sözcüklerle yapılan *sözlüksel nedensellik*, neden anlamı eklerin üzerine gelen ilgeçlerle kurulan *biçimsözdizimsel nedensellik*, neden anlamı sözdizimsel yapılarla kurulan *sözdizimsel nedensellik* olarak dört başlıkta ele alınabilir. Ancak sözdizimsel işaretleyiciler olan ilgeçler ekler olmadan da kullanılabildiği ve sözdizimsel yapılarda da neden işaretleyicileri ad, eylem gibi sözcük türlerinde bulunduğu için bu çalışmada nedensellik işaretleyicileri *biçimbirimsel* ve *sözlüksel nedensellik işaretleyicileri* olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilmiştir. Sözlüksel nedensellik işaretleyicileri de *görevli* ve *anlamli nedensellik işaretleyicileri* olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Biçimbirimsel nedensellik işaretleyicileri görevli nedensellik işaretleyicileri başlığı altında ele alınmıştır.

4.1.1. Biçimbirimsel Nedensellik İşaretleyicileri

Biçimbirimler, dilin çiftlemliliği bağlamında dil dizgesinin birinci eklemine özgü anlamlı en küçük birimdir ve dilin anlamlı birimlere bölümlenebilmesini sağlamaktadır (Adalı, 2004, s. 13; Sebzecioğlu, 2017, s. 124). Biçimbirimler, temelde iki işlev taşırlar: sözdizimsel işlev ve anlamsal işlev (Boz, 2013, s. 7). *Neden* işlevi, biçimbirimlerin kimi zaman birincil işlevi kimi zaman da ikincil işlevi olabilmektedir. Bu nedenle kimi araştırmacılar durum ulamında *neden durumuna* yer vermiştir (bkz. 2.1.9.4. Neden-Durum İlişkisi).

Biçimbirimler, eklenme düzleminde birimlerin kuruluşunda birinci sırada yer alıyorsa öncül, geriye kalan bölümde yer alıyorsa ardıl olarak değerlendirilir (Adalı, 2004, s. 17). Türkçe tipolojik olarak soldan dallanmalı bir dil olduğu için biçimbirimler ardıl biçimbirimlerden oluşmaktadır. Böylece biçimbirimler, neden ifadesinin üzerine gelir ve neden ifadesini sonuç ifadesine bağlar.

Yapılan çözümlemede, biçimbirimlerin bulunduğu sözcük ya da sözcük öbeği, *neden* bölümünü oluşturmuş ve genellikle tümce ögesi olarak *belirteç tümleci* bazen de *dolaylı tümleç* görevini üstlenmiştir.

4.1.1.1. Ad Durum Ekleri

Türkçede ad durum ekleri, çok işlevli, bağımlı (bound) ve ardıl biçimbirimlerdir. Çok işlevli olması nedeniyle, bu biçimbirimlere farklı adlar da verilmektedir. Ad durum eklerinin *yönelme*, *bulunma*, *ayırılma*, *araç* ve *eşitlik* gibi birincil işlevlerinin yanında *neden*, *amaç bildirme* gibi işlevi de bulunmaktadır. Yapılan çözümlemede, Eski Anadolu

Türkçesinde, ad durum eklerinden $+(y/n)A$, $+(n)dA$ $+(n)dAn$ $+n$ ve $+(n)CA$ biçimbirimlerinin neden bildirme işlevinde kullanıldığı belirlenmiştir.

4.1.1.1.1. $+(y/n)A$

$+(y/n)A$ biçimbirimi, sözdizimsel olarak adları, eylemlere ($+(y/n)A$ *git-*), ilgeçlere ($+(y/n)A$ *doğru*), adlara (*dişe diş*) ve yardımcı eylemlere (*işine gel-*) bağlamakla görevli bağımlı ve ardıl bir biçimbirimdir. Tümcede temel işlevi yaklaşıma ve yönelme bildirmektir. Ancak bağlamsal ya da anlamsal olarak kullanımı genişler, böylece amaç ve neden bildirir. Ayrıca başka yapıların üzerine gelerek belirteç (boşuna); ulaç (*-DXĞXnA*, *-AcAğInA*) üretmeye yatkındır. $+(y/n)A$ 'li tümleçler genellikle tümcede *dolaylı tümleç* görevini üstlenir.

Tarihsel süreçte Eski Türkçede $+GA$ biçiminde tanımlanan yönelme durumu eki, Doğu Türkçesinde $+GA$ olarak görülürken Batı Türkçesinin ilk kolu Eski Anadolu Türkçesinde ek başı $+G$ sesinin süreklileşmesi ve yutulmasıyla (erimesiyle) $+A$ biçimini almıştır (Gülsevin, 2007, s. 39). Batı Türkçesinde $+(y/n)A$ biçiminde görülen yönelme durumu eki, adı eyleme amaç ve “-dan dolayı, -dığı için, neden” anlamıyla bağlar (Korkmaz, 2014, s. 112, 294) ve nedensellik ilişkisi kurmada kullanılır.

Eckmann, Çağatay Türkçesinde yönelme durumu ekinin daha çok duygu bildiren eylemlerle, bir şeyin olma (iç) veya yapma (dış) nedenini veren ek (sebepe datifi) olduğunu belirtip şu örnekleri verir: *yaşarun derdimedür eşk*. “(bu) gözyaşları, gizli derdim içindir”; *sargarıp kaldım havâdis sâciğa*. “havadisın vuruşuyla sararıp kaldım.”; *küler êrdim burun Ferhâd-ı miskin dâstânîğa*. “önceleri miskin Ferhad’ın destanına gülerdim”; *ol fethğa şükr kılup*. “o fetih için şükredip”; *yigitlikinge mağrur bolup*. “gençliğine gururlanıp”. (2005, s. 33).

Sinanoğlu (1960), *gel-*, *git-*, *çek-*, *yürü-*, *koş-*, *yaklaş-* gibi devinim gösteren geçişsiz eylemler ve bunların geçişli ettirgen biçimlerinin “ne amaçla?” sorusunu karşılamak için $+(y/n)A$ yönelme durumu biçimbirimli zorunlu tümleçlerin neden ve amaç tümleçleri olarak kullanıldığını belirtir (s.337).

Emre (1945), *küçüklere oyuncak al-*, *işçilere yemek hazırla-* gibi adların üzerine gelen $+(y/n)A$ yönelme biçimbirimli anlatımların ve *birini görmeğe git-*, *vatanı kurtarmaya koş-*, *çiçek dermeğe gel-*, *yükselişe gayret göster-* gibi eylemsi eklerinden sonra kullanılan $+(y/n)A$ yönelme durumu biçimbirimli anlatımların tümcede *amaç tümleci* yaptığını söyler (s. 343-344).

Boz (2007), Sinanoğlu ve Emre'den yola çıkarak bu tür *zorunlu* ya da *seçimlik* olarak $+(y/n)A$ yönelme durumu eki almış tümleçlerin eylemin *kim için, ne için; kime veya neye karşı* yapıldığını belirterek neden ve amaç tümleci yaptığını anlatır. Bunun sonucunda *eylem+[-mA(k)]+[+A]* ve *ad+[+(y/n)A]* yapılarıyla *zorunlu* ya da *seçimlik* olarak neden ve amaç tümleçleri kurulabileceğini aktarır. Ayrıca buradaki $-mA(k)+(y)A$ yönelme biçimbirimli yapının *-mA(k) için* yapısının bir kısaltması olduğunu ve “Tatilde avlanmaya gideceğiz.” (Sinanoğlu, 1960; 337) örneğini “Tatilde avlanmak için gideceğiz.” biçiminde uzun haliyle yazabileceğimizi belirtir. (Boz, 2007; s.85-86, 98).

Gülsevin (2017), Eski Anadolu Türkçesinde $+(y/n)A$ yönelme durumu ekinin “için” anlamı verdiğini şu tümcelerle örnekler (s. 42):

[8] ***tanıkluğa** varursın hak evine* (KEMŞ, 167)

“Tanıklık etmek için hak evine varırsın.”

[9] *işitdüm kim bir gez üç kişi düzilüp **harâmîliga** çıkdılar* (MBN, 18a-10)

“Üç kişinin toplanıp haramilik yapmak için çıktıklarını işittim.”

Örnek [8] ve [9]’da sırayla *tanıklık/haramilik* nedeni, *hak evine varmak/çıkma* sonuç yargısını verir. Nedensellik işaretleyicisi, $+(y/n)A$ yönelme durum biçimbirimidir.

Neden bildiren biçimbirimsel işaretleyiciler ad, adıl, adlaştırılmış eylem veya doğrudan eylem tümcesi üzerine gelebilmektedir. Yapılan çözümlemelerde $+(y/n)A$ yönelme biçimbiriminin geldiği yapılar aşağıda sıralanmıştır:

4.1.1.1.1. Adıl + A

Adıllar, dilsel bir bağlamda daha önce anılan bir ögeye göndermede bulunan sözcük türüdür. Adıllar, kimi zaman öncülünde nedensel bir tümceyi işaretleyebilir ve *gönderimsel neden işaretleyicisi* görevini üstlenebilir. Türkçede genellikle artgönderim için *bu* ve *o* adılları, öngönderim için ise *şu* adılı kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde de bu kullanımın tanıklarını görürüz. Belirlenen örneklerde Türkçenin genel kullanımına uygun olarak *bu* ve *o* adıllarıyla artgönderimsel nedensellik yapılarına göndermede bulunduğu tanıklanmıştır. Adılların üzerine gelen $+(y/n)A$ yönelme durum eki, “için” anlamı taşır.

- [10] *Hānum, bir yahşı yiğidümüz öldi, aña ağlaruz* (DK, 80a).

“İyi bir yiğidimiz öldü, ona ağlarız.”

Örnek [10]’da *ol* işaret adılının yönelmeli biçimi olan *aña*, gönderimsel neden işaretleyicisidir ve *bir yahşı yiğidin ölmesine* göndermede bulunur. Bu tümcede sonuç, *ağlarız* yüklemidir. *Ağlamak* eyleminin nedeni, *yiğidin ölümüdür*.

- [11] *yûsuf eşidür bunlardan bu sözi ağlar anda bunlara göynür özi* (YZ, 969).

“Yusuf bunlardan bu sözü [kardeşlerinin kendisi hakkındaki yanlış düşüncelerini] işitir, o anda ağlar, bunlara içi yanar”

Örnek [11]’de $+(y/n)A$ yönelme biçimbirimli *bu* işaret adılının çokluk biçimi, gönderimsel neden işaretleyicisidir ve önceki bir olaya göndermede bulunur. Bu örnek, “İşittiklerinden dolayı Yusuf’un canı yanar.” biçiminde yeniden düzenlenebilir. Buradaki nedensellik ilişkisi $+(y/n)A$ yönelme biçimbirimiyle sağlanmıştır.

4.1.1.1.2. Ad + İyelik Eki + (n)A

Nedensellik işaretleyicisi olarak yönelme durumu eki, ad ve ad öbeklerine de gelebilmektedir. İyelikli kullanımlar kişi farklılıklarında ortaya çıkar.

- [12] *Senüñ dostuğa dost ve düşmenüñe düşmenüz* (DK, 149b).

“Senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız.”

Örnek [12]’de bağlamda iki nedensellik tümcesi vardır: ilk tümcenin sonucu, *dost(uz)* ad tümcesidir, neden ise *(senin) dost olma(n)*dır. İlk tümceye paralel olarak ikinci tümcenin sonuç yargısı *düşman olma(mız)*ın nedeni de *(senin) düşman olma(n)*dır. Nedensellik ilişkisinde bir başka kişi belirleyici olur, böylece *dolaylı neden* bildirir.

- [13] *birisi evde kalur ev işine / ol kalanı giderler kardaşına* (YZ, 951).

“Birisi ev işi yapmak için evde kalır, ...”

Örnek [13]'te *birisi evde kalır* yargısı sonuçtur, sonucun oluşmasını sağlayan neden ise *ev işi yapma* (yapmak için) durumudur. Bu örnekte daha çok ereksel nedensellik ilişkisi kurulmuştur.

- [14] *çün erişdüm ben atama ey 'amû / şükkrine kıldum âzâd sizi kamu* (YZ, 1413)
 “Ey dostlar, ben babama kavuştuğum için hepinizi özgür bıraktım.”

Örnek [14]'te asıl neden *babaya kavuşmaktır*, bu duruma şükretmek için herkesi özgür bırakmıştır. Bu durumda *şükür* ara bir neden, *babaya kavuşmak* temel nedendir.

4.1.1.1.1.3. Eylem+ -mAk + A

Eski Anadolu Türkçesinde +(y/n)A yönelme durumu eki -mAk eki almış eylemin üzerine gelerek ereksel nedensellik ilişkisi kurar. -mAk ekinin son sesi, ünlüyle başlayan bir ek aldığı için değişim yaşar.

- [15] *Anası dahı cânın vermedi. Böyle degeç 'Azrâyıl geldi, Deli Dumruluñ canın almağa* (DK,84b).
 “Annesi de canını vermedi. Böyle deyince azrail, Deli Dumrul’un canını almaya geldi.”

Örnek [15]'te -mAk biçimbirimin üzerine gelen +(y/n)A yönelme durumu biçimbirimiyle kurulan yan tümce, *gel-* eyleminin nedenini vermektedir.

- [16] *Kız eydür: “Ya ne maşlahata geldün, yigit?” dedi. Beyrek eydür: “Bay Bîcân Begün bir kıztı varmış, anı görmege geldüm” dedi* (DK, 41a).
 “Kız ‘Ne iş yapmaya geldin, yiğit’ dedi. Beyrek ‘Bay Bican Bey’in bir kızı varmış, onu görmeye/görmek için geldim.’ dedi.”

Örnek [16]'da hem soru yönelten adın hem de yanıtı içeren adlaştırılmış eylemin üzerine +(y/n)A yönelme durumu seçimlik olarak tercih edilmiştir.

- [17] *eytdiler göster kuluñ yüzün bize / vèrelüm görmege bir altun size* (YZ, 305).
 “Kulunun yüzünü bize göster, onu görmek için size bir altın verelim, dediler.”

[18] *kurd dëdüm bir oğluma ağılamağa / kan dëdüm ikinci çok ağılamağa* (YZ, 1124).

“bir oğluma [kurdu hatırlayıp] ağlamak için kurt dedim, ikincisine [kanlı elbiseyi hatırlayıp] daha çok ağlamak için kan dedim.”

Örnek [17]’de metin bağlamındaki (size) altın vermeyi teklif etmelerinin nedeni onu (Yusuf’u) görmek istemeleridir. Örnek [18]’de Yakup’un bir oğluna kurt, diğerine kan demesinin nedeni onları gördükçe ağlamak istemesidir.

Bu kullanım günümüz Türkçesinde *-mAk* eki yerine daha çok onunla eş işleve sahip *-mA* adlaştırma ekiyle kurulur. Korkmaz, *+mA+y+A* yapısının tümcede “için, maksadıyla, *-DAn* dolayı” anlamı taşıdığını belirtir (2003, s. 889).

Kahraman (2007), *+(y/n)A* biçimbiriminin yönelme-yaklaşma durumu eki olduğunu, amaç ve hedef bildirme işlevi görebileceğini söyler. Kahraman’ın amaç için verdiği örneklerden bazıları şunlardır: *Kızı para istemeye dükkânın kapısına gelince bir bağırır*⁹; *...o kadar candan buluyordu ki ayrılmamaya bahane arıyordu*¹⁰; *...kefarecini ömürleri boyunca çekmeğe mahkûm büyük zavallılar gibi görünürlerdi*¹¹. Bu örneklerden hareketle, Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımların Türkiye Türkçesinde de benzer biçimde kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yapının ereksel neden anlamının, Eski Anadolu Türkçesinden günümüze kadar gelebildiğini söyleyebiliriz.

4.1.1.1.1.4. Eylem+ *-mAk* + *IIK* + *A*

Eylemin üzerine gelen *-mAk+IIK+A* ekler grubu, *-mAk+A* ile eşanlamda kullanılır ve yönelme durumu “... için” işlevi bildirir (Gülsevin, 2007, s. 43). Örnek [19] ve [20]’de zorunlu bir nedensellik ilişkisi vardır.

[19] *Seni görmeklige bin cân bahâdur yâ resûla ‘llâh* (ŞH, 1, II, 9).

“Ya Resulallah, seni görmeye bin can değer.”

[20] *kapudan şemdîn komaz girmeklige / kimse yok anuñ dilin bilmeklige* (YZ, 1032).

“Kapıdan girmeye Şemdîn bırakmaz, onun dilini bilen kimse yok.”

⁹ Sabahattin Ali, *Selam*.

¹⁰ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*.

¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyalari*.

4.1.1.1.2. +(n)dA

+(n)dA biçimbirimi, tümcede yeri veya zamanı eylem ya da ada bağlayan bağımlı (bound) ve ardıl biçimbirimlerdir. Bulunma durumu biçimbirimi, doğrudan neden bildirme işleviyle kullanılmamakla birlikte dolaylı olarak neden ilişkisi kurabilmektedir. Kahraman, bulunma durumu ekinin bazı kullanımlarda eklendiği ada (karşı, ön, uğur, ... gibi adlara) neden işlevi yükleyebildiğini belirtir (2007, s. 37). Araştırmamızda, +(n)dA bulunma durumu ekinin *yolu*nda ilgecimsisiyle neden bildirdiği de belirlenmiştir (bkz. 4.1.2.1.1.3.5. *yolu*nda). Belirlenen örneklerde dolaylılık, art ya da öngönderim öğeleri olan adılar aracılığıyla sağlanır ve bu adılar *neden gönderimsel işaretleyici* durumundadır.

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bulunma durumu ekinin bazen iç neden bildirmek için kullanıldığını bildirmektedir ve şu örnekleri vermektedir (2005, s. 72): *halk alar hâlida hayrân édi* (YZH, 77b:4) “Halk, onların hali yüzünden şaşkındı.”; *öledür mén firâkingda* (LN, 152a:3) “(Senin) ayrılığın yüzünden ölüyorum.”; *ışık otida Lutfî yığlama köp* (LD, 118:5) “Lutfi, aşk ateşi yüzünden (bu kadar) çok ağlama.”; *köz néçe kün gamıda yapmadılar* (SS, 135:278) “(Onun) üzüntüsüyle nice günler göz yummadılar (uyumadılar)”

[21] *[Aruz] Beyregün saşalını tutdı. Begler Beyrege kıyamadı. Beyrek, Aruz kakıduğın burada bildi* (DK, 150a).

“Beyrek, Aruz’un kızdığını buradan (Beyregün saşalını tutmasından) bildi.”

Örnek [21]’de *burada* yer belirteci neden tümcesini işaretler. Nedensellik ilişkisinde *burada* sözcüğü neden tümcesine gönderme yapar. *Burada* sözcüğü *buradan* anlamıyla kullanılmıştır.

4.1.1.1.3. +(n)dAn

+dAn eki Türkçede çok işlevli bir biçimbirimdir. +dAn eki, ayrılma/çıkma işlevi taşıdığından bu adlarla ifade edilir. Sözcüklerden ve tümceciklerden (yan tümcelerden) sonra veya ilgeçlerden önce farklı işlevlerde (istem/valenz göreviyle) zorunlu ya da seçimlik olarak kullanılabilir. +dAn eki, yalnız başına sözcük ya da sözcük öbeklerinin üzerine gelerek neden bildirmek amacıyla kullanılabilir. Ayrıca bu ek, kimi zaman bazı eklerle (-DXğXndAn) kimi zaman da *ötürü*, *dolayı* gibi bazı ilgeçlerle (+dAn

dolayı/ötürü) birleşerek neden bildiren ulaçlar oluşturabilir. Hatta eklendiği sözcükle kalıplaşarak neden bildiren ilgeçler türetebilir (*yüzünden*).

+*DAn* biçimbiriminin tek başına ya da ilgeçlerle kullanımında öncül biçimin hangisi (+*DAn* mı yoksa +*DAn* *ötürü* mü?) olduğunu belirlemek olanaklı görünmemektedir. Bu konuda iki yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisi, yalnızca ayrılma durumu ekinin neden bildirmek için kullanımında bir eksiltme olabilir. İkisincisi ise, yalnızca ayrılma durumu ekiyle bildirilen neden pekiştirilerek ilgeçli kullanım ortaya çıkmış olabilir.

Ayrılma durumu ekinin hem tek başına hem de ilgeçlerle kullanımının nedensellik ifadesi taşıması, bizi bu yapılar arasında bir farkın olup olmadığı sorusuyla karşı karşıya bırakır. Uslu (2001)'de +*DAn* ekiyle +*DAn* *dolayı/ötürü* yapılarının eşdeğer olup olmadığını tartışır ve iki yapının birbirinden farklı özellikleri olduğunu söyler. Konuyu eşzamanlı değerlendirdiğinde *dolayı* ilgecinin daha çok adlarla ve -*mA*/(y)*Iş* adlaştırma ekleriyle kullanıldığını, ayrıca temel tümcenin eyleminin de belirteç tümceciği ve tümleçlerin alması gereken ekleri belirlediğini bildirir (s. 4) (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *içün*).

Kornfilt, neden bildirmek için üç etkili yol olduğunu belirtir: +*DAn*, +*DAn* *dolayı* ve *yüzünden* (1997, s. 234). Kornfilt'in verdiği üç yol da +*DAn* eki içerir.

+*DAn* ayrılma durumu biçimbirimi, koşul anlamıyla iç içe “kaynak, doğuş yeri” belirtir (Bolulu, 1996, s.18). Nedensellik, doğası gereği nedeni, kaynağı, bir şeyin var olduğu yeri, ona neden olan veya onu gerçekleştiren şeyi sorgular. Ayrılma durumu biçimbiriminin nedensellik yapılarında çokça kullanılmış olması, üstelik üzerine geldiği bazı biçimbirimlerle kalıplaşarak neden bildirme eğiliminde olması, kaynak ve doğuş yeriyle açıklanabilir. +*DAn* biçimbirimi, bu özelliğiyle kimi sözcüklerde yapım eki gibi de kullanılmıştır (can+dan, iç+ten). Bu örneklerde de çıkış yeri ve kaynağı olma özelliği hala gözlenebilmektedir.

Nedensellik ilişkisinde ayrılma durumu eki almış sözcük veya sözcük öbeği, neden yan tümcesini oluşturur, ana tümcenin nedenini verir. +*DAn*'lı neden tümceciği, tümcede *dolaylı tümleç* görevindedir. Ancak +*DAn* biçimbiriminin ilgeçlerle birleşerek oluşturduğu ulaçlar, tümcede *belirteç tümleci* görevini üstlenir.

Eski Anadolu Türkçesinde, ayrılma durumu biçimbirimi, +(n)*dAn* biçimindedir. Ekin ilk sesi ötümlü benzeşmesine uymaz. +(n)*dAn* biçimbirimi, adların, adılların, -*mA*k adlaştırma ekinin üzerine doğrudan veya adlardan sonra iyelik eklerinin üstüne gelerek neden bildirmektedir.

4.1.1.1.3.1. Ad +(n)dAn

+(n)dAn ayrılma durumu biçimbirimi adlardan/ad öbeklerinden sonra kullanıldığında genellikle durumsal nedensellik ilişkisi kurar. Gülsevin, (2007), +(n)dAn biçimbiriminin, Eski Anadolu Türkçesinde ikincil işlev olarak duygulara dayanan davranışların nedenini bildirmede kullanıldığını, diğer bir işlev olarak “bir şey sebebiyle, bir şey yüzünden” anlamına geldiğini belirtir (s. 59):

[22] *gördi ki, ılan **sovuğdan** buymuş yatur.* (MBN, 8a-2)

“Gördü ki yılan soğuktan donmuş yatıyor.”

[23] *bizden güçlüler gördük anda varup / söylemedük **korhudan** karşu turup* (YZ, 1236).

“Oraya varınca bizden güçlü olduklarını gördük, korkudan karşı çıkıp söylemedik.”

[24] *şamu dili tutuldu benzi şolu / aklı gitdi **korşudan** oldı delü* (YZ, 1278).

“Hepsinin korkudan dili tutuldu, benzi soldu, aklı gitti, deli oldu.”

[25] *Ne bileyin oğul, **arslandanmı** oldı yohsa **kaplandanmı** oldı?* (DK, 15b)

“Ne bileyim oğul, aslandan mı yoksa kaplandan mı oldu?”

[26] *ol suya bakdı ol bakmak heybetinden su yüceldi daşdı ve **tanrı korkusundan** ditredi akdı* (KE, 5/9)

“O suya baktı, bakmak heybetinden su yükseldi, taşıtı ve tanrı korkusundan titredi, aktı.”

[27] *ya kûb eydür diñleñüz uşbu sözi / düşüm olur görürem on bir kızu // güder-iken kuzularum tağılur / arasında körpe kızısın kurd alur // imdi korkaram düşümden gèrü görem / **gördüğüm düşden dahı** kayğu yèrem* (YZ, 45).

“... Gördüğüm düşten kaygılıyım.”

Adlardan sonra ayrılma durumu biçimbirimi gelerek oluşturulan nedensellik örneklerini Çağatay Türkçesinde sık kullanılan +DIn ayrılma biçimbirimleriyle de

oluşturduğunu görürüz (Eckmann, 2005, s. 72): *yazı kıpkızıl boldı kan cûşıdın* (Z¹², 25v:13)
 “Yazı (yer), kan selinden kıpkızıl oldu.”

4.1.1.1.3.2. Adıl +(n)dAn

[28] *Sendenmidür bendenmidür; Tangrı te ‘ālā bize batman oğul vèrmez, nedendür?*
 (DK, 8b)

“Senden midir, benden midir; Tanrı Teâlâ bize batman oğul vermez, nedendir?”

[29] *Senün ipün benden üzülse kimün ipine ulaşam* (KE, 10/12).

“Senin ipin benden dolayı koparsa kimin ipine ulaşayım.”

4.1.1.1.3.3. Ad + İyelik Eki +(n)dAn

[30] *eşekligünden çakal sözine uyup belâ damına düşdüñ.* (MBN, 6a-3)

“Eşekliğinden çakal sözüne uyup bela tuzağına düştün.”

Örnek [30]’da durumsal nedensellik ilişkisi söz konusudur. *Çakal sözine uymak* sonuç tümcesinin nedeni, *eşeklilik* tir.

[31] *hócām ‘âşık olanlarıñ işi âhıla zâr olur/ hasretinden ol ma ‘şûkuñ gözi yaşı bınar olur.* (YED, 55-1)

“Âşık olanın işi ağlayıp inlemek olur/ hasretinden ol maşuğun gözyaşı pınar olur.”

Örnek [31]’de *maşuğun gözyaşlarının pınar olmasının* nedeni, *sevgiliye duyulan hasrettir*. Hasret, bir durumdur ve böylece durumsal nedensellik ilişkisi kurulmuştur.

[32] *Ammā kızuñ derdinden beñzi sarardı* (DK, 109b).

“Ama kızın derdinden benzi sarardı.”

[33] *Beyregün korkusından kaçdı, özini tana şazına şaldı* (DK, 61b).

“Beyrek’in korkusundan kaçtı, ...”

¹² Şerefe ‘d-dîn ‘Alî Yezd’ nin zafernâme adlı eserinin Çağatayca tercümesi. Elyazma. Nuruosmaniye Kütp. No. 3268, Bk. İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, I, 2 (İstanbul, 1944), s. 170, No. 88).

- [34] **Gederiken** ‘araba kıcırdisından Kazan oyandı (DK, 138b).

“Giderken araba gıcirtısından Kazan uyandı.”

- [35] *dillerinçe korkudurlar ol oğlanı / **korğusından** yûsufun titrer cânı* (YZ, 210).

“O oğlanı kendi dillerinde korkuturlar, korkusundan Yusuf’un canı titrer.”

- [36] *seni geldüm bulmadum oldum delü / **hasretünden** inileyü oldum ölü* (YZ, 500).

“Geldim, seni bulmadım, deli oldum, hasretinden inleyerek ölü oldum.”

4.1.1.1.3.4. Eylem + -mAk +dAn

-mAk dAn yapısı, temel tümce ve yan tümce arasında doğrudan nedensellik ilişkisi kuran bir yapıdır. Eski Anadolu Türkçesinde -mAk adlaştırma ekinden sonra gelen +(n)dAn ekinin ilk sesi ötümlüdür ve bu nedenle de ötümlü benzeşmesine uyumsuzdur. Türkiye Türkçesinde ötümlü benzeşmesine uyarak -mAk dAn biçimini almıştır. Temel tümce ve -mAk dAn ekli yan tümcenin özneleri aynıdır. Özne aynılığı -mAk ekiyle, nedensellik işlevi +(n)dAn ekiyle sağlanır. Özne farklılığı söz konusu olduğu durumlarda -mAsIndAn yapısına dönüşür. -mAsIndAn yapısındaki iyelik ekleri özne farklılığı için gereklidir. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde iyelikli yapıya rastlanmamıştır.

- [37] **ölmekden ne korkarsın** çünkü hakka yararsın / *bil ki ebedi varsın, bu sözde fâsid da ‘vîdür* (YED, 24-2).

“Ölmekten niçin korkarsın, çünkü hakka yararsın; bil ki sonsuza kadar varsın, bu sözde kötü bir olay vardır.”

Yukarıdaki örnekte iki nedensellik işaretleyicisi vardır. Biri +(n)dAn ayrılma durumu biçimbirimidir ve *zorunlu* bir nedensellik işaretleyicisidir; diğeri *ne* soru sözcüğüdür ve *seçimlik* bir nedensellik işaretleyicisidir (bkz. 4.1.2.2.2.1.1. *ne*).

- [38] **Dölin almağdan** sağan varısa, Şökli Melik, *kara gözlü kızın varısa götür, Kazana vér.* (DK, 31b).

“Dölünü almaktan mutluysan, Şökli Melik, kara gözlü kızın varsa getir, Kazan’a ver.”

[39] *eytdiler yoğ oldu bizden birimiz / ağılamakdan görmez oldu atamız* (YZ, 1309).

“Bizden birimiz yok oldu, babamız ağlamaktan görmez oldu, dediler.”

[40] *Zîrā ağılamakdan gözleri görmez olmuş idi* (DK, 61a).

“Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu.”

Çağatay Türkçesinde de *-mAk+DIn* biçiminde adlaştırma ekinde sonra ayrılma biçimbirimleriyle nedensellik tümceleri tanıkları görülür (Eckmann, 2005, s. 72): *bu miskin kelmek u barmağdın ardı* (TN¹³, 248b:9) “Bu miskin, gelmek ve gitmekten zayıf düştü.”

4.1.1.1.4. +n

Eski Türkçede sözdizimsel olarak araç ya da birliktelik ilgisiyle adların diğer öğelerle bağlantı kurmasını sağlayan ardıl bir biçimbirimdir. Daha sonraki dönemlerde kullanımı gittikçe azalmış ve bazı donmuş sözcüklerde yaşamını sürdürmüştür. Günümüzde bu ek yerini *ile* ilgecinin dilbilgiselleşmiş biçimi *+la* almıştır.

Gülsevin (2007), Eski Anadolu Türkçesinde *+n* araç durumu biçimbiriminin neden bildirdiğini ancak *içün* ilgeci kullanılmayan eksilteli (eliptik) bir kullanımdan söz eder ve şu örneklerle tanıklar (s. 72):

[41] *bu garîb-name anın geldi dile/ kim bu dil ehli dahı ma ‘nî bile* (GN, 306/4)

“Bu garipname onun için dile geldi / ...”

[42] *ata aña diyip bilinmez kıymeti/ anın olmaz halkuñ aña minneti* (GN, 160/24)

“Ana baba deyip kıymeti bilinmez, onun için halkın ona minneti olmaz.”

Yukarıdaki iki örnek, günümüz Türkçesine aktarıldığında *anın* yapısı *onun için* yapısıyla karşılanıyor. Araştırmacının da bu örneklerde *için* ilgecinin eksiltilmiş bir kullanım olduğunu varsaydığını düşünürsek olasılıkla o da benzer biçimde günümüz Türkçesine aktarmış olabilir. Ancak *içün* ilgeci, Eski Anadolu Türkçesinde yalın durum veya kendinden önce tamlayan (ilgi) durumu alır (Örneğin: *senüñçün* DK, 50a). Bu kullanım daha sonraki Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde de sürer. Bu nedenle

¹³ Seydi Ahmed Mîrâ. *Ta ‘aşşuknâme*. Elyazma. British Museum Add. 7914, s 273b-289b, Rieu, s. 289.

buradaki örneklerde -herhangi bir yazım yanlışı yoksa (çünkü $+n$ araç durumu $\cup$ ile, tamlayan durumu eki $\hookleftarrow$ ile yazılır)- *içün* ilgecinin düşmesi söz konusu olamaz. Dolayısıyla eksiltili bir yapı düşünülmeden araç durumu ekinin neden bildirdiğini söylemek daha yerinde olur. Buna kanıt olarak da Eski Anadolu Türkçesinde ve günümüzde yansımalarını gördüğümüz araç durumu işlevini üstlenen biçimbirimlerin tek başlarına (*ile* $>$ *+lA*) ya da bazı yapılarla (EAT: *bu sebeb birle*, *bu şart ile*, *bu vech ile*; TT: *-mAkIA*, *bu nedenle*, *bu sebeple*) kalıplaşma eğilimi gösterilebilir.

4.1.1.1.5. $+(n)CA$

$+(n)CA$ eki, eşitlik, benzerlik, karşılaştırma ve küçüklük bildiren ardıl bir biçimbirimidir. Eski Anadolu Türkçesinde Dede Korkut kitabında karşımıza çıkan bu kullanımda $+(n)CA$ “için” işleviyle ereksel nedensellik bildirir.

[43] *Görür misiz aġam kıazan baş kesdi, kıan dökdi? Oġlan yemek yemekçe gelmez.*
(DK, 68b/2).

“Oġlan [sadece] yemek yemek için gelmez.”

Örnek [43], Ergin (1971) tarafından “Oġlan çocuk yalnız yemek yemeye gelmez.” biçiminde, Özçelik (2005) tarafından ise “Çocuk gibi yemek içmek yakışmaz.” biçiminde yorumlanmıştır (s. 189). Tarafımızca Ergin’in yorumlamasının metin bağlamından çıkarabildiğimiz kadarıyla daha uygun olduğu düşünülmektedir. Metnin öncesinde ve devamında yemek yemenin dışında oġlanın yaptığı başka işler olduğu vurgulanmaktadır. Oġlan baş kesmiş ve kan dökmüştür.

4.1.1.2. Eylemsi Ekleri

Eylemsi ekleri, eylem kök veya gövdelerinin üzerine gelerek adlık, ortaç ve belirteç tümcecikleri (yan tümce) oluştururlar. Bu tümcecikler, farklı işlevler üstlenir.

Adlık tümcecikleri, eylemleri geçici (kimi zamanda kalıcı) olarak adlaştıır ve bu adlar genellikle özne ya da yüklem olur. Ortaç tümcecikleri, adları niteleyen sıfatlar veya adlaştıır sıfatlar türetirler. Ulaç tümcecikleri ise *zaman*, *tarz*, *durum*, *neden*, *amaç*, *araç* ve *koşul* bildiren tümcecikler oluştururlar.

4.1.1.2.1. Adlaştırma Ekleri

Eylemsi eklerinden adlaştırma ekleri, tek başına nedensel ilişki kurmada kullanılmamakla birlikte neden tümceciğini adlaştırıp üzerine neden bildiren yapılar (ad durum ekleri) alabilir. Eski Anadolu Türkçesinde $[-mAK + A]$, $[-mAK + lIK + A]$ ve $[-mA\acute{k} + dAn]$ yapılarında kalıplaşmış olarak görülür. Bu kullanımlardan $[-mAK + A]$ ve $[-mA\acute{k} + dAn]$ yapıları kullanımını sürdürmüş; $[-mAK + lIK + A]$ yapısı kullanımdan düşmüştür. Adlaştırma ekleri, Türkiye Türkçesinde $-mAktAn$, $-mAsInA$, $-mAsIndAn$, $-mAklA$ gibi yapılarda kalıplaşarak zorunlu ya da seçimlik nedensellik ilişkisi kurmaktadır (Özcan, 2015). (Örneğin: *Ben katları hesaplamaktan konuyu gereği gibi takip edemedim.*¹⁴; *...Fikir değiştirmesine şaşır şaşır kalıyorlardı.*¹⁵; *Düşünüme gelmemekle beni çok kırdın.*) Ancak bu tümcelerde nedensellik işlevini adlaştırma ekleri değil, üzerine gelen nedensellik işaretleyicileri taşımaktadır.

4.1.1.2.2. Ortaç Ekleri

Ortaç ekleri, eylem ve eylem öbeklerinin üstüne gelerek sıfat görevli yan tümce (tümcecik) türetir. Sıfat görevindeki tümcecik, kimi zaman temel tümcenin nedeni olabilmektedir. Türkiye Türkçesinde, özne niteleyicisi $-(y)An$ eki, ortaç ekleri içinde nedensellik ilişkili tümceleri birleştirmekte diğer ortaç eklerine oranla daha çok kullanılmaktadır. Özcan (2015), nedensellik işlevli ortaç eklerine şu örnekleri vermiştir: *Cavidan'ın hasretine dayanamayan Asım Kutay yemeden içmeden kesildi, sarardı, soldu, içlendi*¹⁶; *Bazen de bir ziyarete gittiğimde, yarım saat sonraya ayarladığım alarm zili, konuşmanın ortasında çalıveriyordu.*¹⁷; *Bu sevinçle postacının avucuna bir yarım mark bırakmıştı. Alois Morgenrot'tan ömrü boyunca tek fenik bahşış almamış postacı, adamın aklını oynatmış olmasından korktu.*¹⁸ (sy. 46). Erkuş (2015)'te "Pekiştirilen davranışın sıklığı artar." Örneğini nedensellik örneği olarak verir (sy. 37). Bu tümcede davranışın sıklığının artmasının nedeni pekiştirmedir. Neden ifadesi $-(y)An$ ortaç ekiyle verilmiştir.

¹⁴ Haldun Taner (2006). Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu/Ayıışığında "Çalışkur", Bütün Hikâyeleri-2, 10. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

¹⁵ Haldun Taner (2009). Kızıl Saçlı Amazon, Bütün Hikâyeleri-1, 7. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

¹⁶ Haldun Taner (2009). Kızıl Saçlı Amazon, Bütün Hikâyeleri-1, 7. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

¹⁷ Haldun Taner (2008). Yalıda Sabah, Bütün Hikâyeleri-4, 8. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

¹⁸ Haldun Taner (2006). Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu/Ayıışığında "Çalışkur", Bütün Hikâyeleri-2, 10. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Sıfatlar adları niteleyen sözcüklerdir ve tek başına bir tümce ögesi olamaz. Böylece yönetim ve bağlanma kuramına göre yönetene (yükleme) sorulan hiçbir soruya doğrudan maruz kalmaz. Verilen örnekler yöneten ve yönetilen açısından değerlendirildiğinde, yöneten konumundaki yükleme sorulan hiçbir soruya sıfat işlevli birimlerin yalnız başına yanıt veremediği görülür.

Yukarıda ortaç ekleriyle kurulan örneklerde özneyi nitelendiren ortaçların doğrudan neden bildirmek amacıyla tümce ögesi olarak kullanılmadığı görülebilir. Ancak ortaç ekleri eylem üzerine geldiği ve tümleş alabildikleri için kendi içinde bir yönetim sistemi kurar. Bu durumda tümce, kendi içinde küçük tümceler (tümcecikler) barındırır. Ortaç ekleri kullanılarak oluşturulan tümceler yan tümce ve temel tümce biçiminde iki ayrı tümceye ayrıldığında, bu tümceler arasındaki nedensellik ilişkisinin daha belirgin olduğu görülecektir.

Eski Anadolu Türkçesinde, ortaç eklerinin Türkiye Türkçesindeki kullanımı örnekleyen nedensellik işlevli tümceler belirlenememiştir.

4.1.1.2.3. Ulaç Ekleri

Ulaç ekleri, eylem kök ya da gövdesine eklenerek belirteç işlevinde yan tümcecik oluşturan bağımlı ve ardıl biçimbirimlerdir. Ulaç eki alan yan tümce, ana tümcenin *nedeni* konumunda olabilmektedir. Yan tümceyi ana tümceye neden-sonuç ilişkisiyle bağlayan ulaçlara *neden ulaçları* (sebeup zarf-fiilleri) adı verilir (Banguoğlu, 2004, s. 436). Neden ulaçlı yan tümceler, genellikle ana tümcenin *niteleme belirteci* olarak kullanılır (Hengirmen, 2007, s. 164). Ulaç ekleriyle kurulan neden tümcesi, bağlaçlarla kurulan iki tümce biçimine de dönüştürülebilmektedir. Örneğin: *Korktuğundan gitti = Gitti, çünkü korktu* (Banguoğlu, 2004, s. 572, 582).

Çetintaş Yıldırım (2009)'da Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi (Mann ve Thompson, 1987) doğrultusunda Türkçede ulaç eklerinin bağdaşıklık ilişkilerini incelemiştir. Çalışmasında uzman gruplara yaptığı sıklık ve KiKare uzman uyumlarını belirleyen anket çalışmasının sonuçlarına göre bazı zaman bildiren ulaç eklerinin *tarz*, *neden* ve *sonuç* ilişkilerini de belirginleştirdiğini belirlemiş ve bunların belirginleştirme sıradüzenlerini oluşturmuştur (s. 25-39). Bu çalışmaya göre, zamansal bağdaşıklık ilişkisi kurduğu düşünülen ulaç ekleri aynı zamanda *neden*, *tarz*, *sonuç* gibi başka bağdaşıklık ilişkiler de kurabilmektedir.

Çetintaş Yıldırım (2010), bir bağlayıcının birden fazla sözbilimsel yapıyı belirginleştirdiğini ve Türkçede, tümcecikler arasında kurulan neden ilişkilerini belirginleştiren birçok ulaç eki olduğunu aktarır (s. 121). Dancygier ve Sweetser (2000), bağlam özellikleri ve söylemde bulunan dilbilgisel yapıların, tümceler arasındaki ilişkileri belirginleştirmede rol üstlendiğini belirtmektedir. Örneğin, “She insulted me and I got angry” tümcesinde, *and* bağlacı neden ilişkisi kurmaktadır. Bu tümcede, konuşucunun sinirlenmesine neden olan durum ile ona hakaret edilmesi durumu arasında nedensellik ilişkisi vardır. Bu bilgi, metin bağlamından ve dünya bilgisi yoluyla edinilmektedir (s.120).

Gülsevin (2007), ulaçları asli zarf-fiil ve birleşik zarf-fiil ekleri olmak üzere ikiye ayırmıştır (s. 125). Bu çalışmada, ulaç ekleri de yalın ve birleşik ulaç ekleri biçiminde iki grupta değerlendirilmiştir.

4.1.1.2.3.1. Yalın Ulaç Ekleri

Yalın ulaç ekleri, daha küçük biçimbirimlere ayrılamayan ulaç ekleridir. Türkçenin tarihi dönemlerinde farklı eklerin birleşmesiyle oluşmuş bile olsa, günümüzde ayırtılamayacak duruma gelen ulaç ekleri ve kökenbilgisiyle ilgili kanıtlanmış veya karara bağlanmış bir sonucu bulunmayanlar da bu bölümde ele alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik işaretleyicisi olarak kullanılan yalın ulaç ekleri: *-(y)A ...-(y)A*, *-(y)All*, *-(y)ArAk*, *-(y)IcAk* / *-(y)IcAgIz*, *-(y)IncA*, *-(y)ken*, *-(y)Up*, *-(y)UbAn* / *-(y)UbAnI*, *-(y)U* ve *-sA* ekleridir.

4.1.1.2.3.1.1. *-(y)A ...-(y)A*

-(y)A ulaç eki, eylem kök ve gövdelerinin üzerine gelerek *zaman*, *durum*, *amaç*, *neden*, *yineleme* ve *sürerlik* işleviyle yan tümceyi temel tümceye bağlayan ulaç ekidir. Bu ulaç eki, tekli ve tekrarlı kullanılabilir. Bu ulaç eki, tekli ve tekrarlı kullanılabilir.

-(y)A ulaç eki, diğer bir ünlü ulaç eki olan *-(y)U* ulaç ekiyle eşişleve sahiptir. Deny (2012), iki ünlü ulaç ekinin de bazı kalıplaşmış yapıları oluşturduğunu, ancak günümüze yalnızca *-(y)A* ulaç ekinin gelebildiğini belirtmiştir. (s. 777) (bkz. 4.1.1.2.3.1.9. *-(y)U*).

Tarihi ya da çağdaş Türk dillerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tekli kullanımın tümce ilişkilendirmede kullanımı tanıklanabilmektedir. Örneğin; Eckman (2005), Çağatay Türkçesinde *-A* ulaç ekinin amaç ve hedef belirlemek için tekli eylemle

kullanıldığını şu örneklerle tanıklar (s. 105): *méne köre keldi* (B¹⁹, 60a:8) “Beni görmeye geldi.”; *kuş sala bardı* (Z²⁰, 9a:8) “Kuş salmaya (avlamaya) gitti.”

Çözümlememizde, Eski Anadolu Türkçesinde belirlediğimiz örneklerin de olumlu eylem köküne gelerek ereksel nedensellik bildirdiği ve tekli kullanıldığı gözlenmiştir. Aşağıdaki örnekte temel tümcenin ve yan tümcenin öznesi aynıdır.

[44] *tefârüce geyik ata vardılar* (YZ, 63).

“Gezinti yerine geyik vurmaya gittiler.”

-(y)A ulaş ekinin tekli kullanımı, Türkiye Türkçesinde büyük oranda düşmüştür, kalıplaşmış yapılarda seyrek olarak durağan bir işlevde karşımıza çıkar: Bu ek, kala/geçe sözcüklerinde kalıplaşmıştır: *Dersler saat dokuzu çeyrek geçe başlar, dörde çeyrek kala biter*. Bazı belirteçlerde yine kalıplaşmış olarak kullanılır: *rastgele, ortaklaşa, nöbetleşe*, ... Bazı ilgeçlerin oluşumunda görülür: *diye* (bkz. *deyü/deye*). -(y)A ulaş ekinin kalıplaşmasıyla oluşan *diye* ilgeci, özellikle öznel nedensellik ilişkisi kurmada sıkça kullanılır.

Aynı eylemin yinelenmesi, eylemin karşıladığı işin, oluşun, kılışın çok kez yinelenişinin veya bu eylemdeki işin, oluşun, kılışın uzun sürdüğünün vurgulandığını gösterir. -(y)A ulaş eki, ön sınır vurgulayan eylemlerle kullanıldığında eylemin uzun sürdüğünü, son sınır vurgulayan eylemlerle kullanıldığında yineleme bildirir. Eylemin çok kez yinelenmesi ya da uzun süre gerçekleşmesi, neden ve sonuç ilişkisini pekiştirmektedir. Çünkü belki de bir kez yapıldığında herhangi bir sonucu doğurmayacak olan eylem, çok kez ya da uzun süre yapıldığında belirli reaksiyonlara neden olmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de -(y)A ulaş ekinin tekrarlı kullanımının kılınış açısından ön sınır vurgulayan eylemlerle kullanıldığı örnek belirlenmiştir:

[45] *Yata yata yanımız ağrıdı, tura tura bëlümüz kurıdı* (DK, 20a).

“Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu.”

¹⁹ Annette S. Beveridge (1905). The Babar-Nâma (“E.J.W. Gibb Memorial” series, I), London-Leyden.

²⁰ Şerefe’d’dîn ‘Alî Yezd’in *Zafernâme adlı eserinin Çağatay tercümesi*. Elyazma. Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 3268. (Bkz. İstanbul Kütüphaneler Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, I, 2 (İstanbul, 1944), s. 170, No.88) [38b, 19].

Örnek [45]'te aynı eylem yinelenmiş, böylece eylemin normalden uzun süre gerçekleşmesi belirli sonuçları doğurmuştur. Bu örnekte de yan ve temel tümcelerin özneleri aynıdır.

Zeynep Korkmaz (2003), Türkiye Türkçesinde -(y)A ulaş ekinin neden bildirme işlevinin genellikle olumsuz eylem kök ve gövdesine gelerek, bazen de aynı biçimin yinelenmesiyle oluştuğuna değinmiştir (s. 986). Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde olumsuz eylemle kullanılan -(y)A ulaş eki örneklerine rastlanmamıştır.

Deny (2012), -(y)A ulaş ekinin tekrarlı kullanımının tarz ve niteleme bildirdiğini söyler (s. 778). Bu anlam için verdiği örneklerde neden-sonuç ilişkili tümceler belirlenmiştir: *su dura dura bozulur; İnsan bilmeye bilmeye çok şeyi hazm edebilir fakat bile bile yutmak her mi 'denin harcı değildir'*²¹. Bu örneklerin biri olumlu eylem tabanına diğeri olumsuz eylem tabanına gelmiş ve neden ifadesi taşımıştır.

-(y)A ulaş eki, Türkiye Türkçesinde daha çok aynı eylemin yinelenmesiyle oluşan tekrarlı kullanımda hem olumlu hem de olumsuz eylem kök ya da gövdesine gelir. Olumlu eylem üstüne gelerek oluşturulan ulaş, daha çok *durum* ve *neden* bildirirken (durum: *Yürüye yürüye eve gittim*; neden: *Kardeşim ağlaya ağlaya gözleri şişti.*) ; olumsuz eylem üzerine gelerek oluşturulan ulaş, temel tümcenin çoğunlukla *nedenini* vermektedir (*Konuşmaya konuşmaya İngilizceyi unuttum.*)

-(y)A ulaş ekinin tekrarlı kullanımı Türkiye Türkçesinde nispeten daha az olmakla birlikte yakın ve karşıt anlamlı sözcüklerle de kullanılabilir: *güle oynaya, itile kakıla, düşe kalka, bata çıka* gibi. Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde bu kullanıma rastlanmamıştır.

4.1.1.2.3.1.2. -(y)AII

-(y)AII ulaş eki, eylem kök ve gövdelerinin üzerine gelerek *başlatma zamanı* ve *neden* bildiren yan tümceyi temel tümceye bağlayan ulaş ekidir. -(y)AII eki, temelde başlatma zamanını bildirir. Nedensellik ifadeleri, bir şeyin kaynağı ve doğuş yeri olma özelliği nedeniyle -(y)AII ulaş ekinin kullanıldığı tümcecik, bizi temel tümcenin kaynağına ve kimi zaman da nedenine ulaştırır.

-(y)AII ulacı, Eski Türkçedeki -gAII (-kAII) ekinin ön sesindeki /g/'nin düşmesiyle oluşmuştur. Ekin iki heceli olması, birleşik bir ek olabileceği düşüncesini doğurmuştur. W. Bang, -gA gelecek zaman ekinin üzerine al- eyleminin ve sonrasında -I ulaş ekinin

²¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, Metres, s. 804.

gelmesiyle oluştuğu; A. Salonen ise, ekte +II sıfat yapma eki olduğunu düşünse de tatmin edici bir açıklamanın henüz söz konusu olmadığı belirtilmiştir (Eraslan, 2012, s. 409). Bu nedenle -(y)All ulacı, yalın ulaç ekleri içinde değerlendirilmiştir.

Tekin, Orhon Türkçesinde -gAll ekinin iki işlevi olduğunu belirtir: temel tümcenin amacını bildirmek ve temel tümcenin başlangıç noktasını vermek. Temel tümcenin amacını bildirmek işlevini şöyle örnekler: *yadag yabız boltı tip **algalı kälti*** “(Oğuzlar) Türklerin piyadesi bozuldu deyip (bizi tutsak) almak için geldiler”; *[sıñ]ar süsi übig barkıg yulgalı bardı, sıñar süsi süñüşgäli kälti* “(Onların) yarı ordusu (bizim) yerimizi yurdumuzu yağmalamak için gitti, yarı ordusu (da bizimle) savaşmak için geldi.”; *asıngalı tüsürtümüz* “(Dağa) tırmanmak için (askerleri atlarından) indirdik.” (2016, s. 161). Orhon Türkçesinde verilen bu örnekler ereksel nedensellik ifade etmektedir.

Eski Uygur Türkçesinde -GAll ulaç ekinin, neden bildirdiği ve belirteç olarak kullanıldığı görülmektedir: *yok çığay irinç yarlıg tınlıg-larkä asağ tusu kılğalı çintemeni er-dini kolu poşı-ka keltim tep ötünti*. “Yoksul, fakir, zavallı canlılara faydalı olmak için çintemani cevheri isteyerek sadakaya geldim, diye arz etti.”; *kösüş turğurur-lar on yir orun-larda yoriğalı*. “On yerde yürümeye arzu beslerler.”; *inçip pardğçan-lar-ning sişik s(a)kınç-ların berk yarp kılğ(a)lı...* “böylece cahil canlıların kuşkulu düşüncelerini sağlamlaştırmak için ...” (Eraslan, 2012, s. 404, 409). Eraslan, verdiği örneklerdeki -GAll yapısını, günümüz Türkçesine +(y)A yönelme durumu eki ve(ya) -mAk için biçiminde aktarmıştır. Dolayısıyla bu örneklerde ereksel nedensellik kullanıldığını söylemek olanaklıdır.

Eckmann, Çağatay Türkçesinde -GAll ulacının amaç bildirmek için kullanıldığını belirtir: *méni köydürgeli ol közi otluğ köngülñi taş éter, gamzeni çakmak* “O yakıcı gözlü, beni yakmak için gönlünü taş ve gamzesini çakmak yapar.” Ayrıca bu ulacın -(y)A ulacıyla eşanlamlı olduğu ve devinim bildiren eylemlerle sık kullanıldığı saptamalarında bulunur: *hûrlar kelür erdiler anga bolğalı çâker* “Huriler, ona kul olmaya gelirdiler”; *yetti sekkiz kişini ilgeri haber algalı yiberildi* “Yedi sekiz kişi haber almak için ileri gönderildi.” (2005, s. 108). Örneklerde -(y)All ulacı, ereksel nedensellik ilişkisi kurmuştur.

Deny (2012), -kâli ekinin “-mak maksadıyla, -mak üzere (için)” anlamlarıyla kullanıldığını, ekin -kâli biçiminde olduğunu ancak Çin Türkistanı lehçelerinde -kili (-

küli) biçimlerinin de bulunduğunu belirtmektedir. Bu anlamlara şu örneği vermektedir: *Mâscidkâ bardım namâz kılgaı*²² “Namaz kılmak için mescide vardım.” (s. 803).

Eski Anadolu Türkçesinde -(y)AlI ulaş eki almış nedensellik tümcecikleri, sonuç tümcesinde gerçekleşen yargının başladığı zamanı, kaynağı verir. Bu durum, nedenselliğin doğuş yeri, kaynağı ve başlangıç noktasını gösterme niteliğiyle örtüşür.

Örnek [46]’da *bu canım sevinir* tümcesinin nedeni, *anı görelî* tümcecikidir. Örnek [47]’de *içim yandı* tümcesinin nedeni, *bu sözü işiteli* tümcecikidir. Bu örnekte nedensellik tümcecikçi “bu söz” ifadesinin içindedir. “Bu söz” ifadesi, gerçek nedene göndermede bulunur. Kuşkusuz insanın her işittiği söz, iç yakmaz. Geçmişteki nedenselliğin konuşma anında öğrenilmesiyle sonuç gerçekleşir. Zamansal çizgide boşluklu uzak bir neden-sonuç ilişkisi söz konusudur. Örnek [48]’de *özüm sevindi* tümcesinin nedeni, *seni görelî* tümcecikidir. Bu örneklerde neden tümcesi aynı zamanda temel tümcenin başlama anını vermiştir.

[46] *bir yigit uğradı deve[ye] binür / anı görelî bu cânım sevinür* (YZ, 1052).

“Deveye binen bir yiğit uğradı, onu görelî bu canım sevinir.”

[47] *imdi geldi uş yûsufdan muştucı / artdı derdüm içümden kıpdı öci // gelmedi oğlum benüm bunda özi / yandı içüm eşideli bu sözi* (YZ, 1368).

“... bu sözü işiteli içim yandı.”

[48] *çünkü sürdüm gözüme gördi gözüm / seni görelî sevindi bu özüm* (YZ, 1381).

“Gözüme sürünce gözüm gördü, seni görelî özüm sevindi.”

[49] *maḥabbet olalı dilde muḥarrer / görürem cevr ü mihnetler mükerrer* (İŞK, 3047).

“Gönülde kararlaştırılmış muhabbet olduğundan beri tekrar üzüntü ve eziyet görürüm.”

[50] *anı yiyeli kırk er kuvveti cimā ‘da ziyade oldum* (TN, 20b/5)

“Onu yediğimden beri cimada kırk er gücü ziyade oldum.”

[51] *yā Bulū[kıyā] melikden ayrılalı nice oldı* (KE, 749/15)

²² Feriduddin Attar, Tezkiretü’l Evliya, s. 44, I, 13 metinde

“Ya Bulukıya melikten ayrıldıktan sonra nasıl oldu?”

-(y)All ulaş eki, eylemin başladığını ve hala devam ettiğini bildirir ve Türkiye Türkçesindeki -DXğXndAn beri ve -DX ...-(y)All ulaşlarıyla eşışlevde kullanılır. Ekin eşışlevde kullanıldığı yapılarda özne belirleyici ögeler bulunmasına rağmen -(y)All ulacında özne farklılığını gösteren ya da belirginleştiren herhangi bir öge yoktur. Buna rağmen farklı özneli /tümcecik+tümce/ diziliminde kullanılabilmektedir.

[52] *Men bu yerden gedeli delü olmuşsun, delim ağca karlar yağmış, dize yetmiş, hān kızının evinde kul halayık dükenmiş, maşraba almış, suya varmış, bileğinden on parmağını sovak almış* (DK, 59a).

“Ben bu yerden gideli deli olmuştun, ...”

Örnek [52]’de temel tümce ve yan tümcenin özneleri farklıdır ve tümceler -(y)All ulaş ekiyle nedensellik ilişkisiyle bağlanmıştır. Bu örnekte *deli olmuştun* tümcesinin nedeni, (men) bu yerden gideli tümceciğidir. Tümcede neden ve sonucun başlama zamanı örtüşmektedir.

Sonuç olarak -(y)All eki için iki kullanımdan söz etmek olanaklıdır: başlangıç zamanı ve amaç. Bu ek, hem temel tümcenin başlangıç zamanını vermesiyle nedenin bitişi ve sonucun başlangıcını hem de amaç bildirmesiyle ereksel neden bildirmektedir. Ayrıca, temel tümce ve yan tümcedeki özne farklılıklarını da herhangi bir yan tümce özne işaretleyicisi olmadan ifade edebilmektedir.

4.1.1.2.3.1.3. -(y)ArAk

-(y)ArAk ulaş eki, eylem kök ya da gövdesine gelerek eşzamanlılık, öncelik, durum, tarz ve neden bildirir. Türkiye Türkçesinde eşzamanlılık (*Şarkı söyleyerek yemek pişirir.*), öncelik (*Öğretmenden izin alarak dışarı çıktı.*), durum (*Eve yürüyerek giderim.*), tarz (*Spor ve diyet yaparak zayıflayabilirsin.*), neden (*Hediye olarak çocukları çok sevindirdin.*) bildiren örnekler verilebilir. Eski Anadolu Türkçesinde bu anlamların tamamını örneklemek çok olanaklı olmasa da çokanlamlı kullanılan tarz neden örnekleri tanıklanmıştır (bkz. 4.10.6. Tarz Neden). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, -(y)ArAk ulaş eki almış tümcecikler ikincil olarak *neden* bildirir. Örnek [53] ve [54]’te kaç- eylemi

sonucunda ve aynı zamanda kaç- eylemi sayesinde *bir yere gel-* eylemi gerçekleşmektedir.

- [53] *Bāzīrḡānlar yatur iken ḡafille beş yüz kāfir kuyuldılar, çapdılar yaḡmaladılar. Bāzīrḡānuḡ ulusı dutıldı, kiçisi kaçarak Oḡuza geldi* (DK, 37b).
 “... Bezirḡânın büyüḡü tutuldu, küçüḡü kaçarak Oḡuz’a geldi.”

- [54] *Kāfirler, saḡ olanları, kaçarak teküre geldiler* (DK, 134a).
 “Kāfirlerin saḡ olanları kaçarak tekire geldiler.”

- [55] *Basat günbed içine girdi. Gördi kim altun akça yığılmış. Bakarak gendüzün unıtdı.* (DK, 116b,5).
 “Basat, kümbetin içine girdi. Altın akçe yığıldığını gördü. Bakarak kendini unuttu.”

Örnek [55]’te *Basat*’ın *kendini unutmasının* nedeni, *altın akçelere bakmasıdır*. Buradaki *bak-* eylemi beklenenden daha uzun sürmüş ve *kendini unutma* sonucunu doğurmuştur.

-(y)ArAk ulaç ekinin *olmak* eylemiyle kalıplaşarak oluşturduğu, *olarak* ilgeci de neden bildiren yapılarla eş anlamlı kullanılmaktadır. Gencan (2007), bu kullanımın “durumunda bulunduğu, bulunduğu için” anlamıyla ve neden ayırtılı ulaçlar yerine kullanıldığını şu örnekle tanıklar: *İnsanlar harpten bir refah vasıtası olarak, ümit kesmişler... ondan soḡumuşlardır. Milletler içinde fert olarak, milletler arasında cemiyet olarak hür ve daha iyi bir hayat teminatı istemektedirler.*²³ (s. 447). Bu özgül kullanımın örneklerine Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmamıştır. Büyük olasılıkla Türkiye Türkçesinde görülmeye başlandığı düşünülebilir.

4.1.1.2.3.1.4. -(y)IcAk

-(y)IcAk ulaç eki, *zaman, neden, koşul* ve *artzamanlılık* bildiren “-(y)IncA” ulaç ekiyle eş işleve sahip işlek bir ektir. Bergamalı Kadri tarafından -*dUkdA* ekiyle eş anlamlı ekler olarak görülür ve “varıcak ki dirler ‘vardukda’ manasın dilerler; pes ma‘lum oldı ‘cak’ zarfıyye manasın ifade eyler imiş” sözleriyle düşüncesini dile getirilir (akt.

²³ Falih Rıfkı Atay.

Gülsevin, 2005, s. 125). Tiken (2004), “-ınca ve -dığı için” anlamlarında neden bildirdiğini belirtir (sy. 142).

Nedensellik ilişkisinde, -(y)IcAk ulaş eki alan yan tümce, nedende bitmişliği ve temel tümcenin başlama anını verir. Aşağıdaki tümceler bu kullanımı örnekler:

- [56] ***Destimālī gözine silicek Allāhu te‘ālānuḡ kudretiyle gözi açıldı*** (DK, 61a).
“Mendili gözüne sürünce Allahu tealanın gücüyle gözü açıldı.”
- [57] ***Gömleği göricek begler ünür ünür ağlaştılar, zarılıklara girdiler*** (DK, 48b).
“[Kanlı] gömleği görünce beyler inleye inleye ağlaştılar, inlediler.”
- [58] ***Yegenek bu haberi eşidicek [dom] yüregi oynadı, kara bağı sarsıldı*** (DK, 104a).
“Yegenek bu haberi işitince yüreği oynadı, kara bağı sarsıldı.”
- [59] ***eger beni u haberi işitince yüregi oynadı, anı eydicek sana dīv perinün irkegi dişisi ulusu giçisi yakın gelmeye*** (KE, 28/1).
“Eğer beni korursan sana bir kelime öğreteyim, onu söyleyince sana dev perinin erkeği dişisi, büyüğü küçüğü yakın gelmez.”
- [60] ***şeytān ol kürsiye yakın gelicek göynerdi*** (KE, 92/14).
“Şeytan o kürsüye yakın gelince yanardı.”
- [61] ***susayıcak gelürler alnundaki zülâle*** (ŞH, 4/4).
“Susayınca alnındaki tatlı suya gelirler.”
- [62] ***durulmuş suya el degicek bulanur*** (TN, 45b, 11).
“Durulmuş suya el değince bulanır.”
- [63] ***Ammâ anı göricek gönlüm ürker*** (MBN, 12a, 3).
“Ama onu gördüğümde gönlüm ürker.”

Örnek [56]’da gözünün açılmasının nedeni, mendili yüzüne sürmesidir. Örnek [57]’de beylerin inleye inleye ağlaşmasının, inleşmesinin nedeni, [kanlı] gömleği

görmeleridir (burada kanlı gömleği görmek Beyrek'in öldüğü anlamına gelir.). Örnek [58]'de yüreğinin oynamasının ve kara bağrının sarsılmasının nedeni Yegenek'in haberi işitmesidir. Örnek [59]'da kişiye dev perinin erkeği dişisi, büyüğü, küçüğünün yaklaşamamasının nedeni, öğretilen sözcüğün söylenmesidir. Örnek [60]'ta şeytanın yanmasının nedeni, o kürsüye yaklaşmasıdır. Örnek [61]'da onların alnındaki tatlı suya gelinmesinin nedeni, susamalarıdır. Örnek [62]'de durulmuş suyun bulanmasının nedeni, el değmesidir. Örnek [63]'de gönlün ürkmemesinin nedeni, onu görmedir.

-(y)IcAk ulaç ekinin genişleyerek -(y)IcAgIz/-(y)IcAGAz biçimlerini aldığı görülmektedir. Genişlemiş biçimler, -(y)IcAk ulaç ekiyle aynı işlevde olmakla birlikte -(y)IcAk ulaç ekine göre daha seyrek görülür.

[64] *sarâyun yaptı kapusın bağladı / yûsuf anı göricegez ağladı* (YZ, 482).

“Sarayın kapısını kapatıp kilitledi, Yusuf onu (Zeliha'yı) görünce ağladı.”

[65] *kıyâmet kıpıçagaz bil hakikat / gelebek bigi dağıla bu insân* (AFC, 31).

“Gerçeği bil, kıyamet kopunca bu insan kelebek gibi dağılacak.”

Örnek [64]'te Yusuf'un ağlamasının nedeni, Zeliha'yı görmesidir. Örnek [65]'te insanın kelebek gibi dağılmasının nedeni, kıyametin kopmasıdır. Örneklerde -(y)IcAk ulaç ekinin genişlemiş biçimlerini alan yan tümce, neden tümcesinde bitmişliği ve temel tümcede başlama anını verir. Böylece zamansal çizgide biten bir durum ya da eylem, sonucun başlamasına neden olmuştur.

4.1.1.2.3.1.5. -(y)IncA

-(y)IncA ulaç eki, eylemin üzerine eklenerek *zaman*, *ardışıklık (öncelik)*, *eşzamanlılık*, *neden* ve *koşul* bildiren tümcecik oluşturur. -(y)IncA ulaç ekinin eklendiği belirteç tümceciğindeki eylem bittikten sonra temel tümcedeki eylemin başladığını bildirdiğinde *ardışıklık (öncelik)*; belirteç tümceciğindeki eylem başladıktan sonra temel tümcedeki eylem de başlıyorsa *eşzamanlılık*; belirteç tümceciği, temel tümcenin nedenini bildiriyorsa *neden* ve belirteç tümceciği, temel tümcenin gerçekleşme koşulunu bildiriyorsa *koşul* işleviyle kullanılır. Neden anlamı ile ardışıklık (öncelik) işlevi kimi zaman örtüşebilmektedir. Bu durumda neden olan olay ya da durum gerçekleştikten sonra sonuç ortaya çıkmaktadır.

Çetintaş Yıldırım (2010), bir bağlayıcının birden fazla sözbilimsel yapıyı belirginleştirdiğini ve Türkçede, tümcecikler arasında kurulan neden ilişkilerini belirginleştiren ulaç ekleri arasında *-(y)Inca* ulaç ekinin de olduğunu aktarır. (s. 121).

-(y)Inca ulaç eki, hem olumlu hem de olumsuz eylem kök/gövdesine gelerek neden belirteci olarak kullanılır. Özcan (2015)te Haldun Taner'in öykülerinde neden bildiren 160 *-(y)Inca* örneği saptamıştır. Bu örneklerin 16'sı olumlu, 144'ü ise olumsuz eylem üzerine eklenerek nedensellik ilişkisiyle bağlanmıştır (s. 54). Olumlu ve olumsuz eylemle oluşturulan nedensellik örnekleri arasındaki fark, göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Dolayısıyla "Özellikle olumsuz eylem kök/gövdesine gelen *-(y)Inca* ulaç eki, çoğunlukla *neden* işleviyle kullanılır." (Korkmaz, 2003, s. 1007, 1040; Gencan, 2007, s. 450) ifadesini desteklemektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde olumsuz eylemlerden sonra *neden* bildirme anlamıyla kullanılan *-(y)Inca* örnekleri şunlardır:

[66] *ya 'ni peygambere şalavât getürmeyince kişinüñ du 'âsı kabul olmaz (MC, 85a/3).*

"Peygambere salavat getirmeyince kişinin duası kabul olmaz."

[67] *Ecel va 'de ẽrmeyince kimesne ẽlmez (DK, 3a).*

"Ölüm zamanı gelmeyince kimse ölmez."

[68] *Er mālına kıymayınca adı çıkmaz, kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofrı çekmez (DK, 3b).*

"Yiğit malına kıymayınca adı duyulmaz, kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul babadan görmeyince sofrı çekmez."

[69] *'iddet tamam olmayınca ere varımaz (KE, 59/2).*

"Yeniden evlenebilme süresi tamlanmayınca başka bir erkekle evlenemez."

Örnek [66]'da kişinin duasının kabul olmama nedeni, peygambere salavat getirmemektir. Örnek [67]'de kimsenin ölmemesinin nedeni, ölüm zamanının gelmemiş olmasıdır. Örnek [68]'de birbirine paralel yapıda neden örnekleri verilmiştir: erin adının çıkmamasının nedeni, malına kıymaması; kızın öğüt almamasının nedeni, anadan görmemesi; oğulun sofrı çekmemesinin nedeni, babadan görmemesidir. Örnek [69]'da bir erkekle evlenememenin nedeni, iddet süresinin dolmamasıdır. Bu tümcelerde neden bir

koşula bağlanarak verilmiştir. Belirlenen örneklerin tamamında temel tümcede -(A/I)r geniş zamanının olumsuzu -mAz eki kullanılmış ve genel durumları anlatmak hedeflenmiştir.

4.1.1.2.3.1.6. -(y)ken

-(y)ken ulaç eki, i- eyleminin üzerine doğrudan gelerek *zaman, durum, karşıtlık, neden* ve *koşul* anlamında ulaç işlevli yapılar üretir. -ken ulaç ekiyle oluşturulan neden ilişkisinde zamansallık işlevi yitmez. Dolayısıyla çokanlamlı bir kullanım söz konusudur. Tümcede, temel tümceye “Niçin?” sorusu sorulursa alınan yanıt, -(y)ken ulaç ekli neden tümceciğini verir.

Sözer (2009), *iken* ulaçlı yan tümce ve temel tümce arasında “-dığı için” ulaç ekinde olduğu kadar olmasa bile, nedensellik ilişkisinin göze çarptığını söyler ve şöyle örnekler: *Herkes kendi kafasına göre çalışıyor; hal böyleyken benden daha iyi bir şey bekleyemezsiniz.* Yine *Kaş yapayım derken göz çıkardı* “Olumlu bir iş yapmak için çalışırken olumsuz bir olaya sebebiyet vermek” anlamındaki deyimde *iken*’in neden işlevinin daha açık olduğunu aktarır. *Sen öyle söylemişken ben orada kalamazdım.* tümcesinde “Niçin kalmadın, gittin?” sorusuna alınan yanıtın neden ifadesi olduğunu ve bu yapının “Sen söylediğin için kalmadım.” biçiminde “-dığı için” ulacıyla yeniden yazılabileceğini belirtir (s. 32). Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örneklerde de benzer bir durum gözlenmektedir.

[70] *Mere cesinde “Niçin kalmadata tururiken oğul elinmi öperler? (DK, 39a).*

“Mere kavat oğlu kavatlar, baba dururken oğlun elini mi öperler?/oğlun elini öpmezler.”

[71] *Vallāhi billāhi, toğrı yolı görür iken eğri yoldan gelmeyeyin (DK, 140a).*

“Vallahi billahi, doğru yolu görürken eğri yoldan gelmeyeyim.”

[72] *döndi bunlar söyledi eytdi baba / biz var-iken kurd anı kaçan kapa*

“Biz varken kurt onu (Yusuf’u) nasıl kapabilir?” (YZ, 50).

Örnek [70]’te oğlun elinin öpülmemesinin nedeni, babanın varlığıdır; örnek [71]’de eğri yoldan gelinmemesinin nedeni, doğru yolun varlığıdır. Örnek [72] “Biz

olduğumuz için kurt onu (Yusuf'u) kapamaz.” biçiminde yeniden yazıldığında ‘kurtun Yusuf'u kapamaması’nın nedeni, bizim varlığımızdır. *İken*’le nedensellikte koşul tümcesiyle neden-sonuç ilişkisi kurulmuştur.

4.1.1.2.3.1.7. -(y)Up

-(y)Up ulaç eki, eylem kök ya da gövdesine eklenerek *zamanda ardışıklık (öncelik), neden ve durum* bildirir. -(y)Up ulaç ekiyle oluşturulan yan tümce, tümcede belirteç görevini üstlenir. Bu ulaç eki, hem olumlu hem de olumsuz eylem tabanlarına eklenir.

Türkçenin tarihi dönemlerinden bugüne sık kullanılan bir ulaç ekidir. Eski Türkçede -(X)p biçiminde ünsüz bir ulaç ekiyken, Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsünün eke dâhil olmasıyla ek -(y)Up biçimini alır. Ek, Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülüdür ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz.

-(y)Up ulaç eki, arka arkaya gelen iki tümceyi birleştirir. Bu iki tümce arasında kimi zaman ardışıklık (öncelik), kimi zaman neden, kimi zamanda durum ifade edilebilir. Türkçenin tarihi dönemlerinde de bu kullanımların örnekleri vardır.

Tekin (2016), Orhon Türkçesinde -(X)p ulacının ardışıklık özelliği bulunduğunu aktarıp örneklendirdiği tümcelerin ikisi neden-sonuç ilişkili tümcelerdir: *bilig bilmāz kişi ol sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg* “Bilgisiz kişiler (Çinlilerin) bu sözlerine kapılıp (Çin’e) yakın gidip çoğunuz öldünüz.”; *ulug oğlum agrıp yok bolca kug sāñünüg balbal tikā birtim* “Büyük oğlum hastalanıp ölünce General Ku’yu (öldürüp onun kabrine) taş heykelini dikiverdim.” (s. 160). Tekin’in verdiği örneklerin ilkinde insanların ölmesinin nedeni (Çin’e) yakın gitmeleri; ikincisinde büyük oğlun ölmesinin nedeni, onun hastalanmasıdır.

Bu kullanım, Türkçenin sonraki dönemlerinde de görülür. Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik bildiren örneklerden bazıları şunlardır:

[73] *Deli Dumrul babasından yüz bulmayup sürdi anasına geldi* (DK, 84a).

“Deli Dumrul babasından yüz bulmayıp sürdü, annesine geldi.”

[74] *Yene uyhusın yeñimeyüp yerine varup yatdı uyudu* (DK, 134a).

“Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu.”

[75] *çünkü yûsuf ol işe sabr eyledi / ol zeliḥâ delürüp gör neyledi // turu geldi ol-dem kuçdı anı / neylesün 'âşık durur göynür cânı (YZ3, 531).*

“... O Zeliha delirip neyledi, gör; ayağa kaktı ve onu kucakladı. ...”

Örnek [73]'te Deli Dumrul, babasından yüz bulamadığı için annesine gelmiştir. Örnek [74]'te (kişi) uykusunu yenemediği için yerine yatıp uyumuştur. Örnek [75]'te Zeliha delirdiği için ayağa kalkıp onu (Yusuf'u) kucaklamıştır.

-(y)Xp ulaç eki, Türkiye Türkçesinde de neden bildiren tümceleri birleştirmede kullanılır. Mehmedoğlu (2001), ulaç eklerinin neden (sebebe zarflığı) bildirdiğini şu tümceyle örnekler: *Baba çocuğun konuştuğunu görüp çok sevindi* (s. 58).

Deny (2012)²⁴, -(y)Xp ulaç ekinin, yan tümcedeki eyleminin etkilerinin, ana eylem gerçekleşirken hissedildiği zaman veya ana eylem yan tümcedeki eylemin doğal bir sonucu olduğu zaman açık bir biçimde bir zaman, durum veya neden durum ve koşulunu ifade ettiğini belirtir (s. 767):

Sonuç olarak, -(y)Up ulaç eki, temelde üç işleve sahiptir. Ardışık ilişkideki tümceler, *zaman*, nedenselliğin zamansal çizgide ileriye doğru olmasıyla doğru orantılı olarak *neden* ya da *durum* anlatır. Türkçenin belirlenen ilk örneklerinden günümüze bu işlevlerin tanıklanabildiği görülmektedir.

4.1.1.2.3.1.8. -(y)U

-(y)U ulaç eki, amaç ve neden bildiren bir ulaç ekidir. Bu ulaç eki, Eski Türkçede dört biçimli görülürken Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü kullanılır. Tiken (2004), -(y)X ulaç ekinin Eski Türkçede, Karahanlı Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Batı Türkçesinde görüldüğünü belirtir. Bu ulaç ekinin Türkçenin tarihi dönemlerinde tekli ve çiftli biçimiyle kullanıldığı, ancak günümüzde tekli kullanımın yalnızca kurallı birleşik eylem çekimlerinde bulunduğunu, çiftli biçimine de ağızlar dışında rastlanmadığını ve “-dİğİ için” anlamıyla neden bildiren yapılar kurduğunu dile getirmiştir (s. 139-140).

Eski Anadolu Türkçesinde hem -DXğX için anlamında neden hem de ereksel neden bildiren örnekler belirlenmiştir. -(y)U ulaç ekinin -DXğX için anlamıyla kullanıldığı örnekler şunlardır:

²⁴ Jean Deny'nin 1921 baskı “Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)” adlı yapıtını 1941 yılında Ali Ulvi Elöve çevirmiş, bu yapıt temel alarak günümüz Türkçesine Ahmet Benzer uyarlamıştır.

[76] *suçum yokdur dedi baña ağlayu / unutmuşam bir yıldur ben anmayu* (YZ, 721).

“... Ben bir yıldır anmadığım için unutmuşum. ...”

[77] *benzi sarardı dün ü gün ağlayu / atası sorar aña nolduñ deyü* (YZ, 331).

“Gece gündüz ağladığı için benzi sarardı. ...”

Örnek [76]’da kişi bir yıldır anmadığı için unutmuştur. Örnek [77]’de kişi gece gündüz ağladığı için benzi sararmıştır.

Yapılan çözümlemelerde Eski Anadolu Türkçesinde, -(y)U ulaç ekinin ereksel neden bildirmek için de kullanıldığı ve Türkiye Türkçesine aktarıldığında “-mAk için ve +(y/n)A” yapılarıyla karşılandığı da belirlenmiştir. Ereksel neden bildiren örnekler şunlardır:

[78] *Bedevî ata binüp oğlancuğın isteyü gètdi* (DK, 15a).

“Bedevi ata binip oğlunu istemek için gitti.”

[79] *Men senüñ dostluğuy düşmanluğuy şınayu geldüm* (DK, 149a).

“Ben senin dostluğunu düşmanlığını sınamaya geldim.”

[80] *üç gişi obası için ot su isteyü çıkdı* (KE, 875/10, s. 494)

“Üç kişi obası için ot ve su istemeye çıktı.”

Örnek [78]’de bedevi oğlunu istemek için ata binip gitmiştir. Örnek [79]’da kişi karşı tarafın dostluğunu ve düşmanlığını sınamak için gelmiştir. Örnek [80]’de üç kişi obası için ot ve su istemek için çıkmıştır. Yukarıdaki örneklerde [78, 79, 80] ereksel neden ilişkisi -mAk için/ +(y/n)A anlamıyla kurulmuştur. Bu örneklerde yan ve temel tümcelerin özneleri aynıdır.

Deny (2012), -(y)U ulaç ekinin -(y)A ulaç ekiyle aynı anlamda kullanıldığını, iki ünlü ulaç ekinin de bazı kalıplaşmış yapı oluşturduklarını, ancak günümüze yalnızca -(y)A ulaç ekinin gelebildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu iki ulaç eklerinin arasında vurgu farkı olduğunu, -(y)A ulaç ekinin vurgulu, -(y)U ulaç ekinin vurgusuz olduğunu belirtmiştir. (s. 777) (bkz. 4.1.1.2.3.1.1. -(y)A...-(y)A).

Türkiye Türkçesinde birkaç kuraldışı örnek dışında asıl işleviyle kurallı birleşik eylem çekimi oluşturan -(y)U ulaç eki, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve tarihi dönem

metinlerinde seyrek olarak çiftli kullanımda karşımıza çıkmaktadır. (Deny, 2012, s. 779, 780). Bu örneklerin bazıları nedensellik bildirmektedir: *Aglaşa aglaşa gözleri kör oldu*²⁵ “Ağlaya ağlaya gözleri kör oldu.”

Örneklerde de görüldüğü gibi -(y)U ulaç eki, Türkçenin tarihi dönemlerinden günümüze kadar kimi farklılıklarla gelebilmiş ve Eski Anadolu Türkçesinde amaç ve neden bildirirmede kullanıldığı belirlenmiştir. Günümüzde ise birkaç kalıplaşmış örnekte, ağızlarda ve kurallı birleşik eylem çekimlerinde kullanıldığı görülmektedir.

4.1.1.2.3.1.9. -sA

-sA biçimbirimi, hem *kip eki* hem de *ulaç eki* olarak kullanılır. Kip eki kullanımları dilek bildirir. Yan tümceyi ve temel tümceyi birbirine bağlayan ulaç eki kullanımı ise, *koşul* ve *neden* bildirir.

-sA biçimbirimi, eğer [*eylem+kip eki+(-sA)*] yapısında kullanılırsa, diğer bir deyişle, eylem ve -sA ekinin arasına bir kip eki girerse gerçek durum/eylemleri gösterir (Örn: *Çalışırsan başarılı olursun.*) (bkz. 4.4.1. Gerçek Neden). Eğer doğrudan eylemin üzerine gelirse [*eylem+(-sA)*] gerçekdışı durum/eylemleri bildirir (Örn: *Senin yerinde olsam iş teklifini kabul ederim.* *Gerçek: *senin yerinde değilim.*) (bkz. 4.4.2. Gerçek Dışı Neden). Hem Eski Anadolu Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde bu genel kullanımın dışına çıkıldığı gözlenmektedir.

Dancygier (2003), İngilizcede koşul bildiren yapıların neden bildirdiğini, fakat koşul bildiren her tümcenin neden bildirmediğine değinmiştir (s. 80). Ayrıca koşul bildiren yapılarda koşul sağlandığında neden görevini üstlenip bir sonuç doğururken koşul sağlanmadığında yine neden görevini üstlenip başka bir sonuç doğurmaktadır.

Tahsin Banguoğlu (2004), koşul tümcelerini koşulun gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olarak *olağan* ve *olmayası koşul tümcesi* biçiminde iki başlık altında verir. Koşul tümcelerindeki koşulun gerçekleşebilmesi sonucunda *olağan bir neden* ortaya çıkar. Olağan koşul tümcesiyle oluşturulan neden örnekleri şunlardır:

[81] *Ol zemānda bir oğlan baş kesmese, kan dökme ad komazlarıdı* (DK, 37a).

“O zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökme ad koymazlardı.

²⁵ Meninski, Institutiones, 14, s.7

- [82] *Bir yigit olsa, **dirisi haberin getürse** çargab [çuha] altun akça verüridüm, ölüsi haberin getürene kız kardaşum verüridüm (DK, 48b).*

“Bir yiğit olsa, yaşadığının haberini getirse çuha altın akçe verirdim, öldüğü haberini getirene kız kardeşimi verirdim.”

- [83] ***Hānum, kalkubanı yeründen turmaz olsañ** altı cellād enşende yalın kılıç tutar, gāfillüce görklü başun keser (DK, 95b).*

“Hanım, yerinden kalkıp durmaz olsan altı cellad ensende yalın kılıç tutar, gafil ve gösterişli başını keser.”

- [84] ***Üç gün yağı görmese** kan ağlayan Togsun oğlu Rüstem bile varsun (DK, 105a).*

“Üç gün düşman görmese kan ağlayan Togsun oğlu Rüstem bile varsın.”

- [85] *bir perî kızı yaratmışdı çalab / **kaçan kılsa kutayfer beni taleb** (YZ, 916).*

“Kutayfer beni ne zaman istese tanrı bir peri kızı yaratmıştı.”

- [86] ***dertlû kişi gèyerve** derdi gider / **dertsüz kişi gèyse** gör kim n'èder (YZ, 1333).*

“Dertli kişi giyerse derdi gider, dertsiz kişi giyse ne eder, gör.”

- [87] ***Ol devayî isti'māl itmezsen** başun ağrısı gitmez didi Musa peygamber a.s. ol devayî isti'māl eyledi başı ağrısı gitdi (KM, N2a/6).*

“O ilacı kullanmazsan başın ağrısı gitmez, dedi. Musa peygamber a.s. ol ilacı kullandı ve başının ağrısı gitti.”

Tahsin Banguoğlu (2004), olmayası koşul tümcesinin anlamca tersinin *bağlam neden tümcesi*yle karşılanacağını söyler. Örnek olarak: “**İstesen** yapardın. x Yapmadın, **çünkü istemedin**.” tümcelerini verir (s. 551). Koşul ekiyle bildirilen tümceler ters çevrildiğinde neden-sonuç ilişkili bir tümce ortaya çıkar.

Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış metinler ters çevrildiğinde de gerçek durum/eylem nedensellik ifadesi taşır.

- [88] ***Görklüm, oğul gelse** sendenmi soraridum? (DK, 72a).*

“Görklüm, oğul gelse sana sormazdım.”

[89] *Kavat, men bu işi tuysam saña böyle gelür midüm? (DK, 150b).*

“Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydin?”

[90] *Eger senün oğlun olmasaydı bizüm mālımız Gürcistānda gétmişidi, hepümüz tutsak olmışıdı (DK, 39a).*

“Eğer senin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcistan’da kalmıştı, hepimiz tutsak olmuştu.”

[91] *Kara kıyma gözlerün çöngelmeseydi, ağam Beyrek deyeydüm, ozan, saña (DK, 55a).*

“Kara kıyma gözlerin kör olmasaydı sana ağam Beyrek diyeydim.”

[92] *dâye eydür dēseydün öñdin baña / tîz bulurdum çâre uş ben saña (YZ, 459).*

“Önceden bana deseydin ben sana hemen çare bulurdum.”

Örnek [88, 89, 90, 91, 92]’de eylemlerden sonra doğrudan -sA ya da -sAydı koşul eki gelmesi, bizi varsayımsal/ gerçek dışı bir duruma götürür. Tümceler ters çevrildiğinde gerçek dünyadaki karşılığına ulaşılır. Örnekler ters çevrildiğinde, örnek [88]’de, “Oğlum gelmediği için sana soruyorum.”; örnek [89]’da “Ben bu işe duymadığım için sana böyle geldim.”; örnek [90]’da “Senin oğlun olduğu için bizim malımız Gürcistan’a gitmedi, hiçbirimiz tutsak olmadık”; örnek [91]’de “Kara gözlerin kör olduğu için sana ağam Beyrek diyemiyorum.”; örnek [92]’de “Önceden haber vermediğin için sana hemen çare bulamam.” gerçek nedensellik yargılarına ulaşırız.

4.1.1.2.3.2. Birleşik Ulaç Ekleri

Birleşik ulaç ekleri, farklı işlevdeki eklerin bir araya gelmesiyle oluşur. Eski Anadolu Türkçesinde ortaç/ulaç ekleri, iyelik ekleri, +(y/n)A, +DAn, +DA, +(n)CA durum ekleri ve diğer ekler birleşerek neden işlevli -dUğInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlldAn, dUkça, -dUgInCA, -dUgInleyin gibi ulaç eklerini oluşturur.

4.1.1.2.3.2.1. Durum Ekleriyle Oluşan Ulaç Ekleri

Asıl görevi ulaç olmayan ek ve/veya ilgeçlerin düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip eylemlere ulanarak geçici belirteç oluşturduğu yapılara *birleşik ulaç* denir (Gülsevin, 2000, s. 127). Durum eklerinden $-(y)A$ yönelme durum ekiyle birleşerek $-dUgInA$ ulacı; $-dA$ bulunma durumu ekiyle birleşerek $-(y)AndA$, $-dUkdA$ ve $-dUgIndA$ ulaçları; $-dAn$ ayrılma durumu ekiyle birleşerek $-(y)AlIdAn$ ve $-dUgIndAn$ ulaçları; $-CA$ eşitlik durumu ekiyle birleşerek $-dUkçA$ ve $-dUgIncA$ ulaç ekleri oluşmuştur. Ayrıca diğer eklerle birleşerek $-dUgInleyin$ ulaç eki oluşmuştur.

4.1.1.2.3.2.1.1. $+(y/n)A$ Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri

4.1.1.2.3.2.1.1.1. $-dUgInA$

$-dUgInA$ ulaç biçimbirimi, $-dUK$ ortaç eki, iyelik eki ve $+(y/n)A$ yönelme durumu ekinin birleşmesiyle oluşur. Bağlamda “-dığı için” anlamı taşır. Kılınış özelliği açısından bitmişlik bildiren $-dUK$ eki, nedensellik ilişkisinde zamansal çizgide konuşma anından önce bir eylemin gerçekleşmesine göndermede bulunur. İyelikli kullanımlarda kimi zaman nedendeki eylemi yapan öznenin sonuçtaki öznenin farklı olduğu, kimi zaman da öznenin özellikle belirtilmek istenmesi söz konusudur. Nedensellik ilişkisini doğrudan işaretleyen ise $+(y/n)A$ yönelme durumu ekidir. $+(y/n)A$ biçimbirimi, bu yapıyla seçimlik değil, zorunlu (istem/valenz) olarak kullanılmıştır. $-dUgInA$ ulaç biçimbirimi, gerçek bir nedenselliği işaretler.

[93] *peşîmân olur yûsufî alduğına / içi göynür hazne boş kalduğına* (YZ, 403).

“[Kutayfer] Yusuf’u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar.”

Örnek [93]’te birbirine paralel iki nedensellik yapısı vardır. Örneğin ilk parçasında konuşma anından önce (geçmişte) yapılmış bir eylem vardır ve bu eylemden *pişman olma* söz konusudur. Burada yan tümce ve temel tümce arasında özne farklılığı olmamasına rağmen iyelikli yapı kullanılmıştır, bu seçimlik bir kullanımdır. $-dUK$ biçimbirimi, konuşma anından öncesine göndermede bulunmak ve bitmişliği vurgulamaktadır. Örneğin ikinci parçasında ise *boş kal-* ve *ichi göynü-* eylemleri farklı öznelerce üstlenilmiştir. Dolayısıyla burada iyelikli yapılar seçimlik değil, zorunlu (istem/valenz) olarak kullanılmıştır.

[94] *İmdi incinme, hānum, evvel anuñ elin öpdüğümüze* (DK, 39a).

“Hanım, önce onun elini öptüğümüze incinme.”

Örnek [94]’te yaşanmış (gerçek) bir nedensellik vardır. Konuşucu, konuşma anından önceki bir zamanda bir olay yaşar (birinin -onun- elini öper) ve onun üzerine konuşur (karşı taraftan incinmemesini ister). Örnekteki nedensellik ilişkisinin neden bölümünü, *el öpmek*; sonuç bölümünü ise *incinmeme isteği* oluşturur. Örnekte dikkate değer diğer nokta, neden yan tümcesinin ve sonuç ana tümcesinin öznelere farklı kişiler olmasıdır. Özne farklılıklarında iki tümce biçimbirimsel yapılarla birleştirilmek istenmişse zorunlu iyelikli nedensellik yapıları kullanılır.

Kahraman, Türkiye Türkçesinde yönelme durumu ekinin “bir nedenden çıkış” bildirerek “+dan dolayı, için, nedeniyle” anlamlarını karşıladığını belirtir ve şu örnekleri tanık gösterir: *Yaptığıma mahcubum, beni affedin*²⁶; *Yalnız dilleri pek hoştu. Dargın kaldığıma yanarım*²⁷; *Kadrinin böylesine güzel, sağlıklı portakallar yetiştirdiğine çok sevindi*²⁸; *İçinde (...) öylesine bir boşluk duydu ki, gitmediğine pişman oldu*²⁹. (2007, s. 28, 185) Türkiye Türkçesinde verilen bu örneklerdeki kullanımının, Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen tanıklarıyla -bazı ses değişiklikleri dışında- birebir örtüştüğü görülmektedir.

4.1.1.2.3.2.1.2. +dA Durum Ekiyle Oluşan Ulaş Ekleri

4.1.1.2.3.2.1.2.1. -dUkdA

-dUkdA ulaş eki, -dUk ortaç eki ve +(n)dA bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (Tiken, 2004, s. 139). Ek, ötüm benzeşmesine ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz. Tarihi metinlerde konuşma dilini yansıtan herhangi bir veri bulunmadığından ötüm benzeşmesinin uyumsuzluğunu, kalıplaşmış ek yazımı ile açıklamak olanaklı olabilir.

-dUkdA ile kurulan belirteç tümcecigi, temel tümcenin *zamanını* veya *nedenini* verir. Bu ulaş eki, “-dığı için” işlevinde kullanılan bir ulaş ekidir. Deny (2012), -(y)AndA ulaş ekinin (diğer Türk dillerinde -kAndA), anlam bakımından -dUkdA ulaş ekiyle denk olduğunu belirtir. (s. 837). (bkz. 4.1.1.2.3.2.1.2.3. -(y)AndA)

²⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyalari.

²⁷ Sabahattin Ali, Selam.

²⁸ Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana.

²⁹ Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana.

- [95] *Gètdükde yèrüñ otlakların geyik bilür* (DK, 4b).

“Geyik gittiği için o yerin otlaklarını bilir.”

- [96] *Oğlan anda yıkılduğda boz atlu Hızır oğlana hāzır oldı* (DK, 15a).

“Oğlan orada yıkıldığı için boz atlı Hızır, oğlana hazır oldu.”

-*dUkdA* ulaç eki, temel tümce ve yan tümce (belirteç tümceciği) öznelerinin aynı ve farklı olduğunda kullanılabilir. Belirlenen örneklerde [95]’te belirteç tümceciğinin öznesiyle temel tümcenin öznesi aynıdır; örnek [96]’da ise belirteç tümceciğinin öznesi temel tümcenin öznesinden farklıdır.

4.1.1.2.3.2.1.2.2. -*dUgIndA*

-*dUk* ortaç eki, iyelik eki ve +*dA* bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Ek, Eski Anadolu Türkçesinde, kalıplaşarak ulaç eki görevi görmüştür. Ekbaşı ünsüzü her zaman ötümlü olarak tercih edilmiş, ötümlü benzeşmesine aykırı kullanıldığı belirlenmiştir. -*dUk* ekinin ünlüsü ve bağlayıcı ünlüler her zaman yuvarlak, 3. teklik kişi iyelik eki ise dar ünlülü kullanılmıştır.

Deny (2012), -*dUgIndA* ekinin aynı olan bir yapı olduğunu (*täk+iyelik eki+nä*), diğer lehçelerde bu ekin işlevini -*kän* ulaç ekinin karşıladığını söyler (s. 839).

- [97] *Bay Büre Beg, bunları gördüğünde ah eyledi, başından ‘aklı gètdi, destmālin eline aldı, böğürü böğürü ağladı* (DK, 35b).

“Bay Büre Bey, bunları gördüğü için ah eyledi, başından aklı gitti, mendilini eline aldı ve böğüre böğüre ağladı.”

- [98] *Beyrek yayı gördüğünde yoldaşların anđı, ağladı* (DK, 56b).

“Beyrek yayı gördüğünde yoldaşlarını andı ve ağladı.”

- [99] *Bu hālları gördüğünde Kazanun kara kıyma gözleri kan yaş toldı. Kan tamarları kaydı, kara bağı sarsıldı* (DK, 24a).

“Bu halleri gördüğünde Kazan’ın kara kıyma gözleri kan ve yaş doldu. Damarları oynadı, kara bağı sarsıldı.”

[100] *Toğduğında tokuz buğra öldürdüğüm aslan oğul!* (DK, 83b).

“Doğduğunda tokuz deve öldürdüğüm aslan oğul!”

4.1.1.2.3.2.1.2.3. -(y)AndA

-(y)AndA ulaç biçimbirimi, -(y)An ortaç biçimbirimi ve +dA bulunma biçimbiriminin birleşmesiyle oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde ulaç görevi üstlenmiştir. Deny (2012), -(y)AndA ulaç ekinin (diğer Türk dillerinde -kAndA), anlam bakımından -dUkdA ulaç ekiyle denk olduğunu belirtir. (s. 837) (bkz. 4.1.1.2.3.2.1.2.1. -dUkdA).

[101] *Acığı tutanda, bıyıklarından kan çıkan Bıyığı kanlı Bügdüz Emen Çapar yét-di* (DK, 33a).

“Öfkelenildiğinde bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlı Bügdüz Emen Çapar ulaştı.”

[102] *Acığı tutanda kara taşı kül eyleyen* (DK, 31b).

“Öfkelenildiğinde kara taşı kül eyleyen ...”

Örnek [101]’de bıyığından kan çıkmasının nedeni ve örnek [102]’de kara taşı kül eylemenin nedeni, öfkelenmedir. Belirlenen örneklerde, belirteç tümcecigi ve temel tümcenin öznesi aynıdır. İki örnekte de neden-sonuç ilişkili tümce sıfat durumundadır.

Gülsevin (2000), -(y)AndA ulaç ekinin günümüzde, Türkiye Türkçesi halk ağızlarında ve türkülerde görüldüğünü ve Azerbaycan Türkçesi için karakteristik bir ulaç eki olduğunu belirtir (sy. 130).

4.1.1.2.3.2.1.3. +dAn Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri

4.1.1.2.3.2.1.3.1. -dUgIndAn

-dUgIndAn ulaç eki, -dUK ortaç eki, iyelik eki ve +dAn ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşur. -dUK ulaç eki, zamansal çizgide geçmiş ve bitmişliği vurgular. İyelik ekleri, yan tümce ve temel tümcede özne farklılıklarını ya da öznenin aynı olduğu durumlarda öznenin özellikle vurgulandığını gösterir. +dAn ayrılma durumu eki ise, nedensellik ilişkisinin doğrudan kaynak bildirme anlamı işaretleyicisidir (bkz. 4.1.1.1.3. +(n)dAn). -DXğXndAn ulaç eki, temel tümcedeki işin, oluşun, eylemin neden yapıldığını

gösteren belirteç tümcecikleri oluşturur. Tahsin Banguoğlu, *-DXğXndAn* ulaç ekinin Türkiye Türkçesinin (Yeni Türkçenin) en yaygın neden ulacı olduğunu bildirir (2004, s. 437, 582, 583).

Birbiriyle eşilevde kullanılan *-DXğXndAn* ve *-DXğX için* yapılarından hareketle *+DAn* ayrılma durumu ekinin *için*'le eşilevde görüldüğünü söylemek mümkündür. Uslu (2001)'de *+DAn* ayrılma durumu eki ve *için* ilgecini karşılaştırdığı değerlendirmede *-DXğXndAn* ulaç ekinin dolayısıyla *+DAn* ayrılma durumu ekinin, *-DXğX için* ulacına dolayısıyla *için* ilgecine göre daha *nesnel* ve *genelgeçer* tümcelerle tercih edildiğini belirtir (s. 9) (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *-DIğI için*).

Günümüzde *-DXğXndAn* biçiminde kullanılan ulaç eki, Eski Anadolu Türkçesinde dönemin dil özelliklerine uygun olarak *-dUgIndAn/-dUgImdAn* biçimleriyle karşımıza çıkar. Gülsevin (2007), ayrılma durumu ekinin işlevlerinde, *için* anlamını *-dığından* örneğiyle aktarır (s. 60).

[103] *oğlan yine cevâb virmedi. Pes oğlan söylemedüğinden hatunun tâkatı tâk oldu* (KVH, 4b-6)

“Oğlan yine cevap vermedi, sonra oğlan söylemediği için hatunun gücü çekildi.”

[104] *Alaca atlu Şökli Melek katı pusmuş, pusduğundan kara tağlara tuman düşmüş* (DK, 124a).

“Alaca atlı Şökli Melek sert pusu kurmuş, pusu kurduğundan kara dağlara duman düşmüş.” (Ergin, pus- pusu kurmak)

[105] *bilmezem sen oğlın ol sert pusu kbilmedüğünden akar gözümden yaşum* (YZ, 1098).

“Onun, kardeşim; senin de onun oğlu olduğunu bilmiyorum, bilmediğimden gözümden yaş akar.”

Örnek [103]'te hatunun gücünün çekilmesinin nedeni, oğlanın söylememesidir; oğlanın söylememesi kadının elinde değildir. Örnek [104]'te kara dağlara duman düşmesinin nedeni, pusu kurulmasıdır; pusu kurulmasının sonucunda kara dağlara duman düşmesi planlanan bir sonuç olmamalıdır. Örnek [105]'te ise gözden yaş akmasının nedeni, kardeş ve oğlunu bilmemesidir, bu tümcede de bilmek eylemi kişinin tekelinde

değildir. Dolayısıyla belirlenen örneklerde kişilerin elinde olmayan bir neden ya da planlanmayan bir sonuçtan söz etmek mümkündür.

4.1.1.2.3.2.1.3.2. -(y)AlIdAn

-(y)AlIdAn biçimbirimi, bir yargının başladığı anı vererek nedensellik bildirmektedir. -(y)AlI ekinin başlangıç noktasını bildirmesi nedenselliğin kaynak, köken bildirmesiyle örtüşmektedir. Bu ekin üzerine yine çıkış noktasını bildiren +(n)dAn eki alması, Eski Anadolu Türkçesinde -(y)AlI ulacının çıkış yeri, neden, kaynağını gösterme görevini pekiştirdiğini düşündürebilir.

[106] *hayran oldum tañladum göreliden / aslı peygâamber durur anı eden* (YZ, 1187).

“Onu gördüğümünden beri şaşırdım ve hayran oldum. ...”

Örnek [106]’da onu gördüğünden beri hayran olduğu anlatılır. Burada görmenin üzerinde bir etkilenme olduğu metin bağlamından çıkarılır. Ancak bu bilgi bizim yaşam deneyimlerimizle ya da dünya bilgimizle çıkarabileceğimiz bir bilgi olduğu için metinde bu bilgiye yer verilmez. Çünkü normal şartlar altında *görmek* ve *hayran olmak* eylemleri bir başlangıç bildirme ya da ardışıklık ilişkisi ortaya çıkarmaz. Bu iki eylem arasında neden-etki ilişkisi gözlenmektedir.

4.1.1.2.3.2.1.4. +(n)CA Durum Ekiyle Oluşan Ulaç Ekleri

4.1.1.2.3.2.1.4.1. -dUkçA

-dUkçA ulaç biçimbirimi, -dUk ortaç eki ve +(n)CA eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Hem Eski Anadolu Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde bir eylemin her yapıldığında gerçekleşen durum/eylemleri anlatmak için kullanılır. Sürekli ve orantılı bir artış gösteren nedenselliği anlatır. Bu ulaçta yineleme ve eylemin pekiştirilerek neden bildirmesi söz konusudur.

[107] *Depdükçe böyüdi, urdukça böyüdi* (DK, 110a).

“Teptikçe büyüdü, vurdukça büyüdü.”

Örnek [107]’de *tep-* ve *vur-* eylemleri yinelenir ve bu yüzden orantılı bir *büyüme* gerçekleşir. Büyümenin nedeni, *tep-* ve *vur-* eylemleridir, büyüdüğü *tep-* ve *vur-*

eylemleri de yinelenir. Dolayısıyla döngüsel bir durum (neden) oluşur (bkz. 4.9.3. Döngüsel Neden). Orantılı büyümenin nedeni ise, yine *tep-* ve *vur-* eylemlerinin yinelenmesidir.

Çetintaş Yıldırım (2009)'da Türkçede zamansal çevreleme ilişkilerinden sapmalar gösteren ulaş eklerinden biri olan *-DXkçA* ulaş ekinin zamansal paralellik ilişkisi kurduğunu, ayrıca neden ve sonuç ilişkilerini de belirginleştirdiğini ve belirginleştirme sıradüzeninin çoktan aza doğru /zaman-neden-sonuç/ sıralamasıyla oluştuğunu belirtmiştir (s. 36).

Ancak aynı eylemin yinelenmesiyle oluşturulan sözdizimsel kullanım, yinelenen eylemin normalden fazla gerçekleştiğini ya da yinelandığını bildirir, *neden* anlamı taşımaz (Örneğin, *Kazandıkça kazandı.*).

4.1.1.2.3.2.1.4.2. *-dUgInçA*

-dUk ortacı, iyelik eki ve *+CA* eşitlik durumu ekinin birleşmesiyle oluşur. Bu ulaçta da sürekli ve orantılı artış özelliği gösteren bir nedensellik vardır. *-dUgInçA* ulaş eki, *-dUkçA* ulacıyla eşdeğer kullanıma sahiptir. Bu iyelikli ekle, yan tümceyle temel tümce arasındaki özne farklılıkları belirtilmiş ya da eylemi gerçekleştiren kişiler özellikle belirtilmek istenmiş olabilir.

[108] *mü'minler anı göre hayrân kala / gördüğince mü'minün arta nûrî / yâ rab bize rûzî kılğıl ol yeri* (YZ, 816).

“... Müminler onu gördükçe nuru artsın. ...”

Örnek [108]'de *-dUkçA* ulaş ekinde olduğu gibi orantılı ve sürekli bir artış söz konusudur. Tümcede müminlerin gördüğü oranda ve sürede nurlarının artacağı bildirilmiştir.

[109] *Depdiklerince büyüdi* (DK, 110a).

“Teptiklerince büyüdü.”

Örnek [109]'da *tep-* eylemi *büyü-* eyleminin nedeni durumundadır. *Büyü-* eylemi, *tep-* eylemiyle doğru orantılı olarak artmaktadır.

4.1.1.2.3.2.2. Diğer Eklerle Oluşan Ulaş Ekleri

4.1.1.2.3.2.2.1. -(y)UbAn / -(y)UbAnI

Eski Anadolu Türkçesindeki -(y)Up ulaş ekinin genişlemiş biçimi olarak kabul edilen -UbAn ve -UbAnI ekleri, -(y)Up ulaş ekiyle aynı işleve sahiptir. Eklendiği yan tümce, *ardışıklık (öncelik)*, *neden* ve *durum* bildirir. Eski Anadolu Türkçesinde kimi örneklerde çokanlamlılık belirlenmiştir.

[110] *Enüp taş başlarına düşüben öleler* (DK, 118b).

“Taş inip başlarına düşüp ölsünler.”

[111] *hayra érüben batasın ni`mete / dürlü atlaslar gëyüben devlete* (YZ, 614).

“Hayra erip nimete batasın, türlü ipek elbiseler giyip devlete ...”

Örnek [110]’da taşın başlarına düşmesi, neden; ölmek ise sonuçtur. Bu örnekte hem ölüm nedeni hem de tarzı birlikte verilmiştir. Dolayısıyla tümcede -UbAn çokanlamlı kullanılmıştır. Örnek [111]’de hayra ermek, iki sonuç doğurur: nimete batmak ve türlü ipek elbiseler giyip devlet yönetmek. Tümcede öncelik ve neden anlamları birlikte kullanarak çokanlamlılık sağlanmıştır.

Türkiye Türkçesindeki *de-* eylemi, -A ulaş ekiyle birleşerek *diye* biçimde kalıplaşmış ve ilgeç görevini üstlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde -UbAn ekinin *de-* eyleminin sonuna gelip kalıplaşarak (*dëyüben*) *diye* ilgeci anlamıyla kullanıldığı belirlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik ilişkisi kuran *dëyüben*, Türkiye Türkçesinde bu özelliğini *diye* ilgeciyle karşılamakta ve yaşatmaktadır. (bkz. 4.1.2.1.1.1.2. *deyü*)

[112] *cebra’il göre buları ta ve yaşayüzleri sağ dëyüben ‘acebleye* (YZ, 765).

“Cebrail bunları görüp yüzleri sağ (neden yanmamış) diye şaşırır.”

[113] *eytdiler biz yûsufi alduğ-ıdı / kul dëyüben biz anı satduğ-ıdı* (YZ, 1398).

“Biz Yusuf’u almıştık, kul diye onu satmıştık, dediler.”

[114] *kamısı ol yûsufa vardı gërü / atamız öldi dëyüben kığıru* (YZ, 1471).

“Hepsi Yusuf’un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar.”

Örnek [112]'de Cebrail'in şaşırmasının nedeni, (onların) yüzlerinin sağ (yanmamış) olmasıdır. Örnek [113]'te onu (Yusuf'u) satmalarının nedeni, onun kul olmasıdır. Örnek [114]'te ağlamalarının nedeni, babalarının ölmesidir. Örneklerde verilen sonuçların gerçekleşmesi kişisel/özel bir nedene bağlıdır.

4.1.1.2.3.2.2.2. -dUgInleyin

-dUk ortaç eki, iyelik eki (+I), adıl n'si ve +lAyIn ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eşzamanlılık ve ardışıklık (öncelik) bildirir.

[115] ***Ḳazılık Ḳoca anı gördüğünleyin yel gibi yetdi, yelim gibi yapışdı. Kâfirün ensesine bir kılıç urdı.*** (DK, 103b).

“Kazılık Koca onu gördüğünde yel gibi yetişti, tutkal gibi yapıştı. Kâfirin ensesine bir kılıç vurdu.” (Ergin, yelim=tutkal)

4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri

Ettirgenlik ekleriyle oluşturulan nedensellikte neden-sonuç ilişkisi genellikle yalın tümcededir. Tümcedeki özne neden (kılıcı, ettiren), yüklem sonuç yargısı taşır (bkz. ettirgen neden). Ettirgen tümcelerde özne, çoğunlukla neden olandır ve bağımsız değişkendir. Özne, bir şeyi başkasının yapmasını sağlama (istemli), bir şeyin olmasına neden olma (istemsiz) ve nesne üzerinde bir değişiklik yaratma biçiminde üç etkiye sahiptir. Ettirgenlik eklerinde nesne üzerindeki değişiklik dışardan bir etkiyle gerçekleşir. Bu nedenle ettirgenlik ekleri, dışsal etkiye bağlı *dışsal neden* ifade eder. (bkz. 4.5.2. Dışsal Neden)

Eski Anadolu Türkçesinde ettirgenlik, -dUr, -(I)t, -Ur, -Ar, -zUr ve -gUr ekleriyle sağlanır. Bu dönemde görülen en işlek ettirgenlik eki, -dUr- ekidir. Bu dönemde ekin ön ünsüzü ötümlü ve ünlüsü yuvarlaktır (*bildür-* ‘bildir-’, *utandur-* ‘utandır-’, *kızdur-* ‘kızdır-’, *yağdur-* ‘yağdır-’). Eski Anadolu Türkçesi döneminin yazım ve dil özelliğini yansıtan bu eklerde ötümlü benzeşmesine uygun olmayan örnekler vardır (örn: *karışdur-* ‘karıştır-’, *unutdur-* ‘unuttur-’, *yıkdur-*, *seçdür-*). Ekin ünlüsü genellikle yuvarlak olmasına rağmen kimi örneklerde hem yuvarlak hem de dar ünlülü kullanımlar görülebilmektedir (*yapdur-/yapdır-*, *sığındur-/sığındır-*, *yedür-/yidür-/yidir-* gibi). Bu durumun nedeni, bir yazım veya okunuş hatası ya da yazım kalıplaşması değilse, Eski

Türkçe yazım özelliğinin sürdüğü ya da Osmanlı Türkçesi özelliklerinin görülebildiğiyle açıklanabilir.

Örnek [116]’da ettiren (neden olan) o zalim, eden (neden olunan) kırk yerde dikilmiş otağlar ve edenin ettiren üzerindeki devinimi de yıkmadır. Tümce “O zalim, kırk yerde dikilmiş otağların yıkılmasına neden oldu.” biçiminde farklı bir yapıyla aktarılabilir. Örnek [117]’de Süleyman o köşkün yapılmasını sağlamıştır. İki tümce nedensel olumlama bakımından farklılık taşımaktadır. *Yıkdur-* eylemi olumsuz, *yapdur-* eylemi olumlu bir sonuç içermektedir. Dolayısıyla aynı ekle yapılan ettirgen eylemlerde nedensel olumlama açısından ayırt edicilik yoktur.

[116] *Kırk yerde tikilmiş otağların o zālīm yıkıdurdı* (DK, 113a).

“O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı.”

[117] *Süleymān ol sözün ḥaḳīḳatın bilmek için ol sırçadan köşki yapıdurdı*. (KE, 667/3).

“Süleyman o sözün hakikatini bilmek için o sırça köşkü yaptırdı.”

Ettirgenlik eklerinin üst üste kullanıldığı çoklu ettirgen örnekleri de tanıklanmıştır (*getürt-*, *öldürt-*, *gösdert-*, *çıkart-* gibi). Örnek [118]’de *öldür-* eylemi tekli ve çoklu ettirgen biçimleriyle kullanılmıştır.

[118] *öldürür-imişsiz ol böyüğünüz / kırtarup öldürtmemiş eşidünüz* (YZ, 1298).

“Onu öldürecekmişsiniz, o büyüünüz [onu] kırtarıp öldürtmemiş.”

Eski Anadolu Türkçesinde, günümüzde kullanılmayan bazı ettirgen eylemler bulunmaktadır. Bu durum, kullanımdan düşen (ettirgen) sözcük grubunda değerlendirilebilir (*dölendür-* ‘yerleştir-’, *dulundur-* ‘kaybet-, yok et-’, *elükdür-* ‘bunalt-’, *içikdür-* ‘yaklaştır-’, *ṭama landur-* ‘kışkırt-’).

[119] *yā Mūsā işbu menüḡ ṭatluluḡı bizi elükdürdi du ā kılḡıl kim taṡrı bize et vırsün* (KE, 506/14).

“Ya Musa bu helvanın tatlılığı bizi bunalttı, tanrının bize et vermesi için dua et.”

Eski Anadolu Türkçesinden görülen diğer bir işlek ettirgenlik eki, *-(I)t-* ekidir. Genellikle ünlüyle ve *-l/-r* ile biten eylemlere gelir. Belirlenen örneklerde *-(I)t-* ettirgenlik eki, ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda ötümlüleşmiştir (*ögredeyim, ağladur, akıdur, bağladur, okıdur* gibi). Örnek [120]’de *ağla-* ve *bağla-* eylemlerinin ettirgeni iki ünlü arasında ötümlüleşmiştir, örnek [123]’te ise ettirgenlik ekinden sonra ünsüzle başlayan bir ek geldiği için herhangi bir değişiklik yaşanmamış ve ötümsüz ettirgen biçimi tanıklanmıştır.

[120] *yûsuf* emr etti buları bağladur / öldürün der kamusını ağladur (YZ, 1307).

“Yusuf buyurdu, bunları bağlatır, hepsini öldürün, der ve ağlatır.”

[121] *yûsuf* ol bitigi açar okıdur / gözlerinden seyl gibi yaş akıdur (YZ, 1267).

“Yusuf o mektubu açar, okutur ve gözlerinden sel gibi yaş akıtır.”

[122] *kaçan tanrı ta ‘âlâ* dilese kim bir kavmi korkıda bana buyurur (KE, 753/5).

“Tanrı teala ne zaman bir kavmi korkutmak istese bana buyurur.”

[123] *sevdüğüm*den ayırdı *ya ‘kûb* beni / iniletdi ağlatdı düni günü (YZ, 1342).

“Yakup beni sevdiğimden ayırdı, gece gündüz ağlattı ve inletti.”

[124] *tanrı anuñ gönline* tevfik yörüttdi (KE, 451/9).

“Tanrı onun gönlüne başarı getirdi.”

Örnek [120]’de Yusuf, hepsinin ağlamasının, bağlanmasının ve ölmesinin nedenidir. Örnek [121]’de Yusuf mektubu açar ve başkasının okumasını sağlar, gözlerinden sel gibi yaş akmasına neden olur. Örnek [123]’te Yakup kişiyi sevdiğinden ayıran, gece gündüz ağlamalarına ve inlemelerine neden olan kişidir. Örnek [124]’te tanrı, onun gönlüne başarı gelmesini sağlar.

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan diğerlerine oranla daha seyrek kullanılan ettirgenlik ekleri *-Ur-*, *-Ar-* ekleridir. *-Ur-* ettirgenlik eki, Eski Türkçede dört biçimli olarak kullanılırken, Eski Anadolu Türkçesinde dönemin ses özelliklerine uyumlu olarak yuvarlak biçimlidir.

[125] *beni İsrâil* denizden geçürdi (KE, 414/2).

“Beni İsrail denizden geçirdi.”

[126] *şiddik kim eyitdi anı saña / yâ kuyudan kim çıkardı eyt baña* (YZ, 649).

“Sana doğru sözü kim söyledi, seni kuyudan kim çıkardı, bana söyle.”

[127] *hammâmdan çıkıcağ sovuğ suyla ayak yumağ baş ağrısın giderür didi* (TN, 21a, 12).

“Hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamak, baş ağrısını giderir, dedi.”

[128] *Bir gün ol gişi dîvâr dibinde uyumuşdı **bir gişi** geldi anı oyardı* (KE, 78/1).

“Bir gün o kişi duvarın dibinde uyumuştı, bir gişi geldi ve onu uyandırdı.”

Örnek [125]’te kişinin denizden geçmesini sağlayan İsrail’dir. Örnek [126]’da kişinin kuyudan çıkmasına yardım eden kişi sorulur. Örnek [127]’de baş ağrısının gitmesini sağlayan şey, hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamaktır. Örnek [128]’de onun uyanmasını sağlayan bir kişidir.

Eski Anadolu Türkçesinde sınırlı örnekte görülen ettirgenlik ekleri ise -gUr-, -zUr- ekleridir. Örneğin; *emzür-*, *irgür-/irür-* ‘eriş-’, *turgur-* ‘durdur-’.

[129] ***Zekeriya** ‘avratı anı emzürdi ve bisledi* (KE, 783/6).

“Zekeriya’nın avradı onu [Meryem’i] emzirdi ve besledi.”

[130] *dînüm iletdi vü yakdı cânımı / küfre irgürdi kamu îmânımı* (MT, 533).

“Dinim iletti ve canımı yaktı, bütün imanımı küfre eritirdi.”

[131] ***gemi kavmı** bizi ol adacukdan çıkardılar ve kırıya irürdiler* (KE, 306/15).

“Gemi halkı bizi o adacıktan çıkardı ve karaya eritirdiler.”

Örnek [129]’da Zekeriya’nın eşi, Meryem’in emmesini sağladı. Örnek [130]’da o, bütün imanının küfre erişmesine neden olmuş. Örnek [131]’de gemi halkı *biz*’im karaya erişmemizi sağlamışlardır.

Bu eklerin dışında, günümüzde kök ve ek arasındaki ilişkisi dilbilgisel olarak belirlenemeyen bazı ettirgenlik örnekleri Eski Anadolu Türkçesinde de vardır: *gönder-*

(*git-*, *götür-*), *göster-* (*gör-*), *dönder-* (*dön-*), *kurtar-* (*kurtul-*), *öğret-* (*öğren-*), *düket-* (*tüken-*) gibi.

[132] *anuç düşmanın helak kılurın ve anı düşmandan kurtarurvan* (KE, 687/6).

“Onun düşmanını ortadan kaldırırm/öldürürüm ve onu düşmandan kurtarırm.”

[133] *Cercis ol suyu içsin düketsün* (KE, 921/13).

“Cercis o suyu içsin ve tüketsin.”

[134] *tanrı ta ‘ālā ol kavmi maymuna ve hınzire dönderdi* (KE, 839/10).

“Tanrı teala o kavmi maymuna ve domuza çevirdi.”

Örnek [132]’de onun düşmandan kurtulmasını sağlayan kişi metin bağlamındaki ben’dir. Örnek [133]’te suyun tükenmesini sağlayacak olan Cercis’dir. Örnek [134]’te o kavmin maymun ve domuz olmasının nedeni tanrı’dır.

Bazı eylemlerde birden fazla ettirgen biçimlerin olduğu da gözlenir. Kimi örneklerde sözcük yeni biçimlere dönüşürken (*yandur-/yak-*); kimi örneklerde farklı ettirgenlik eklerinin eklenmesiyle çeşitlilik sağlanmıştır (*geydür-/geyür-*, *irür-/irgür-* ‘eriş-’). Örneğin *yan-* eyleminin ettirgen biçimi hem *yandur-* hem de *yak-* eylemleriyle karşılanır. Alttaki ilk örnekte *yan-* eyleminin ettirgen biçimi *yandur-*, ikinci örnekte ise *yak-* biçimde tercih edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde *yak-* eylemine göre daha yaygın kullanılan *yandur-* eylemi, günümüzde sadece ağızlarda yaşamakta ve yerini neredeyse bütünüyle *yak-* eylemine bırakmıştır. *Yak-* eyleminin ettirgen oluş biçimini dilbilgisel olarak açıklamak şimdilik zor görünmektedir. Ancak Eski Anadolu Türkçesindeki *yandur-* ve *yak-* eylemleri arasındaki farkı şöyle açıklayabiliriz: *yandır-* eyleminde nesne üzerindeki değişiklik ön plandayken, *yak-* eyleminde öznenin nesne üzerindeki etkisi ön plandadır. Günümüzde daha çok *yak-* eyleminin seçilmesini de öznenin, nesneye oranla temel alınması ya da doğrudanlıkla ilişkilendirebiliriz. Shibatani (1976), dildeki doğrudanlıkla ettirgen biçimlerin boyutları arasında evrensel bir orantı olduğunu belirtir. Bu görüşe göre, dildeki küçük yapı doğrudanlığı, büyük yapı ise dolaylılığı gösterir. (sy.) Bu doğrultuda *yak-* eylemi sözlüksel ettirgen, *yandır-* eylemi ise biçimbirimsel ettirgenlik olarak değerlendirilir ve dil, daha küçük parça olan sözlüksel ettirgenliği seçer.

[135] *dilümden gitmez oldı yûsuf aduñ / bağrumı yandurdı dër senüñ oduñ* (YZ, 1223).

“Dilimden Yusuf’un adı gitmez oldu, bağrımı senin ateşin yaktı.”

[136] *biz tevbe kılduk ve uş şanemleri oda **yakavuz**, gelsün* (KE, 532/5).

“Biz tövbe ettik ve şu putları ateşte yakalım.”

Örnek [135]’te yanan, bağrım; bağrımın yanmasına neden olan şey ise senin ateşindir. Örnek [136]’da yanan putlar, putların yanmasına neden olan şey ise metin bağlamındaki *biz*’dir. Bu tümcelerde gramerce özne, mantıkça öznenin yüklemdeki eylemin oluşmasına neden olmaktadır. Örnek [137]’de *gey-* “giy-” eyleminin *geyür-* biçiminde, örnek [138]’de ise *geydür-* biçiminde ettirgen yapıldığı görülmektedir.

[137] *cebra’ıl bir ton getirür **gévürür** / bu ol tondur ki yûsuf gönderür* (YZ, 1331).

“Cebrail bir elbise getirir ve giydirir. Bu Yusuf’un gönderdiği elbisedir.”

[138] *ferište gelüp ol gönlegi çıkardı ve Yûsufa **geydürdi*** (KE, 233/8).

“Melek gelip o gömleği çıkardı ve Yusuf’a giydirdi.”

Eylemler Türkçenin farklı dönemlerinde farklı ettirgenlik ekleriyle ettirgen yapılabilir. Eski Anadolu Türkçesinde bazı eylemlerin ettirgen biçimlerinin daha sonraki dönemlerde farklı ettirgenlik ekleriyle yapıldığı görülür. Örneğin; *gir-* eyleminin ettirgeni Eski Anadolu Türkçesi döneminde *girür-* ve *givür-* biçimindedir, günümüzde *gir-* eylemi, *girdir-/sok-* biçiminde ettirgen yapılır. Örnek [139]’da Musa’nın Firavun’un bahçesine girmesinin nedeni, su’dur.

[139] *Mûsâyı su alup gitdi ... bir ark yarılıp Fir’avnun bâğçasına **girürdi*** (KE, 350/2).

“Musayı su alıp gitti, ... bir ark yarılıp Firavunun bahçesine girdirdi.”

[140] *eger oğlan düşe diyü korkarsa sulu yemişler ve şarāblar yidürüp içürmeyeler hāmmāma **givürmeyeler*** (KM, D6a/16).

“Eğer oğlan düşecek diye korkarsa sulu yemişler ve şaraplar yedirip içirmesinler hamama girdirmesinler.”

[141] *[Onlar] Direkler getirüp anun dirsekleri altına **sokdılar*** (KE, 953/2).

“Onlar, direkler getirip onun dirsekleri altına soktular.”

4.1.2. Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri

Sözcükler, tümce içindeki durumuna göre anlam bildiriyorsa anlamlı sözcük, tek başına herhangi bir anlam ifade etmeyen bağımlı sözcükler ise görevli sözcükler olmak üzere iki başlıkta ele alınır. Literatürde sözcükler bağımlı-bağımsız, açık-kapalı, dolu-boş gibi farklı sınıflamalarla değerlendirilmektedir. Bu çalışmada görevli-anlamlı sözcükler ayrımı tercih edilmiştir. Yapılan çözümlemede, görevli sözcüklerden ilgeç ve bağlaçların, anlamlı sözcüklerden ad, belirteç ve eylemlerin nedensellik işaretleyicisi olarak kullanıldığı belirlenmiştir³⁰.

4.1.2.1. Görevli Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri

4.1.2.1.1. İlgeç İşlevli Birimler

İlgeçler, sözler arasındaki ilişkiyi belirleyen biçimsözdizimsel yapılardır. İlgeçler doğrudan sözcük, sözcük öbeği ve tümcelerin önüne/ardına gelerek ya da biçimbirimlerle birleşerek çeşitli anlam ilişkili ulaçlar yapan yardımcı sözcüklerdir. İlgeç eğer iki tümce arasında neden bildiriyorsa biçimsözdizimsel nedensellik ilişkisi üstlenmiştir. İlgeçli yapılar (ulaçlar), tümcede genellikle *belirteç tümleci* görevini üstlenir.

İlgeçlerin üzerine geldiği biçimbirimlerin kimisi (+DAn, +(y/n)A vd.) tek başına da nedensellik ifade etmektedir. Neden bildiren biçimbirimlerin ilgeçlerle kullanılmasına iki açıdan bakılabilir: İlki neden bildiren biçimbirimler, tek başına neden bildirmedi yetersiz görülüp üzerine ilgeç eklenerek pekiştirildi mi? Yoksa temel olan ilgeçli kullanım eksiltiyle ilgecin görevi, ekin üzerine mi devredildi? Tarihi ve çağdaş Türk dillerinde her iki kullanımın görülmesi, bu iki düşüncüyü kesinleştirmeyi güçleştirmektedir. Bu durumda “neden bildiren eklerin tek başına kullanımıyla ve *biçimbirim+ilgeç* kullanımı arasında fark var mı? Varsa bu farklar nelerdir?” soruları akla gelir.

Nedensellik bildiren yapıları, daha küçük birimler halinde karşılaştırmalı ele alan çalışmalar vardır: Özsoy ve Erguvanlı-Taylan (1998), *için* ve *diye* ilgeçlerinin arasındaki yapısal ve anlamsal farkları incelemiştir. Bu iki ilgecin kullanıldığı eylemlerin sözlüksel anlamları ve eylemlerin aldığı kip ve kişi işaretleyicilerinin niteliklerini değerlendirmişlerdir (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *içün* ve 4.1.2.1.1.1.2. *deyü*). Uslu (2001) ise, -DXğXndAn ve -DXğX için yapılarını karşılaştırmış ve iki yapı arasındaki anlamsal farkları

³⁰ Adıllar da sözün yerini tuttuğu için neden ifadesine gönderimde bulunarak dolaylı nedensellik bildirir. Ancak araştırmanın örnekleminde adıllar tek başına belirlenmediği için ayrı başlık açılmamıştır.

belirlemiştir. Uslu'nun belirlemelerine göre +*DAn* eki, *için* ilgecine göre daha nesnel yargılarda kullanılmıştır. Ayrıca Uslu, neden bildiren yapıları Özsoy ve Erguvanlı-Taylan (1998)'ın çalışmalarını da kendi çalışmasıyla birleştirerek öznellik-nesnellik çizgisinde (öznelden nesnele: *diye, için, +DAn, göre* biçiminde) sıralamıştır (s. 123-129).

Gencan (2007), neden ilgisi kuran ilgeçlere *nedenlik ilgeçler* terimini kullanmış ve +*DAn* *ötürü*, +*DAn* *dolayı*, -*mak üzere* ilgeçlerinin nedenlik ilgeçler olduğunu belirtmiştir (s. 145). İncelememizde, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde belirlenen nedenlik ilgeçler değerlendirilmiştir. Belirlenen ilgeçler dışında Türkçenin diğer tarihi ve çağdaş dönemlerinde neden bildiren başka ilgeçler (*berâyi, nâşi, li- nâşi* gibi) de bulunabilmektedir (Bilgegil, 2009, s. 218). Ancak çalışmanın sınırları içindeki yapıtlarda görülmeyen ilgeçler değerlendirilmeye alınmamıştır.

İlgeçler sözcük, sözcük öbeği ya da tümce üzerinde bulunduğu yere göre ön ve son çekim ilgeçler olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmiş, ilgeç olmadığı halde geçici olarak ilgeç olarak kullanılan sözcükler ve söz öbekleri ilgecimsi/ilgeçlikler başlığında ele alınmıştır.

4.1.2.1.1.1. Son Çekim İlgeçleri

Son çekim ilgeçleri, söz veya sözcük öbekleri ve tümcelerin ardına gelerek sonraki ifadeyle anlam ilişkisi kurar. Nedenlik son çekim ilgeçleri ise neden ifadelerinden sonra gelen ve neden ifadesini sonuca bağlayan ilgeçlerdir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tespit edilen nedenlik son çekim ilgeçleri: *birle, deyü, göre, için, ile, ötürü, şonra, ucından, üzere ve üzerine* ilgeçleridir.

4.1.2.1.1.1.1. *birle*

Birle ilgeci, Eski Anadolu Türkçesinde “ile” işlevindedir. *Birle*'nin kökeniyle ilgili farklı açıklamalar vardır: *bir-i-l-e* (A.von Gabain, Brockelmann); *bir+le < bir ile* (Radloff, W.Bang, R.R.Arat, M. Mansuroğlu, M. Ergin, N. Hacıeminoğlu). Aşağıdaki örnekte mest et- sonucu, aşk nedeniyle ortaya çıkmıştır.

[142] *‘ışkı birle mest iden āşıqları* (VG, 4).

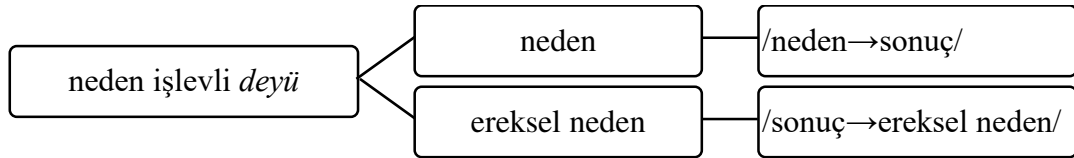
“Aşkıyla/aşk sayesinde mest eden aşıkları ...”

4.1.2.1.1.2. *deyü*

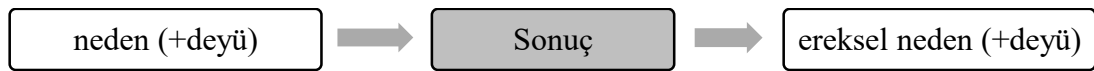
De- eyleminin üzerine *-U* ulaç eki gelerek kalıplaşmış *deyü* ilgeci, doğrudan aktarım tümcelerinde ve neden/amaç bildiren yan tümceleri sonuç tümcelerine bağlamada kullanılır. *Deyü* ilgecinin, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *diyü*, *deyü*, *deyi*, *dèyi*, *diyi* ve *dèye* biçimlerinde farklı okunuşları bulunmaktadır (Tiken, 2004, s.16). *Deyü* ilgeci, Eski Türkçede *tiyin* (Gabain, 2003, s. 97), Harezmi Türkçesinde *tiyü* (Hacıeminoğlu, 1992, s. 198), Gagavuzcada *deyni*, *dein* (Li, 2004, s. 216), Türkmencede *diyip* (Li, 2004, s. 218), Türkiye Türkçesinde *diye*, Türkiye Türkçesi ağızlarında *deyi* (Ergin, 2004, s. 371/638) biçimiyle görülmektedir. Bu yönüyle *deyü* ilgecinin farklı dönemlerde ve coğrafyalarda farklı ulaç ekleriyle eş/yakın işlevde kullanıldığı ifade edilmektedir.

Deyü ilgeçli yan tümce, temel tümce gibi kip ve kişi ekleriyle çekimlenmiş bir ad ya da eylem tümcesinden oluşmaktadır. Yan tümce ve temel tümcenin özneleri aynı ya da farklı olabilir.

Deyü ilgeciyle kurulan neden ve amaç (ereksel neden) yan tümceleriyle sonuç tümcesi arasında zamansal çizgide farklılıklar vardır. *Deyü* ilgecinin bulunduğu yan tümce, neden bildiriyorsa zamansal sıralama */neden→sonuç/*; amaç bildiriyorsa zamansal sıralama */sonuç→amaç/* biçimindedir (bkz. 2.1.9.1. Neden-Erek İlişkisi).

Bu sözdizimsel sıralama farklılığı, *deyü* ile eşanlamda kullanılan, neden ve amaç bildirebilen *içün* ilgecinde de geçerlidir (bkz. 4.1.2.1.1.4. *içün*). Zamansal çizgide *deyü* ilgecinin dizilimi şu şekilde gösterilebilir:

Eski Anadolu Türkçesinde *deyü* ilgeci, ad ve eylem tümcelerinin bütün çekimleriyle kullanılabilir. Böylece birden çok nedensellik türünde ilişki kurabilmektedir (özel nedensellik, ereksel nedensellik gibi). *Deyü* ilgecinin tümce içindeki nedensellik ilişki türü, kimi zaman kip eklerinden kimi zaman bağlamdan kimi

zaman da anlamdan çıkarılır. Eğer *deyü* ilgeci, emir, dilek ve istek kipleriyle kurulmuşsa *ereksel neden*, bildirme kipleriyle kurulmuşsa *salt neden* anlamı taşır.

Eski Anadolu Türkçesinde emir ve istek kipleri dışındaki kiplerle kullanılan *deyü* ilgeci “...-dığı için, ... olduğu için” anlamında *neden* ifade eder. Türkiye Türkçesinde de aynı kullanım gözlenir (Özsoy ve Taylan, 1998, s. 117). Yan tümcede geçmişte, şimdide ya da gelecekte temel tümceye göre göreceli bir zamanda gerçekleşmişlik, gerçekleşebilirlik veya gerçekleşeceklik vurgusu vardır.

Üstünova (2018), *diye* ilgecinin kendinden önce gelen ad değerindeki dil birimlerine *neden*, *gerekçe*, *sonuç bildirme bağlamında tarz-durum belirtme* ilgisiyle eksiz bağlandığını belirtir (s. 303). Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de *deyü*’nün eksiz kullanıldığı belirlenmiştir.

[143] ***Dirse hānuñ hātunı, oğlancuğumun ilk avidur dēyü atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdu*** (DK, 13b).

“Dirse Han’ın hatunu, oğlunun ilk avı olduğu için attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kestirdi.”

Örnek [143]’te Dirse Han’ın hatununun aygır, deve ve koç kestirmesinin nedeni, oğlunun ilk avı olmasıdır. *Deyü* ilgecinin eklendiği yan tümce, çekimli ad tümcesinden oluşur.

Özsoy ve Taylan (1998)’de *diye* ilgeciyle kurulan tümcelerde, ana tümcenin eyleminin etkenlik göstermesi durumunda zaman ve kişi kısıtlamaları bulunduğunu; ancak öznenin ruhsal durumunu yansıtıyorsa bu kısıtlamaların ortadan kalkacağını ve dolayısıyla özne için geçerli olan bir öznel nedensellik ilişkisi doğduğunu bildirir (s.123). Bu kullanımın tanıkları Eski Anadolu Türkçesinde de gözlenmektedir. Örnek [144] ve [145]’te öznenin ruhsal durumundan kaynaklanan öznel bir nedensellik vardır.

[144] ***ķardaşum gevdesin örtedüm diyü peşimān oldı*** (KE, 83/5).

“[Kabil], kardeşimin gövdesini örteydim diye pişman oldu.”

[145] ***ķardaşumdan ayrıldum! deyü çok ağladı, zārılık kıldı*** (DK, 113b).

“Kardeşimden ayrıldım diye çok ağladı, inledi.”

Örnek [144]'te Kabil'in pişman olmasının nedeni, kardeşinin gövdesini örtmesidir. Örnek [145]'te ağlamasının ve inlemesinin nedeni, kardeşinden ayrılmasıdır. Örneklerde öznenin ruhsal durumu ve onun etkileri görülür.

[146] *eger oğlan düşe diyü korkarsa sulu yemişler ve şarāblar yidürüp içürmeyeler hammāma givürmeyeler* (KM, D6a/16).

“Eğer oğlan düşecek diye korkarsa sulu yemişler ve şaraplar yedirip içirmesinler hamama girdirmesinler.”

[147] *Yarınki gün zemān dönüb ben ölüp sen kalıcak tācum tahtum saña vermeyeler deyü soñumı aṇdum aḡladum, oḡul* (DK, 64b).

“... ben ölüp sen kalınca tacımı ve tahtımı sana vermeyecekler diye sonumu andım, ağladım.”

Örnek [146]'da öznenin korkma duygusunu uyandıracak kişisel algısı yer alır. Örnek [147]'de öznenin geleceğe yönelik kişisel öngörüsü *deyü* ilgeciyle aktarılmış. Bu tümcedeki öznel nedensellik için başka bir nedensellik işaretleyicisi kullanılması durumunda anlam farklılığı doğmaktadır. Ayrıca temel tümce ve yan tümce arasındaki özne farklılığı, *diye* ilgeciyle ilgili bazı kişi ve zaman kısıtlamalarını da kaldırmaktadır. Özsoy ve Taylan (1998), *diye* ve *için* ilgeçlerini inceledikleri yazılarında doğal nedensellik bildirmedi daha çok *için* ilgecinin tercih edildiğini, *diye* ilgecinin ise bilinen bir doğa kuralını dinleyicinin bilmediği iması taşıdığını belirtir (s. 125). Örnek [27]'de metin üreticisi, okuyuculara doğa betimlemesi yaparken *diye* ilgecini tercih etmiştir. Bu örnekte *diye* ilgecinin doğal nedensellikte *okuyucu tarafından bilinmediğinin düşünülməsi* söylem özelliği kullanılmıştır.

[148] *Ƙanlu Ƙanlu ırmaƘlar Ƙarıy[up]dur dēye, suyu gelmez* (DK, 31b).

“Kanlı kanlı ırmaklar kurduğu için suyu gelmez.”

Özsoy (2019), Türkiye Türkçesinde *diye* ilgecinin diğer neden gösteren yapılarla arasında bazı farklar olduğunu belirtir. Bu farklardan birinin *diye* ilgeciyle oluşturulan yan tümcedeki konuşmada verilen nedenin geçerli olup olmadığı konusunda konuşurun

emin olmamasıdır: *İşi biliyorum diye başvurduğum ama bakalım ne olacak*³¹. (s. 258). Metin bağlamından konuşurun eminliği ile ilgili çıkarımda bulunmak olasıdır, ancak Özsoy'un verdiği örnekte öznel bir nedensellik vardır. Öznel bir yargı, kendi içinde kişisel bir yargı içerdiği ve evrensel nitelik bildirmemesi gerekçesiyle de konuşurun netliğini azaltır.

Ersen-Rasch ve Onası (2015)'te *diye* ilgecinin öznel nedenlerde (çeviride çünkü) kullanıldığını şöyle örnekler: *Kimse yok diye eve gittim.*; *Başım ağrıyor diye yattım.*; *Ece "Gelmem." dedi diye sen de mi gelmeyeceksin?*; *Sorunlarımızı anneme üzülmüş diye anlatmadım.* (sy. 267). Örneklerde de görüldüğü gibi kişisel algılardan oluşan öznel bir nedensellik ifade edilmiştir. Doğrudan aktarım tümcelerinin başrol oyuncusu *de-* eylemi, *diye* ilgecinde duyuları, duyguları, düşünceleri yansıtmak için tercih edilmiştir.

Özsoy ve Taylan (1998), *diye* ilgecinin neden gösteren bir ilgeç yapısı olduğunu Türkçe dilbilgisi çalışmalarında ilk kez Underhill tarafından belirlendiğini dile getirmişlerdir (s. 117). Underhill (1985), Türkiye Türkçesinde *diye*'nin tümcenin sonuna gelerek ilgeç gibi kullanılabildiğini, sıklıkla neden (reason) bildirdiğini belirtir ve şu örnekleri verir: *Elbiseler kurusun diye güneşe koydum.*; *Manzarayı göresiniz diye yavaş gidiyorum.*; *Su kesilebilir diye banyoları doldurdum.* (s. 431). Örneklerde neden ve amaç ilişkileri birlikte verilmiştir. Underhill'den önce de *diye* ilgecinin başka araştırmacılarca neden ve amaç (ereksel neden) anlamıyla belirlendiğini görülür. Ergin (2004), neden ilgeçleri (sebepler edatları) içinde *diye* ilgecini gösterir (s. 370/638). Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabının ilk baskısı 1958'de yapıldığı göz önüne alınırsa Underhill'den daha önce *diye* ilgecinin neden gösterdiğini tespit ettiği anlaşılır. Ayrıca, Underhill tarafından verilen örneklerin ikisinin ereksel neden bildirdiği ve dolayısıyla burada amaç bildiren tümcelerin nedensellik çatısı altında toplandığı görülür. Banguoğlu (2004), *diye* ilgecini amaç bağlamları içinde gösterir (s. 393). Banguoğlu'nun 1940 yılında *Anahatlarıyla Türk Grameri* adlı yapıtının genişletilerek *Türkçenin Grameri* adıyla 1959 yılında basıldığı göz önünde bulundurulursa, ilgeç üzerindeki tarihsel tespitleri yeniden değerlendirmek gerekebilir.

Türkiye Türkçesinde *diye* ilgecinin nedensel kullanımı bazı örneklerde duyguları da aktarmaya çalışır. Temel tümce ve yan tümcenin yüklemelerinin aynı olduğu kullanımda, temel tümcenin eyleminin nedeninin, örnek alma veya kıskançlık olduğu belirtilir (Özsoy, 2019, s. 260). Yapıda yan tümcede bildirme kip ekleri *[-DI, mİş, -yor, -*

³¹ Örnek, Özsoy'un kendi üreimidir.

(A/I)r, -(y)AcAk/ kullanılır ve temel tümceyle yan tümcenin öznesi farklıdır. Özsoy, bu yapıya şu örneği verir: **Biz denize giriyoruz diye** Ayşe de denize giriyor.

Deyü ilgecinin diğer işlevi *ereksel neden (amaç)* bildirmektir. Eski Anadolu Türkçesinde *deyü*, temel tümce öznesinin amaç (gaye), niyet ve isteğini bildiren bir ilgeç olarak kullanılır. *Deyü*, ilgeç olarak Eski Anadolu Türkçesinde ereksel neden (amaç, niyet, istek) anlamıyla emir, dilek ve istek kiplerinden sonra kullanılır. Emir, dilek ve istek kiplerinin zamanı konuşma anına göre geleceğe yönelik olduğu için ereksel nedende temel (sonuç) tümceye bağlı bir gerçekleşmemişlik ya da temel (sonuç) tümceden sonralık söz konusudur. Zamansal sıralama /*sonuç+ereksel neden*/ biçimindedir. Kurallı tümcede /*yan tümce+deyü+temel tümce*/ sözdizimsel dizilimdedir.

[149] **Delim kuş düşe diyü** kurdı tuzag (SN, 263/12).

“Çok kuş düşsün diye tuzak kurdu.”

[150] *Banı Çiçek kırmızı kaftanın geydi, ellerin yenine çekdi [yüzük] gözükməsün deyü* (DK, 59a).

“Banı Çiçek kırmızı kaftanını giydi, yüzük gözükmessin diye ellerini yenine çekti.”

[151] *bırakdılar yûsufi derin kuyu / kesdiler urganını ölsün dëyü* (YZ, 101).

“Yusuf’u derin kuyuya bıraktılar, ölsün diye halatını kestiler.”

[152] ***kuvvatlu olsun diyü anı inürdi, dürlü öyinile anı bislerdi*** (KE, 123/15)

“Güçlü olsun diye onu iğdiş ederdi ve türlü öğünle onu beslerdi.”

Örnek [149]’da tuzak kurmasının nedeni, çok kuş düşürmektir. Örnek [150]’de Banı Çiçek’in ellerini yenine çekmesinin nedeni, yüzüğün gözükmemesidir. Örnek [151]’de ipi kesmelerinin nedeni Yusuf’un ölmelerini istemeleridir. Örnek [152]’de onu iğdiş etmesinin ve beslemesinin nedeni, onun güçlü olmasını istemesidir. Örneklerde görüldüğü gibi sonuç tümceleri, görece zamanda istenen ya da amaç edinilen tümceden daha önce gerçekleşir. Tümcedeki istek ya da amacın gerçekleşip gerçekleşmediği metin bağlamındaki sonraki tümcelerden anlaşılabilmektedir.

Türkiye Türkçesindeki *de-* eylemi, -(y)A ulaç ekiyle birleşerek *diye* biçimde kalıplaşmış ve ereksel nedensellik bildirme işlevini devam ettirmiştir. Özsoy ve Taylan

(1998), istek kipiyle kurulan yan tümcenin nedensellik değil, amaç bildirdiğini belirtirler. Çalışmamızda amaç bildiren yan tümceler nedensellik çatısı altında değerlendirilmiş ve *ereksel nedensellik* adıyla ele alınmıştır (bkz. 4.10.3. Ereksel Nedensellik). Ersen-Rasch ve Onası (2015)'te Türkiye Türkçesinde öznenin niyet bildirirken emir, istek ya da dilek kipinde çekimlenerek kullanıldığını şöyle tanıklar: *Sana, ye diye bunu verdim.* ; *Elif'i göreyim diye geldim.*; *Sana, okuyasın diye kitap aldım.*; *Üzülmeyseniz diye bir şey söylemedim.*

Araştırmacıların Türkiye Türkçesinde verdiği örneklerden, ölçünlü dilde çok tercih edilmeyen -(y)A istek ekinin niyet bildirmede *diye* ilgeciyle kullanımının, Eski Anadolu Türkçesinden günümüze gelebildiği görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde *diye* ilgeci, neden ve ereksel neden (amaç) kullanımları dışında alıntı tümcelerde, düşünce aktarımlarında bağımsız iki tümceyi birbirine bağlama işlevleriyle de konuşma dilinde sıkça kullanılır.

De- eyleminin üstüne -(y)Up ulaç ekinin gelmesiyle oluşan *deyüp* sözcüğünün de Eski Anadolu Türkçesinde seyrek olarak ilgeç gibi kullanıldığı gözlenmiştir. *Deyüp* ilgeç işlevli birimli yan tümce neden bildirerek temel tümceye bağlanır ve *deyü* ilgeci gibi öznel nedensellik bildirir. Türkiye Türkçesinde yerini *diye* ilgecine bırakır ve ilgeç işlevli yapı kullanımdan düşer.

[153] *Eger anda durup çok eglenürsen ziyanı dege diyüp korkar mısın* (KE, 152/1).

“Eğer orada durup çok eğlenirsen zararı dokunur diye korkar mısın?”

De- eyleminin üzerine -(y)Up ulaç ekinin genişlemiş biçimi olan -(y)UbAn eki gelerek kalıplaşmış *deyüben* sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesinde *deyü* ve *deyüp* ilgeç işlevli birimlerle aynı anlamda kullanılır. Yan tümceyi neden ve amaç ilgisiyle temel tümceye bağlar. Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik ilişkisi kuran *dëyüben*, zamanla kullanımdan düşmüştür. Türkiye Türkçesinde bu özelliğini *diye* ilgeciyle karşılamakta ve yaşatmaktadır.

[154] *cebra'il göre buları tanılaya / yüzleri sağ deyüben acebleye* (YZ, 765).

“Cebrail bunları görüp yüzleri sağ (neden yanmamış) diye şaşırır.”

[155] *eytdiler biz yûsufı alduğ-ıdı / kul deyüben biz anı satduğ-ıdı* (YZ, 1398).

“Biz Yusuf’u almıştık, kul diye onu satmıştık, dediler.”

Örnek [154]’te Cebrail’in şaşırmasının nedeni, (onların) yüzlerinin sağ (yanmamış) olmasıdır. Örnek [155]’te onu (Yusuf’u) satmalarının nedeni, onun kul olduğunu düşünmeleridir. Her iki örnekte de kişisel algıya bağlı öznel nedensellik vardır.

[156] *kamusu ol yûsufa vardı gëri / **aşamuz öldi dëyüben kığırı*** (YZ, 1471).

“Hepsi Yusuf’un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar.”

Örnek [156]’da ağlamalarının nedeni, babalarının ölmesidir. Bu örnekte öznel nedensellik sonucu duygu bildiren bir eylem gerçekleşmiştir. Dolayısıyla öznel nedensellik bildirdiği için duygu bildiren eylemlerde *dëyüben* ilgecinin kullanılması bir rastlantı değildir.

4.1.2.1.1.1.3. göre

Göre ulacı, mantıksal bir çıkarıma dayalı nedensellik ilişkisi kurar. Addan sonra $+(y/n)A$ göre biçiminde, eylemden sonra *-DXk/-AcAk* ekleriyle adlaştıırılma ve iyelik ekleriyle birlikte kullanılır.

Özsoy ve Erguvanlı-Taylan (1998), *göre* ilgecinin mantıksal çıkarım belirttiğini ve mantıksal çıkarım içermeyen tümcelerde *göre* ilgecinin kullanılamayacağını şöyle örneklerler: “***Bilet almadığıma göre konsere gitmiyorum.***” tümcesinin salt mantıksal çıkarım bildirdiğinde yan tümcede *göre* ilgecinin kullanılabildiğini, ancak mantıksal bir çıkarım içermeyen “****Şişmanladığıma göre üzülüyorum.***” gibi varsayımsal bir tümcede *göre* ilgecinin kullanılamayacağını belirtirler (s. 116). Ancak kanatımızca Türkiye Türkçesinde verilen örneklerin farklı bağlamlarda kullanılma olasılıkları bulunabilir.

Özcan (2015), $+(y/n)A$ göre ulacının “...olduğu için” ya da “...öyle gerektirdiği için” anlamıyla kullanıldığını belirtmiş ve şu örneği vermiştir: ***Hiçbir şey almadığıma, hiçbir şey üzerimde kalmadığına göre her şeyi alabilirim, her şey üzerimde kalabilir demektir***³²; ***Bu adam Amerikalı ve işadamı olduğuna göre, kütüphanesinde Dale***

³² Haldun Taner (2009), *Onikiye Bir Var/ Sancho’nun Sabah Yürüyüşü/ Gülerek Ölmek*, Bütün Hikâyeleri-3, 9. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi (s.89).

*Carnegie'nin kitapları da vardır*³³(s.180). Verilen örneklerde salt mantıksal çıkarım olduğu gözlenir.

[157] *Nece maslahat görürlerise aña göre iş edelüm* (DK, 42b).

“Nasıl iş görürlerse ona göre iş yapalım.”

Örnek [157]'de varsayımsal bağımlı bir nedensellik vardır. Tümcede +(y/n)A göre yapısı bağımlılığı gösterir. İş, diğer kişilerin yaptıkları işe bağlı olarak gerçekleşen bir nedenle yapılmak istenmektedir. Dolayısıyla öncesindeki bir deneyime dayandığı için öznel nedensellik ilişkisi de kurar.

[158] *Kim nişânına göre dürişevüz / Ola kim ol şâhide irişevüz* (MT, 4188).

“Nişanına göre çaba gösterelim, ola ki o şahide erişelim.”

4.1.2.1.1.1.4. için

İçin ilgeci, eklendiği sözcükleri, sözcük öbeklerini veya tümcecikleri *neden*, *amaç* ve *özgüleme* anlamlı tümleçler/ulaçlar yapar (Gencan, 2007, s. 144, 174, 250, 496). Eski Türkçede *üçün*, Eski Anadolu Türkçesinde *içün* olarak görülen ilgeç, günümüzde ses uyumlarına uyarak *için* halini almıştır.

İçin ilgecinin köken bilgisiyle ilgili farklı görüşler vardır: A. Von Gabain, *üçün* ilgecinin *uç* “uç”tan varsayımsal bir *uç->*üç- “bir hedefe, bir sona erişmek” eylemi ve -n ulaç ekinin birleşiminden oluştuğunu düşünmektedir. (Akalin, 2003, s. 97). Kimi araştırmacılar *için* ilgecini *uç* sözcüğüyle ilgili görmüştür. Bu görüşte, *uç* sözcüğünün anlamı ve üzerine gelen eklerde de bir uzlaşma olmadığı gözlenir: Zeynep Korkmaz, Necmettin Hacıeminoğlu, Tuncer Gülensoy (2011), *için* ilgecinin < ET. *uçun~üçün* < *uç ‘sebep’+u+n ‘araç durum eki’ açılımından oluştuğunu bildirmektedir. Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, W. Bang, Günay Karaağaç ise, uç “nihayet” *için*<*uç-u-n* “onun ucu veya sonucu olarak” biçiminde açıklar. Tüm bunların dışında Deny (2012), *için* ilgecinin “karşılık, misilleme” anlamındaki *öç* sözcüğünden yapıldığını düşünür (s. 536).

³³ Haldun Taner (2009), *Onikiye Bir Var/ Sancho'nun Sabah Yürüyüşü/ Gülerek Ölmek*, Bütün Hikâyeleri-3, 9. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi (s.89).

Eski Anadolu Türkçesinde *içün* ilgeci, birçok yapının üzerine gelerek nedensellik işleviyle kullanılmaktadır. Üzerine geldiği yapının niteliğine göre anlam ayrımlarına sahiptir.

İçün ilgecinin öncelikle ad ve ad soylu sözcüklerle kullanımını değerlendirelim. /ad+için/ kullanımında, addan sonra gelen *için* ilgeci, genellikle *özgüleme* yoluyla nedensellik bildirir.

Eski Türkçede *üçün* biçiminde tanıklanan ilgeç “için, nedeniyle, olduğundan, uğruna” anlamlarını taşır: *ärdämin üçün* (KS, 12) “erdem için”; *tutuk yablağın üçün* (R, 05) “tutuk[un] kötülüğü için”; *körgü üçün* (TTIII, 96) “görmek için”; *barımığ üçün* (Yen s.315 u.) “malım mülküm için”; *bägläri boduni tüzüz üçün, tabgaç bodun täbligün kürlüg[in] üçün* (KT, D, 6; BK, D, 6-7) “Beyleri ve halkı barışık olmadığı için, Çin halkı hilekar ve sahtekar olduğu için ...” (Tekin, 2016, s. 141). Verilen örneklerin Türkiye Türkçesine aktarımında metin bağlamı kapsamında “... olduğu/olmadığı” sözcükleri eklenmiştir. Bu durum, Eski Anadolu Türkçesinde de gözlenmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde adın üzerine gelen *içün* ilgeci kullanımında dildeki ekonomiklik ya da eksiltiilmişlik izlenimi oluşmuştur.

[159] *Tācum tahtum içün ağılaram* (DK, 36a).

“Tacım tahtım [olmadığı] için ağlarım.”

[160] *Tağrı ta ‘ālā ol kâfirler sözi yalanlığı ve Muḥammedi Muştafānuñ gerçekliği içün āyet viribidi* (KE, 2/11).

“Tanrı teala o kâfirlerin sözünü yalanlamak ve Muhammed Mustafa’nın gerçekliğini [göstermek] için ayet vermişti.”

[161] *Kalın Oğuz begleri Beyrek içün ‘azîm yas tutdılar, umud üzdiler* (DK, 48a).

“Kudretli Oğuz beyleri Beyrek [öldüğü] için büyük yas tuttular, umut kestiler.”

[162] *Yā ‘Ömer tağrı ta ‘ālā mağrib ardında tevbe içün bir kapu yaratdı* (KE, 39/9).

“Ya Ömer tanrı teala batı ardında tövbe [etmek] için bir kapı yarattı.”

Örnek [159]’da ağlamanın nedeni taç ve tahtın bulunmamasıdır. Tacın ve tahtın bulunmama durumu metin bağlamından çıkarılır. Burada eksilti bir [... olmadığı]

ifadesi varlığını hissettirir. Örnek [160]'da tanrının ayet vermesinin nedeni, kâfirlerin sözünün yalan olduğunu ve Muhammed Mustafa'nın gerçekliğini ortaya çıkarmaktır. Örnek [161]'da Oğuz beylerinin büyük yas tutmalarının ve umutlarını kesmelerinin nedeni, Beyrek'in ölmesidir. Bu örnekte de Beyrek'in ölmesi, ardından tutulan yasla metin bağlamından çıkarılır.

Eski Anadolu Türkçesinde *içün* ilgecinin üzerine geldiği adla birleştiği görülür. Hatta kimi metinlerde araştırmacılar, ünlü uyumuna uygun biçimiyle okumuş ve yazmışlardır:

[163] *Atasın ağır layu kılın kamu/ atasıçun kıldı āzād ēy 'amū* (YZ, 1418).

“Ey dostlar, bütün kullar babasını ağırladı, [Yusuf] babası için bütün kullarını azat etmişti.”

/Adıl+(n)Xn+için/ yapısında, *için* ilgeciyle adılları birbirine ilgi durumu eki bağlar. İlgi durumu eki Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla yuvarlık ünlülü ve son ses n'si damaksıldır. Adıllarda da yine adlardaki kullanıma benzer bir eksiltilmişlik sezilir.

[164] *Ağ çıkarıp kara geydiler, senüñçün Bamsı* (DK, 50a).

“Bamsı, senin için ak çıkarıp kara giydiler”

[165] *İy kâşki bile di kim neninçün yaradıldı* (KE, 43/10).

“Ey keşke neyin için yaratıldığını bilseydi.”

Örnek [164]'te Bamsı'nın ailesinin ak çıkarıp kara giymesinin nedeni, Bamsı'nın öldüğünü/başına kötü bir şey geldiğini düşünmeleridir. Bu tümcede metin bağlamından Bamsı hakkında çıkarımda bulunulur.

İçün ilgeci eylemlerin üzerine *-mAk/-mA* adlaştırma ve *-DXk/-(y)AcAk* ortaç ekleri alarak kullanılır. Bu kullanımlar arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır. *-mAk/-mA için* kullanımı daha çok ereksel nedensellik bildirmede ve genel ifadelerde görülürken *-DXk/-(y)AcAk için* kullanımı gerçek ya da gerçekleşecek spesifik durumlarda nedensellik bildirmek için tercih edilir.

/Eylem+*-mAk için*/ yapısı, *-mAk* adlaştırma eki ve *içün* ilgecinin birleşmesiyle oluşur. Eski Anadolu Türkçesinde *-mAk için* yapısının, birleşerek *-mAGIçUn* biçiminde ve önlük-artlık uyumuna uygun biçimde kullanılan örnekleri de vardır (*bildürmegiçün*, *kılmağıçun*). Birleştirilmiş ya da ünsüz değişimi gözlenen örneklerin ulama yoluyla oluştuğu görülür. Burada birleşmenin dışında ikinci bir seçenek de düşünülebilir. *-mAk* adlaştırma ekinden sonra 3. teklik kişi iyelik ekinin gelmesi ve *içün* ilgecinin ön sesiyle birleşmesi olasılığı da akla gelir. Ancak bu olasılık düşüktür.

Eylemden sonra gelen *-mAk için* ve *-mAsI için* ulaçları, temel tümceye göre gerçekleşmemiş ereksel nedensellik anlamında kullanılmasına rağmen bazı kullanım farklılıkları taşırlar. *-mAk için* ulacı, genel amaçlarda ve belirteç tümcecisiyle temel tümcenin öznelerinin aynı olduğu durumlarda ereksel nedensellik kurmak için kullanılır. Yan tümce, temel tümcecinin öznesiyle aynı özneyi gösterdiği için öznesiz kullanılabilir. Bu ulaç Eski Anadolu Türkçesinde sıkça görülür.

- [166] *tanrı ta'ālā halk yaratdı gendü kudretin aşikâre kılmağıçun andan rızkın virdi gendü 'izzetin bildürmegiçün andan sonra öldürür gendünün kahrın ve cabbârlığın bildürmegiçün andan sonra girü diri kılur gendünün 'adlin ve fazlın ve şevâbın ve 'azâbın bildürmegiçün* (KE, 43/1).

“Tanrı Teâla kendi gücünü ortaya çıkarmak için halkı yarattı; kendi yüceliğini bildirmek için rızkını verdi; ondan sonra kendinin kahrını ve cebbarlığını bildirmek için öldürür; ondan sonra kendinin adaletini, erdemini, sevabını ve azabını bildirmek için geri diriltir.”

- [167] *tanrı ta'ālā ol kıssaları Muhammede bildürdi anuy fazlın ve ümmeti üründülüğün bildürmek için* idi (KE, 3/5).

“Tanrı Teâlâ, Hz. Muhammed’in erdemini ve ümmetin seçkinliğini bildirmek için o kıssaları bildirdi.”

- [168] *tanrı anı cehennem şamusın kızdurmak için yaratmışdur* (KE, 10/4).

“Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır.”

Örnek [166], [167] ve [168]’de *-mAk için* ulacı, ereksel nedensellik ilişkisi kurar. Örnek [166]’te tanrının halkı yaratmasının nedeni, kendi gücünü ortaya çıkarmak; halka rızk vermesinin nedeni, yüceliğini bildirmek; halkı öldürmesinin

nedeni, kahrını ve cebbarlığını bildirmek; geri diriltmesinin nedeni ise, adaletini, erdemini, sevabını ve azabını bildirmek istemesidir. Örnek [167]'de tanrının Hz. Muhammed'e kıssaları bildirmesinin nedeni, erdemini ve ümmetin seçkinliğini bildirmek istemesidir. Örnek [168]'de tanrının onu yaratmasının nedeni, cehennemi ısıtmaktır.

/Eylem+-mAşI için/ yapısı, daha özel amaçlarda ve belirteç tümcecğiyle temel tümcenin öznelerinin farklı olduğu durumlarda ereksel nedensellik ilişkisi kurar. Özneye ya da duruma özel kullanımlar veya özne farklılıkları iyelik ekleriyle verilir. Dolayısıyla kullanılan her bir biçimbirimin tümceye kattığı bir anlam vardır. Temel tümceye göre gerçekleşmemişlik veya geleceğe yönelik olma durumu *-mAş/-mA* adlaştırma ekleriyle; özel durumlar ve özne farklılıkları *iyelik ekleriyle*; nedensellik işlevi ise *içün* ilgeciyle sağlanır. Yan tümcenin öznesi ilgi durumu eki alır, ancak ilgi durumundaki özneye tümcede yer verilmeyebilir. Eski Anadolu Türkçesinde bu yapının işlevini karşılamak için *deyü*, *ki* ve *tâ (ki/kim)* yapısı kullanılmıştır (bkz. 4.1.2.1.1.1.2. *deyü*, 4.1.2.1.2.1.6. *ki/kim* ve 4.1.2.1.2.1.10. *tâ ki/kim*).

/Eylem+-(y)AcAğI için/ yapısı, *-(y)AcAk* ortaç eki, iyelik eki ve *içün* ilgecinin birleşmesiyle oluşur ve temel tümceye göre görece bir sonralık, geleceğe yöneliklik (geçmişte gelecek, şimdide gelecek, gelecekte gelecek) bildirir. Bu ulaçta, gerçekleşmemişlik ya da sonralık *-(y)AcAk* ortaç ekiyle, özne işaretleyicisi *iyelik ekleriyle*, nedensellik işaretleyicisi *içün* ilgeciyle karşılanır. *-AcAğIndAn* ulacıyla eşanlamlıdır. Temel tümce ile yan tümcenin öznesi aynı ya da farklı olabilir. İki durumda da yan özne yalın durumdadır ve iyelik ekleriyle yansıtılır, özellikle tümce ögesi olarak yer almasına gerek yoktur.

Türkiye Türkçesinde *-(y)AcAğI için* biçiminde görülen yapıyı, Göksel ve Kerslake (2005) şöyle örnekler: ***Bu para yetmeyeceği için Gürkan'dan borç isteyeceğim.*** Verilen örnek gelecekte gelecek bildirir. Temel tümce gelecekte gerçekleşecek, yan tümce ise temel tümceye göre görece zamanda daha sonraki gelecekte gerçekleşecektir. *-(y)AcAğI için* yapısı özellikli (spesifik) bir kullanım içerdiğinden ve genellikle konuşma dilinde tercih edildiğinden incelenen örneklerde rastlanmamıştır.

/Eylem+-DXğX için/ yapısı, -DXk ortaç eki, iyelik eki ve için ilgecinin birleşmesiyle oluşur, geçmişte/konuşma anında gerçekleşmiş ya da konuşma anında/her zaman gerçekleşme olasılığı bulunan durumların neden olduğu tümcecikleri anlatmada kullanılır.

Göksel ve Kerslake (2005) -DXğX için yapısına “bakmadığım için” örneğini verir ve örneğin çevirisini geçmişte sürerli/ şimdide sürerli/ geçmişte olmuş ancak etkisi süren kiplerle yapmıştır (s. 85). Türkçede -DXk ortaç eki, doğrudan bir zaman ifadesi bildirmemesine rağmen bitmişlik ya da sürerliliği belirtmek için kullanıldığı, dolayısıyla gelecek ve bitmemişlikte tercih edilmediğini söylemek mümkündür.

-DXğX için bulunan yan tümce, temel tümceye göre görece zamanda öncelik bildirir. Bu ulaçta, bitmişlik/gerçekleşmişlik -DXk ortaç ekiyle, özne işaretleyicisi iyelik ekleriyle, nedensellik işaretleyicisi için ilgeciyle karşılanır.

Temel tümce ve yan tümcenin özneleri aynı ya da farklı olabilir. Her iki durumda da yan tümcede özne işaretleyicisi olarak iyelik ekleri kullanılır.

Eski Türkçede için ilgeciyle birlikte kullanılan yapılarda gerçekleşmişlik -mXş, -DXk, -(A/X)r ekleriyle verilmiştir. A. Von Gabain, Eski Türkçede için kullanımlarına şu örnekleri verir: *bolmuş üçün* (TTV B28) “olduğu için”; *turgurur üçün* (TTV, B69) “meydana geldiği için”; *tägin-tükümüz üçün* (Suv. 401/9) “fedakârlıkla yaptığımız için” (Akalin, 2003, s. 97). Eski Türkçede “*tägin-tükümüz üçün*” örneğinde, iyelik eki alan -DXk ortaç ekinin ünsüzünün (yazımla ilgili herhangi bir eksik ya da yanlış söz konusu değilse) ünlüyle başlayan ek geldiğinde ses değişmesine (k>ğ) uğramadığı gözlenir.

-DXğX için, -DXğXndAn ulaç ekiyle eş işlevde kullanılır. Uslu (2001)’de +DAn ayrılma durumu eki ve için ilgecini karşılaştırdığı değerlendirmede -DXğXndAn ulaç ekinin, -DXğX için ulacına göre daha nesnel ve genelgeçer tümcelerle tercih edildiğini belirtir (s. 9). (bkz. 4.1.1.2.3.2.1.3.1. -dUğIndAn)

Eski Anadolu Türkçesinde, -dUk ortaç ekinin son ünsüzünde ses değişmesi (k>g, k>ğ); ünlüsünde dönemin özelliklerine paralel olarak yuvarlaklaşma görülür. Ayrıca yine dönemin özelliği olarak düzlük-yuvarlaklık uyumuna uygun olmayan biçimler vardır.

[169] *tanrıya şükür kılurlar bulara ol kuvvat virdügi için* (KE, 35/5).

“O, bunlara kuvvet verdiği için tanrıya şükrederler.”

[170] *Ol kulluk kılanların kulluğın sever ve **kulluk kılduğıçun** öger* (KE, 42/4).

“O, kulluk edenlerin kulluğunu sever ve kulluk ettiği için över.”

[171] *Üç cānvar öldürdüğüçün bir kızcuğazumı aldı getdi* (DK, 97b).

“Üç canavar öldürdüğü için bir kızcağızımı aldı, gitti.”

[172] *Ādemün hac ve tevbesi kabūl olduğıçun sevindiler* (KE, 64/1).

“Ademin hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler.”

Örnek [169]’da onların tanrıya şükretmelerinin nedeni, tanrının onlara kuvvet vermesidir. Örnek [170]’te, onun kullarını övmesinin nedeni, kulların kulluk etmeleridir. Örnek [171]’de onun bir kızı alıp gitmesinin nedeni, üç canavar öldürmesidir.

Sonuç olarak, *içün* ilgeci, Eski Anadolu Türkçesinde adların üzerine doğrudan, adılların üzerine tamlayan durumu eki alarak, eylemlerden sonra ise *-mAk* adlaştırma ekiyle ya da *-dUk* ortaç ve iyelik ekleri alarak gelir. Bu kullanımların tamamı Türkiye Türkçesine aktarılır. Bunun dışında Türkiye Türkçesinde daha çok konuşma dilinde görülen *-AcAğI için* ulacı, belki de metin bağlamı gereği Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde karşılaşılmamıştır.

4.1.2.1.1.1.5. *ile*

İle, *il-* eyleminin üzerine *-A* ulaç eki alıp kalıplaşarak kullanılan enklitik bir ilgeçtir (Mansuroğlu, 1955, s.62). *İle* ilgeci, “-dAn dolayı, -dAn yüzünden” anlamlarında neden bildirir (Tiken, 2004, s. 29). *İle* ilgeci, sözcüklerin/sözcük öbeklerinin üzerine gelerek neden bildirmektedir (TS, 2005, s. 953). Bu ilgeç, kendinden önce gelen sözcükle birleşerek *+(y)la/+(y)le* biçiminde ek olarak da kullanılmaktadır. Zeynep Korkmaz (2005), *+la/+le* ekinin seyrek olarak tarz ilgeçleri oluşturduğunu belirtmiştir: Çuv. mōnle “niçin” (s. 33). Kaynaklarda, *ile*’nin hem ek hem de ilgeç göreviyle araç durumu çekimi oluşturduğu ve neden bildirdiği belirtilmektedir (Li, 2004, s. 237; Gencan, 2007, s. 496; Bilgegil, 2009, s. 218; Karaağaç, 2013, s. 146).

[173] *Bir ağzı du ‘ālinuñ alkıştıyla Allāh te ‘ālā bir ‘ayāl verdi. Hatunı hāmile oldı* (DK, 9b).

“Bir ağzı dualının güzel dileğiyle Allah teala bir çocuk verdi. Eşi hamile oldu.”

[174] *Dede Korkut du 'ā eyledi, Delinün eli Hak emriyle sapasağ oldu (DK, 44b).*

“Dede Korkut dua etti, Delinin eli Hak emriyle sapasağlam oldu.”

[175] *Korkuduban şamatasıyla ürkiden (DK, 25a).*

“Korkutup şamatasıyla ürküten...”

[176] *sabr edüben katlangıl uşbu işe / şabr-ıla her iş çıkar bir gün başa (YZ, 613).*

“Bu işe sabredip katlan. Sabırla her iş bir gün başa çıkar.”

[177] *bir toyınca bakayım ağlayayım / hasret odiyila cânım dağlayayım (YZ, 1085).*

“Doyuncaya kadar bakayım, ağlayayım. Hasret ateşiyle canımı dağlayayım.”

[178] *tanrı emriyle dèrile katına / hak çalab şora anuñ ümmetine (YZ, 1422).*

“Tanrı emriyle katına toplansın, Hak çalap onun ümmetine sorsun.”

[179] *elli yıldur yanaram hecrün-ile / şimdi buldum uş seni düşdün ele (YZ, 501).*

“Elli yıldır ayrılığınla yanarım, şimdi seni buldum, ele düştün.”

[180] *eger gerçekise bunu öldürmegile tanrının 'azābı size artuk ola (KE, 132/15).*

“Eğer gerçekse bunu öldürdüğünüz için tanrının azabı size çok olsun.”

4.1.2.1.1.1.6. *ötürü*

Ötürü ilgeci, Eski Anadolu Türkçesinde hem *ötürü* hem de *ötürü* biçimiyle tespit edilmiştir. *Ötürü* ilgeci, istem olarak -dAn ayrılma durumu ekini alır. Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına uygun olarak yalnızca *ötürü* biçiminde kullanılır.

Tuncer Gülensoy (2011), *Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde *ötürü* sözcüğü için, “Bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden; -den dolayı” karşılığını vermiş, Türk Lehçelerinde *için* ilgicine denk kullanımına dikkat çekmiştir (s. 676). James Russell Hamilton (1998), *ötürü* ilgecinin “delmek, arasından geçmek” anlamındaki *ötür-* eyleminin -ü ulaç eki olarak oluştuğunu bildirmiştir (s. 159). Gencan (2007), nedenlik ilgeçlerle öbekleştigini

ve -den dolayı ilgeciyle eş işlevde kullanıldığını şöyle örnekler: ***Doğruluğundan ötürü (dolayı) onu herkes sever.*** (s. 145).

Gülsevin (2007), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler kitabında ayrılma durumunun ilgeçlerle kullanılışında şu örnekleri verir [Örnek 181 ve 182]:

[181] *bahtlu ol kişi kim, yumurtadan ötürü gendüzin gendü eliyile kaza çengâline asmaya* (MBN, 49b-7)

“O kişi şanslı ki yumurtadan ötürü kendi eliyle kaza çengeline asmasın.”

[182] *ilâhi ben sayruluğdan ötürü gelmedüm* (KE, 119/14).

“İlahi ben hastalıktan ötürü gelmedim.”

[183] *Bir suçdan ötürü dergâhdan sürdün* (DK, 107a).

“Bir suçtan ötürü dergâhtan sürdün.”

[184] *Bu kadar nesneden ötürü neye saht olursız?* (DK, 46b).

“Bu kadar nesneden ötürü neden sinirlenirsiniz?”

[185] *Kırk yigit bir beg oğhıyla bir kızdan ötürü ölmek nolur?* (DK, 92a).

“Kırk yiğit bir bey oğluyla bir kızdan ötürü ölmek nasıl olur?”

[186] *Tanrı ta ‘âlâ geçmiş peygamberları ve öndünki ümmetler habarın muhammed mustafâ üzere kıssa kılduğı biş hikmetden ötürüyidi* (KE, 1/12).

“Tanrı Teâlâ geçmiş peygamberler ve önceki ümmetler haberini Muhammed Mustafa üzerine kıssalaştırması beş gizli nedenden ötürüydü.”

[187] *İlerükiler ol işden ötürü tanrı hışmına giriftâr oldılar* (KE, 3/1).

“İlerikiler o işten ötürü tanrının hışmına uğradılar.”

[188] *Şimdi beni yire indürdün ve boyum kısa kıldun uçmak kokusu benden üzildi ve ferişterler üni benden kesildi pes tanrı ta ‘âlâ cevâb virdi kim yâ âdem bu dükeli yazukunđan ötürü oldı* (KE, 61/7).

“Şimdi beni yere indirdin ve boyumu kısalttın. Uçmak kokusu benden uzaklaştı ve meleklerin sesi benden kesildi. Sonra tanrı teala cevap verdi: ‘Ya Adem bunların hepsi günahından ötürü oldu.’”

[189] *âdemiler arasına getürmege utandım boyı kısalığından (6)ve hakirliğinden ötürü* (KE, 563/5)

“Boyunun kısalığından ve hakirliğinden ötürü insanlar arasına getirmeye utandım.”

Ötürü ilgeci, *ne* soru sözcüğünden sonra kullanılmıştır. Bu durumda *ne* sözcüğü, nedeni gösteren adıl gibi kullanılmıştır. Neden ilişkisi *+(n)dAn ötürü* ile sağlanmıştır.

[190] *Geçmiş peygamberlar habarın seyyidü’l-mürselin muhammedi muştafâ üzre neden ötürü kıssa kıldı ve bildürdi... sentün gönlün anuñıla dölendürem* (KE, 1/9).

“Geçmiş peygamberler... Muhammed Mustafa üzere neden ötürü örnek gösterdi ve bildirdi.”

[191] *kim yüzünüz siz[ler]ün kalmış teze / neden ötrü yanmamış eydün bize* (YZ, 767).

“Sizin yüzünüz sağlam kalmış, neden yanmamış? Bize söyleyin.”

4.1.2.1.1.1.7. *şonra*

Türkçe Sözlük’te ve Tuncer Gülensoy *Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde *sonranın* tanımını ‘*Daha ileri bir zamanda*’ olarak verir (Gülensoy, 2011, s. 799; TS, 2005, s. 1792). Belirlediğimiz örneklerde *sonra* ilgeç olarak kullanılmakta ve bir başlangıcı vermektedir. Bu nedenle, *sonra* sözcüğü neden ifadesinin sonunda kullanılmakta, hem neden hem de zaman bildirmektedir. Deny (2012), *-DXktAn sonra* yapısının neden bildirdiğini ve *-(y)XncA* ulaş ekinin veya *mademki* bağlacının eş anlamlısı olduğunu belirtmektedir (s. 883).

[192] *Ķarnın toyurduktan şonra kazanları depdi, dökdi* (DK, 57b).

“Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti ve döktü.”

4.1.2.1.1.1.8. *ucından*

Eski Anadolu Türkçesinde *ucından* sözcüğü “yüzünden” anlamında kullanılan bir ilgeçtir. *Ucından* ilgeci, kendinden önce $+(n)Un$ ilgi durumu ekini alır. Türkiye Türkçesinde bu yapı daha çok $+(n)Xn$ *yüzünden* yapısıyla karşılanmaktadır. $+(n)Un$ *ucından* yapısı, tamlamanın durumuna göre altı kişinin iyelikli biçimini alabilir. Yapılan çözümlemede *senün ucuñdan*, *bunun ucından* biçimleri belirlenmiştir. Bu iki örneğe dayanarak diğer kişilerde iyelik ekli kullanımın olabileceği düşünülmektedir.

İçin ilgecinin köken bilgisi araştırmalarına ışık tutması bakımından önemli bir ilgeçtir. Kimi araştırmacılar (Willi Bang-Kaup, Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Kaya Bilgegil, Günay Karaağaç) *için* ilgecinin kökenini *uç* “sebeup, uç” sözcüğüyle ilişkilendirir. *Ucından* ilgeci ve *bunun ucından* bağlaç işlevli birimi, *için* ilgecinin kökeniyle ilgili bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca *uç* sözcüğünün anlamıyla ilgili bir görüş birliği yoktur: Karaağaç (2013)’te *uç* “uç, sonuç”; Gülensoy (2011), *uç* “sebeup” anlamını verir (bkz. 4.1.2.1.1.1.4. *içün*).

[193] *Bir yiğid [e]r senün ucuñdan aramızdan egsildi (DK, 152a).*

“Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi.”

Örnek [193]’te bir yiğidin aramızdan eksilmesinin nedeni, bağlamda geçen ‘sen’ kişisidir. Belirlenen örnekte $+(n)Uñ$ *ucından* ulacı olumsuz nedensellikte kullanılmıştır. Tek örnek olduğu için Eski Anadolu Türkçesi için bir genellemeye ya da kurallaştırılmaya olanak bulunamamıştır.

Bunun ucından, metin bağlamında öncül bir gönderimde bulunur ve “bu yüzden, bu sebepten” işlevi taşır. *Bu* sözcüğü, artgönderimsel işaretleyici olarak kullanılmıştır. Neden ifadesini *uç* sözcüğü karşılamış ve adıl olarak kullanılmıştır. Nedensellik bağı $+(n)dAn$ ayrılma durumu ekiyle sağlanmış. *Bu* adılı, tamlayan durumu ile birleşerek bağlaç işlevli birim gibi kullanılmıştır. Ancak bu yapı, incelenen metinlerde tek örnekte belirlendiği için ilgeçler başlığında yer verilmiştir.

[194] *Aruz Depegözi aldı evine getürdi... Béslediler, böyüdi gezer oldu.*

Oğlancuqlarıla oynar oldu. Oğlancuqların kiminün burnın, kiminün kulağın yemege başladı. El-hāşılı, uzadı bunun ucından katı encindiler, ‘āciz kaldılar (DK, 110b/8).

“Aruz Tepegözü aldı, evine getirdi... Oğlanlarının kiminin burnunu kiminin kulağını yemeye başladı. Kısacası, uzadı bunun yüzünden çok incindiler ve aciz kaldılar.”

4.1.2.1.1.1.9. üzere

Üzere, eylem ve *-mAk* adlaştırma ekinden sonra gelerek yaklaşma, amaç, neden, koşul bildiren bir ilgeçtir (Torun Öğretmen, 2020, s.28). Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örnekte *-mAk* adlaştırma ekinin ya da doğrudan adın üzerine gelerek ereksel nedensellik bildirdiği belirlenmiştir. Örnek [42]’de köy ehlinin toplanmasının nedeni o deveyi öldürmektir. *Deveyi öldürmek* yan tümcesi, temel tümceden sonra gerçekleşmesi amaçlanan bir eylemdir.

[195] *ol köy ehli ol deveyi öldürmek üzere dirgendiler* (KE, 132/7).

“O köy ehli o deveyi öldürmek üzere toplandılar.”

Örnek [195]’te ise toplanıp gelmelerinin nedeni, Yusuf’u görmektir. Örnekte metin bağlamından çıkarılan ancak ölçü gereği eksiltilmiş bir “görmek” eyleminin olduğu düşünülebilir.

[196] *şehir içinde bay [u] yoksul kalmadı / ki yûsuf üzre dèrilüp gelmedi* (YZ, 372).

“Şehrin içinde Yusuf’u görmek için toplanıp gelmeyen zengin ve fakir kalmadı.”

Türkiye Türkçesinde *üzere* ilgecinin kullanım alanının genişlediği gözlenir. *-mAk üzere* yapısı, *ereksel nedensellik (amaç), yaklaşma, koşul* işlevlerinin yanında, metin bağlamına göre *sıralama, ayrıntılandırma/açıklama ve aralıklı gerçekleşen/gerçekleşmesi istenen eylemde devamlılık* da bildirir (Torun Öğretmen, 2020b, s. 24). *-DXğX üzere* yapısı geçmişte gerçek yaşamda gerçekleşmişlik vurgusuyla nedensellik ve *-AcAğI üzere* yapısı temel tümceye göre gelecekte gerçeklik ya da gerçekleşmemişlik vurgusuyla nedensellik bildirmede kullanılır. Gencan (2007), nedenlik ilgeçlerle öbikleşen tümleçleri şöyle örnekler: ***Gitmek üzere ayağa kalktı.; Yukarıda yazıldığı üzere bu işler yakında bitecektir.*** (s. 145). *-DIğI üzere* yapısı, günümüzde özellikle *bilindiği üzere, anlaşıldığı üzere, görüldüğü üzere* gibi önceki durum ya da eyleme göndermede bulunmaktadır.

4.1.2.1.1.10. *üzerine*

Üzeri ve *üstü* sözcükleri $+(y/n)A$ yönelme durumu biçimbirimiyle birleşerek ulaş görevini üstlenir. Bu sözcüklerin tek başına kullanımlarında neden anlamı yoktur. Bu sözcükler, $+(y/n)A$ ile kalıplaşmalarından sonra neden anlamı kazanır (Kahraman, 2007, s. 29,188). Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örnekte *-mAk* adlaştırma ekinden sonra kullanılmış ve ereksel neden bildirmiştir.

[197] *şâlih devesin depeleye ol er boyun virmedi andan gendünün 'ammusı oğlın kığırdı aña Maşda ' bin Mehrec dirleridi ve gendüzin aña virdi **deveyi öldürmek üzerine** pes Maşda ' kabûl kıldı* (KE, 130-9)

“... Mehrec, kendini (dikkatini) deveyi öldürmek konusuna verdi, sonra Masda kabul etti.”

Örnek [197]'de, dikkatini ona vermesinin nedeni, deveyi öldürmek istemesidir. Deveyi öldürmek yan tümcesi temel tümceden sonra gerçekleştirilmek istenmektedir. Ereksel neden *-mAk üzerine* yapısıyla verilmektedir. Günümüz Türkçesinde *-mAk üzere* yapısına benzer bir kullanım örneği sunmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde *üzeri* ve *üstü* sözcüklerinin $+(y/n)A$ yönelme biçimbirimli biçimleri *bu*, *şu* ve *o* işaret sözcükleriyle kullanımı bağlaç olarak kullanılabilir: *bunun üzerine/üstüne*, *şunun üzerine/üstüne*, *onun üzerine/üstüne*. (bkz. 4.1.2.1.2.2.3.6. Bunun üzerine)

Türkiye Türkçesinde *üzerine/üstüne* ilgeçlerinden önce yalın (söz üzerine), $+(n)In$ tamlayan durumu biçimbirimi (bunun üzerine), *-mAk* adlaştırma biçimbirimi (öldürmek üzerine) veya *-mA+sI adlaştırma+iyelik* (-ağlamaya başlaması üzerine) sıralamasıyla kullanılabilir. Kahraman (2007), Türkiye Türkçesinde görülen biçimleri aşağıdaki örneklerle tanırlar: **ad+üzerine** (*İsteğim üzerine, bana bu konuda iki sayfalık bir metin dikte etti.*³⁴, *Bu sözüm üzerine bana yakınlık gösterdiler.*³⁵); **+(n)Xn üzerine/üstüne** (*Hasip Efendi bunun üzerine Fotika'yı her gün bin korku ile süzüyor.*³⁶, *Bunun üstüne Panos Valyanos teknesine binip kasabaya uçtu.*³⁷); **+mA+sI+üzerine** (*Ağlamaya*

³⁴ Mina Urgan.

³⁵ Aziz Nesin, *Taktik*.

³⁶ Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*.

³⁷ Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*.

*başlaması üzerine teselli eder onu.*³⁸). Verilen örneklerde neden bildiren ifadeler üzerine ilgeciyle işaretlenmiştir.

4.1.2.1.1.2. Ön Çekim İlgeçleri

Ön çekim ilgeçleri, söz, sözcük öbekleri, tümcelerden önce gelerek bağlı olduğu birime çeşitli anlamlar yükleyip temel tümceye bağlar. Nedenlik ön çekim ilgeçleri ise neden ifadesinin başına gelerek sonuç ifadesine bağlayan ilgeçlerdir. Eski Anadolu Türkçesinde görülen ve tipolojik olarak Türkçenin genel kullanımının dışında kalan ön çekim ilgeçleri *çün/çünki/çünkim* ve *tâ (ki/kim)* ilgeçleridir.

4.2.1.1.2.1. *çün/çünki/çünkim*

Çün sözcüğü, *çü*, *çünki* ve *çünkim* sözcükleriyle eş işlevde kullanılan, tümceye neden, eş ve art zamanlılık katan bağlaç, ilgeç veya belirteç işlevli bir birimdir. *Çün* sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesinde ilgeç, belirteç ve bağlaç olarak kullanılabilir. Ancak *ki/kim* ile birleştirilmiş *çünki/çünkim* biçimi, yalnızca bağlaç olarak karşımıza çıkar (Tiken, 2004, s. 54). Türkiye Türkçesine *çünki* bağlacı ünlü uyumuna girerek aktarılır ve sadece neden anlamı taşır. Türkiye Türkçesinde *çünkü* biçiminde bağlaç göreviyle kullanılan bu ilgeç, Eski Anadolu Türkçesinde “-XncA, -DXğXndA, -DXğX için” işlevleriyle ilgeç olarak kullanılmaktadır.

Tiken (2004), bağlacın asıl şeklinin “çün”, pekiştirilmiş birleşik şeklin “çünki” olduğunu belirtir. Ayrıca *çünkim* bağlacının, *ki* yerine *kim* bağlacı kullanılarak Türkçeleştirilmiş biçim olduğunu söyler. Eski Anadolu Türkçesinde hem yalın biçim hem de *ki/kim* bağlaçlarıyla oluşturulmuş birleşik biçim yaygın olarak kullanılmıştır. *Çün/çünki/çünkim* ön çekim ilgecinin yer aldığı yan tümce bitimli/çekimli eylemlerden oluşmuştur. Bu durum tipolojik olarak Türkçenin genel kullanımının dışında kalmaktadır.

[198] *Çün böyle oldu, hemān emdi ilerü turmak gerek, beg oğlu* (DK, 42a).

“Böyle olduğu için bey oğlu şimdi hemen ileri durmak gerek.”

[199] *Çün sen Kazana düşmen oldu, biz de düşmenüz* (DK, 149b).

“Sen Kazan’a düşman olduğun için biz de düşmanız.”

³⁸ Behçet Necatigil, *Bile Yazı Yazdılar*.

[200] *'arîs ehli çün beğenmedi anı / eyle şan kim yûsufun yandı cânı* (YZ, 295).

“Aris halkı onu beğenmediği için Yusuf’un canı yandı.”

[201] *ol hoca bâzergân çün şatdı anı / özi göyündü eyle ki yandı cânı* (YZ, 388).

“O hoca onu (Yusuf’u) sattığı için çok üzüldü, canı yandı.”

[202] *eytdiler kul senünüz eşit bizi / yûsuf eydür âzâd êtdüm ben sizi // çün erişdüm ben atama ey 'amû / şükrine kıldum âzâd sizi kamu* (YZ, 1413).

“Ey dostlar, ben atama kavuştuğum için şükür niyetine sizi azat ettim.”

Çünkü, Eski Anadolu Türkçesinde ilgeç ve bağlaç olarak kullanılmıştır. Bu dönemde yazıyla belirlenebildiği kadarıyla *çünkü* sözcüğü, ses uyumuna girmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde ünlü uyumlarına uyarak *çünkü* biçiminde bağlaç olarak görülmektedir. *Çünkü*, aşağıdaki örnekte ilgeç olarak “-XncA, -DXğX için” işleviyle kullanılmıştır.

[203] *ya 'kûb eydür bilmedüm firâk odın / şimdi bildüm çünkü taddum ben tadın* (YZ, 1384).

“Yakup, ayrılık ateşini bilmiyordum, ben onun tadını tattığım için şimdi bildim, dedi.”

[204] *eytdiler gülmek nedür et belgülü / yine niçün ağladuñ zârî kılı // ya 'kûb eydür çünkü bakdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize* (YZ, 1000).

“... Yine niçin ağlayıp inledin? Yakup, size bakınca sizden bize güzel koku geldi, dedi.”

*Çünkü*m, Farsçadan kopyalanan *çün* bağlacının Türkçe *kim* bağlacıyla birleşerek oluşturduğu biçimdir. *Çünkü* ilgeci ile aynı işlevdedir. Eski Anadolu Türkçesinde hem neden hem eş-art zamanlılık bildirir. Türkiye Türkçesinde ölçünlü dilde kullanımdan bütününü düşmüş, yerini yalnızca neden anlamıyla Eski Anadolu Türkçesinde *çünkü* biçiminde görülen sözcüğün ses uyumuna girerek dönüştüğü *çünkü* biçimine bırakmıştır.

[205] *âh edüben çünkü kim ol tahtdan düşer / karavaşlar kamu üstüne üşer* (YZ, 362).

“Ah edip o tahttan düştüğü için karavaşların hepsi üstüne toplanır.”

[206] *ol kişi çünkim eşitdi bu sözi / âh kıldı ağladı göyündi özi* (YZ, 395).

“O kişi bu sözü işitince ah etti, ağladı ve canı yandı.”

4.2.1.1.2.2. *tâ (ki/kim)*

Eski Anadolu Türkçesinde *tâ*, ilgeç, bağlaç ve ünlem olarak kullanılmıştır. *Tâ*’nın pekiştirilmiş biçimi *tâ ki/kim* yapısıdır (bkz. *tâ ki/kim*). Tiken (2004), *tâ* için “-ınca, -dıkta, -dığı zaman, -dıktan sonra, -incaya kadar, -madığı takdirde, -mesi/mek için, -sın diye” işlevlerini vermiştir (sy. 101). Dolayısıyla, *tâ*, eş/art zamanlılık, sonralık, sınırlandırma, koşul, ereksel neden, öznel neden gibi anlamlar taşır. Yapılan çözümlemede *tâ (ki/kim)* “-dığı için” işleviyle de gerçekleşmiş/gerçekleşebilir gerçek neden anlamıyla ya da “-mesi için, ... diye” işleviyle amaç ve niyet bildirmek amacıyla kullanılır.

Bu yapı, Eski Anadolu Türkçesinde *tâ/ tâ ki /tâ kim* biçimlerinde karşımıza çıkar. Yapılan çözümlemede *tâ (ki/kim)*, tümcede ön çekim ilgeci olarak ve istek eki (-A) ya da geniş zaman ekiyle çekimlenmiş bir eylemin önüne gelerek kullanılmıştır. Belirlenen örneklerde amaç (ereksel neden) ve zaman-neden ilişkisi kurmak için kullanılmıştır.

[207] *tâ ya 'kûb bilmeye yûsuf varı / dün gün ağlayuban kıla zârî* (YZ, 994).

“Yakup, Yusuf’un varlığını bilmediği için gece gündüz ağlayıp inlesin.”

[208] *tâ ki göre cânı anda sevine / anı göre ağlamaya avına* (YZ, 1088).

“Onu gördüğü için canı orada sevensin. ...”

[209] *ertesi gelür iki altun vèrür / tâ ki yûsuf yüzini bir kez görür* (YZ, 309).

“Yusuf’un yüzünü bir kez görmek için ertesi gün gelir, iki altın verir.”

[210] *tanrı adın anuban girem söze / tâ ki ine tanrıdan rahmet bize.* (YZ, 1).

“Tanrıdan bize rahmetin gelmesi için ilk önce Tanrının adını anarak söze başlayalım.”

[211] *tevbe kılsun suçına gelsün yola / tâ ki gide üstümüzden bu belâ* (YZ, 246).

“Üstümüzden bu belanın gitmesi için suçuna tövbe etsin ve yola gelsin.”

[212] *gerekdür ki kanı müstefrik alalar ta ki kuvvet şâkıt olmaya* (KM, D21b/16).

“Gücün zayıflamaması için kanı aralıklı almaları gerektir.”

4.1.2.1.1.3. İlgecimsi/İlgeçlikler

İlgecimsiler, geçici olarak ilgeç işlevinde kullanılan sözcükler ve *ilgeçlikler*, ilgeç işlevli öbeklerdir. İlgecimsiler, genellikle yönelme durumu ekinin üzerine geldiği yapıları kalıplaştırmaya yönelik kullanımlarında görülür: *‘ışkına, hürmetine, uğurına, yolına*. Daha seyrek olarak bulunma durumu eki (... *yolında*) ve ayrılma durumu eki (... *-(n)Un elinden, yüzinden*) etkisiyle oluşan ilgecimsilerdir. İlgeçlikler de benzer biçimde oluşturulmuş öbeklerdir.

4.1.2.1.1.3.1. *elinden*

El sözcüğü, iyelik eki ve ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş ve “yüzünden, sayesinde” işleviyle kullanılmıştır. Hem olumlu hem de olumsuz nedensellik tümcelerinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde *birinin elinden çekmek* “biri yüzünden sıkıntıya düşmek” deyiminde yaşamakta ve seyrek kullanılmaktadır.

[213] *Bir sa‘at hōş karnumuz tok âsude / Bir sa‘at **açlık elinden** aluda* (GN, 1107).

“Bir vakit karnımız tok olduğu için rahatız, bir zaman açlık yüzünden acze düşeriz.”

[214] *Ol gişi kâfirdi pes **Hızır elinden** müsülmân oldu* (KE, 480/7).

“O kişi kâfirdi, sonra Hızır sayesinde Müslüman oldu.”

[215] *tañrı ta‘ālā anı **Mūsā elinden** helak kıldı* (KE, 501/11).

“Tanrı Teâlâ onu Musa yüzünden yok etti.”

[216] *Gör kim ol Allah neler kılmuş-durur / **Kudret elinden** neler gelmiş-durur* (GN, 1231).

“Gör ki o Allah neler yapmıştır, kudret elinden neler gelmiştir.”

[217] ***Akl elinden** şol hüküm işler müdâm / *Akl oturmuş başda dutmuş hōş makâm* (GN, 6978).*

“Akıl sayesinde her zaman şu hükümler işler: Akıl başta kalmış, hoş bir yer bulmuş.”

[218] *Uşbu işler kendüzinden olmadı / Hem dahı bu halk elinden gelmedi* (GN, 9420).

“Bu işler kendiliğinden olmadı ve bu halk elinden/yüzünden gelmedi.”

4.1.2.1.1.3.2. ‘ışkına

‘ışk sözcüğünün üzerine iyelik eki ve yönelme durumu eki gelerek oluşmuştur. Genellikle değer verilen şeylerden sonra kullanılır. Günümüz Türkçesinde “... aşkına” biçiminde varlığını sürdürür. Sevgi duyulan şey, kişi ya da tanrı sözcüklerinden sonra kullanılır.

[219] *Dinüñ ‘ışkına ol eri kuyudan çıkar!* (DK, 139b).

“Dinin aşkına o eri kuyudan çıkar.”

[220] *Muhammedün dini ‘ışkına kılıç urdum* (DK, 140b).

“Muhammedin dini aşkına kılıç vurdum.”

[221] *Şarı tonlu kıız ‘ışkına bir aslandan döneyimmi?* (DK, 93b).

“Sarı elbiseli kız aşkına aslandan döneyim mi?”

[222] *Mere beg yigitler, haber maña Yaradanuñ ‘ışkına!* (DK, 108a).

“Bre bey yiğitler, yaradan aşkına bana haber [verin].”

[223] *Begler, sizün ‘ışkuñuza çekeyim yayı, atayım ohı* (DK, 56b).

“Beyler, sizin aşkınıza yayı çekeyim, oku atayım.”

[224] *Gördi beceri bilmez, eydür: Meded Dede! Kerem eyle, Allāh ‘ışkına kapuyı aç, çıkayın, dedi* (DK, 46a).

“... Allah aşkına kapıyı aç, çıkayım. ...”

[225] *Allāh ‘ışkına beni kurtar* (DK, 46b).

“Allah aşkına beni kurtar.”

4.1.2.1.1.3.3. *hürmetine*

Hürmet sözcüğünün üzerine iyelik eki ve yönelme durumu eki getirilerek oluşur. Genellikle saygı duyulan şey ve kişilerden sonra gelir. Türkiye Türkçesinde varlığını sürdürür.

[226] *Mere kāfir, Dedem Korkud kopuzu hürmetine çalmadum* (DK, 136a).

“Bre kafir, Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım.”

[227] *Günāhuñuzı adı görklü Muhammed Mustafa hürmetine bağışlasun* (DK, 147b).

“Günahınızı adı güzel Muhammed Mustafa hürmetine bağışlasın.”

4.1.2.1.1.3.4. *uğurına*

Uğur sözcüğünün üzerine iyelik eki ve yönelme durumu ekinin eklenmesiyle oluşur. Genellikle şans getirmesi beklenen, istenen şeylerden sonra kullanılır. Türkiye Türkçesinde “... uğruna” biçiminde görülmeye devam eder.

[228] *Ölürisem senüñ uğruña ben öleyim* (DK, 26b).

“Ölürsem senin için ben öleyim.”

[229] *Vallāhi, men Kazanuç uğurına başum komışam* (DK, 150b).

“Vallahi, ben Kazan’ın uğruna başım koymuşum.”

4.1.2.1.1.3.5. *yolına*

Yol sözcüğünden sonra iyelik eki ve yönelme durumu gelmesiyle oluşur. Genellikle insanların kendini feda edecekleri şeyler için kullanılmıştır. Kendinden önce gelen sözcükle iyelik bağı ilişkisi sürer. Türkiye Türkçesinde hâlâ özellikle konuşma dilinde kullanılır.

[230] *Menüm başum senüñ yoluna kurbān olsun* (DK, 74a).

“Benim başım senin yoluna kurban olsun.”

[231] *Dede, kız karındaşımuñ yolına ben ne isterisem verürmisin?* (DK, 44b).

“Dede, kız kardeşimin yoluna ben ne istersem verir misin?”

4.1.2.1.1.3.6. *yoluŋda*

Yol sözcüğünün üzerine iyelik eki ve bulunma durumu eki getirilerek oluşmuş ve “için” ilgeciyle eş anlamlı kullanılmıştır. Kahraman, Türkiye Türkçesinde bulunma durumu ekiyle birleşen “karşısında, önünde, uğrunda” yapılarının bir işin yapılış nedenini bildirdiğini söyler (2007, s. 37). *Yolunda* ilgecimsisi de benzer bir biçimde oluşturulmuştur. Kendinden önce gelen sözcükle ilişkisini iyelik ekleriyle kurar. Türkiye Türkçesinde de bu yapının kullanımını sürdürdüğü görülür.

[232] *Bir yigit aramuzdan egsildi. **Senüŋ yoluŋda baş verdi** (DK, 152b).*

“Bir yiğit aramızdan eksildi, senin yolunda/senin için baş verdi.”

4.1.2.1.1.3.7. *yüziçün/yüzinçün*

Yüz sözcüğünün üzerine iyelik eki ve *içün* ilgecinin gelmesiyle oluşmuş bir ilgeçtir. Bu ilgeç, *yüziçün* ve *yüzinçün* olarak iki biçimde karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde “...+nIn yüzü suyu hürmetine” söz öbeği, Eski Anadolu Türkçesinde “yüzi suyına” ilgeçliğiyle benzer anlamda kullanılır.

Bu yapı, olumlu nedensellik ifadelerinde kullanılır. Türkiye Türkçesinde *yüz* sözcüğünün türevlerinden olan *yüzünden* ilgeci ise olumsuz nedensellik ilgisi kurmaktadır. Dolayısıyla *yüz* sözcüğü, tarihsel dönemde *içün* ilgeciyle kullanıldığında (... *yüzinçün/yüzinçün*) olumlu sonuçları, günümüzde ayrılma durumuyla kullanıldığında (...*yüzünden*) olumsuz sonuçları işaretler.

İncelenen metinlerde bu ilgecin sadece *tanrı* sözcüğüyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Belirlenen örneklerde özgülleme yoluyla nedene vurgu yapılmıştır.

[233] *aŋa eyitdi sen kimsin hızır eyitdi ol kılvan kim şatun alduŋ pes yine eyitdi sorarın sende **tanrı yüzinçün kim habar virgil baŋa sen kimsin** (KE, 479/15).*

“... sana sorarım, tanrı yüzü için senin kim olduğunu bana haber ver.”

[234] *ben hızırvan bir dilenci **tanırım yüzinçün benden sadaka diledi** viresi nesenem yoğıdı pes nefsümi aŋa muŋı kıldum kim beni şatdı ve baŋa habar degdi kim her*

*kim **tanrı yüzün** nesene dileye ve güci yiterken kimse ana ol nesneyi vermeye* (KE, 480/2).

“Ben Hızırım, bir dilenci tanrım yüzü için benden sadaka diledi. ... Her kim tanrı yüzü için nesne dilese ve gücü yeterken kimse ona o nesneyi vermeye ...”

[235] *hızır eyitdi ben sana girçek ve hak söz dirven anuñıçun kim sen iñen ulu neseneyile dilediñ **tanrım yüzün** dilediñ ve ben kabül kıldum* (KE, 479/4).

“... Tanrı yüzü suyu için diledin. ...”

[236] *dāvūd eyitdi varğıl kim seni ‘afv eyledüm **[tanrı] yüzün*** (KE, 567/13).

“Davut eyitti: “Git, çünkü tanrı yüzü suyu hürmetine seni affettim.”

Örnek [233, 234, 235, 236]’da özgüllemeye dayalı bir nedensellik vardır. Tanrı yüzüne ya da doğrudan tanrının kendine özgülenererek nedensellik oluşturulmuştur.

4.1.2.1.1.3.8. yüzinden

Yüz sözcüğünün üzerine iyelik eki ve ayrılma durumu eki $+(n)dAn$ gelmesiyle oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde seyrek olarak kullanılmasına rağmen günümüzde çok sık karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde olumsuz sonuçlar doğuran nedensellik tümcelerinde görülür, ancak Eski Anadolu Türkçesinde olumluluk yönünden belirleyici değildir. Belirlenen tek örnekte yansıız nedensellik ilişkisi kurmuştur.

[237] *Biri eydür nefsüme çok uyaram / ‘Akl nakşın **dîn yüzinden** yuyaram* (MT, 3161).

“Biri eydür: ‘Nefsime çok uyarım, akıl nakşını din yüzünden yıkarım.’”

4.1.2.1.1.3.9. yüzi şuyına

Türkiye Türkçesinde bu yapı “... yüzü suyu hürmetine” biçiminde de görülür. Değer verilen ya da saygı duyulan kişilerden sonra gelir.

[238] *Yığışdursun dürişdürsün, günāhuñuzı adı görklü Muhammed Muştafā yüzi şuyına bağışlasun* (DK, 63a).

“Derlesin toplansın, günahınızı adı güzel Muhammed Mustafa yüzü suyuna bağışlasın.”

4.1.2.1.2. Bağlaç İşlevli Birimler

Bağlaç işlevli birimler, anlamca birbiriyle ilgili olan önermeleri bağlayan sözcüklerdir. Çalışmanın kapsamı gereği birbiriyle neden anlam ilişkisi kuran önermeleri bağlayan bağlaçlar değerlendirilmiştir. Bir bağlaç birden fazla kavramsal ilişkiyi aktarmak için kullanılabileceği gibi bir kavramı aktarmak için de birden çok bağlaç kullanılabilir. Farklı bağlaçların benzer anlamlar ifade edebilmesinin nedeni, bir bağlacın sözcüksel semantiğinin, diğer bağlacın semantiğinde mevcut olmayan, ancak eşlik eden dilbilgisel yapılarla ifade edilebilen anlamı açıkça içerebilmesidir (Dancygier and Sweetser, 2000). Nedensellik kavramını da dilsel düzleme aktarmak için birçok bağlaç kullanılır. Bu bağlaçlar Türkçenin tarihi ya da çağdaş dönemlerine dikey ve yatay düzlemde bakıldığında değişiklik gösterebilir.

Bazı araştırmacılar, Türkçede bağlaçların sayıca az olduğunu ifade eder. Bunun nedeni olarak da, Türkçenin ifade kısalığını tercih etmesi [*Araba alamıyorum, (çünkü) param yok.*], Türkçenin zengin bir ulaçlar sisteminin olması [*Dün gelemedim, çünkü hastalandım=Hastalandığım için dün gelemedim.*] (Banguoğlu, 2004, s. 394; Gencan, 2007, s. 501), vurgu ve ezgi değişimlerinin anlatıma katkı sağlaması (Gencan, 2007, s. 501) gösterilir. Zeynep Korkmaz ise Türkçe bağlaçların sayıca pek çok olduğunu ve bazılarının *neden* bildirdiğini belirtmiştir (Korkmaz, 2005, s.121).

Mehmet Özmen (2010), her zaman bağlaç olarak kullanılan sözcüklere *bağlaç*, geçici olarak bağlaç işlevinde kullanılan sözcüklere *bağlacımsı* ve bağlaç görevindeki sözcük öbeklerine *bağlaçlık* demektedir (s. 363). Tarihi metin incelemelerinde, bu sınıflandırmayı uygulamak her zaman çok da mümkün görünmemektedir. Çünkü bir sözcük türüne *bağlaç* diyebilmek için kullanımının dilbilgiselleşmiş (kalıplaşmış ve yerleşmiş) olması gerekir. Tarihi dönem metinlerinde sınıflandırma yaparken hangi sözcüğün dilbilgiselleşme sürecini tam olarak ne zaman tamamladığı kestirilememektedir. Bu nedenle de bu çalışmada bağlaç işlevli birimler terimi tercih edilmiştir.

İncelememizde neden-sonuç ilişkisi kuran birçok *bağlaç işlevli birim* tespit edilmiş ve aşağıda örneklerine yer verilmiştir. Türk dilinin tarihi ve çağdaş dönemlerinde başka bağlaçların [*ne var, tâ, tâ ki* (Hacıeminoğlu, 1992, s. 183, 197; Gencan, 2007, s. 524); *binaberin, binaenalâzâlik, ondan nâşı* (Bilgegil, 2009, s. 94, 158); *binaenaleyh, bu/şu/o açıdan, bu bakımdan, bu itibarla, bu/o nedenle, bu/o sebeple, bu/şu/o sebeptendir ki, bu müinasebetle, bu/şu/o yüzden, bundan dolayı, bundan dolayıdır ki, bundan/ondan*

ötürü, bunun/onun için, bunun/onun içindir ki, değil mi ki, dolayısıyla, işte bu yüzden ki, mademki (Oturakçı, 2020, sy. 94) gibi] da *neden* bildirdiği serbest araştırma yoluyla belirlenmiştir.

Eski Anadolu Türkçesindeki bağlaç işlevli birimler, dilbilimsel tipoloji açısından tek sözcükten ve öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler olmak üzere 2 başlık altında değerlendirilmiştir.

4.1.2.1.2.1. Tek Sözcükten Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Bağlaç işlevli birimler, neden ilişkisi kurarak tümceler arasında bağlama işlevi görür. Tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimlerden bazıları basit sözcükten oluşurken bazıları da Türkçenin tarihi dönemlerinde dilbilgiselleşme sürecini tamamlamış ya da tamamlamak üzere olan sözcüklerden oluşur.

Eski Anadolu Türkçesinde tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimler şunlardır: *ancak, andan, böylelikle, çün/çünkü/çünkü, eger/ger, ki/kim, meğer, nitekim, pes, tâ, yohsa, zira*.

4.1.2.1.2.1.1. *ancak*

Eski Anadolu Türkçesinde *ancak* sözcüğü, genellikle “en fazla, o kadar” anlamlarıyla ilgeç işleviyle kullanılmasına rağmen, belirlediğimiz bir örnekte *çünkü* bağlacına benzer bir kullanımı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde “fakat, yalnız, sadece, nihayet, olsa olsa, belki” gibi kullanımlarla karşıtlık, özgüleme, olasılık ve en fazlalık anlamları taşır (Hacıeminoğlu, 1992, sy. 119). Türkiye Türkçesindeki karşıtlık anlamını büyük olasılıkla Eski Anadolu Türkçesinden sonraki bir zamanda kazanmış olmalıdır. Çünkü incelenen metinlerde ve dönem hakkında yazılan dilbilgisi kitaplarında *ancak* sözcüğüne *bağlaç* olarak karşıtlık anlamıyla yer verilmemiştir.

[239] *Bu otuz iki baş kim burcda asılmış idi kağan aslanıla kara buğ[r]anın yüzün görmemişleridi, ancak boğa boynuzunda helak olmuşlarıdı (DK, 88b).?*

“Bu otuz iki baş, burçta asılmıştı, kağan aslan ile kara buğranın yüzünü görmemişlerdi; çünkü boğa boynuzunda helak olmuşlardı.”

Örnek [239]’da Kağan’ın, aslan ile kara buğranın yüzünü görmemesinin nedeni, onların boğa boynuzunda ölmüş olmasıdır.

4.1.2.1.2.1.2. *andan*

andan sözcüğü, *ol* adılı ve $+(n)dAn$ ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş, artgönderimsel nitelik taşıyan bağlaç işlevli bir birimdir. Tümcede “ondan, o sebepten, ondan sonra, ondan dolayı, bu yüzden, böylece” işlevleriyle artzamanlı ve neden-sonuç ilişkili iki tümceyi bağlar. Ol adılıyla daha önce söylenmiş bir nedene (olay ya da duruma) art gönderimde bulunur. Nedensellik bağı kurmayı $+(n)dAn$ ayrılma durumu eki üstlenmiştir. Bolulu (1996), Türkiye Türkçesinde *ondan* biçimiyle görülen sözcüğün, altında daha önce belirtilmiş bir neden anlamı olduğunu ve bu sözcüğün neden anlamlı ifadeyi içeren tümce değeri taşıdığını belirtir (sy. 19). Güncel Türkçe Sözlük’te “o sebeple” karşılığı verilmiştir.

[240] *Oğuzı görüriken seni ögmegüm yok. Andan öldürürisen, mere kâfir, öldürmeni (DK, 142b).*

“Oğuzu görürken seni övemem. Bre kâfir, bu yüzden öldürürsen beni öldür.”

[241] *yigirmi bin yıl tamām uçdı ‘arş ayaklarının bir ayağı ucına irmedi andan tañrı ta ‘ālā anuñ kuvvatın ve kanatların dahı arturdı (KE, 26/3).*

“Yirmi bin yıl eksiksiz uçtu, arş ayaklarının bir ayağı ucuna ermedi, bu yüzden tanrı teâlâ onun gücünü ve kanatlarını da artırdı.”

4.1.2.1.2.1.3. *böylelikle*

Böylelikle sözcüğü, tümce başı bağlacı işleviyle ve “bu yüzden, böylece” anlamlarıyla kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde *belirteç* olarak “böylelikle, bu biçimde, en sonunda, böylece” anlamlarıyla karşılanmıştır (Türkçe Sözlük, 2005s. 316). Belirlediğimiz örnekte ilk olarak neden tümcesi verilmiş, daha sonra *böylelikle* ile birlikte nedene bağlı sonuç tümcesi verilmiştir.

[242] *Başamasa başın keseridi. Böylelikle otuz iki kâfir beginün oğlun başı burc bedeninde kesilüp asılmış idi (DK, 88b).*

“[Üç canavarı] bastırıp yenemese başını keserdi. Bu yüzden otuz iki kâfir beyinin oğlunun başı burç bedeninde kesilip asılmıştı.”

4.1.2.1.2.1.4. *çünkü*

Eski Anadolu Türkçesinde *çünkü*, ön çekim ilgeci ve bağlaç olarak kullanılır (bkz. 4.2.1.1.2.1. *çün/çünkü/çünkü* ilgeci); yazıyla belirlenebildiği kadarıyla *çünkü* bağlaç, ses uyumuna girmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde ünlü uyumlarına uyarak *çünkü* biçiminde bağlaç işlevli birim olarak görülmektedir. *Çünkü* bağlaç, iki tümceyi neden ilişkisiyle birbirine bağlar. *Türkçe Sözlük* (2005), *çünkü* bağlaç için *şundan dolayı, şu sebeple, zira* karşılıklarını vermiştir (s. 456).

[243] *Baba, bu sözi sen maña dememek gerek idün. Çünkü dedün elbetde varsam gerek. Başuma kaçınç, yüzüme tohınç olmasun* (DK, 89b).

“Baba, bu sözü sen bana dememeliydin, çünkü varmam gerektiğini söyledin.”

[244] *Bunda lāf urub neydürsin? Çünkü er dilersin, varup babanı kırtarsa ne! On altı yıldur tutsakdur* (DK, 104a).

“Burada laf vurup ne yaparsın? Çünkü er dilersin, varıp babanı kurtarsana!”

4.1.2.1.2.1.5. *eger/ger*

Başında bulunan tümceye koşul anlamı veren *eger/ger* tümce başı bağlaç işlevli birim, koşullu nedensellik bildirir. *Eger/ger* bağlaç işlevli birimli yan tümcenin gerçekleşmesi durumunda sonuç tümcesinin gerçekleşmesi beklenir. Tümcede *eger* ve *ger* olmak üzere iki biçimde görülür. Türkiye Türkçesinde *eğer* biçiminde görülür ve Güncel Türkçe Sözlük’te “Şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilen kelime” olarak yer alır. Tümcede, neden ifadesi, koşulu *eğer* ve onunla eş işlevdeki *şayet* bağlaç işlevli birimleriyle pekiştirerek alıcıya aktarır (Oturakçı Orbay, 2020, sy. 107).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *eğer*’in bulunduğu yan tümcenin kipi, koşul kipidir. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde yan tümce, ek eylemin şimdiki/geniş zamanı ya da -A dilek kipi ekleriyle çekimlenmiştir.

[245] *Eger sağdur esendür, ahşam olmadın gene ben sana gelürem.* (DK, 23b).

“Eğer o sağ ve esense, akşam olmadan yine ben sana gelirim.”

[246] *eger beni kamuñuz göreydüñüz / kendü özünüñizi unudayduñuz* (YZ, 1192).

“Eğer beni hepiniz görseydiniz, kendi özünüzü unutturdunuz.”

[247] *görü turur her ne kılsavuz günâh / ger kılavuz ol günâha bir kez âh // kamusun bağışlaya rahmân durur / tamusun göstermeye rahîm durur* (YZ, 6).

“... Eğer o günaha bir kez ah edersek, hepsini bağışlar. ...”

Örnek [245]’te akşam olmadan gelme durumu, o kişinin sağ ve esen olma durumuna koşullanmıştır. Koşullu nedensellikte koşul gerçekleştiğinde sonuç ortaya çıkar, aksi takdirde sonuç gerçekleşmeyecektir. Koşullu nedende sonucun gerçekleşip gerçekleşmemesi bazen metin bağlamından çıkarılabilir.

4.1.2.1.2.1.6. *ki/kim*

Ki bağlacı, Farsçadan kopyalanan bir bağlacıdır. “Çünkü, -dığı için, -acağı için, -masından dolayı, -ması sebebiyle” gibi işlevlerde neden tümcesini sonuç tümcesine, “-mAk için” işleviyle ereksel neden tümcesini sonuç tümcesine ya da “bundan dolayı” anlamıyla sonuç tümcesini neden tümcesine bağlar.

Kim bağlacı ise, Eski Türkçeden beri Türk dilinin her sahasında kullanılmış, son yıllarda yerini tamamen *ki* bağlacına bırakmıştır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 169).

Gencan (2007), *ki* ile bağlanan tümcelerde dilek kipleriyle kurulan önermelerin nedenlik anlamı verdiğini şöyle örnekler: *Çalışmalısın ki başarıya eresin*. “Başarıya ermek için çalışmalısın.” (s. 162). Yapılan çözümlemede, bu kullanımın tanıklarını Eski Anadolu Türkçesinde de görmekteyiz. Ayrıca Gencan (2007) tarafından belirlenen *ki*’li tümcelerde dilek kipleriyle kurulan tümcelerde nedenlik anlamı, *kim* bağlacıyla kurulan tümcelerde de gözlenmektedir. Bu durumda *kim* ve *ki* bağlaçlarının birbirine denk olduğunu söylemek olanaklıdır:

[248] *Uruz gene döndi ki bir dahı çala* (DK, 146b).

“Uruz bir daha çalmak için yine döndü.”

[249] *mîşelüm eydür sabır kıl işüne / ki varam haber vèrem kardeşuğa* (YZ, 1106).

“Mişelüm, benim de gidip kardeşine haber vermem için sabret, der.”

[250] *bu arada bir haber vardır yine / eydeyüm anı ki cânuğ sevine* (YZ, 1335).

“Bu arada yine bir haber var. Canınızın sevinmesi için onu söyleyeyim.”

Örnek [248]’de Uruz’un dönmesinin nedeni, bir daha çalmaktır; örnek [249]’da Mişelüm’den sabretmesinin istenme nedeni, kardeşine haber verilmesidir; örnek [250]’de haberin söylenme nedeni, canın sevinmesidir. Belirlenen örneklerde tümceden *ki* bağlacı atıldığında tümce ters çevrilip *-mAk/-mAsI için* yapısıyla karşılanıyor. Dolayısıyla bir amaç gözetilerek temel tümce gerçekleştiriliyor. *Ki* bağlacının bu kullanımının ereksel nedensellik bildirdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu tümcelerde */sonuç+ki+neden/* dizilimi söz konusudur.

[251] *And iç kim bizüm elümüze yağılığa gelmeyesin* (DK, 139b).

“Bizim ilimize düşmanlığa gelmemen için ant iç.”

[252] *ağaca asuñ buları kim öle / kamosı yalvardılar zârî kıla* (YZ, 1308).

“Bunları ölmeleri için ağaca asın. ...”

[253] *iletün anı atama kim sevine / ağlamakdan ol bolay ki avına* (YZ, 1325).

“Sevinmesi için onu babama iletin. ...”

[254] *cihân içre hasretüm sensin benüm / korkaram kim görmeyem seni cânum* (YZ, 1224).

“Cihan içinde benim hasretim sensin, sen göremeyeceğim diye korkarım.”

Örnek [251]’de ant içmesinin istenmesinin nedeni, düşmanlığa gelmemesinin beklenmesidir; örnek [252]’de ağaca asmalarının istenmesinin nedeni, ölmelerinin istenmesidir; örnek [253]’te babasına (bir haber) iletilmesinin istenmesinin nedeni, babasının sevinmesinin istenmesidir.

Ki bağlacı, gerçekleşmiş bir eylem üzerine kurulmuşsa dilek kipi yerine bildirme kiplerinden biri tercih edilmektedir. Bu kullanım */sonuç+ki+neden/* dizilimindedir. Bu tümcede *ki*, tümce pekiştirme görevindedir.

[255] *Yigitlerüm! ‘Azrâyîlün gözini eyle qorhutdum ki geñ kapuyı kodı, tar bacadan kaçdı. Çünkü menüm elümden gögercin gibi kuş oldu, uçdı, mere men anı qormıyam togana aldurmayınca?* (DK, 81b).

“Yiğitlerim! Azrail’in gözünü çok korkuttuğum için geniş kapıyı bıraktı, dar bacadan kaçtı.”

[256] *Boğanuñ alnına bir yumruk eyle urdı kim boğayı göti üzerine çökerdi* (DK, 93a).

“Boğanın alnına öyle bir yumruk vurdu ki boğayı götü üzerine çöktürdü.”

[257] *Hisar kapısına girmişken kara polat uz kılıc[ıl]la ensesine eyle çaldı kim başı top gibi yere düşdi* (DK, 107b).

“Hisar kapısına girmişken Kara Polat uz kılıcıyla ensesine öyle salladı ki başı top gibi yere düştü.”

4.1.2.1.2.1.7. meger

Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örneklerde *meger* bağlacının -DXğX için anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. *Meger*, öncesinde okuyucunun ya da dinleyicinin bilmediği bir nedenin bilişsel düzlemde ortaya çıkarılmasında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu kullanımın sürdüğü görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bağlaç *meğer* biçimindedir ve *meğer* için “meğerse, oysa, oysaki, demek ki, öyleyse” karşılıkları verilmiştir. (TS, 2005, s. 1362; Hacıeminoğlu, 1992, s. 178).

[258] *Meger güyeginüñ yüzüğine nişan atarlarıdı. Beyrek okıla yüzügi urdı, paraladı* (DK, 56b).

“Güveyin yüzüğüne nişan attıkları için Beyrek okla yüzüğü vurdu ve parçaladı.”

[259] *Meger ol gün kafirlerüñ ağır günleriydi. Her biri yemekde içmekde idi* (DK, 49b).

“O gün kâfirlerin ağırlama günleri olduğu için her biri yemekte ve içmekteydi.”

[260] *Yandı bağrum, göyindi içüm. Meger senüñ ağağ yok olubdur, yüregüñe kaynar yağlar kuyulubdur, kara bagruñ şarşılubdur* (DK, 53a).

“Senin baban ölmüş, yüreğine kaynar yağlar koyulmuş ve kara bağrın sarsıldığı için bağrım yandı, içim göyündü.”

[261] *feryâd eder ol hoca belin eger / suç kılmuş vardurur bunda meger* (YZ, 245).

“O hoca, burada suç işlemiş biri var, diye belini eğer ve feryat eder.”

4.1.2.1.2.1.8. nitekim

Nitekim sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örneklerde “çünkü” bağlacı gibi kullanılmış ve neden tümcesini temel tümceye bağlamıştır (Tiken, 2004, sy. 99). Örneklerde sözdizimsel sırada sonuç tümcesi önce verilmiş, neden yargısı taşıyan yan tümce sonra verilmiştir. Olayların gerçekleşmesi zamansal çizgide /neden+nitekim+sonuç/ biçimindedir.

[262] *yitüresiz bunı dahı iledü / nitekim aldunuz yûsufı toladu* (YZ, 1012).

“Bunu da iletirken yitirirsiniz, çünkü Yusuf’u dolaştırırken de kaybettiniz.”

[263] *biz dahı sever-idük hem kamumuz / nitekim severdi anı atamız* (YZ, 978).

“Biz de hepimiz onu severdik, çünkü atamız onu severdi.”

[264] *Kim üşenür ise ki yola gide/ ne kim gönli dilerse anı ide/ nitekim bu kavmuş ola dilegi* (SN2, 188/12)

“Kim yola gitmeye üşense, gönli ne dilerse onu yapar, çünkü bu kavmin dileği olur.”

4.1.2.1.2.1.9. pes

Farsçadan kopyalanmış bir bağlaçtır. Hacıeminoğlu (1992), Harezmi, Çağatay ve Anadolu sahalarında *bes* biçiminde kullanıldığını ve “böylece, nihayet, ondan sonra” anlamlarında görüldüğünü bildirmiştir (sy. 127). Tiken (2004), *pes* sözcüğünün, belirteç ve bağlaç olarak kullanılmakla birlikte, az da olsa ünlem işleviyle görüldüğünü ve “çünkü, bundan dolayı, bu sebepten, öyleyse, o halde, eğer, kısacası, fakat, -dığı zaman, -ınca, sonunda” işlevleriyle neden, sonuç, koşul, karşıtlık, art zamanlılık sonundalık anlamlarının kullanıldığını belirtmiştir (Tiken, 2004, sy. 99). Tiken’in verdiği *çünkü* ve *bundan dolayı/bu sebepten* anlamları arasında zamansal çizgide neden ve sonuç sırasında

farklılık vardır. *Çünkü* anlamında /sonuç>neden/ sıralaması söz konusuysa, *bu sebepten* anlamında /neden>sonuç/ sıralaması görülür.

Aşağıdaki örnekler *pes*'in *çünkü* anlamıyla kullanıldığı örneklerdir:

[265] *Her ki ne işler ise ol götürür / kim yürür ü kim turur kim oturur / **tanrının has kullarıdır pes bular*** (GN2, 95b/53).

“Her ne işlerse o götürür, kimisi yürür, kimisi durur, kimisi oturur. Çünkü bunlar tanrının has kullarıdır.”

[266] *Ne oladı bizde ne lâıyk saña / gelmedi bir lâıyg iş önden saña/ **cümle varlık pes senüñdür yâ Celil*** (GN2, 88a/34).

“Bizde sana ne layık olaydı, önünden sonuna sana layık bir iş gelmedi. Çünkü tüm varlık senindir ya Celil.”

[267] *Zuhûra evvel iren sırr-ı gaybî / anuñ nûrıdır itme şekk ü reybi / **pes ol 'âlemde bir 'âlemde bir 'âli 'alemdür*** (HŞ, 443).

“Gizli sırrı ortaya çıkaran öncelikle onun ışığıdır, şüphe etme. Çünkü o evrende bir, evrende bir yüce simgedir.”

Aşağıdaki örnekler ise *pes*'in *bundan dolayı, bu nedenle, bu sebepten, o nedenle, o halde* işleviyle kullanıldığı örneklerdir:

[268] *Kaldı ol mihnetle kim kıldum beyân / **pes aña mürşid gerek yol göstere*** (GN2, 92a/39).

“O sıkıntıyla kaldığını beyan ettim. O halde ona yol gösterecek kılavuz gerek.”

[269] *Ululara kullık çü-ger hak durur / velî tanrı rezzâk-ı mutlak durur / **aña kullık itmek pes evlâ durur*** (SN2, 17/11).

“Ululara kulluk haktır, veli tanrı mutlak rızık verendir. Bu yüzden ona kulluk etmek daha iyidir.”

[270] *Eylüğe yavuzlğ itmeğtür işi / **pes munâfıkdur hakikat ol kişi*** (GN2, 95b/32).

“İşi iyiliğe kötülük etmektir, bu nedenle o kişi gerçek münafıktır.”

[271] *Bir ayruhsı hem adı olsun didüm / pes adını Kenzü'l-Bedâyi' kodum* (SN2, 372/15).

“Farklı bir adı olsun dedim, bu yüzden adını Kenzü'l-Bedâyi' koydum.”

[272] *Kazılık Koca kal'aya yetdüginleyin cenge başladı. Pes ol tekür kal'adan taşra çıkdı, meydāna girdi, er diledi* (DK, 103b).

“Kazılık Koca kaleye ulaşınca çarpışmaya başladı. Bu yüzden o tekir kaleden dışarı çıktı, meydana girdi, er diledi.”

4.1.2.1.2.1.10. *yohsa*

Yohsa, “yok” sözcüğünün üzerine ek eylem ve koşul ekinin gelmesiyle kalıplaşmış bir bağlaçtır. Bu bağlaç, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *yohsa/yoksa* biçimlerinde görülür. *Yohsa* bağlacı, önceki bir olaya/eyleme gönderme yaparak “öyle olmadığı için, öyle değilse” anlamıyla dolaylı olarak ve daha çok derin yapıda neden bildirmektedir. Dancygier (2003), koşul bildiren *yoksa* bağlacının, bazı durumlarda neden bildirdiğini belirtmiştir (s. 80). Belirlenen örneklerde *yohsa* bağlacından önceki yargının gerçekleşmemesi durumunda doğacak sonuçlar verilir.

Tahsin Banguoğlu (2004), koşul tümcelerini koşulun gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olarak *olağan* ve *olmayası koşul tümcesi* biçiminde iki başlık altında verir (bkz. -sA). Koşul tümcelerindeki koşulun gerçekleşebilmesi sonucunda *olası bir neden*, gerçekleşmemesi durumunda ise *olmayası koşul tümcesi* doğar. Olmayası koşul tümcesinin anlamca tersinin neden yargısı taşıdığını belirtir (s. 551). *Yohsa* bağlacında neden tümcesinin gerçekleşmemesi durumu *yoh* olumsuzluğuyla verilir ve bu durumda ortaya çıkacak sonuçlar aktarılır. Birleşik tümcenin ilk bölümü emir-istek ekleriyle çekimlenmiştir. Eğer bu emir ya da istek gerçekleşmemesi durumunda birleşik tümcenin ikinci bölümü gerçekleşir. Birleşik tümcesindeki olasılıklı durum, geniş zaman -(A/U)r eki ile verilir.

[273] *tevbe kıluñ bu işe gelün yola /yoksa tanrıdan gelür size belâ* (YZ, 90).

“Bu işe tövbe edin, yola gelin; yoksa tanrıdan size bela gelir.”

[274] *gizlemeñüz vèrühüz anı bize /yoksa belâ eylerüz şimdi size* (YZ, 207).

“Gizlemeyin, onu bize verin; yoksa şimdi size kötülük yaparız.”

[275] *zelîhâ eydür yûsuf eşit beni / yoḥsa zindâna ururam ben seni* (YZ, 599).

“Zeliha, Yusuf beni işit, dedi; yoksa ben seni zindana atarım.”

[276] *Bu nesneleri getürecek olurısañuz kız qarındaşumı verürem, getürmeyecek olurısañ gözüme görünmeyesin, yoḥsa seni öldürürem* (DK, 45a).

“... Gözüme görünme, yoksa seni öldürürüm.”

[277] *Gel, mere kavat, menüm yayumı çek. Yoḥsa şimdi boynun ururam* (DK, 56a).

“Gel, bre kavat, benim yayımı çek, yoksa şimdi boynuna vururum.”

Örnek [273, 274, 275, 276, 277]’de ilk tümcede verilen isteğin gerçekleşmemesi durumunda *yoḥsa* bağlacından sonra gelen tümcedeki eylemlerin olacağı olasılığı verilir. Dolayısıyla *yoḥsa* bağlacından sonra verilen temel tümcenin nedeni, yan tümcede verilen isteğin gerçekleşmemesidir. Tümcedeki gerçekleşmeme vurgusu bağlacın içindeki *yoh* olumsuz adıdır.

Bazı tümcelerde ise *yoḥsa* bağlacının bulunduğu tümce neden tümcesini verir. Örnek (41)’de tümce “Göğsünde iman olmadığı için mi bana sinirlenirsin, ağam” biçiminde Türkiye Türkçesine aktarılır.

[278] *Ne kakırsın baña, ağam Kazan? Yoḥsa göğsünde yokmıdur îmân?* (DK, 26a).

“Ağam Kazan, bana niçin kızarsın? Yoksa göğsünde iman yok mudur?”

4.1.2.1.2.1.11. zira

Zira bağlacı, *çünkü* bağlacı ile eş anlamda kullanılan ve neden bildiren bir bağlacıdır. (Hacıeminoğlu, 1992, s. 216; Deny, 2012, s. 616). Eski Anadolu Türkçesinde *zîrâ*, *zîrâ ki*, *zîrâ kim*, *zîre*, *zîre kim* biçimlerinde görülebilir. Bu biçimlerden Türkiye Türkçesine yalnızca *zira* biçimi aktarılmıştır. Çalışmamızda *zira* bağlacının, *çünkü* bağlacına benzer şekilde neden ifadesinin başında yeni bir bilgiyi/nedeni açıklamak için kullanıldığı tespit edilmiştir. *Zira* bağlaç işlevli birimi, *çünkü* gibi ters nedenleyiciler arasında yer alır (Oturakçı Orbay, 2020, sy. 111).

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde belirlenen örnekler şunlardır:

[279] *Bay Büre Beg eydür: “Oğlum idügin andan bileyim: sırça parmağını kanatsun, kanını destimāla dürtsün, gözüme süreyin. Açılacak olurısa oğlum Beyrekdür” dedi. Zîrā ağlamakdan gözleri görmez olmuş idi (DK, 61a).*

“Bay Büre Bey ‘...’ dedi. Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu.”

[280] *Hak te‘alānuñ emriyle Deli Karçarun eli yokaşuda aşılı kaldı, Zîrā Dede Korkut velayet issi idi, dileği kabul oldu (DK, 44a).*

“Hak tealanın emriyle Deli Karçar’ın eli yukarıda asılı kaldı, çünkü Dede Korkut velayet sahibiydi ve dileği kabul oldu.”

[281] *‘ilm ikidür biri beden ‘ilmidür ve biri din ‘ilmidür evvel beden ‘ilmin andı zîrā din ‘ilmi hāşıl olmaz beden sağ olmazsa haşta kişinüñ fikri dahı haşta olur (KM, N1b/12).*

“Bilim iki türdür: biri beden bilimi, diğeri din bilimidir. Önce beden bilimini andı, çünkü beden bilimi sağ olmazsa din bilimi ortaya çıkmaz, hasta kişinin düşünceleri de hasta olur.”

Örnek [279]’da Bay Büre Bey, ağlamaktan gözleri görmez olduğu için oğlu olup olmadığını anlamak için bir test yapmak istemiştir. Örnek [280]’de Deli Karçar’ın elinin yukarıda asılı kalmasının nedeni, Dede Korkut’un velayet sahibi olması ve dileğinin kabul edilmesidir.

[282] *evvel ebde bi ‘smi ‘llāh tanrı adı zîre kim anuñladur sözler tadı (YZ, 2).*

“Önce eşsiz olan Tanrının adıyla söze başlayalım; çünkü bütün sözlerin tadı onunladır.”

4.1.2.1.2.2. Öbekleşmeyle Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler, bağlaç işlevinde kullanılan sözcük öbekleridir. Özmen (2010), bağlaç olmadığı halde bağlaç gibi kullanılan sözcük öbeklerine bağlaçlık terimini önermiştir (sy. 363). Ancak tarihi dönem metinlerinde bir

öbeğin dilbilgiselleşme sürecinin hangi aşamasında olduğunu kestirmek zor olduğundan genel olarak öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler terimi tercih edildi. Bu öbekler, zamanla dilbilgiselleşme sürecini tamamlayıp tek sözcüğe dönüşüp bağlaç olarak kullanılabilir. Örneğin, *çün+ki* yapısı zamanla dilbilgiselleşme sürecini tamamlayarak Türkiye Türkçesinde *çünkü* biçiminde tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli bir birim haline gelmiştir. Kimi zaman da bir kullanım daha sonraki dönemlerde kullanımdan düşüp tümüyle unutulabilir. Örneğin, *bu vechile* “bu nedenle” yapısı günümüz Türkçesinde hiç kullanılmayan bir yapıdır. Dolayısıyla bir yapının bağlaç, bağlacımsı ya da bağlaçlık biçiminde adlandırılması tarihi metinlerde görece yanıltıcı olabilir. Yine de kimi uygun olacağı düşünülen yapılarda adlandırma kısalığı göz önüne alınıp bu terimlere yer verilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimlerin çoğunda gönderimsel ögeler bulunur. Gönderimsel ögeler, art gönderim (anaphoric reference) ve ön gönderim (cataphoric reference) olmak üzere iki başlıkta değerlendirilir.

Eski Anadolu Türkçesinde öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler, çoğunlukla */art gönderim ya da ön gönderim değeri taşıyan birimler + (neden ifade eden bir sözcük) + durum ekleri, ulaç ekleri, ilgeç öbeği ya da ki/kim bağlacı/* birleşerek oluşmuştur. Ayrıca dönemin özelliği olan eklerde kalıplaşma, bağlaç işlevli birimlerde de görülmektedir.

4.1.2.1.2.2.1. Durum Ekleriyle Öbekleşen Bağlaç İşlevli Birimler

Durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler, bir gönderimsel öge (*bu, şu, ol, şol, bir*), neden anlamı içeren bir sözcük (*neden, sebep, vech, uç*) ve neden işaretleyicisi bir biçimbirimden (*+(y/n)A, +DAn, +lA*) oluşur.

Gönderimsel ögeler, dilsel bağlamda sonuç tümcesinin öncülünde ya da ardındaki bir neden tümcesine gönderimde bulunan işaret sıfatlarıdır. Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla artgönderim için *bu, ol* ve *şol* (*uş+ol*) adıl ya da sıfatları, öngönderim için *uş* ve *şu* adıl veya sıfatları kullanılır. Dolayısıyla da *bu, ol, ve şol* sözcükleri sıfat olarak kullanıldığında artgönderim, *uş* ve *şu* sözcükleri sıfat olarak kullanıldığında ise öngönderim değeri taşır.

Durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler: *bir sebebden, bu/ol sebebden, bunun ucundan* ve *bu vechile* bağlaçlıklarıdır.

4.1.2.1.2.2.1.1. *bir sebebden*

Bir sebebden, metin bağlamında ardıl veya örtük/belirsiz göndermeler içeren “bu sebebden” ile eş işlevde kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. Belirlenen örnekte, sonuç tümcesinden sonra neden tümcesi *bir* sözcüğüyle işaretlenmiş ve bu tümcede *bir* sözcüğü gönderimsel değer taşıyan bir sıfat olarak kullanılmıştır. Neden tümcesinin tümünü *sebeb* sözcüğü karşılamış ve adıl gibi kullanılmıştır. Nedensellik bağı +(n)dAn ayrılma durumu ekiyle sağlanmıştır.

[283] *bir sebebden yigrelendük bize inan / söyler-idi atasına düşin yalan* (YZ, 979).

“O, babasına düşün yalan söylediği için biz bu sebepten ondan nefret ettik.”

4.1.2.1.2.2.1.2. *bu/ol sebebden*

Bu sebebden, dilsel bağlamda daha önce belirtilen görece yakın bir neden tümcesine gönderimde bulunan bağlaç işlevli bir birimdir. *Bu* sözcüğü, görece yakın ardıl gönderimsel işaretleyici olarak kullanılmıştır. Neden tümcesinin tümünü *sebeb* sözcüğü karşılamış ve adıl gibi kullanılmıştır. Nedensellik bağı +(n)dAn ayrılma durumu ekiyle sağlanmıştır.

[284] *ta ‘ām yerken yūsuf alırdı meger // gizler-idi vèrür-idi yoħsula / yèdürürdi yoħluya hem varluya // bu sebebden olur eytdükleri / südi yavuz uğridur dedükleri* (YZ, 1166).

“Yusuf yemek yerken yiyecekleri alırdı, onları gizlerdi, yoksul zengin herkese yedirirdi. Bu sebepten ona sütü bozuk ve hırsız derlerdi.”

[285] *ol qaravaş aġladı ĥalıķına / iniledi eytdi kim yâ rabbenâ // sevdüğümde ayırdı ya ‘kûb beni / iniletdi aġlatdı düni günü // hâtifden ün geldi ol qaravaşa / dinle imdi ĥal ‘aceb uşbu işe // du ‘ânı ĥıldum ĥabûl ĥayurma sen / oġluñ görüp gerü sevinesen // ilkin senün oġluñ ĥavuşduram / andan ol ya ‘kûba oġluñ erişdürem // aġladam ben ya ‘kûbı görmez ola / hem yerinden ĥavzanup turmaz ola // bu sebebden idi ya ‘kûbuñ aġladuġı / yūsuf-içün dün [ü] gün inledügi* (YZ, 1347).

“... bu sebepten Yakup ağladı, Yusuf için gece gündüz inledi.”

Ol sebebden, dilsel bağlamda daha önce belirtilen görece uzak bir neden tümcesine gönderimde bulunan “bu sebebden” ile eş işlevde kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Ol* sözcüğü, görece uzak ardıl gönderimsel işaretleyici olarak kullanılmıştır. Neden tümcesinin tümünü *sebeb* sözcüğü karşılamış ve adıl olarak kullanılmıştır. Nedensellik bağı +(*n*)*dAn* ayrılma durumu ekiyle sağlanmıştır.

[286] *hasret odı yandurdu içüm taşum / ol sebebden akar eksilmez yaşum* (YZ, 1086).

“İçimi dışımı ayrılık ateşi yaktı, o sebepten gözyaşım akar, eksilmez.”

[287] *kaçan meclisde olsañ baña eydürler kim haqquñı virevüz ol sebebden gelimezin* (KE, 542/2).

“Ne zaman mecliste olsan bana ‘hakkını veririz, o sebepten gelemem.’ dediler.”

[288] *Renc yiyüp ol gizlü genci buldılar / Gizlü-y-iken âşikâre kıldılar // Uşbu ma‘nî göñlüme kıldı eser / Ol sebebden dile geldi bu haber* (GN, 6007).

“Sıkıntı çekip o gizli genci buldular, gizliyen ortaya çıkardılar. Bu mana gönlümde iz bıraktı, o nedenle bu haber dile geldi.”

4.1.2.1.2.2.1.3. *bu vechile*

Bu vechile, dilsel bağlamda daha önce belirtilen bir nedene göndermede bulunan bağlaç işlevli bir birimdir. *Vech* sözcüğü, “sebepe, vesile” anlamındadır (Devellioğlu, sy.1681). *Bu* işaret sıfatı, *vech* adı ve *ile*’nin birleşmesiyle oluşur ve “bu nedenle, bu sebeple bundan dolayı, bu yüzden” işlevi taşır. *Bu* sözcüğü, görece yakın artgönderimsel işaretleyici olarak kullanılmıştır. Neden tümcesini üzerinde taşıyan *vech* sözcüğüdür ve adıl olarak kullanılmıştır. Nedensellik ilişkisi, *ile*’yle aracılı nedensellik türünde kurulmuştur.

[289] *Depegöz eydür: “Günde altmış âdem vèrün yèmege” dedi. Dede Korkut eydür: “Bu vechile sen âdem komaz, dükedürsin.” dedi.* (DK, 111b).

“Tepegöz, “Yemek için günde altmış adam verin.” Dedi. Dede Korkut “Bu sebeple sen adam bırakmaz, tüketirsin.”

4.1.2.1.2.2.2. Ulaç Öbeğinden Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Ulaç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler, bir gönderimsel öge (*böyle, şöyle, eyle/öyle*), bir eylem ve art/eş zaman ya da neden bildiren bir ulaç ekinden (*-gAç, -IcAk*) oluşur.

Gönderimsel ögeler, dilsel bağlamda ve neden-sonuç ilişkisinde sonuç tümcesinin öncülünde ya da ardılındaki bir neden tümcesine gönderimde bulunan söylemsel ögelerdir. Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla artgönderimle eski bilgiye gönderimde bulunmak için *böyle ve öyle* belirteçleri, öngönderimle yeni bilgiye gönderimde bulunmak için ise *şöyle* belirteci kullanılır (Torun, 2011, sy. 274). Ayrıca, Torun (2011), *böyle* ve *eyle/öyle* sözcüklerinin, art ve ön gönderim dışında içinde bulunulan duruma da gönderimde bulunduğunu; görece mesafe ilişkisinin belirsizliğinden kaynaklanan anlam yakınlığı nedeniyle *şöyle* sözcüğünün *eyle/öyle* sözcükleriyle birbiri yerine kullanılabildiğini belirtir. (sy. 274).

Öbekleşmelerde zaman bildiren ulaç eklerinin aynı zamanda nedensellik ilişkisi kurması da söylem çözümlemesi açısından da anlamlıdır. Çünkü zamansal bağdaşıklık ilişkisi kurduğu düşünülen ulaç ekleri, *neden, sonuç* ve *tarz* gibi başka bağdaşıklık ilişkiler de kurabilmektedir (Çetintaş Yıldırım, 2009, sy. 25-39). (bkz. 4.1.1.2.3. Ulaç Ekleri)

Yapılan çözümlemede belirlenen örneklerde eş/art zamanlılık bildiren ulaç eklerinin aynı zamanda neden-sonuç ilişkili tümceleri bağlamak için de kullanıldığı görülür. Eski Anadolu Türkçesinde ulaç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: *böyle/eyle degeç, böyle edicek, böyle/eyle olsa* bağlaçlıklarıdır.

4.1.2.1.2.2.2.1. *böyle/eyle degeç*

Böyle degeç, metin bağlamında nedensellik ilişkisinde daha önceki görece yakın bir neden tümcesine gönderimde bulunan “böyle deyince, böyle dediği için” anlamlarını karşılayan bağlaç işlevli bir birimdir. *Böyle* sözcüğü, artgönderimsel bir işaretleyici olarak neden tümcesinin tümünü içeren bir adıl gibi ve de- eyleminin nasıl yapıldığını belirttiği için de belirteç gibi kullanılmıştır. *Böyle degeç*, hem zamanda sonralığı hem de neden ifadesini birlikte taşır. Bu yönüyle bu bağlaçlıkta *-geç* ulaç ekinin tümcede *-(y)IncA* ekiyle eş işlevde kullanıldığı, nedende bitmişliği ve sonucun başlama zamanını verdiği görülür.

İncelenen metinlerden yalnızca Dede Korkut Kitabı'nda belirlediğimiz bu yapı, -geç ulaç ekinin başka eylemlerle kullanılmaması nedeniyle öbekleşmiş bağlaçlar içinde değerlendirilmiştir.

[290] *“Menüm dahtı oğlum olsa hân Bayındırın karşusun alsa, fursa, kullık eylese men dahtı bakşam, sevinsem, kıvansam, güvensen.” dedi. Böyle degeç kalın Oğuz begleri yüz göye tutdılar, el kaldurub du ‘ā eylediler: “Allāh te ‘ālā şaşa bir oğul versün” dediler (DK, 36a).*

“ ‘Benim de oğlum olsa, Bayındır Han’ın karşısında dursa, kulluk etse ve ben bakıp sevinsem, kıvansam, güvensen.’ deyince kalın Oğuz beyleri yüzlerini göge tuttular, el kaldırıp dua ettiler...”

[291] *Uruz: “Mere, yā benüm babam ölümüdür, dirimidür?” dedi. Eyitdi: “Diridür. Tomanın Kal’asında tutsakdur” dedi. Böyle degeç oğlan ağladı melül oldu (DK, 143a).*

“... ‘Diridir, Toman’ın kalesinde tutsaktır.’ deyince oğlan ağladı, üzüldü.”

[292] *Yalnız oğul haberin, a Dirse hân, değil maşa. kara başum kurbân olsun bu gün şaşa! dedi, zarılık eyledi, ağladı. Böyle degeç Dirse hân hatununa cevap vermedi. (DK, 14b).*

“Dirse Han, yalnız oğul haberini bana söyle, kara başım bugün sana kurban olsun! dedi, ağladı. Böyle deyince Dirse Han, hatununa cevap vermedi.

Eyle degeç, dilsel bağlamda nedensellik ilişkisinde daha önceki görece uzak bir neden tümcesine gönderimde bulunan ve “öyle deyince, öyle dediği için” anlamlarını karşılayan bağlaç işlevli bir birimdir. *Eyle* sözcüğü, görece uzak artgönderimsel bir işaretleyici olarak neden tümcesinin tümünü içeren bir adıl gibi ve de- eyleminin nasıl yapıldığını belirttiği için de belirteç gibi kullanılmıştır. *Eyle degeç*, artzamanlılık ve neden ifadesini birlikte taşır. Dolayısıyla bu bağlaçlıkta -geç ulaç ekinin tümceye nedende bitmişlik anlamını ve sonucun başlama zamanını verdiği görülür.

İncelenen metinlerden yalnızca Dede Korkut Kitabı'nda belirlediğimiz bu yapı, -geç ulaç ekinin başka eylemlerle kullanılmamasından dolayı ve *böyle degeç* yapısına örneksemeyle öbekleşmiş bağlaçlar içinde değerlendirilmiştir.

[293] *Anlar eyle degeç At Ağızlı Aruz Koca iki dizinün üstine çökdü* (DK, 20b).

“(Kazan’ın avlanma, yeme-içme teklifi üzerine Deli Dünder ve Kara Budak uygun bulduklarını belirtir.) Onlar öyle deyince At ağızlı Aruz Koca iki dizinin üstüne çöktü. (Yurdunun üstüne kimi bırakacağını sorar).”

4.1.2.1.2.2.2.2. *böyle edicek*

Böyle edicek, dilsel bağlamda daha önce belirtilen bir tümceye gönderimde bulunan “böyle edince/yapınca, yaptığı için” işleviyle tümceye neden ve zaman anlamları katan bağlaç işlevli bir birimdir. *Böyle* sözcüğü, artgönderimsel bir işaretleyici olarak neden tümcesinin tümünü içeren bir adıl ve *et-* eyleminin nasıl yapıldığını belirttiği için de belirteç olarak kullanılmıştır. *-(y)IcAk* ulaç eki, tümceye artzamanlılık, neden ve koşul anlamları verir. Dolayısıyla *böyle degeç* bağlaçlığı da nedensellik ilişkisinde, nedende bitmişliği ve sonucun başlama anını verir (bkz. 4.1.1.2.3.1.4. *-(y)IcAk*). *Böyle edicek* bağlaçlığıyla ardışık iki tümce arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmuştur.

[294] *Gördiler kim ol yigit kim baş kesübdür, kan dökübdür, Bay Büre Begün sağında oturur. Bâzîrgânlar yöridiler, yigidün elin öpdiler. Bunlar böyle edicek Bay Büre Begün acığı tutdı* (DK, 39a).

“O yiğidin baş kesip kan döktüğünü ve Bay Büre Bey’in sağında oturduğunu gördüler. Bezîrgânlar yürüdü ve yiğidin elini öptü. Bunlar böyle yaptığı için Bay Büre Bey sinirlendi.”

4.1.2.1.2.2.2.3. *böyle/eyle olsa*

Böyle olsa, dilsel bağlamda daha önce verilen bir bilgiye görece yakın bir gönderimde bulunan ve “böyle olduğu için, böyleyse, böyle söylendiği için, böyle sorulduğu için” işlevlerinde kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Böyle olsa*, *böyle* adılı, *ol-* eylemi ve *-sa* koşul ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. *Böyle* adılı, öncesinde belirtilen bir tümceye, nedensellik ilişkisinde neden tümcesine gönderme yapan görece yakın artgönderimsel bir söylem ögesidir. Bu yapı, Türkiye Türkçesinde “böyleyse” yapısıyla karşılanır. Dolayısıyla *ol-* yardımcı eylemi yerini *i-* yardımcı eylemine bırakır, öbekleşerek bağlaç ve belirteç görevi üstlenir.

[295] *Âdemün hac ve tevbesi kabûl olduğıçun sevindiler **haccun kabûl oldu diyip âdemün şâzılığın şordular böyle olsa âdemün gönline biraz gendüzün görmek girdi*** (KE, 64/1).

“Âdem’in hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler. ‘Haccın kabul oldu.’ deyip Âdem’in mutluluğunu sordular. Böyle sordukları için Âdem’in gönlüne biraz kendisini görmek girdi.”

Eyle olsa, metinsel bağlamda daha önce belirtilen bir bilgiye görece uzak bir gönderimde bulunan ve “öyle olduğu için, öyleyse, öyle söylendiği için” işlevlerinde kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Eyle olsa*, *eyle* adılı, *ol-* eylemi ve *-sa* koşul ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. *Eyle* adılı, öncesinde belirtilen bir tümceye, nedensellik ilişkisinde neden tümcesine gönderme yapan artgönderimsel bir söylem ögesidir. Bu yapı, Türkiye Türkçesinde “öyleyse” yapısıyla karşılanır. Dolayısıyla *ol-* yardımcı eylemi yerini *i-* yardımcı eylemine bırakmış, öbekleşip bağlaç ve belirteç olarak kullanılmıştır.

[296] *Kısırca Yenge eydür: “Beg yigidüm, bu otağ Bay Bîcân Beg kıızı Banı Çiçegündür” dedi. Eyle olsa, hānum, Beyregün kanı kaynadı, edebile yap yap gerü döndi* (DK, 40b).

“Kısırca Yenge “Bey yiğidim, bu çadır Bay Bican Bey kıızı Banı Çiçek’indir.” Dedi. Öyle söyleyince, Beyrek’in kanı kaynadı, edebiyetle usul usul geri döndü.”

[297] *Semüz koyun, aruğ toklu bayırda kalsa kurt gelüb yemezidi şapanun korkusundan. Eyle olsa, sultānum, karaca Çoban şapan çatlatdı. Dūnyā ‘ālem kâfirün gözine karangu oldu.* (DK, 30b).

“Semiz koyun zayıf toklu bayırda kalsa kurt sapanın korkusundan gelip yemezdi. Öyle olduğu için Sultanım, Karaca Çoban sapan çatlattı. Dünya âlem kâfirin gözüne karanlık oldu.”

4.1.2.1.2.2.3. İlgeç Öbeğinden Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

İlgeç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler, bir gönderimsel öge (*ol, bu, şu*), bir istem/valenz (ilgecin istemine uygun *-dAn, -(n)Uη* durum eklerinden biri) ve zamanda

öncelik/sonralık, başlangıç ya da neden bildiren bir ilgeçten (*berü, sonra, ötürü, çün, üzerine*) oluşur.

Gönderimsel ögeler, metin bağlamında ve neden-sonuç ilişkisinde sonuç tümcesinin öncülünde ya da ardılındaki bir neden tümcesine göndermede bulunan söylemsel ögelerdir. İlgeçlerle öbekteşen bazı bağlaç işlevli birimlerde, ilgecin tümceye kattığı anlama bağlı olarak neden ve zaman birbiri içine girmiş biçimdedir. Belirlenen örneklerde zaman bildiren ilgeçlerin aynı zamanda neden-sonuç ilişkili tümceleri bağlamak için de kullanıldığı da gözlenmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla artgönderimle daha önceki bir bilgiye göndermede bulunmak için *bu* ve *ol* adıları, öngönderimle daha sonra aktarılacak bilgiye gönderimde bulunmak için ise *şu* adılı kullanılır. Ancak incelenen metinlerde *bu, şu* ve *ol* adılarının artgönderimle daha önce belirtilen tümceleri işaretlediği belirlenmiştir. Bu dönemde ilgeç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: *andan/şundan berü, andan sonra, andan/bundan/şundan ötürü, anuñçün, bu sebeb birle, bunun üzerine* bağlaçlıklarıdır.

4.1.2.1.2.2.3.1. *andan/şundan berü*

Andan berü, metinsel bağlamda daha önce belirtilen görece uzak bir tümceye göndermede bulunan, nedensellik ilişkisinde nedenin bitip sonucun başlangıç zamanını veren bağlaç işlevli bir birimdir. Türkiye Türkçesinde “ondan beri” biçiminde karşılık bulur. *Andan berü* bağlaçlığında *andan* sözcüğü, *ol* adılıının ayrılma durumu almış biçimidir ve kendinden önceki tümceye gönderme yapan görece uzak artgönderimsel bir işaretleyicidir. *-dan berü* ulacı, ayrılma durumu ve *berü* ilgeciyle birleşmiş bir ulaştır ve nedenin kaynağını/sonucun başlangıcını gösterir. Böylelikle *andan berü*, sonuçta gerçekleşen eylemle bir önceki olay arasında nedensellik bağı kurar.

[298] *satdı ya 'kûb anı yandurdı beni / ağılaram andan bërü düni günü* (YZ, 1371).

“Yakup onu sattı, beni yandırdı. O günden beri gece gündüz ağlarım.”

Şundan berü, metinsel bağlamda daha önce belirtilen görece uzak bir tümceye göndermede bulunan, nedensellik ilişkisinde nedenin bitip sonucun başlangıç zamanını veren bağlaç işlevli bir birimdir. Türkiye Türkçesinde “ondan beri” yapısıyla karşılanır. *Şundan berü* bağlaçlığında *şundan* sözcüğü, *şu* adılıının ayrılma durumu almış biçimidir

ve kendinden önceki tümceye gönderme yapan görece uzak artgönderimsel bir işaretleyicidir.

Eski Anadolu Türkçesinde çoğunlukla artgönderimsel söylem ögeleri *bu* ve *ol* adıları, öngönderimsel söylem ögesi *şu* adılıdır. Ancak belirlenen örnekte de görüldüğü gibi seyrek de olsa *şu* adılı da artgönderimsel öge niteliği taşıyabilmekte ve *bu/ol* adıları yerine de kullanılabilir.

-*dAn berü* ulacı, ayrılma durumu ve *berü* ilgeciyle birleşmiş bir ulaştır ve nedenin kaynağını/sonucun başlangıcını gösterir. Böylelikle *şundan berü*, sonuçta gerçekleşen eylemle bir önceki olay arasında nedensellik bağı kurar.

[299] *Neçe kim bu düşü gördüm, şundan berü ‘aklum ussum dère bilmen* (DK, 23b/5).

“Ne vakit ki bu düşü gördüm, ondan beri aklımı usumu toplayamıyorum.”

4.1.2.1.2.2.3.2. *andan sonra*

Andan sonra, dilsel bağlamda daha önce belirtilen görece uzak bir tümceye gönderimde bulunan, tümceler arasında zamansal sonralık, nedensellik ve koşul ilişkisi kuran bağlaç işlevli bir birimdir. *Andan sonra* bağlaçlığındaki *andan* adılı, *ol* adılıının ayrılma durumu eki almış biçimidir ve kendinden önceki tümceye gönderimde bulunur. İncelenen bazı yapıtlarda *andan* ve *andın* sözcüklerinin de *andan sonra* ile eş işlevde kullanılıp zamanda ardışıklık ve nedensellik bildirdiği belirlenmiştir (bkz. *andan*). -*dAn sonra* ulacı, tümceye sonralık ilişkisi katar. Önceki ve sonraki tümce arasında kimi zaman nedensellik ilişkisi bulunur. Bu durumda zaman ve neden anlamı birbirine girmiş biçimde karşımıza çıkar. Ayrıca belirlenen bazı örneklerde [300 ve 301] zaman, neden, koşul anlamı birlikte verilmiştir.

[300] *Cānvarlar serveri aşlandıur. Anuñla dañı oyun göstereñ, kızı andan sonra verelim* (DK, 93b/6).

“Canavarların başı aslandı. Onunla da oyun göstere, ondan sonra kızını verelim.”

[301] *Yene kartaşı oğlı eydür: “Cānvarlar serhengi devedür. Anuñla dañı oyunın oynasun” dedi, “andan sonra kızı verevüz” dedi* (DK, 94b).

“Yine kardeşi oğlu ‘Canavarların başı devedir. Onunla da oyununu oynasın, ondan sonra kızını veririz.’ dedi.”

[302] *şolok sā‘at aña bir yıldırım irdi ve anı göyündürdi kim andan şonra anuñ hiç eseri belürmedi andan şonra aşhābu’r-ressi dahı azdılar ve peygāmbarların depelediler (KE, 309/1).*

“O saat ona bir yıldırım ulaştı ve onu yaktı, ondan sonra onun hiç izi kalmadı. Ondandır Ashabu’r-Ressi de azdılar ve peygamberlerini tepelediler:”

4.1.2.1.2.2.3.3. *andan/bundan/şundan ötürü*

Andan ötürü, metinsel bağlamda daha önce verilen görece uzak bir neden tümcesine gönderimde bulunan “ondan ötürü, ondan dolayı, o nedenle” işlevleri barındıran bağlaç işlevli bir birimdir. *Andan ötürü* bağlaçlığı, ol adılı, ayrılma durumu ve ötürü ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur. Andan sözcüğü *ol* adılının ayrılma durumu almış biçimdir ve kendinden önceki tümceye gönderme yapan görece uzak artgönderimsel bir işaretleyicidir. *Ötürü* ilgeci kendinden önce *-dAn* ayrılma durumu ekini istem olarak alır ve nedensellik ilişkisi kurar (bkz. 4.1.2.1.1.1.6. *ötürü*).

Andan ötürü, “ondan dolayı, o yüzden, ondan ötürü” bağlaçlıklarıyla aynı işlevdedir. Nedensellik ilişkisinde nedenin kaynağına göndermede bulunur, sonuç tümcesindeki bilgiye odaklı bir ifade söz konusudur.

[303] *İy şâh bilesin kim ben bu işi andan ötürü eyledüm (KVH, 11a-4)*

“Ey şah bilesin ki ben bu işi ondan ötürü yaptım.”

[304] *Nūh aña korkaklık du ‘a kıldı andan ötürü sak oldı (KE, 110/14).*

“Nuh ona korkaklık duası etti, ondan ötürü tetikte oldu.”

[305] *Ol su köpüğinden yiri yaratdı evvel yir kim su üstünde belürdi Mekke yiriyidi pes tanrı ta ‘ala kılan yiri anuñ altında döşedi andan ötürü Mekkeye Ümmü’l-kurā dindi (KE, 5/12).*

“O su köpüğünden yeri yarattı, önce yer ki su üstünde belirdi, Mekke yeri idi. Sonra tanrı teala yeri onun altında döşedi, ondan ötürü Mekke’ye Ümmü’l-kura dendi.”

- [306] *melekü'l-mevt el urdı yirün dört bucağından cümle yir yüzünün yoqarğı katından çorağından balçığından kızılından karasından ve ağından yazısından ve tağından bir avuç aldı pes andan ötürü âdem oğlanı kiminün hulki eyü kiminün yavuz kimi sâlih kimi zâlim kimi görklü kimi çirkin ve andan ötürü şüretleri dahı benizleri birbirinden ayruksı oldı* (KE, 44/13).

“Ölüm meleği el vurdu, yerin dört tarafından bütün yeryüzünün yukarı katından, çorağından, balçığından, kızılından, karasından, akından, yerinden, dağından bir avuç aldı. Ondan ötürü insanoğlu iyi, kötü, uyumlu, zalim, güzel ve çirkin. Ve ondan ötürü yüzleri, benizleri birbirinden farklı oldu.”

- [307] *‘azrâ’il ol toprağı yoqaru ağıdurdı tanrı buyurdı kim anı yoğurkıl acı ve datlu ve şür suyla pes yoğurdı hamir kıldı andan ötürü âdem oğlanı hulki birbirinden ayriksıdur* (KE, 45/1).

“Azrail o toprağı yukarı çıkardı. Tanrı ona yoğurmasını buyurdu. O da acı, tatlı ve tatlı suyla yoğurdu ve hamur yaptı. Ondan ötürü insanoğlu halkı birbirinden farklıdır.”

Bundan ötürü, metinsel bağlamda daha önce verilen görece yakın bir neden tümcesine gönderimde bulunan “bundan ötürü, bundan dolayı, bu nedenle” işlevleri taşıyan bağlaç işlevli bir birimdir. *Bundan ötürü* bağlaçlığı, *bu* adılı, ayrılma durumu ve *ötürü* ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bundan sözcüğü *bu* adılının ayrılma durumu almış biçimidir ve kendinden önceki tümceye gönderme yapan görece yakın artgönderimsel bir işaretleyicidir. *Ötüri* ilgeci kendinden önce -*dAn* ayrılma durumu ekini istem olarak alır ve nedensellik ilişkisi kurar.

Bundan ötürü, nedensellik ilişkisinde nedenin kaynağına göndermede bulunur, sonuç tümcesindeki bilgiye odaklanır.

- [308] *eytdi yâ yûsuf tanrıdan bil bu işi / kardaşlaruñ kılmaya yavuz işi // uşbu iş kim geldi şaşa eyle bil / bundan ötrüdür çalaba secde kıl* (YZ, 122).

“Yusuf bu işi tanrıdan bil, kardeşlerin bu kötü işi yapmaz. Bundan ötürü sen tanrıya secde et.”

[309] *Ādemün gevdesi kırk yıl yatmışdı ol kırk yıl içinde üstine gayğu yağdı sonra bir yıl anuñ üstine şāzılık yağdı pes bundan ötürü anuñ zürriyeti içinde kayğu çok olup sonı şāzılık olur* (KE, 46/11).

“Ademin gövdesi kırk yıl yatmıştı, o kırk yıl içinde üstüne kaygı yağdı sonra bir yıl onun üstüne mutluluk yağdı. Sonra bundan ötürü onun soyu içinde kaygı çok olup sonu mutluluk olur.”

Şundan ötürü, metin bağlamında daha önce verilen bir neden tümcesine gönderimde bulunan “bundan ötürü, bundan dolayı, bu nedenle” işlevleri taşıyan bağlaç işlevli bir birimdir. *Şundan ötürü* bağlaçlığı, *şu* adılı, ayrılma durumu ve *ötürü* ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde *şu* adılı, çoğunlukla öngönderimsel söylem ögesi olmasına rağmen belirlediğimiz örnekte artgönderimsel nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla *şundan ötürü*, nedensellik ilişkisinde öncesinde verilen nedenin kaynağına göndermede bulunur, sonuç tümcesindeki bilgiye odaklanır.

[310] *Nūh bildi kim kamu iller gark olmuş pes Nūh aña iminlik du ‘āsın kıldı şundan ötürü evlere yakışdı* (KE, 111/1).

“Nuh bütün illerin boğulduğunu bildi. Sonra Nuh ona eminlik duasını etti, bundan ötürü evlere yakıştı.”

[311] *Ol senün tañrıña inanmaz andan ayruğa dapar şundan ötürü Ba ‘al saña kakıdı* (KE, 528/12).

“O senin tanrına inanmaz, ondan başkasına tapar. Bundan ötürü Ba ‘al sana kızdı.”

4.1.2.1.2.3.4. *anuñçün*

Anuñçün, dilsel bağlamda daha önce verilen bir tümceye ardıl göndermeler içeren “onun için, o sebeple, o yüzden” işlevlerine sahip bağlaç işlevli bir birimdir. *Anuñçün*, *ol* adılı, tamlayan durumu eki ve *içün* ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur.

Belirlenen örneklerde, neden tümcesine *ol* adılı ile ardıl gönderimde bulunulmuş, nedensellik ilişkisi ise *içün* ilgeciyle sağlanmıştır (bkz. 4.1.2.1.1.4. *içün*). *Anuñçün* sözcük öbeği, Eski Anadolu Türkçesinde *anuñçün* ve *anuñ-ıçun* biçimlerinde görülebilir.

[312] *Kendü cânuñ terkini kılımaduñ/ Anuñ-ıçun bir haber bilimedün* (MT, 4206).

“Kendi canını terk edemedin, onun için bir haber bilemedin.”

- [313] ***Ƙalkubanı yeründen turduğun, ala gözlü beg yigitleri yanına salmadun, adı bellü beglerle sen yortmadun, beş akçalı ‘ulufeciler yoldaş etdün, anuñiçün ol kal’ayı sen alımadun*** (DK, 106a).

“Kalkıp yerinden doğrulduğunda, ala gözlü bey yiğitleri yanına getirmedi, adı belli beylerle sen at koşturmadın, beş akçeli süvarileri yoldaş ettin, onun için o kaleyi sen alamadın.”

- [314] *Oğul, baban sağdur amma, söylem[eg]e ƙorharıdum, kâfire varasın, gendüzüñi üzesin, helak olasın, anuñiçün saña demezidüm, canum oğul!* (DK, 143b).

“Oğul, baban sağ ama sana söylemeye korkardım. Kâfire varıp kendini üzersin, yok olursun diye sana demezdim, canım oğul.”

- [315] *suçlu benüm dedi hiç utanmadı / ‘âşık-idum dër sözümü tutmadı // anuñ-içün urdum anı zindâna / sever-idüm bola ki eytdüm döne* (YZ, 746).

“... Aşıktım dedi ama sözümü tutmadı, onun için onu zindana attım.”

- [316] *birbirine haber vërürler bunlar / eyle sanur ‘azîz bizde altın var // anuñ-içün tîmâr eder bu bize / yoḥsa bakmaya-y-ıdı yüzümüze* (YZ, 967).

“... Bizde altın olduğunu sanar, onun için bu bize hizmet eder.”

- [317] *sonra çirkîn iyi tuydum ben yine / anuñ-içün aḡladum döne döne* (YZ, 1002).

“Sonra ben yine çirkin bir koku duydum, onun için döne döne ağladım.”

Bu yapı Türkiye Türkçesinde “onun için” biçiminde yaşamını sürdürmektedir. *Onun için* bağlaç işlevli birimi, nedensellik ilişkisini birinci önermede neden içeriğini doğrudan ve açıkça bildirerek işaretler (Oturakçı Orbay, 2020, sy. 94).

4.1.2.1.2.2.3.5. *bu sebeb birle*

Bu sebeb birle, kendinden önce belirtilen bir nedene göndermede bulunan bağlaç işlevli bir birimdir. Bu işaret sıfatı, sebeb adı ve birle’nin birleşmesiyle oluşur.

Günümüzde “bu nedenle, bu sebeple, bu yüzden” bağlaçlarıyla karşılanır. *Bu sebep* söz öbeği, görece yakın bir artgönderimsel nedeni işaretlemiştir. Tümcede nedensellik *birle* ile sağlanmıştır.

[318] *kaçan kim bir kişinin eceli gele ve ‘ömri dükene anuñ adı bu levh içinde bir halka gibi olur. Ve eceli gelen kişileri bu sebep birle bilürin, andan benüm fermānumda feriştereler vardur, anlara buyururın.* (SK, 13b/1).

“Ne zaman ki bir kişinin eceli gelse ve ömrü tükense onun adı bu levha içinde bir halka gibi olur. Ve eceli gelen kişileri bu nedenle bilirim, ondan sonra benim fermanımda melekler vardır, onlara sunarım.

4.1.2.1.2.2.3.6. *bunun üzerine*

Bunun üzerine, metinsel bağlamda daha önceki bir bilgiye görece yakın ardıl bir göndermede bulunan ve “bundan dolayı, bundan ötürü” işlevleriyle kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Bunun üzerine*, *bu* adılı, tamlayan durumu eki ve *üzerine* ilgecinin birleşmesiyle oluşmuştur. Tümcede *bu* adılı, neden tümcesine göndermede bulunur; *üzerine* ilgeci nedenin doğurduğu sonucu verir.

Eski Anadolu Türkçesindeki bu yapı, Türkiye Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir. Banguoğlu (2004) *bunun üzerine* bağlaçlığına, iki tümcede birinin diğer tümcenin sonucu olduğunu gösteren sonuç bağlamları içinde yer verir ve sebep bağlamlarının tersine bir işleyişi olduğunu aktarır (sy. 392). Oturakçı Orbay (2020), koşullu nedenleyiciler başlığı altında birinci önermenin koşullu nedene bağlı olarak gelişen sonucunu gösteren bağlaç işlevli birimlerinde değerlendirir. Koşullu nedene bağlı olarak gerçekleşen birinci önerme, bunun üzerine bağlaç işlevli birim aracılığıyla sonuç bildiren ikinci önermeye bağlanır. (sy. 108).

[319] *Ḳalın Oğuz begleri yüz göye tutdılar, el ḳaldurub du‘ā eylediler: “Allāh te‘ālā saña bir oğul versün” dediler. ... Ḳalın Oğuz begleri el ḳaldurdılar du‘a eylediler: “Allāh te‘ālā saña da bir ḳız vere” dediler. ... Bunun üzerine bir kaç zemān geçdi, Allāh te‘ālā Bay Büre Bege bir oğul, Bay Bīcān Bege bir ḳız verdi* (DK, 36b).

“Kalın Oğuz Beylerinin dua etmeleri üzerine Allah Teâlâ Bay Büre Bey’e bir oğul, Bay Bican Bey’e bir kız verdi.”

[320] *yukarudan ün geldi şabr eylegil / elli yıldan sonra gelgil istegil // bulasın istediğün gire ele buni eşidir hoca girür yola // bunun üzere çünkü elli yıl olur / ol hoca ol kuyuya yana gelir* (YZ, 182).

“Yukarıdan sabır eyle ve elli yıldan sonra gel, iste sesi geldi. ... Bunun üzerine elli yıl geçince hoca o kuyuya tekrar döner.”

4.1.2.1.2.2.4. Ki/Kim Bağlacıyla Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Ki/kim bağlacıyla oluşan bağlaç işlevli birimler, farklı öbeklerin üzerine *ki/kim* bağlacının gelmesiyle oluşur. *Ol/bu/şu* adılının ilgeçli çekimlerinden *anuçün ki*, *bundan ötürü kim*, *şunun üzere kim* bağlaçlıkları; çekimli eylemlerle *bola(y) ki*, *ola kim* bağlaçlıkları, *ol* adılının üzerine vaktin sözcüğünün gelmesiyle *ol vaktin kim* bağlaçlığı ve *eyle* ile birlikte *eyle kim* bağlaçlığı oluşur.

Eski Anadolu Türkçesinde *ki/kim* bağlacıyla oluşan bağlaç işlevli birimler: *anuçün ki*, *bola(y) ki*, *bundan ötürü kim*, *eyle kim*, *ola kim*, *ol vaktin kim*, *şunun üzere kim* bağlaçlıklarıdır.

4.1.2.1.2.2.4.1. *anuçün ki*

Anuçün ki, *ol* adılı, tamlayan durumu eki, *içün* ilgeci ve *ki* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. *Anuçün bağlacı*, artgönderimsel söylem ögesi olarak kullanılırken üzerine *ki* bağlacının gelmesiyle öngönderimsel bir söylem ögesi işlevini üstlenir. *Anuçün ki* yapısı belirlenen örnekte, “şunun içindir ki” yapısına denk bir kullanımla öngönderimsel bir söylem ögesi olarak kullanılmış ve metinde sonuç tümcesinden sonra verilecek yeni bir bilgiye göndermede bulunmuştur. *Ki* bağlacı hem nedeni pekiştirme hem de yan tümceyle temel tümcenin sırasını değiştirme etkisi göstermiştir.

[321] *Geçeninden otuz üç akça alurıdı, geçmeyeninden döge döge kırk akça alurıdı. Bunı neçün böyle ederidi? Anuçün ki “Menden deli menden güçlü er varmıdur ki çıka menümile savaşa!” deridi* (DK, 79b).

“Geçenden otuz üç akçe, geçmeyenenden döve döve kırk akçe alırdı. Bunu niçin böyle ederdi? Şunun için ki ‘Benden deli benden güçlü er var mıdır ki çıkıp benimle savaşsın.’ derdi.”

4.1.2.1.2.2.4.2. *bola(y) ki*

Bol- eylemi istek kipiyle çekimlenmiş ve *ki* bağlacıyla tümceler arasında bağlantı kurmuştur. *Bola(y)* çekimi tümceye olasılık anlamı katmıştır. Böylece *bola(y) ki* yapısı olası ereksel nedensellik bildirmiştir (bkz. 4.1.2.1.2.2.4.5. *ola kim*)

[322] *eytdiler yûsuf bizi dahı dile / bola ki mâlik sözün kabûl kıla* (YZ, 753).

“Malik sözünü olur ki kabul eder, Yusuf ‘a Malik’ten bizi [affetmesini] dile, dediler.”

[323] *korkutgıl bunı bu dem vur zindâna / bu yavuz işden bolay ki bu döne* (YZ, 551).

“Bunu korkut, şimdi zindana at, böylece belki bu kötü işten döner.”

[324] *bolay ki âhum göre esirgeye / özi göyne baña bir kez söyleye* (YZ, 879).

“Belki ahımı görür ve beni korur, yüreği acır ve bana bir kez söyler.”

4.1.2.1.2.2.4.3. *bundan ötürü kim*

Bundan ötürü kim, metin bağlamında daha önce verilen bir neden tümcesine gönderimde bulunan “bundan ötürü ki, bundan dolayı ki, bu nedenle ki” işlevleri taşıyan bağlaç işlevli bir birimdir. *Bundan ötürü kim* bağlaçlığı, *bu* adılı, ayrılma durumu eki, *ötürü* ilgeci ve *kim* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. (bkz. 4.1.2.1.1.1.6. *ötürü*, 4.1.2.1.2.2.3.3. *andan/bundan/şundan ötürü*).

[325] *Muhammedi Muştafâ bularuñ hulķın hulandı ve edebin edeblendi tanrı ta ‘alâ anuñ hulķın öğdi ve inneke le ‘alâ hulukuñ ‘azîm didi pes bundan ötürü kim tanrı anuñ hulķını öğdi* (KE, 3/1).

“Muhammet Mustafa bunların huyunu huy edindi ve edebini edeplendi. Tanrı teala onun huyunu övdü ve ‘Şüphesiz sen, pek büyük bir ahlâk üzerindesin.’ dedi. Bundan ötürü ki tanrı onun huyunu övdü.”

4.1.2.1.2.2.4.4. *eyle kim*

Eyle kim, bağlamda daha önceki bir neden tümcesine ön gönderimde bulunur ve sıralı tümceye çevrildiğinde *-dığı için* yapısına benzer bir işlevde kullanılır. Belirlenen örnekte yan tümce, bir dilekte bulunmanın nedenini verir.

[326] *Eyle kim men çekerem göz buğunu, heç yigide vermesün Kadir Tangrı göz buğunu* (DK, 117b).

“Ben göz acısını çektiğim için kadir tanrı hiçbir yigide göz acısını vermesin.”

4.1.2.1.2.2.4.5. *ola kim*

Ol- eylemi istek kipiyle çekimlenmiş ve *kim* bağlacıyla tümceler arasında bağlantı kurmuştur. *Ola* çekimi tümceye olasılık anlamı katmıştır. Böylece *ola kim* yapısı olası ereksel nedensellik bildirmiştir. (bkz. 4.1.2.1.2.2.4.2. *bola(y) ki*)

[327] *Oğlana korhınç haberler vereyim, ola kim getmeye döne* (DK, 89b).

“Gitmeyip dönmesi için oğlana korkunç haberler vereyim.”

4.1.2.1.2.2.4.6. *ol vaktin kim*

Ol vaktin ki yapısı, eş/art zamanlılık bildiren gönderimsel bir söylem ögesidir. Belirlenen tümcede *-ınca* ve *-dığında*, *-dığı zaman* yapılarıyla aynı işlevde kullanılır. Verilen zaman aynı zamanda nedenin başladığı/sürdüğü/bittiği ve sonucun gerçekleştiği zamanı işaretler.

[328] *yûsuf ol vaktin ki gördi atasın / âzâd êtdi kullarınun kâmusın* (YZ, 1417).

“Yusuf babasını görünce/gördüğünde bütün kullarını azat etmişti.”

4.1.2.1.2.2.4.7. *şunun üzere kim*

Şunun üzere kim, metinsel bağlamda daha önceki bir bilgiye ardıl bir göndermede bulunan ve “bundan dolayı, bundan ötürü” işlevleriyle kullanılan bağlaç işlevli bir birimdir. *Şunun üzere kim*, bu adılı, tamlayan durumu eki, *üzere* ilgeci ve *kim* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde şu, genellikle ön gönderimsel söylem ögesi olarak görülürken belirlenen örnekte art gönderimsel söylem ögesi durumundadır.

[329] *mûsâ eydür imdi göster kim bulam / kıyâmetde saña şefâ'at kılam // karı gösterdi yûsufun tâbûtun / şunun üzere kim kıla şefâ'atin* (YZ, 1520).

“Kadın Yusuf’un tabutunu gösterdi, bunun üzerine şefaath kılınsın.”

4.1.2.2. Anlamli Sözlüksel Nedensellik İşaretleyicileri

Sözlükbirimler, soyut bir üst gönderim taşıy ve bir bağlam içinde somut biçimleri, farklı görünümsergileyebilir (Sebzecioğlu, 2017, s. 124). Eski Anadolu Türkçesinde anlamli sözlerden oluşan nedensellik işaretleyicileri, *adlar*, *belirteçler* ve *eylemler*dir.

4.1.2.2.1. Ad ve Ad İşlevli Birimler

Adlar, dil bilgisel olarak canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren sözcüklerdir (GTS). Adlar, anlamli sözcükler olmasına rağmen nedensellik ilişkisinde neden ifadesini taşıyan bir birim işlevi görür. Adların kendi anlam özellikleri ve adın işaretlediği neden tümcesi/sözcüğü farklı nitelikler taşıyabilir. Örneğin; *bahane* sözcüğü, olumsuz ve öznel çağrışım değeri taşıyan bir sözcüktür. Ancak, kişinin algısının dayandığı neden tümcesi kendi içinde yansız yargı taşıyabilir. Örnek [330]'da *ol kuşak* tek başına yansızken *bahane* sözcüğüyle geçerliliği kabul edilmeyen, uydurma bir neden durumuna düşer.

Uluçay (2014), Türkiye Türkçesinde nedensellik yapılarında *neden*, *sebeb*, *unsur*, *faktör*, *etmen* ve *etken* adlarının neden işaretleyicisi olarak kullanıldığını ve kullanım sıklığının verilen sıraya göre çoktan aza doğru gittiğini belirtir (sy. 46).

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik tümcelerinde neden işaretleyicisi olarak *bahâne*, *hikmet*, *kasd/mağsud*, *ma'nâ*, *ne*, *neden*, *sebeb* ve *vech* sözcükleri kullanılmıştır. Nedensellik ilişkili tümcelerde adlar, neden tümcesinin yerini açık ya da örtük biçimde tutan sözcüklerdir. Neden tümcesi kimi örneklerde açıkça ifade edilirken kimi örneklerde uzak bir eylem ya da durumu sezdirmeyi amaçlar.

4.1.2.2.1.1. *bahâne*

Bahâne sözcüğü Farsçadan alıntılanan ve Güncel Türkçe Sözlük'te "Bir şeyin gerçek sebebi gizlenerek ileri sürülen uydurma sebep" olarak tanımlanan ad soylu bir sözcüktür. Çağrışımsal olarak okuyucu/dinleyici için geçersiz bir neden anlam taşıdığı için olumsuzluk; konuşurun algı, istek, niyet ve gözlemine dayandığı için öznellik içerir. Nedensellik ilişkisinde, *bahane* sözcüğünün gönderimde bulunduğu ifadeyi (nesnel yargı taşısa bile) öznelleştirir.

[330] *Ya 'kūb eyitdi eger ol eyle işledise çare kalmadı anı saña ısmarlamağdan artuğ ol kuşak bahānesiyle 'avrat Yūsufı aldı (KE, 275/15).*

“Yakup ‘Eğer o öyle yaptıysa onu sana ısmarlamaktan başka çare kalmadı.’ dedi. O kuşak bahanesiyle kadın Yusuf’u aldı.”

[331] *Pes gönüldüğünüzden sonra ol bahāneyile girü getürevüz (KE, 272/15).*

“O halde siz yüzünüzü döndürdükten sonra o bahaneyle geri getiririz.”

[332] *Tanrıya gizlü kulluk kılurdu şöyle kim hācet bahānesine evinden çıkardı (KE, 392/8).*

“Tanrıya gizli kulluk ederdi. Şöyle ki ihtiyaç bahanesiyle evinden çıkardı.”

4.1.2.2.1.2. hikmet

Hikmet sözcüğü, Güncel Türkçe Sözlük’te “Tanrı’nın insanlar tarafından anlaşılamayan amacı, gizli sebep.” olarak tanımlanmıştır. Arapçadan alıntılanmış ve dini olarak ulvî değerler yüklenmiş ad soylu bir sözcüktür. Belirlenen örneklerde bağımlı değişken olan sonucun, tanrının gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı ortaya çıktığı aktarılır. Bu yönüyle inanışa dayalı öznel bir nitelik taşır.

[333] *Tanrı ta ‘ālā geçmiş peygamberları ve öndünki ümmetler habarın Muḥammed Muştafā üzere kışsa kılduğı biş hikmetden ötürüyidi (KE, 1/12).*

“Tanrı Teâlâ geçmiş peygamberleri ve önceki ümmetler haberini Muhammet Mustafa üzere anlatması beş gizli nedenden ötürüydü.”

[334] *Erenler gün geçdükçe ve yaşadukça benzi hoş olup ve görki artdığınuñ hikmeti olurur kim Ādem peygamber toprağdan yaradıldı ve toprak gün geldükçe yiñilenür ve tāze olur (KE, 50/11).*

“Erenlerin gün geçtikçe ve yaşadıkça benzi hoş olması ve güzelliğinin artmasının nedeni şudur ki Adem peygamber topraktan yaratıldı ve toprak gün geçtikçe yenilenir ve taze olur.”

- [335] *Tanrı ta ‘ālā ādem peygāmbarı uçmakdan çıkardığını hikmeti oldu kim ādemün bilinde veliliğe ve uçmağa yaramaz varıdı çün anları anuñ bilinden çıkardı gerü* (KE, 55/14).

“Tanrı Teâlâ’nın Âdem peygamberi cennetten çıkarmasının nedeni şuydu ki Âdem’in belinde veliliğe ve cennete yaramaz şeyler vardı, onları belinden geri çıkardı.”

4.1.2.2.1.3. *kaşd / maşsud*

Kaşd ve *maşsud* sözcükleri, Arapçadan alıntılanan, istek, niyet ve amaç bildirmede kullanılan ad soylu sözcüklerdir. Metne göre konuşura bağlı bir durum olduğu için öznel nedensellik bildirir. Neden yargısı yalnız başına nesnel bir nitelik taşısa bile *kaşd / maşsud* sözcükleriyle öznelleşir.

- [336] *‘azrâ ‘il eydür cânını almadum / cânın almak kaşdın aña kılmadum* (YZ, 1214).

“Azrail, ‘Canını almadım.’ dedi. Canını almak amacıyla ona bir şey yapmadım.”

- [337] *atasından nice aldıkların / öldürmek kaşdı bunlar kıldıkların ... yazdurdı.* (YZ, 1064).

“Babasından nasıl aldıklarını, öldürmek için bunların yaptıklarını ... yazdırdı.”

- [338] *bildi yûsuf bunların n’ettüğünü / öldürmege kaşdın bunlar étdüğünü* (YZ, 75).

“Yusuf bunların ne ettiğini, öldürmek için bunları ettiğini bildi.”

- [339] *yûsuf eydür nite urduñ bu adı / maşşûdın eyt uşbu işüñ ne idi // vèrdüm ad üçünciye yûsuf dèyü / maşşûdum seni aňam unutmayu* (YZ, 1125).

“Yusuf, ‘[Çocuklarına] bu adı neden koydun? Bu işte amacın neydi? Söyle.’ der. Üçüncüye Yusuf adını verdim, amacım seni anmaktı, unutmayayım.”

- [340] *yûsuf mısıra müşebbek kılmış-ıdı / halkı kamu bir yola dèrmiş-idi // maşşûdı ol-ıdı ki kardaşları / geleydi yûsuf göreydi anları* (YZ, 937).

“Yusuf Mısır’a müşebbek yapmıştı, bütün halkı yola toplamıştı. Yusuf’un amacı kardeşleri geldiğinde onları görmektir.”

4.1.2.2.1.4. *ma 'nâ*

Ma 'nâ sözcüğü, bir şeyden anlaşılan şeyi veya bunun anımsattığı şeyi ifade eden ve Arapçadan alıntılanan ad soylu bir sözcüktür. İncelenen metinde belirlenen tek örnekte bir sonucun hangi kaynağa dayandığını gösteren neden ifadesine gönderimde bulunur.

[341] *Ağ şakallu kara şakallu yigitlerüñ cānın çoğ almışam. sakalum ağarduğınun ma 'nāsı budur* (DK, 81a).

“Ak sakallı kara sakallı yiğitlerin canını çok aldım, sakalımın ağarmasının nedeni budur.”

4.1.2.2.1.5. *ne*

Ne sözcüğü, neden ifadesini taşıyan ya da soran ad/adıl işlevli bir birimdir. Türkçede ad, adıl, sıfat, belirteç işlevlerinde kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde “niçin, nasıl, hangi” anlamlarıyla gerçek soru bildirmede, “her ne” anlamında ve olumsuz yargı çağrıştırmada kullanılır (Oturakçı, 2012, s. 26).

[342] *Pes bu gavgâ vü urışmak ne-y-idi / Cümle dilin bilmedüğinden-idi* (GN, 642).

“Bu kavga ve vuruşmak nedendi? Halkın dilini bilmediğindendi.”

[343] *eytdiler gülmek nedür et belgülü / yine niçün ağladuñ zârî kılı // ya 'kûb eydür çünki bakdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize* (YZ, 999).

“Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?” dediler. Yakup ‘Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.’ der.

[344] *Dogru yol varanlara nedür sebep / Azanuñ azmagı ne'ymiş iy 'aceb* (KE, 1348).

“Doğru yola varanlara sebep nedir? Azanın azmasının nedeni nedir?”

4.1.2.2.1.6. *neden*

Neden sözcüğü, Türkçede *ad* ve *belirteç* olarak kullanılır. (bkz. belirteçler/neden). *Türkçe Sözlük* (2005)’te *ad* olarak tanımı “Bir olayı ve durumu gerektiren, doğuran başka olay veya durum, sebep” biçiminde yapılmıştır (s. 1463). Türkiye Türkçesinde *ad* kullanımı *sebeb* sözcüğüyle aynıdır ve birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak *neden*

sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesinde “nedeni nedir?” ifadesiyle görülür ve belirlenen örneklerde *neden* sözcüğünün yerine *sebeb* sözcüğü getirilemediği görülmektedir.

[345] *Sendenmidür bendenmidür; Tangrı te ‘ālā bize batman oğul vèrmez, nedendür?* (DK, 8b).

“Senden midir, benden midir: Tanrı teala bize batman oğul vermez, nedeni nedir?”

[346] *yûsuf sorar aña kim n’oldı saña / ağlamağın nedendür bir eyt baña* (YZ, 1081).

“Yusuf ona ‘Sana ne oldu?’ diye sorar. ‘Ağlamanın nedeni nedir? Bana söyle. // [Kurt yiyen kardeşinin hasreti içini yaktığı için ağlar]”

[347] *mîşelüm eydür ne ağlarsın dègil / ağladuğın nedendür bir söylegil // döndi eydür kardaşum vardı benüm / yûsuf adlu saña beñzerdi cânım* (YZ, 1097).

“... Ağlamanın nedeni nedir? ...”

4.1.2.2.1.7. *sebeb*

Sebeb sözcüğü “Bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey” olarak tanımlanmaktadır (TS, 2005, s. 1717). *Neden* sözcüğü ile eş anlamlıdır, ancak belirteç olarak kullanılmaz. Deneyimlerin, yaşanan, gözlenen eylem ya da durumların nedenini, kaynağını gösterir ve neden tümcesinin yerini tutar.

[348] *Ağladuğın sebeb ne? ... Yarınki gün zemân dönüb ben ölüp sen qalıcak tâcum tahtum saña vermeyeler deyü şonımı ağıdum ağladum, oğul* (DK, 64a).

“Ağlamanın sebebi ne?”

[349] *Bilmez misin nêçün gelmediler? Êvün yağmalatduğın dem Taş Oğuz bile bulunmadı. Sebeb oldur* (DK, 148a).

“Niçin gelmediler? Bilmez misin? Evini yağmalattığın zaman Dış Oğuz bile yoktu. Sebeb odur.”

[350] *Şağuna bakduñ, kaş kaş güldüñ, şolına bakduñ, çok sevindüñ, karşuna bakduñ, beni gördüñ, ağladuñ. Sebeb nedür?* (DK, 64a).

“... Karşına baktın, beni gördün, ağladın. Sebep nedir?”

[351] *Tangrı te ‘ālā bize batman oğul vèrmez, nedendür? ... Hān kızı, **sebebi** nedür? Değil maña (DK, 9a).*

“Tanrı Teâlâ bize batman bir oğul vermez, nedendir? ... Han kızı sebebi nedir? Bana söyle.”

[352] *Niçe müddet bela dartdı ve ol **sebeb** neyidi (KE, 331/4).*

“Ne kadar zaman bela çekti ve o sebep neydi?”

[353] *Dogru yol varanlara nedür **sebeb** / Azanuñ azmagı ne ‘ymış iy ‘aceb (KE, 1348).*

“Doğru yola varanlara sebep nedir? Azanın azmasının nedeni nedir acaba?”

[354] *Neden ötürü kakıdı ve **anun sebebi neyidi** (KE, 864/10).*

“Neden ötürü kızdı ve onun sebebi neydi?”

4.1.2.2.1.8. *vech*

Vech sözcüğü “yüz, tarz, sebep, neden, vesile” anlamıyla kullanılan bir addır. (Devellioğlu, 2004, sy. 1141). Yapılan çözümlemede *neden* sözcüğüyle eş anlamda kullanıldığı belirlenmiştir.

[355] *yā Dāvūd eylese haḫ oldur kim senün burnuñ derisin ve alnuñ keseler kim senün doḫsan doḫuz ‘avratuñ var Üriyānuñ bir ‘avratı var ırılmadıñ ana savaşa ‘arż eylediñ tā kim depelendi ve anuñ ‘avratın evlendiñ **āyetün vechi ve dilegi** budurur (KE, 585/7).*

“Onun avradıyla evlendin, ayetin sebebi ve dileği budur.”

[356] *Bu kıssa cümle kıssaların görklüregi ve yigregidür amma görklürekliḡi ne **vechiledür** ihtilāf kılmuşlardur (KE, 217/7).*

“Bu kıssa bütün kıssaların en güzeli ve üstünüdür ama güzelliği nedendir ki anlaşmazlığa düşmüşlerdir.”

4.1.2.2.2. Belirteç İşlevli Birimler

4.1.2.2.2.1. Tek Sözcükten Oluşan Belirteç İşlevli Birimler

Nedensellik ilişkisinde kullanılan tek sözcükten oluşan belirteç işlevli birimler: *ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe ve nite* sözcükleridir.

4.1.2.2.2.1.1. *ne*

Ne sözcüğü soru belirteci olarak kullanılmakta, *niçin, neden, hangi sebeple* anlamı vermekte ve nedeni buldurmaktadır. *Ne* sözcüğü tek başına da kendinden sonra nedensellik ilişkisi kuran yapılar alarak da nedeni buldurur. Tümcede neden yan tümcesinin yerini tutan adıl gibi kullanılır.

[357] *ölmekden ne korkarsın çünkü hakka yararsın / bil ki ebedi varsın, bu sözde fâsîd da 'vîdür* (YED, 24-2).

“Ölmekten neden korkarsın... ?”

[358] “*Ne kakırsın bana, ağam Kazan? Yoğsa göğsünde yokmudur îmân? Altı yüz kâfir dahı menüm üzerüme geldi. İki arkadaşum şehîd oldu. ... Suçum bumudur?*” dedi. (DK, 26a).

“Bana neden kızyorsun, Kazan Ağam? ...”

[359] *Kâfirler eydür: “Ne gülersin?” kazan eydür: “Mere kâfirler, bu ‘arabayı beşigüm şandum, sizi yamrı yumrı tadum dâiyem şandum.”* dedi (DK, 139a).

“Kafirler ‘Neden gülersin?’ diye sordu. ...”

[360] *yûsuf eydür nitedür babam hali / nice oldu ol benden ayrılalı // döndi eydür kim ne sorarsın anı / sen gideli yere koymadı teni* (YZ, 1113).

“... Onu neden sorarsın? ...”

[361] *mîşelüm eydür ne ağlarsın değil / ağladuğın nedendür bir söylegil // döndi eydür arkadaşum vardı benüm / yûsuf adlu saña beñzerdi cânım* (YZ, 1097).

“... Ne ağlarsın? ...”

4.1.2.2.1.2. neçün/niçün

Niçin belirteci, bir sonucun nedenini sormak için kullanılmaktadır *Niçin* soru belirteci, *hangi amaçla, hangi sebeple, neden, niye* sözcükleriyle karşılanmaktadır (TS, 2005, s. 1473).

Hacıeminoğlu (1992), *neçün, niçün* belirtecini sebep mefhumu arayan soru edatı olarak tanımlar ve *ni+için<ni+üçün* gelişimiyle verir (s. 279). Bu belirteç, Harezmi Türkçesinde *ni üçün*; Çağatay Türkçesinde *niçün*; Batı Türkçesinde genellikle *neçün/niçün/neyçün/niçin* bazı örneklerde *neşün/nişün*; Türkiye Türkçesinde *niçin* biçiminde görülür (Hacıeminoğlu, 1992, s. 279).

Eski Anadolu Türkçesinde *neçün, niçün* biçimlerinde görülmüştür.

[362] *Bilmez misin **neçün** gelmediler? Evün yağmalatduğun dem Taş Oğuz bile bulunmadı. Sebeb oldur (DK, 148a).*

“Niçin gelmediler? Bilmez misin? Evini yağmalattığın zaman Dış Oğuz bile yoktu. Sebeb odur.”

[363] *Geçeninden otuz üç akça alurıdı, geçmeyeninden döge döge kırk akça alurıdı. Bunu neçün böyle ederidi? Anuçünkü “Menden deli menden güçlü er varmıdur ki çıka menümile savaşa!” deridi (DK, 79b).*

“... Bunu niçin böyle ederdi? ...”

[364] *eytdiler gülmek nedür et belgölü / yine **niçün** ağladuñ zârî kılı // ya ‘kûb eydür **çünkü** bakdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize (YZ, 999).*

“Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?” dediler. Yakup ‘Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.’ der.”

[365] *suçumu benüm bulardan istesün / ellerin niçün togradılar söylesün (YZ, 739).*

“Benim suçumu bunlardan sorsun, ellerini niçin doğradılar, söylesin.”

[366] ***niçün** yalan söylersiz siz öginü / yalançılar tamuya düşer yanu (YZ, 1306).*

“Siz övünerek niçin yalan söylersiniz, yalancılar cehenneme düşer, yanar.”

[367] *Ol ki yavuz hulki terk itmez **neçün** / Biñ ögüt eydesin işitmez **neçün** (GN, 1349).*

“O kötü huyunu niçin terk etmez. Bin öğüt söyleyen, niçin işitmez.”

4.1.2.2.2.1.3. *neden*

Neden sözcüğü, sözcük türü olarak hem *ad* hem de *belirteç* göreviyle kullanılmaktadır. *Neden* sözcüğü ile *sebepe* sözcüğü eş anlamlı sözcüklerdir (Gencan, 2007, s. 142; Gülensoy, 2011, s. 605). Ancak *sebepe* sözcüğü tek başına *belirteç* görevini üstlenmez.

[368] *dâya eydür yâ kızum dön bir bërü / **neden** oldu göreyüm benzüñ saru* (YZ, 453).

“Dadı ‘Ya kızım beri bir dön, neden benzin sarı oldu? Göreyim.’ der.”

[369] *sultân eydür bu ‘aceb **neden** tolar / yûsuf eydür tañrının kudreti var* (YZ, 407).

“Sultan ‘bu acaba neden dolar?’ der. Yusuf ‘Tanrının kudreti var.’ der.”

[370] *yûsuf aldı öpdü urdı gözine / döndi söyledi buların yüzine // bildünüz mi **neden** öpdüm ben bu bitü / severdüm dëdi atañuzı ben **katı*** (YZ, 1265).

“... Bu mektubu neden öptüm, bildiniz mi? ...”

[371] *İlâhî bizi **neden** yaratduñ* (KE, 41/4).

“Tanrım bizi neden yarattın?”

4.1.2.2.2.1.4. *nereden*

Nereden sözcüğü *niçin*, *neden* soru belirteçleriyle eş anlamlı kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 281). Belirlediğimiz örnekte *nereden* soru sözcüğü, kaynağı dolayısıyla nedeni buldurmayı amaçlamıştır.

[372] *Ne bileyin oğul, bu kazâlar saña **nereden** geldi?* (DK, 15b)

“Ne bileyim oğul, bu kazalar sana neden geldi?”

4.1.2.2.2.1.5. *neye/niye*

Ne soru sözcüğünün üzerine yönelme durumu eki gelerek kullanılan *neye* belirteci, *neden* ifadesini soran bir belirteçtir. *Neye* belirteci, *neden* ve *niçin* belirteçleri ile eş anlamlıdır ve *neden* ilişkisi kurmaktadır.

[373] *Begler, men sizi neye kışkırdım bilürmisiz? (DK, 149a).*

“Beyler, ben sizi neden çağırdım, bilir misiniz?”

[374] *Bizi neye urursın? (DK, 130a).*

“Bizi neden vurursun?”

[375] *Hey kırk eşüm, kırk yoldaşum, neye ağlarsız? (DK, 92b).*

“Hey kırk eşim, kırk yoldaşım, neden ağlarsınız?”

[376] *yehûda eydür niye güldün key ulu / eyt baña bildür ne tıyduñ bahtlu (YZ, 77).*

“... Neden yüksek sesle güldün? ...”

[377] *ol ‘avratlar kim anı kavlaştılar / sonra gör anlar niye sataştılar (YZ, 574).*

“O kadınlar onu çekiştirdiler, sonra onlar neden sataştılar? Gör.”

4.1.2.2.2.1.6. *nişe*

Nişe sözcüğü “nasıl, niçin, ne kadar çok” anlamlarında kullanılan bir belirteçtir (Kantar, 2011, sy. 520). Yapılan çözümlemelerde “niçin” anlamıyla neden ifadesini sorgulamada kullanılmıştır.

[378] *eytdi nişe dèmez-idün sen baña / iledürdüm seni atañ anaña (YZ, 396).*

“Sen bana neden söylemedin? Seni annene babana iletirdim.”

[379] *hoş suâl var bu arada ey paşa / gönlegini vèrdi iltmege nişe (YZ, 1327).*

“... Gönleğini neden gönderdi?”

[380] *Ol arada nişe kohu almaz ol / kopduğı yirde neçün müşğ olmaz o (İSN).*

“Orada niçin koku olmaz, ayrıldığı yerde niçin o misk olmaz?”

4.1.2.2.2.1.7. *nite*

Nite sözcüğü “nasıl, neden, niçin” anlamlarında kullanılan, tümcede tarz ve nedeni buldurmaya yarayan bir belirteçtir (Kantar, 2011, sy. 520).

[381] *tanrıdan kork işleme uşbu işi / yavuz iş nite kılursın ey kişi* (YZ, 529).

“Tanrıdan kork, bu işi yapma. Ey kişi niçin kötü iş yaparsın?”

[382] *yûsuf eydür nite urduñ bu adı / makşûdın eyt uşbu işüñ ne idi* (YZ, 1121).

“Yusuf, ‘[Çocuklarına] bu adı neden koydun? Bu işte amacın neydi? Söyle.’ der.”

[383] *eytdiler nite dedüñ sen bunı / bize anlat biz dañı bilelüm anı* (YZ, 1208).

“Sen bunu niçin dedin, bize anlat, biz de onu bilelim.”

4.1.2.2.2.2. Öbekleşmiş Belirteç İşlevli Birimler

Öbekleşmiş belirteç işlevli birimler, *ne maşlahata* ve *ne sebebden* öbekleşmiş yapılarıdır.

4.1.2.2.2.2.1. *ne maşlahata*

Maşlahat, Arapçadan kopyalanmış bir sözcüktür ve “iş, önemli iş, mesele” anlamlarında kullanılan bir sözcüktür (GTS). Bu yapı, Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen örnekte “ne için, ne iş için” anlamıyla karşımıza çıkar. Bu yapıda, asıl olarak neden işlevi +(y/n)A yönelme durumu ekiyle aktarılmıştır. *Ne maşlahata* yapısı, tümcede soru soran bir belirteç gibi kullanılmıştır.

[384] *Kız eydür: “Ya ne maşlahata geldüñ, yiğit?” dedi. Beyrek eydür: “Bay Bîcân Begüñ bir kıızı varmış, anı görmege geldüm” dedi* (DK, 41a).

“Kız ‘Niçin geldin, yiğit?’ dedi. Beyrek ‘Bay Bican Bey’in bir kızı varmış, onu görmeye geldim.’ dedi.”

4.1.2.2.2.2.2. *ne sebebden*

Ne sebebden, tümcede “neden, niçin” anlamlarında kullanan bir belirteçliktir. *Ne* sözcüğü yapı içinde sıfat, *sebeb* sözcüğü tümce içinde adıl olarak kullanılmıştır. Neden-sonuç ilişkisini +(n)dAn ayrılma durumu belirginleştirmiştir.

[385] *sorar anlara ki sizler eydüñüz / elüñüzi ne sebebden kesdüñüz* (YZ, 742).

“... Elinizi neden kestiniz?”

[386] *zelihâ eydür neyledüñ bunlara sen / **ne sebebden** şındı bunlar dèyesen* (YZ, 439).

“Zeliha, ‘Sen bunlara ne yaptın? Neden bunlar kırıldı? Bana söyle.’ der.”

4.1.2.2.3. Kalıplaşmış Tümcelerden Oluşan Belirteç İşlevli Birimler

Kalıplaşmış tümcelerden oluşan belirteç işlevli birimler, *ne bilsün, ne oldu (kim)* ve *ne var ki* yapılarıdır.

4.1.2.2.3.1. *ne bilsün*

Ne bilsün, tümcede “bilmediği için” anlamıyla kullanılmış bir belirteçliktir. Soru tümceciğiyle olumsuz neden ifade edilmiştir.

[387] *Oğlandur, **ne bilsün**, geyiği kovarıdı gètürü[ri]di, babasının önünde şinirleridi. Babam at segirdişüme baksun kıvansun, oğ atışuma baksun güvensün, kılıç çalışuma baksun sevinsün [dèridi]* (DK, 13a).

“Oğlan bilmediği için geyiği kovalardı, getirirdi, babasının önünde koştururdu. Babam at koşturmama baksın kıvansın, ok atışuma baksın güvensin, kılıç çalışuma baksın sevinsin, derdi.”

4.1.2.2.3.2. *ne oldu (kim)*

Ne oldu (kim) yapısı, tümce içinde “neden, niçin” anlamlarında kullanılan bir belirteçliktir. Belirlenen metinlerde *sana ne oldu/ n’oldı, nolduñ (kim)* biçimlerinde görülür.

[388] *yûsuf eydür tañrıdandur ol baña / cebra’ıl eytdi yâ **ne oldı** pes saña // tañrıyı gètürmedüñ sen dilüñe / kâfirden umduñ necât kendüzine* (YZ, 653).

“... Cebraîl ‘Ya sen neden tanrıyı diline getirmedin, kurtuluşu kâfirden umdun.’

[389] *sordı **ne oldı saña düşdüñ yere** / haber vèrgil bize sen ‘aqluñ dère* (YZ, 960).

“Neden yere düştün? Aklını toplayınca bize haber ver.”

[390] *yûsuf sorar aña kim **n’oldı saña / ağlamağun nedendür bir eyt baña*** (YZ, 1081).

“Yusuf ona ‘Neden [ağladın]?’ diye sorar.”

[391] *Bu ısmarladuğun nesnedür, **nolduğ** böyle bunalduğ? (DK, 46a).*

“Bu ısmarladığın nesnedir, neden böyle bunaldın?”

[392] ***ne olduğ kim iniledüğ sen katı** / döndi eydür **ol çalabum kudreti** (YZ, 1051).*

“Sen neden sert inledin, döndü ve ‘O Allah’ın kudreti.’ dedi.”

4.1.2.2.3.3. **ne var ki**

Ne var ki bağlaçlığı, *ne var* bağlaçlığı ve *ki* bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. *Ne var* bağlaçlığı, *zira*, *nitekim* bağlaçlarıyla eşişlevde kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 183). *Ne var ki* bağlaçlığı, tümcede “neden, niçin” anlamı taşır.

[393] *Hey gözüm, nāmerd gözüm, muhannaş gözüm! Bir yılandan **ne var ki** korhduğ? (DK, 141a).*

“... Bir yılandan neden korktun?”

4.1.2.2.3. Eylemler

Eski Anadolu Türkçesinde eylemlerle oluşturulan nedensellik, biçimbirimsel, sözlüksel ve sözdizimsel olmak üzere üç başlıkta incelenir. Eylemler, ettirgenlik ilgisiyle neden-sonuç ilişkisi kurar. Eylemdeki ettirgenlik ilgisi, ettirgenin etken çiftiyle karşılaştırılmasından doğar. Bu etken-ettirgen çiftler, biçimbirimlerle, sözlüksel ve sözdizimsel olarak kurgulanmış olabilir. Bu çiftlerin oluşumu, dilden dile farklılık göstermektedir.

Ettirgenlik eklerinde dilbilgisel rol ve anlamsal roller birbirinden farklı olabilir. Bir tümcede dilbilgisel olarak özne görevindeki bir sözcük, yüklemdeki eylemi gerçekleştirirken; bir başka tümcede nesne, bir başka tümcede belirteç tümlecisi ya da dolaylı tümleç yüklemdeki eylemi gerçekleştirebilir. Örneğin, (a)’da dilbilgisel olarak özne görevindeki Ali, yüklemdeki eylemi gerçekleştirir. (b)’de dilbilgisel olarak nesne görevindeki bilgisayar başkası tarafından gel- eylemine maruz kalır. (c)’de ise dilbilgisel olarak özne görevindeki ben, kılıcı; dolaylı tümleç görevindeki Ali, ettirilen ve nesne görevindeki bilgisayar etkilenen durumundadır.

(a) Ali, Adana’ya geldi.

(b) Ali, bilgisayar getirdi.

(c) Ben, Ali’ye bilgisayar getirttim.

Dursun (2018) ettirgenlik yapılarını değerlendirdiği çalışmasında, eylemlerle kurulan nedensellik ilişkilerini ettirgenlik sınıflamasıyla vermiştir. Ayrıca ettirgenliğin neden-sonuç ilişkisi bildirdiğini söylemiştir (sy. 26). Bu çalışmada, ettirgenlik yapılarının tamamında nedensellik ilişkisi kurduğunu ve ettirgenlik kavramının nedensellik kavramının alt kümesi olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla eylemler, ettirgenlikle ilişkili olarak nedensellik çatısı altında toplanmıştır.

Ettirgen eylemler, derin yapıda çoklu tümce içerdiğinden devinimlerde çoklu etki söz konusudur. Yüzey yapıdaki dilbilgisel roller, derin yapıda anlamsal öğelerin durumlarını belirler.

4.1.2.2.3.1. Biçimbirimsel İşaretleyicili Eylemler

Biçimbirimsel nedensellik ettirgenlik ekli eylemlerle sağlanır (bkz. 4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri). Ettirgenlik ekleriyle bildirilen nedensellikte doğrudan ve dışsal bir etkiyle gerçekleşir. Biçimbirimlerle ettirgenleştirilen tümceler, sözdizimsel olarak da ifade edilebilir. Konuşur etkiyi doğrudan anlatmak istediğinde biçimbirimsel nedensellik yapılarını, dolaylı etkiyi aktarmak istediğinde sözdizimsel nedensellik yapılarını tercih eder.

[394] ***Süleymān** ol sözün ħaķīkatın bilmek üçün ol sırçadan köşki yapdurdı*. (KE, 667/3).

“Süleyman o sözün hakikatini bilmek için o sırça köşkü yaptırdı.”

[395] ***yûsuf** ol bitigi açar okıdur / gözlerinden seyl gibi yaş akıdur* (YZ, 1267).

“Yusuf o mektubu açar, okutur ve gözlerinden sel gibi yaş akıtır.”

4.1.2.2.3.2. Sözlüksel Eylemler

Sözlüksel nedensellik bazı geçişli eylemlerle oluşturulur. Bu bazı geçişli eylemlerde doğrudan ettirgenlik anlamı vardır: nedensellik dolaylı bir etkiyle değil, doğrudan etkiyle oluşur, bu nedenle ettiren doğrudan olayın nedeni durumundadır (Dursun, 2018, sy. 30).

Geçişli eylemlerle kurulan tümcede dilbilgisel olarak özne rolündeki öge, anlamsal olarak kılıcı (ettiren) neden ifade eder. Haspelmath (1993), *ayır-*, *kapa-*, *kır-*,

aç- gibi dış güce ihtiyaç duyan eylemlerin sözlüksel ettirgen olduğunu söyler. Bu sözlüksel örneklerin tümünde ettirilen etkilenen rolündedir (Dursun, 2018, sy. 33).

Eski Anadolu Türkçesindeki nedensellik ifade eden bazı geçişli eylemler, Türkiye Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir. Bazı eylemlerde yazımdan kaynaklandığı öngörülebileceğimiz ufak farklılıklar görülebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde bazı geçişli eylemlerin ettirgen biçimbirimleri kökten ayıramayacak durumdadır. Eylemin kökü, Eski Anadolu Türkçesinde de günümüzde de kullanışlı değildir. Bu eylem ve eylemin ettirgen çifti, ortak bir eylemden oluşmuştur: *ısın- ısıt-, öğren-öğret-, dağıl- dağıt-*.

[396] *‘İsā bir sâ‘atda bir günlük ‘ilim öğrenüridi ve bir günde bir aylık ve bir ayda bir yıllık ilim öğrenüridi* (KE, 821/1).

“İsa bir saatte bir günlük bilim öğrenirdi ve bir günde bir aylık ve bir ayda bir yıllık bilim öğrenirdi.”

[397] *Tağrı ta‘ālā kimiyā ‘ilmin öğretti* (KE, 446/7).

“Tanrı Teâlâ kimya bilimini öğretti.”

Kalk- eyleminin ettirgen çifti *kaldır-* eylemidir. Olası biçimin **kalkdır-/*kalktır-* biçiminde olduğu düşünülürse bir ses düşmesi olasılığı karşımıza çıkar. Bu durum aynı zamanda *kal-* eyleminin ettirgen çiftini de etkilemiş olabilir. *Kal-* eyleminin ettirgen çifti biçimbirimlerle *kal-dır-* biçimiyle sağlanabilecekken sözlüksel bir ettirgenlik örneği olan *bırak-* sözcüğü seçilmiştir. (*kalk-* >*kaldır-*; *kal-* >*bırak-*)(Dursun, 2019).

[398] *kırk yıl tamām sücūd eyledi andan sonra kalkdı ayruḡ başını yokuḡu kaldırmadı* (KE, 94/4).

“Kırk yıl secde etti ondan sonra kalktı ayrıca başını yukarı kaldırmadı.”

4.1.2.2.3.3. Sözdizimsel Eylemler

Sözdizimsel (analytic) nedensellik, neden-sonuç ilişkisinde neden ve sonuç ifadelerinin farklı yüklemelerle sağlanmasıdır. (Dursun, 2018, sy. 68). Türkiye Türkçesinde *sağla-*, *neden ol-*, *yol aç-*, *sebepl-*, *gel-*, *ileri gel-*, *icap et-*, *zorunda bırak-*, *mecbur bırak-* gibi eylemlerle (Özcan, 2015, sy. 105, Dursun, 2019, sy.14) sözdizimsel

nedensellik ilişkisi kurulur. Bu eylemlerle oluşturulan nedensellik, dolaylı nedensellik ilişkisi kurar. Ayrıca bu eylemler arasında olumluluk açısından farklılıklar vardır. Örneğin *sağla-* eylemi olumlu sonuçlarda kullanılırken *neden ol-*, *sebebi ol-*, *yol aç-* gibi eylemler olumsuz sonuçlar doğurur (bkz. 4.3. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Nedensellik). Eski Anadolu Türkçesinde ise *sebebi ol-/kıl-* eylemleri hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarda kullanılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde /ad + yardımcı eylem/le oluşan birleşik eylemlerde ettirgenlik, *et-/eyle-* ve *kıl-* yardımcı eylemleriyle sağlanabilmektedir. Ancak bu durum tüm eylemlerde geçerli değildir. Ettirgenliğin derecesi, sözdizimsel yapıların üzerine ettirgenlik eklerinin eklenmesiyle oluşur.

Tablo 1.

Nedensellik Bildiren Sözdizimsel Ettirgen Eylemler

Etken eylem	Ettirgen eylem	Ettirgen+Ettirgen eylem
<i>baş ol-</i>	<i>baş kıl-</i> ‘öncü yap-’	
<i>müştaş ol-‘iste-</i>	<i>müştaş eyle-</i> ‘istek uyandır-’	
	<i>müyesser kıl-</i> ‘kolaylaştır-’	
<i>rusvāy ol-</i>	<i>rusvāy eyle-/rusvāy kıl-</i> ‘rezil et-’	
<i>sayru ol-</i>	<i>sayru kıl-</i> ‘hasta et-’	
	<i>secde kıl-</i> ‘secde et-’	
	<i>sücūd it-/kıl-/eyle-</i> ‘secde et-’	<i>sücūd kıldur-</i> ‘secde ettir-’

[399] *ilāhi senün kazāndur kim beni böyle kıldı ve senün sulṭānlıḡundur kim beni sayru kıldı ve tenümi eritdi* (KE, 326/14).

“İlahi, senin kazan beni böyle kıldı ve senin sultanlığın beni hasta etti ve tenimi eritti.

[400] *taḡrı ta ‘ālā ol feriştelere eyitti ol köy kavmin helak kılman* (KE, 208/13).

“Tanrı Teâlâ o meleklerle söyledi: ‘O köy kavmini yok etmeyin.’”

[401] *sen çok halk helāk kıldun* (KE, 537/4).

“Sen çok halkı yok ettin.”

[402] *tañrı ta ‘ālā ‘ād kavmın helāk eyledi* (KE, 121/13).

“Tanrı Teâlâ âd kavmini yok etti.”

[403] *ol ‘avrat erine eyitdi işbu ‘ibri kul benî âdemiler içinde rusvây kıldı* (KE, 252/10).

“O kadın erine söyledi: ‘Bu Yahudi kul benî insanlar içinde rezil etti.’”

[404] *iy Yāmin bu işidi kim işledün ve bizi rusvây kıldun ve yüzümüzü kara kıldun* (KE, 274/9).

“Ey Yamin bu işi yaptın ve bizi rezil ettin ve yüzümüzü kara çıkardın.”

[405] *Tañrı tebāreke ve ta ‘ālā Meryem doğurmaklık sebeblerin müyesser kıldı* (KE, 810/15).

“Tanrı tebareke ve Teâlâ Meryem’in doğurma işini kolaylaştırdı.”

Eski Anadolu Türkçesinde *ol-* eyleminin ettirgeni de *et-/eyle-/kıl-* yardımcı eylemleridir. Ancak kimi örneklerde *ol-* yardımcı eylemli birleşik eylem de ettirgenlik niteliği taşımaktadır. Örneğin; *sebeb ol-* ve *sebeb kıl-* ‘neden olmasını sağla-, neden yarat-’ anlamlarıyla yakın anlamda kullanılır. Sebeb sözcüğü eylemin ettirgenleşmesinde etkisinden söz edilebilir.

[406] *Fir ‘avn diledi kim anı boğazlaya ve eyitti korkarın kim işbu Benî İsrā ‘ilden ola ve ol bizüm helākligümüze sebeb olası gişi bu ola* (KE, 351/1).

“Firavun onu boğazlamak istedi ve ‘bu kişinin Beni İsrail kavminden olmasından ve bizim ölümümüze neden olacak kişinin bu olmasından korkarım.’, dedi.”

[407] *tañrıdan diledi kim aña bir sebeb kıla kim gendüye ve ‘ayāllarına kūt ola ve beytu ‘l-māla muhtāc olmaya* (KE, 580/2).

“Tanrıdan kendine ve çocuklarına şans olsun ve maliye hazinesine muhtaç olmasın diye ona bir neden yaratmasını diledi.”

[408] *Tañrı evvel ağaç hiç yağmursuz bitürdi ve bitürdüğinden şonra gendü kudretiyile yağmuru ol ağacın dirliğine sebeb kıldı* (KE, 804/4).

“Tanrı önce ağacı yağmursuz yetiştirdi ve yetiştikten sonra kendi gücüyle yağmuru o ağacın yaşaması için aracı kıldı.”

Ol- eylemi, *+dAn* ayrılma durumu ekinin üzerine gelerek *+dAn ol-* sözdizimsel yapısıyla, Eski Anadolu Türkçesinde özellikle tıp metinlerinde “ortaya çık-, kaynaklan-” anlamıyla sıkça kullanılmaktadır. Bu sözdizimsel yapıda *+dAn* ekinin kullanılması, hastalıkların kökenini, kaynağını vermesi açısından dikkat çekicidir. Bu yönüyle nesnel nedensellik bildirir.

[409] *baş ağrısı ki sâze ola güneşde ya od kenarında çok oturmakdan olur* (KM, D7a/11).

“sadece baş ağrısı güneşte ya da ateş kenarında çok oturmaktan olur.”

[410] *baş ditremek beyanın ider ra’şa dirler bir rencdür ki baş ya eli ditrer sebab sovuqlıkdur sinirleri süst eyler bu renc vahtsuz su içmekden olur ya koyu yapışgan hıltdan olur* (KM, D14a/11).

“... bu hastalık zamansız su içmekten olur. ...”

[411] *eger göz ağrısı issiden olsa gerekdür ki günde ana keret babüneç ve boy suyn uralar...* (KM, D15b/2).

“Eğer göz ağrısı sıcaktan olsa ...”

[412] *eger göz ağrısı karda yürimekten olursa mili sarımsak içine sokalar* (KM, D15b/7).

“Eğer göz ağrısı karda yürümekten olursa...”

4.2. Bakış Açısına Göre Nedensellik

Nedensellik ilişkisinde konuşucunun neden tümcesinde yansıttığı düşüncenin niteliğine göre öznel veya nesnel bir tutum söz konusu olabilir. Tümcenin bakış açısının belirlenmesinde bilginin kaynağı önemlidir. Kişisel algı, tutum, davranış, niyet, yargı, deneyim ve bireysel bilgi gibi öznellik içeren metinlerde daha çok *öznel nedensellik işaretleyicileri*; genelgeçer, evrensel, bilimsel bilgi ve olgular içeren metinlerde *nesnel nedensellik işaretleyicileri* tercih edilir.

Bazı yapılar öznel nedensellikte, bazıları nesnel nedensellikte, bazıları ise her ikisinde de kullanılabilir. Bir yapının hem öznel hem de nesnel tümcelerde kullanılması bu yapının bakış açısına göre çok yönlü ilişki kurmaya uygun olduğunu

göstermektedir. Örneğin; Özsoy ve Taylan (1998), *diye* ve *için* ilgeçleriyle ilgili karşılaştırmalarında *diye* ilgecinin öznel nedensellik ilişkisini belirttiğini, *için* ilgecinin ise hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkilerinde kullanılabildiğinden dolayı daha geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu dile getirirler (s. 119).

Nedensellik ilişkisi kuran yapılar, öznellik ve nesnellik çizgisinde bir derecelenmeye sahiptir. Uslu (2001), Özsoy/Erguvanlı Taylan (1998)'ın *için* ve *diye* ile ilgili çalışmasıyla kendi çalışmasını birleştirerek nedensellik bildiren bazı yapıları bakış açısını derecelendirerek şöyle sıralamıştır:

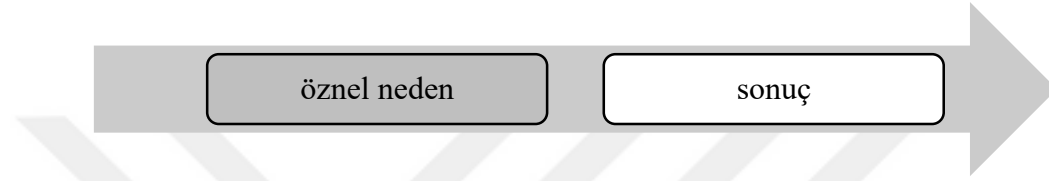
Nedensellik bildiren yapıların kullanımında metnin türü ve söylem de belirleyici olabilmektedir. Günlük, geleneksel ve dinsel olayların ya da duyguların anlatıldığı metinlerde daha çok öznel yargılar yer aldığı için *öznel nedensellik* yapıları; tıp, hukuk, tarih vd. alanlarda yazılmış metinlerde ise daha çok nesnel yargılar bulunduğu için *nesnel nedensellik* yapıları tercih edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde daha çok dini metinler yazılmış ya da çeviri yapılmıştır. Bu nedenle de öznel nedensellik bildiren tümceler, nesnel nedensellik bildiren tümcelere göre daha fazladır.

4.2.1. Öznel Neden

Öznellik kavramı, 1990'lı yıllarda özellikle bilişsel dilbilim çalışmaları sırasında dikkat çekmiştir (Örneğin, Langacker 1990 ve Traugott 1995). Langacker (1990), öznelliği bakış açısıyla ilişkilendirir ve öznenin bakış açısının (perspective) ve algısal deneyiminin içeriğe yedirildiği ve öz'ün varlığının tümüyle kaybolduğu tümcelerin daha öznel olduğunu savunur. Traugott (1995), öznelliği konuşur ile onun inançları ve tutumları arasındaki ilişki olarak görür (Traugott 1989: 35; 1995: 31). Lyons (1997), öznelliği konuşurun sözce içinde kendini bir öz olarak ifade etmesi olarak tanımlar. Öz ise konuşurun deneyimleri, algısı, duygu durumu, tutumu ve niyetini içerir. Uzun (2018), bu araştırmacıların öznelliği tek ve yalıtılmış öbekler üzerinden değerlendirdiğini ancak alanyazında öznelliğin tutarlılıkla (coherence) ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırmaların da varlığından söz eder. Benzer tutarlılık ilişkilerinde farklı bağlayıcıların

kullanılabileceği ve bu doğrultuda nedensellik ilişkisi kurmak için de farklı bağlayıcı seçiminin özellikle ilişkilendirildiği görüş üzerinde durur (sy. 149).

Söylem bölümlerini birleştirmek için seçilen her bağlayıcı tümcede anlamsal olarak bir ayırıcı nitelik taşır. Bir konuşur bir bağlayıcı yerine bir başkasını seçerek iki söylem bölümü arasındaki ilişkinin diğer bağlayıcıyla kurulamayan özel bir tutarlılık ilişkisi örneği olarak anlaşılması gerektiğini vurgular. (Maat ve Sanders, 2001, sy. 1). Örneğin, Spooren, Sanders, Huiskes ve Degand'ın yaptığı araştırmada, Hollandalı konuşurların nesnel nedensellik ilişkisi için *omdat* (because), öznel nedensellik ilişkisi için *want* (for/because) bağlacını kullanmayı tercih ettiğini belirtir (2010, sy. 1).

Nedensellik ilişkisinde yan tümce ve ana tümcenin öznesinin farklı olması ya da yan tümcedeki olay/durumun algılanmasındaki yanlılık öznel nedenin oluşmasına ortam hazırlar. Öznel nedende, özne değiştiğinde bağımlı değişken durumundaki sonuçta farklılıklar gözlenir.

Ersen-Rasch ve Onası (2015), *diye* ilgecinin birbirinden bağımsız iki tümceyi birbirine bağladığını, öznel nedenlerde ve niyet bildirmede kullanıldığını belirtir (s. 267). (bkz. deyü) *Eşim Türk diye baktığımız daireyi kiralayamadık* (Ersen-Rasch ve Onası, 2015, s. 345) örneğinde kişisel bir algı söz konusudur. Örnekteki daireyi kiralayamama nedeni kişisel algı, deneyim ve tutuma bağlıdır. Örnekte belirtilen durumda farklı kişilerin farklı bağımlı değişkenler (sonuçlar) ortaya koyacağı öngörülebilir. Dolayısıyla kişiye göre farklı sonuçlar doğuran bu örnekler öznel nedensellik bildirir.

Çalışmanın örneklemindeki yapıtların türü, içerdiği bilginin niteliği, yapıtın yazarının yaklaşımı da önem taşır. İncelenen metinlerde daha çok gündelik, geleneksel, dinsel bilgiler yer alır. Bu da nedenselliğin bakış açısını doğrudan etkiler. Çalışmamızda kişisel algı, tutum, davranış, niyet, yargı ve bireysel bilgi içeren örnekler öznel nedensellik başlığı altında değerlendirilmiştir.

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik bildiren ad durum ekleri genellikle $+(y/n)A$ ve $+(n)dAn$ ekleri olmakla beraber az da olsa $+(n)dA$ ve $+n$ durum ekleri de öznel nedensellik yapılarında tercih edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde ad durum ekleri genel olarak değerlendirildiğinde amaç, niyet, kaynak bildirmesi yönüyle daha çok öznel nedensellik ifadelerinde karşımıza çıkar. Yönelme

durumu eki, özellikle duygu bildiren eylemlerin nedenlerini işaretlediği için; ayrılma durumu eki de bir nedenin kaynağını, doğuş yerini verdiği için hem özne hem de nesnel nedensellik ilişkisi kurabilmektedir (bkz. 4.2.2. Nesnel Neden). Seyrek de olsa bulunma ve araç durumu ekleri, gönderimsel öğelerle neden tümcesini sonuç tümcesiyle ilişkilendirir. Ad durum ekleriyle oluşturulan özne nedensellik örnekleri şunlardır:

[413] *Hānum, bir yahşı yigidümüz öldi, aña ağlaruz* (DK, 80a).

“Hânım, iyi bir yiğidimiz öldü, ona ağlarız.”

[414] *kamu tedbîr êtdiler öldürmege* (YZ, 40-44).

“Hepsi onu öldürmek için anlaştılar.”

[415] *[Aruz] Beyregün sahalını tutdı. Begler Beyrege kıyamadı. Beyrek, Aruz kakıduğun burada bildi* (DK, 150a).

“... Beyrek, Aruz’un kızdığını o anda bildi.”

[416] *Beyregün korkusundan kaçdı, özini tana şazına şaldı* (DK, 61b).

“Beyreğin korkusundan kaçtı. ...”

[417] *bu garîb-name anın geldi dile/ kim bu dil ehli dahı ma ‘nî bile* (GN, 306/4)

“Bu garipname onun için dile geldi / ...”

Belirlenen örneklerde bağımsız değişken (neden), her insanda farklı etkiler doğurur. Örnek [413]’te yiğidin ölmesinin kişide bıraktığı etki verilmiştir. Örnek [414]’de kişilerin niyetleri, örnek [414]’te kişisel bir korku, öznenin duygu durumu verilir. Örnek [417]’de Garip-name’nin dile geliş nedenini verir.

Eski Anadolu Türkçesinde ulaç ekleriyle oluşturulan nedensellik örneklerinin genellikle özne nedensellik tümceleri kurduğu gözlenmektedir. Ulaç ekleri, tümcenin yüklemine *neden, nasıl, hangi koşulda, hangi amaçla* gerçekleştiğini belirtmesi özne ifadeler kurarken tercih edilmesini sağlar. Ayrıca kişilerin yaşanan/deneyimlenen bir eylemi, duyguyu ya da olmasını istediği niyetini, amacını anlatması nedeniyle özne nedensellik tümceleri ortaya çıkar. Ulaç ekli tümcelerde anlam bütünlüğünün tümceyle sınırlı olması, çözümlenen metnin türü ve yazarın bakış açısı verilen bilginin türünü

etkiler. Öznel nedensellik ilişkisi kuran ulaç ekleri: -(y)A...-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)Up, -(y)UbAn / -(y)UbAnI, -(y)U, -sA, -dUğInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AlIdAn, -dUkça, -dUgIncA, -dUgInleyin ekleridir. Aşağıdaki örnekler ulaç eklerle birleştirilen öznel nedensellik örnekleridir:

[418] **Yata yata** yanumuz ağrıdı, **tura tura** bélümüz kurıdı (DK, 20a).

“Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu.”

[419] *çünkü sürdüm gözüme gördi gözüm / **seni görelî** sevindi bu özüm* (YZ, 1381).

“Gözüme sürünce gözüm gördü, seni görelî özüm sevindi.”

[420] *Basat günbed içine girdi. Gördi kim altın akça yığılmış. **Bakarak** gendüzün unıtdı*. (DK, 116b,5).

“Basat, kümbetin içine girdi. Altın akçe yığıldığını gördü. Bakarak kendini unuttu.”

[421] **Gömleği göricek** begler ünür ünür ağlaştılar, zarılıklara girdiler (DK, 48b).

“[Kanlı] gömleği görünce beyler inleye inleye ağlaştılar, inlediler.”

[422] *çünkü yûsuf ol işe sabr eyledi / **ol zelihâ delürüp** gör neyledi // туру geldi ol-dem kuçdı anı / neylesün ‘âşık durur göynür cânı* (YZ3, 531).

“... O Zeliha delirip neyledi, gör; ayağa kaktı ve onu kucakladı. ...”

[423] *Enüp taş başlarına düşüben öleler* (DK, 118b).

“Taş inip başlarına düşüp ölsünler.”

[424] *eytdiler biz yûsufı alduğ-ıdı / **kul dèyüben** biz anı satduğ-ıdı* (YZ, 1398).

“Biz Yusuf’u almıştık, kul diye onu satmıştık, dediler.”

[425] ***üç gişi obası için ot su isteyü** çıkdı* (KE, 875/10, s. 494)

“Üç kişi obası için ot, su istemek için çıktı.”

[426] *İmdi incinme, hānum, **evvel anuñ elin öpdüğümüze*** (DK, 39a).

“Hanım, önce onun elini öptüğümüze incinme.”

[427] *Oğlan anda yıkılduğda boz atlı Hızır oğlana hâzır oldı* (DK, 15a).

“Oğlan orada yıkıldığı için boz atlı Hızır, oğlana hazır oldu.”

[428] *Toğduğında tokuz buğra öldürdüğüm aslan oğul!* (DK, 83b).

“Doğduğunda tokuz deve öldürdüğüm aslan oğul!”

Ulaç eklerinden -sA eki hem öznel hem de nesnel nedensellik yargıları taşır. -sA ulaç eki kullanılarak oluşturulan nedensellik tümcelerinden olan örnek [429] ve [430] kişisel bir deneyim(sizlik)e dayandığı için öznel nedensellik yargısı barındırır.

[429] *Aruz, maña bu işi edeceğün bilseydüm, Kazaguçda kazılık atıma bineridüm, Egni berk demür tonum geyeridüm, Kara polad uz kılıcum belüme bağlaridum, Alın başa kunt ışıgum ururidum, Kargu talı altmış tutam süñümü elüme aluridum, Āla gözli begleri yanuma şalaridum* (DK, 150b).

“Aruz bana bu işi edeceğini bilseydim, Kazaguç’ta kazılık atıma binerdim, ...”

[430] *Kavat, men bu işi tuysam saña böyle gelür midüm?* (DK, 150b).

“Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydin?”

Eski Anadolu Türkçesinde ettirgenlik ekleri, hem öznel hem de nesnel nedensellik tümcelerinde tercih edilir. Ettirgenlik eklerinde neden-sonuç ilişkisi tümce ögeleri arasında gerçekleşir ve tümcenin öznesi neden durumundadır. Özne kimi örneklerde öznel nitelikte kimi örneklerde nesnel niteliktedir.

[431] *Kırk yerde tikilmiş otağların o zâlim yıkdurdı* (DK, 113a).

“O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı.”

Eski Anadolu Türkçesinde ilgeçlerin konuşurun algısını, tutumunu, niyetini, deneyimlerini ve duygu durumunu yansıtmada çokça kullanıldığı gözlenir. Yapılan çözümlemede ilgeçlerle bildirilen nedensellik örneklerinin birçoğunun öznel nedensellik bildirmede, bazılarının hem öznel hem de nesnel nedensellikte, çok azının da yalnızca nesnel nedensellikte kullanıldığı belirlenmiştir. Öznel nedensellik ilişkisi kuran ilgeçler: *birle, deyü (deyü ile aynı işlevde diyüp, diyüben), göre, içün, ile, ötüri/ötürü, şonra, ucından, üzere, üzerine, çün/çünki/çünkim, eger/ger, tâ (ki/kim), ışkına, hürmetine,*

karşu, uğurına, yolına ilgeçleridir. Bunlardan *göre, için, ile, ötürü/ötürü* nesnel nedensellikte de kullanılmaktadır.

[432] *‘ışkı birle mest iden āşıkları* (VG, 4).

“Aşkıyla/aşkı sayesinde mest eden aşıkları ...”

[433] *‘Kardaşumdan ayrıldum! deyü çok ağladı, zārılık kıldı* (DK, 113b).

“Kardeşimden ayrıldım diye çok ağladı, inledi.”

[434] *Eger anda durup çok eğlenürseñ ziyanı dege diyüp korkar mısın* (KE, 152/1).

“Eğer orada durup çok eğlenirsen zararı dokunur diye korkar mısın?”

[435] *cebra’il göre buları tanılaya / yüzleri sağ dēyūben ‘acebleye* (YZ, 765).

“Cebrail bunları görüp yüzleri (neden yanmamış) sağ diye şaşırır.”

[436] *Nece maslahat görürlerise aña göre iş edelüm* (DK, 42b).

“Nasıl iş görürlerse ona göre iş yapalım.”

[437] *Ādemün hac ve tevbesi kabūl olduğıçun sevindiler* (KE, 64/1).

“Ademin hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler.”

[438] *eger gerçekise buni öldürmegile tanrının ‘azābı size artuk ola* (KE, 132/15).

“Eğer gerçekse bunu öldürdüğünüz için tanrının azabı size çok olsun.”

[439] *Şimdi beni yire indürdün ve boyum kısa kıldun uçmak kokusu benden üzildi ve feriştelere üni benden kesildi pes tanrı ta ‘ālā cevāb virdi kim yā ādem bu dükeli yazuğun dan ötürü oldu* (KE, 61/7).

“Şimdi beni yere indirdin ve boyumu kısalttın. Uçmak kokusu benden uzaklaştı ve meleklerin sesi benden kesildi. Sonra tanrı teala cevap verdi: ‘Ya Âdem bunların hepsi günahından ötürü oldu.’”

[440] *‘Karnın toyurduktan sonra kazanları depdi, dökdi* (DK, 57b).

“Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti ve döktü.”

[441] *Bir yigid [e]r **senüy ucun**dan aramuzdan **egsildi*** (DK, 152a).

“Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi.”

[442] *ol köy ehli ol deveyi öldürmek üzere **dirgendiler*** (KE, 132/7).

“O köy ehli o deveyi öldürmek için toplandılar.”

[443] *şâlih devesin depeleye ol er boyun virmedi andan gendünün ‘ammusı oğlın kığırdı aña Maşda ‘ bin Mehrec dirleridi ve gendüzin aña virdi **deveyi öldürmek üzerine** pes Maşda ‘ kabûl kıldı* (KE, 130-9).

“... Mehrec, deveyi öldürmek için kendisini ona verdi, sonra Masda kabul etti.”

[444] ***Çün sen Kazana düşmen oldu**, biz de düşmenüz* (DK, 149b)

“Sen Kazan’a düşman olduğun için biz de düşmanız.”

[445] *ya ‘kûb eydür bilmedüm firâk odın / **şimdi bildüm çünkü taddum ben tadın*** (YZ, 1384).

“Yakup, ayrılık ateşini bilmiyordum, ben onun tadını tattığım için şimdi bildim, dedi.”

[446] *âh edüben **çünkim ol tahtdan düşer** / karavaşlar kamu üstine üşer* (YZ, 362).

“Ah edip o tahttan düştüğü için karavaşların hepsi üstüne toplanır.”

[447] ***eger beni kamuñuz göreydünüz** / kendü özünüzi unudaydunuz* (YZ, 1192).

“Eğer beni hepiniz görseydiniz, kendi özünüzü unutturdunuz.”

Eski Anadolu Türkçesinde bağlaçların kullanıldığı nedensellik örnekleri bakış açısına göre değerlendirildiğinde, yapılan çözümlemede belirlenen bağlaçların genellikle öznel nedensellikte kullanıldığı görülmüştür. Bu dönemdeki metinlerin konusu, içeriği ve anlatıcının yaklaşımı da bakış açısını etkilemektedir. Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik ilişkisi kuran tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimler: *ancak*, *andan*, *böylelikle*, *çünkü*, *ki/kim*, *meğer*, *nitekim*, *pes*, *yohsa* ve *ziradır*. Bu bağlaç işlevli birimlerin bazıları aynı zamanda nesnel nedensellik ilişkisi de kurar.

[448] *Bu otuz iki baş kim burcda asılmış idi kağan aslanıla kara buğ[r]anun yüzün görmemişleridi, ancak boğa boynuzunda helak olmuşlarıdı (DK, 88b).*

“Bu otuz iki baş, burçta asılmıştı, kağan aslan ile kara buğranın yüzünü görmemişlerdi; çünkü boğa boynuzunda helak olmuşlardı.”

[449] *Oğuzı görüriken seni ögmegüm yok. Andan öldürürisen, mere kâfir, öldür meni (DK, 142b).*

“Oğuzu görürken seni övemem. Bre kafir, bu yüzden öldürürsen beni öldür.”

[450] *Başamasa başın keseridi. Böylelikle otuz iki kâfir beginün oğlunun başı burc bedeninde kesilüp asılmış idi (DK, 88b).*

“[Üç canavarı] bastırıp yenemese başını keserdi. Bu yüzden otuz iki kâfir beyinin oğlunun başı burç bedeninde kesilip asılmıştı.”

[451] *Baba, bu sözi sen maña dememek gerek idün. Çünkü dedün elbetde varsam gerek. Başuma kâhınç, yüzüme tohınç olmasun (DK, 89b).*

“Baba, bu sözü sen bana dememeliydin, çünkü varmam gerektiğini söyledin.”

[452] *bu arada bir haber vardır yine / eydeyüm anı ki cânun sevine (YZ, 1335).*

“Bu arada yine bir haber var. Canınızın sevinmesi için onu söyleyeyim.”

[453] *cihân içre hasretüm sensin benüm / korkaram kim görmeyem seni cânım (YZ, 1224).*

“Cihan içinde benim hasretim sensin, seni göremeyeceğim diye korkarım.”

[454] *Yandı bağrum, göyindi içüm. Meger senün ağaı yok olubdur, yüregüne kaynar yağlar kuyulubdur, kara bağrun şarşılubdur (DK, 53a).*

“Senin baban ölmüş, yüreğine kaynar yağlar koyulmuş ve kara bağrın sarsıldığı için bağrım yandı, içim göyündü.”

[455] *Bir ayruhsı hem adı olsun didüm / pes adını Kenzü'l-Bedâyi' kodum (SN2, 372/15).*

“Farklı bir adı olsun dedim, bu yüzden adını Kenzü'l-Bedâyi' koydum.”

[456] *gizlemeñüz vèrññüz anı bize / yoksa belâ eylerñz şimdi size* (YZ, 207).

“Gizlemeyin, onu bize verin; yoksa şimdi size kötülük yaparız.”

[457] *Bay Büre Beg eydür: “Oğlum idügin andan bileyim: sırça parmağını kanatsun, kanını destimāla dürtsün, gözüme süreyin. Açılacak olurısa oğlum Beyrekdür” dedi. Zîrâ ağlamakdan gözleri görmez olmuş idi* (DK, 61a).

“Bay Büre Bey ‘...’ dedi. Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu.”

Öznel nedensellik bildiren öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler: *andan berü, andan ötüri, andan sonra, anuñçün ki, anuñçün, bir sebebden, bola(y) ki, böyle degeç, böyle edicek, böyle olsa, bu sebeb birle, bu sebebden, bu veçhile, bundan ötürü (kim), bunun ucundan, bunun üzerine, eyle degeç, eyle kim, eyle olsa, ol sebebden, ol vaktin kim, ola kim, şundan berü, şundan ötürü, şunuñ üzere kim* bağlaçlarıdır. Belirlenen öbekleşmeyle oluşan bağlaçların, gönderimsel ögeler yoluyla birleştiği tespit edilmiştir (bkz. durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler). Gönderimsel ögeler, metin bağlamında öncül ya da ardıl nedensellik tümcesine gönderimde bulunur. Geçmişte yaşanmış, duyulmuş, gözlenmiş deneyimlere dayanan nedensellik, öznel nedenselliktir.

[458] *satdı ya ‘kûb anı yandurdı beni / ağlaram andan bërü dünî günü* (YZ, 1371).

“Yakup onu sattı, beni yandırdı. O günden beri gece gündüz ağlarım.”

[459] *şoloğ sâ‘at aña bir yıldırım irdi ve anı göyündürdi kim andan şonra anuñ hiç eseri belürmedi andan şonra aşhābu’r-ressi dahı azdılar ve peygāmbarların depelediler* (KE, 309/1).

“O saat ona bir yıldırım ulaştı ve onu yaktı, ondan sonra onun hiç izi kalmadı. Ondan sonra Ashabu’r-Ressi de azdılar ve peygamberlerini tepelediler.”

[460] *Nūh aña korkaklık du ‘a kıldı andan ötürü sak oldı* (KE, 110/14).

“Nuh ona korkaklık duası etti, ondan ötürü tetikte oldu.”

[461] *şonra çirkîn iyi tuydum ben yine / anuñ-içün ağladum döne döne* (YZ, 1002).

“Sonra ben yine çirkin bir koku duydum, onun için döne döne ağladım.”

- [462] *Geçeninden otuz üç akça alurıdı, geçmeyeninden döge döge kırk akça alurıdı. Bunı neçün böyle ederidi? Anuñçün ki “Menden deli menden güçlü er varmıdur ki çıka menümile savaşa!” deridi* (DK, 79b).

“Geçenden otuz üç akçe, geçmeyenden döve döve kırk akçe alırdı. Bunu niçin böyle ederdi? Şunun için ki ‘Benden deli benden güçlü er var mıdır ki çıkıp benimle savaşsın.’ derdi.”

- [463] *Oğul, baban sağdur amma, söylem[eg]e korharıdum, kâfire varasın, gendüzüñi üzesin, helak olasın, anuñıñün saña demezidüm, canum oğul!* (DK, 143b).

“Oğul, baban sağdır ama kâfire varırsın, kendini vurursun, helak olursun diye söylemeye korkarım. Onun için sana söylemiyordum, canım oğul!”

- [464] *bir sebebden yigrelendük bize inan / söyler-idi atasına düşün yalan* (YZ, 979).

“O, babasına düşün yalan söylediği için biz bu sebepten ondan nefret ettik.”

- [465] *eytdiler yûsuf bizi dahı dile / bola ki mâlik sözün kabûl kıla* (YZ, 753).

“Malik sözünü kabul edebileceği için Yusuf ‘a Malik’ten bizi [affetmesini] dile, dediler.”

- [466] *bolay ki âhum göre esirgeye / özi göyne bana bir kez söyleye* (YZ, 879).

“Belki ahımı görür ve beni korur, bana acıdığını bana bir kez söyler.”

- [467] *Uruz: “Mere, yâ benüm babam ölümidür, dirimidür?” dedi. Eyitdi: “Diridür. Tomanın Kal’asında tutsakdur” dedi. Böyle degeç oğlan ağladı melül oldı* (DK, 143a).

“... ‘Diridir, Toman’ın kalesinde tutsaktır.’ deyince oğlan ağladı, üzüldü.”

- [468] *Gördiler kim ol yigit kim baş kesübdür, kan dökübdür, Bay Büre Begün sağında oturur. Bâzîrgânlar yörîdiler, yigîdün elin öpdiler. Bunlar böyle edicek Bay Büre Begün acığı tutdı* (DK, 39a).

“O yiğidin baş kesip kan döktüğünü ve Bay Büre Bey’in sağında oturduğunu gördüler. Bezîrgânlar yürüdü ve yiğidin elini öptü. Bunlar böyle yaptığı için Bay Büre Bey sinirlendi.”

[469] *Âdemün hac ve tevbesi kabûl olduğıçun sevindiler **haccun kabûl oldu diyip âdemün şâzılığın şordılar böyle olsa âdemün gönline biraz gendüzün görmek girdi** (KE, 64/1).*

“Âdemin hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler. ‘Haccın kabul oldu.’ diyip Âdem’in mutluluğunu sordular. Böyle sordukları için Âdemin gönlüne biraz kendisini görmek girdi.”

[470] ***kaçan kim bir kişinin eceli gele ve ‘ömri dükene anuñ adı bu levh içinde bir halka gibi olur. Ve eceli gelen kişileri bu sebeb birle bilürin, andan benüm fermānumda feriştereler vardur, anlara buyururın.** (SK, 13b/1).*

“Ne zaman ki bir kişinin eceli gelse ve ömrü tükense onun adı bu levha içinde bir halka gibi olur. Ve eceli gelen kişileri bu nedenle bilirim, ondan sonra benim fermanımda melekler vardır, onlara sunarım.

[471] ***ta‘ām yerken yūsuf alurdu meger // gizler-idi vèrür-idi yoħsula / yèdürürdi yoğluya hem varluya // bu sebebden olur eytdükleri / südi yavuz uğridur dedükleri** (YZ, 1166).*

“Yusuf yemek yerken yiyecekleri alırdı, onları gizlerdi, yoksul zengin herkese yedirirdi. Bu sebepten ona sütü bozuk ve hırsız derlerdi.”

[472] ***Depegöz eydür: “Günde altmış âdem vèrün yèmege” dedi. Dede Korkut eydür: “Bu vechile sen âdem komaz, dükedürsin.” dedi. (DK, 111b).***

“Tepegöz, “Yemek için günde altmış adam verin.” Dedi. Dede Korkut “Bu sebeple sen adam bırakmaz, tüketirsin.

[473] ***Âdemün gevdesi kırk yıl yatmışdı ol kırk yıl içinde üstine gayğu yağdı sonra bir yıl anuñ üstine şâzılık yağdı pes bundan ötürü anuñ zürriyeti içinde kayğu çok olup sonı şâzılık olur** (KE, 46/11).*

“Âdemin gövdesi kırk yıl yatmıştı, o kırk yıl içinde üstüne kaygı yağdı sonra bir yıl onun üstüne mutluluk yağdı. Sonra bundan ötürü onun soyu içinde kaygı çok olup sonu mutluluk olur.”

- [474] *Muhammedi Muştafâ bularuñ hulķın hulandı ve edebin edeblendi tanrı ta ‘alâ anuñ hulķın ögdi ve inneke le ‘alâ hulukın ‘azîm didi pes bundan ötürü kim tanrı anuñ hulķını ögdi (KE, 3/1).*

“Muhammet Mustafa bunların huyunu huy edindi ve edebini edeplendi. Tanrı teala onun huyunu övdü ve ‘Şüphesiz sen, pek büyük bir ahlâk üzerindesin.’ dedi. Bundan ötürü ki tanrı onun huyunu övdü.”

- [475] *Aruz Depegözi aldı evine getürdi... Bèslediler, böyüdi gezer oldu. Oğlancuķlarıla oynar oldu. Oğlancuķlarıñ kiminüñ burnın, kiminüñ kulağın yèmege başladı. El-ħāşılı, uzadı bunuñ ucından katı ěincindiler, ‘āciz kaldılar (DK, 110b/8).*

“Aruz Tepegözü aldı, evine getirdi... Oğlanlarının kiminin burnunu kiminin kulağını yemeye başladı. Kısacası, uzadı bunun yüzünden çok incindiler ve aciz kaldılar.”

- [476] *Ėalın Oğuz begleri yüz göye tuttılar, el Ėaldurub du ‘ā eylediler: “Allāh te ‘ālā saña bir oğul versün” dediler. ... Ėalın Oğuz begleri el Ėaldurdılar du ‘a eylediler: “Allāh te ‘ālā saña da bir Ėız vere” dediler. ... Bunuñ üzerine bir Ėaç zemān geçdi, Allāh te ‘ālā Bay Büre Bege bir oğul, Bay Bīcān Bege bir Ėız verdi (DK, 36b).*

“Kalın Oğuz Beylerinin dua etmeleri üzerine Allah teala Bay Büre Bey’e bir oğul, Bay Bican Bey’e bir kız verdi.”

- [477] *Anlar eyle dēgeç At Ağızlu Aruz Koca iki dizinüñ üstine çökdı (DK, 20b).*

“(Kazan’ın avlanma, yeme-içme teklifi üzerine Deli Dünder ve Kara Budak uygun bulduklarını belirtir.) Onlar öyle deyince At ağızlı Aruz Koca iki dizinin üstüne çöktü. (Yurdunun üstüne kimi bırakacağını sorar).”

- [478] *Eyle kim men çekerem göz buñunu, heç yigide vermesün Ėadir Tanrı göz buñunu (DK, 117b).*

“Ben göz acısını çektiğim için kadir tanrı hiçbir yiğide göz acısını vermesin.”

[479] *Semüz koyun, aruk toklı bayırda kalsa kurt gelüb yemezidi şapanuñ korkusundan. Eyle olsa, şultānum, karaca Çoban şapan çatlatdı. Dünwā ‘ālem kâfirün gözine karangu oldı. (DK, 30b).*

“Semiz koyun zayıf toklu bayırda kalsa kurt sapanın korkusundan gelip yemezdi. Öyle olduğu için Sultanım, Karaca Çoban sapan çatlattı. Dünya âlem kâfirin gözüne karanlık oldu.”

[480] *hasret odı yandurdı içüm taşum / ol sebebdan akar eksilmez yaşum (YZ, 1086).*

“İçimi dışımı ayrılık ateşi yaktı, o sebepten gözyaşım akar, eksilmez.”

[481] *yûsuf ol vaktin ki gördi atasın / âzâd êtdi kullarınun kamusun (YZ, 1417).*

“Yusuf babasını görünce/gördüğünde bütün kullarını azat etmişti.”

[482] *Oğlana korkunç haberler vereyim, ola kim getmeye döne (DK, 89b).*

“Gitmeyip dönmesi için oğlana korkunç haberler vereyim.”

[483] *Neçe kim bu düşi gördüm, şundan berü ‘aklum ussum dère bilmen (DK, 23b/5).*

“Ne vakit ki bu düşü gördüm, ondan beri aklımı usumu toplayamıyorum.”

[484] *Ol senün tañrıña inanmaz andan ayruğa dapar şundan ötürü Ba ‘al saña kakıdı (KE, 528/12).*

“O senin tanrına inanmaz, ondan başkasına tapar. Bundan ötürü Ba ‘al sana kızdı.”

[485] *mūsā eydür imdi göster kim bulam / kıyâmetde saña şefâ ‘at kılam // kârı gösterdi yûsufuñ tâbûtın / şunuñ üzre kim kıla şefâ ‘atın (YZ, 1520).*

“Kadın Yusuf’un tabutunu gösterdi, bunun üzerine şefaât kılsın.”

Adlar, neden tümcesini işaretleyen, gösteren, sezdiren, ifade eden anlamlı sözcüklerdir. Adlar, öznellik ve nesnellik açısından yansızdır. Yapılan incelemede, yerini tuttuğu neden tümcesinin niteliğine göre hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisinde kullanılmıştır. Öznel neden tümcesini gösteren adlar: *bahane, hikmet, kasd/mağşud, ma ‘nâ, sebeb, vech, ne ve neden* adlarıdır.

[486] *Pes gönüldüğünüzden sonra ol bahāneyile girü getürevüz* (KE, 272/15).

“O halde siz yüzünüzü döndürdükten sonra o bahaneyle geri getiririz.”

[487] *Taḡrı ta ‘ālā ādem peygāmbarı uçmakdan çıkardüğının hikmeti oldu kim ādemün bilinde veliliğe ve uçmağa yaramaz varıdı çün anları anuñ bilinden çıkardı gerü* (KE, 55/14).

“Tanrı Teâlâ’nın Adem peygamberi cennetten çıkarmasının nedeni şuydu ki Ademin belinde veliliğe ve cennete yaramaz şeyler vardı, onları belinden geri çıkardı.”

[488] *yûsuf eydür nite urduñ bu adı / maḡşûdın eyt uşbu işün ne idi // vèrdüm ad üçünciye yûsuf dèyü / maḡşûdum seni aḡam unutmayu* (YZ, 1125).

“Yusuf, ‘[Çocuklarına] bu adı neden koydun? Bu işte amacın neydi? Söyle.’ der. Üçüncüye Yusuf adını verdim, amacım seni anmaktı, unutmayayım.”

[489] *Aḡ şaḡallu ḡara şaḡallu yigitlerün cānın çoḡ almışam. şakalum aḡardüğının ma ‘nāsı budur* (DK, 81a).

“Aksakallı kara sakallı yiğitlerin canını çok aldım, sakalımın ağarmasının nedeni budur.”

[490] *Neden ötürü kakıdı ve anuñ sebebi neydi* (KE, 864/10).

“Neden ötürü kızdı ve onun sebebi neydi?”

[491] *Bu kıssa cümle kıssaların görklüregi ve yigregidür amma görklürekliḡi ne vehiledür ihtilāf kılmışlardır* (KE, 217/7).

“Bu kıssa bütün kıssaların en güzeli ve üstünüdür ama güzelliḡi nedendir ki anlaşmazlıḡa düşmüşlerdir.”

[492] *Pes bu gavgâ vü urışmak ne-y-idi / Cümle dilin bilmedüğinden-idi* (GN, 642).

“Bu kavga ve vuruşmak nedendi? Halkın dilini bilmediğindendi.”

[493] *mîşelüm eydür ne aḡlarsın dèḡil / aḡladuḡun nedendür bir söyleḡil // döndi eydür ḡardaşum vardı benüm / yûsuf adlu saḡa beḡzerdi cānum* (YZ, 1097).

“... Ağlamanın nedeni nedir? ...”

Eylemler, anlamlı sözcükler olduğu için öznel ya da nesnel sınıflandırılmasında farklılık gösterir. Eylemler, biçimbirimsel işaretleyicili, sözlüksel ve sözdizimsel olarak üç başlıkta değerlendirilmiştir. Bu ayrıma göre biçimbirimsel işaretleyicili, sözlüksel ve sözdizimsel eylemlerde öznenin niteliği öznel veya nesnelliği belirler. Öznel nedensellik ilişkisinde kullanılan bazı eylemlere şu örnek(ler)i verebiliriz: *sebeb kıla-*

[494] *tanrıdan diledi kim aña bir **sebeb kıla** kim gendüye ve 'ayāllarına kūt ola ve beytu'l-māla muhtāc olmaya (KE, 580/2).*

“Tanrıdan kendine ve çocuklarına şans olsun ve maliye hazinesine muhtaç olmasın diye ona bir neden yaratmasını diledi.”

Yapılan çözümlemelerde belirteç işlevli birimlerle oluşturulan nedensellik örneklerinde, belirteçlerin genellikle öznel nedenselliği buldurmaya yönelik olduğu gözlenmiştir. İncelenen metinlerin içeriği nedeniyle de neden sonuç ilişkilerinde genellikle kişisel deneyimi, niyeti, kişisel algıyı buldurmak için belirteç işlevli birimler kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde öznel nedensellik ilişkisini sorgulayan belirteç işlevli birimler: *ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe, nite belirteçleri ve neden ötürü, ne bilsün, ne maslahata, ne oldı (kim), ne sebebden, ne var ki bağlaçlıklarıdır.*

[495] *ölmekden **ne korkarsın** çünkü hakka yararsın / bil ki ebedi varsın, bu sözde fâsid da 'vîdür (YED, 24-2).*

“Ölmekten neden korkarsın... ?”

[496] *eytdiler gülmek nedür et belgölü / yine **niçün** ağladuñ zârî kılı // ya 'kûb eydür **çünkü bakdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize** (YZ, 999).*

“Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?” dediler. Yakup ‘Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.’ der.”

[497] *yûsuf aldı öpdü urdı gözine / döndi söyledi bularuñ yüzine // bildiñüz mi **neden** öpdüm ben bu bitü / severdüm dèdi atañuzu ben katı (YZ, 1265).*

“... Bu mektubu neden öptüm, bildiniz mi? ...”

[498] *Ne bileyin oğul, bu kazâlar saña **nereden geldi?** (DK, 15b)*

“Ne bileyim oğul, bu kazalar sana neden geldi?”

[499] *Begler, men sizi neye kışkırdım bilürmisiz? (DK, 149a).*

“Beyler, ben sizi neden çağırdım, bilir misiniz?”

[500] *eytdi nişe dèmez-idüñ sen baña / iledürdüm seni atañ anaña (YZ, 396).*

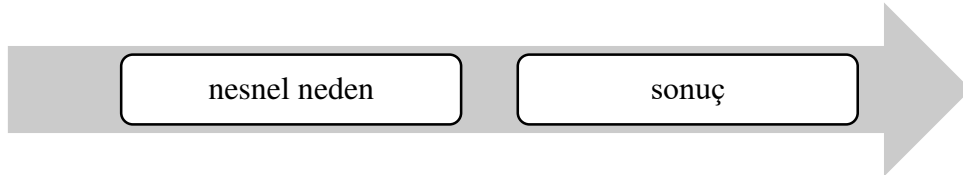
“Sen bana neden söylemedin? Seni annene babana iletirdim.”

[501] *eytdiler nite dèdüñ sen bunı / bize anlat biz dañı bilelüm anı (YZ, 1208).*

“Sen bunu niçin dedin, bize anlat, biz de onu bilelim.”

4.2.2. Nesnel Neden

Nedensellik ilişkisinde konuşurun bakış açısının yer almadığı; öznenin deneyimlerini, algısını ve/veya niyetini içermeyen; genelgeçer, evrensel, bilimsel bilgi ve olgulara dayanan nedenselliktir. Bu çalışmada nesnellik konvansiyel bir nesnellığe dayanır. İnsanın doğayı algılayışı, duysal yeterlilikleri ve uzlaşmacı ölçü anlayışıyla kavranabilen ancak duygularının, niyetinin ve deneyimlerinin yansıtılmadığı bir nesnelliktir.

Çözümlememizde ad durum eklerinden +(n)dAn ekinin hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisi kurduğu görülmüştür. Kullanım alanı genişliği nedeniyle farklı işlevlerde ve farklı yapılar üzerinde tanıklanmaktadır. Belirlenen aşağıdaki örneklerde +(n)dAn eki nesnel nedensellik ilişkisi kurmuştur. Örneklerdeki *korku*, *soğuk* ve *ağlamak* sözcükleri genel duyguları yansıtan ve herkesçe bilinen nesnel bir kavramdır. Tek örnekte de +çA eşitlik ekinin nesnel nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenmiştir.

[502] *ķamu dili tıtuldu benzi şolu / ‘aklı gıtdi **ķorkıdan** oldu delü (YZ, 1278).*

“Hepsinin dili tutuldu benzi soldu, korkudan aklı gitti, deli oldu.

[503] *gördi ki, ılan **sovuķdan** buymuş yatur. (MBN, 8a-2)*

“Gördü ki yılan soğuktan donmuş yatıyor.”

[504] *Zîrā aġlamaġdan gözleri görmez olmuş idi (DK, 61a).*

“Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu.”

[505] *Görür misiz aġam kıazan baş kesdi, kıan dökdi? Oġlan yemek yemekçe gelmez.*
(DK, 68b/2).

“Oġlan [sadece] yemek yemek için gelmez.”

Yapılan çözümlemede -sA, -IncA ve -(y)ken hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisi kurabilmektedir (bkz. 4.2.1. Öznel Neden). Çözümlemede nesnel nedensellik ilişkili örnek tümceler şunlardır:

[506] *Er mālına kıymayınca adı çıkmaz, kıız anadan görmeyince öġüt almaz, oġul atadan görmeyince sofra çekmez (DK, 3b).*

“Yiġit malına kıymayınca adı duyulmaz, kıız anadan görmeyince öġüt almaz, oġul babadan görmeyince sofra çekmez.”

[507] *Mere kıavat oġlı kıavatlar, ata tururiken oġul elinmi öperler? (DK, 39a).*

“Mere kıavat oġlu kıavatlar, baba dururken oġlun elini mi öperler?/oġlun elini öpmezler.”

[508] *Ana hakķı Tangrı hakķı degülmişse, kıara polad uz. kıılıcum tartayidum, ġāfillüce ġörklü başuġ keseydüm, alca kanuġ yer yüzine dökeyidüm (DK, 143a).*

Örnek [506, 507, 508], kıışinin algısının üstünde bir genel değeriendirmeyle nispeten nesnel sayılabilecek nedensellik ifadesi taşıır.

Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde ettirgenlik ekleri öznel ve nesnel ilişki kurmaktadır (bkz. 4.2.1. Öznel Neden). Ettirgenlik ekleriyle oluşturulan nedensellikte özne neden durumundadır. Örnek [509]’da özne nesnel nitelik taşımaktadır. Örnekte banyodan sonra soġuk suyla ayak yıkamanın baş ağrısını geçirdiġi söylenmekte ve saġlıkla ilgili nesnel bir bilgi vermektedir.

[509] *hammândan çıkıcağ sovuğ suyla ayak yumağ baş ağrısın giderür didi* (TN, 21a, 12).

“Hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamak, baş ağrısını giderir, dedi.”

Yapılan incelemede ilgeçlerle bildirilen nedensellik örneklerinde bazı ilgeçlerin öznel ve nesnel bildirdiği belirlenmiş (bkz. Öznel Neden). Birkaç ilgecin de yalnızca nesnel nedensellikte tercih edildiği gözlenmiştir. Hem nesnel hem de öznel nedensellik bildiren ilgeçler: *göre, için, ile, ötüri/ötürü* ilgeçleridir. Yalnızca nesnel nedensellikte kullanıldığı belirlenen ilgeçler ise: *elinden, yolunda ve yüzi suyına* ilgeçleridir.

[510] *Kim nişânına göre dürişevüz / Ola kim ol şâhide irişevüz* (MT, 4188).

“Nişanına göre çaba gösterelim, ola ki o şahide erişelim.”

[511] *Yâ ‘Ömer tanrı ta ‘ālā mağrib ardında tevbeyiçün bir kapu yaratdı* (KE, 39/9).

“Ya Ömer tanrı teala batı ardında tövbe [etmek] için bir kapı yarattı.”

[512] *sabr édüben katlangıl uşbu işe / şabr-ıla her iş çıkar bir gün başa* (YZ, 613).

“Bu işe sabredip katlan. Sabırla her iş bir gün başa çıkar.”

[513] *bahtlı ol kişi kim, yumurtadan ötürü gündüzin gündü eliyile kaza çengâline asmaya* (MBN, 49b-7).

“O kişi şanslı ki yumurtadan ötürü kendi eliyle kaza çengeline asmasın.”

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellikte kullanılan tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimlerden, *meğer, nitekim, pes* ve *zira* bağlaçları nesnel nedensellik ilişkisi kurabilir.

[514] *Meger güyeginüh yüzüğine nişan atarlarıdı. Beyrek okıla yüzügi urdı, paraladı* (DK, 56b).

“Güveyin yüzüğüne nişan attıkları için Beyrek okla yüzüğü vurdu ve parçaladı.”

[515] *Kim üşenür ise ki yola gide/ ne kim gönli dilerse anı ide/ nitekim bu kavmun ola dilegi* (SN2, 188/12).

“Kim yola gitmeye üşense, gönlü ne dilerse onu yapar, çünkü bu kavmin dileği olur.”

[516] *Meger buyruğı anuñ ola vü pes/ yile dahı oldur buyuran ki es* (SN2, 8/3).

“Meğer onun buyruğu gerçekleşir, çünkü yele bile esmesini buyuran odur.”

[517] *‘ilm ikidür biri beden ‘ilmidür ve biri din ‘ilmidür evvel beden ‘ilmin andı zîrâ din ‘ilmi hâşıl olmaz beden sağ olmazsa haşta kişinüñ fikri dahı haşta olur* (KM, N1b/12).

“Bilim iki türdür: biri beden bilimi, diğeri din bilimidir. Önce beden bilimini andı, çünkü beden bilimi sağ olmazsa din bilimi ortaya çıkmaz, hasta kişinin düşünceleri de hasta olur.”

Adlar, anlamlı sözcükler olmasına rağmen tek başına öznel-nesnel sınıflamasında yansızdır. Ancak yerini tuttuğu tümcenin niteliğine göre öznel ya da nesnel nedensellik ilişkisinde kullanılır. Nesnel nedensellik tümcesinin yerini tutan adlar şunlardır: *bahane*, *hikmet* ve *kasd/makşud*.

[518] *Tanrıya gizlü kulluk kılurdu şöyle kim hâcet bahânesine evinden çıkardı* (KE, 392/8).

“Tanrıya gizli kulluk ederdi. Şöyle ki ihtiyaç bahanesiyle evinden çıkardı.”

[519] *Erenler gün geçdükçe ve yaşadıkça benzi hoş olup ve görki artdığınuñ hikmeti ol-
durur kim Âdem peygamber toprakdan yaradıldı ve toprak gün geldükçe
yîñilenür ve tâze olur* (KE, 50/11).

“Erenlerin gün geçtikçe ve yaşadıkça benzi hoş olması ve güzelliğinin artmasının nedeni şudur ki Adem peygamber topraktan yaratıldı ve toprak gün geçtikçe yenilenir ve taze olur.”

[520] *‘azrâ ‘il eydür cânını almadum / cânın almak kaşdın aña kılmadum* (YZ, 1214).

“Azrail, ‘Canını almadım.’ dedi, canını almak kastını ona kılmadım.”

Eylemler, anlamlı sözcüklerdir ve öznel-nesnel sınıflamasına yapısal olarak pek uygun olmamakla birlikte kalıp kullanımlar ve birleşik eylemlerle öznel ya da nesnel nedensellik ilişkisinde değerlendirilebilirler. Nesnel nedensellik ilişkisinde kullanılan bazı eylemlere şunlar örnek olarak verilebilir: *+dAn ol-, sebep kıl-*.

[521] *baş ağrısı ki sâze ola güneşde ya od kenarında çok oturmağdan olur* (KM, D7a/11).

“Sadece baş ağrısı güneşte ya da ateş kenarında çok oturmaktan olur.”

[522] *Tanrı evvel ağaç hiç yağmursuz bitürdi ve bitürdüğinden sonra gendü kudretiyile yağmuru ol ağacın dirliğine sebep kıldı* (KE, 804/4).

“Tanrı önce ağacı yağmursuz yetiştirdi ve yetiştikten sonra kendi gücüyle yağmuru o ağacın yaşaması için aracı kıldı.”

Eski Anadolu Türkçesinde belirteç işlevli birimler genellikle öznel nedensellik bildirmede kullanılmıştır. Bunun yanında seyrek olarak kullanılan bazı ilgeçler belirlenmiştir: *nişe*.

[523] *Ol arada nişe kohu almaz ol / kopduğu yerde neçün müşg olmaz o* (İSN).

“Orada niçin koku olmaz, ayrıldığı yerde niçin o misk olmaz?”

4.3. Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Nedensellik

Olumlama, bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmemesi durumunun bildirilmesidir. Olumlamada söz konusu eylem ya da durum gerçekleşmişse ya da varlığı ortaya konmuşsa *olumlu*; eylem ya da durum gerçekleşmemişse veya belirlendiği ölçüde varlığı ortaya konamamışsa *olumsuz* adını alır.

Olumluluk (affirmation), “olumlu tümcenin durumu, olumsuzluk karşıtı”; olumsuzluk (negation) ise “tümcenin içerdiği anlamın bir bölümünü ya da bütünü yadsımayı anlatan süreç ya da yapı” olarak tanımlanır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2013, sy.200).

İncelememizde *olumlu* terimi, biçimce ve anlamca varlığı, gerçekleşmişliği, olmuşluğu içermeye ve olumsuzluğu çağrıştırmama; *olumsuz* terimi, yokluğu, olmamışlığı, gerçekleşmemişliği bildirme olarak tanımlanır.

Türkçede olumsuzluk, olumsuzlayıcılı ve olumsuzlayıcısız olmak üzere iki biçimde gerçekleşir:

1) Olumsuzlayıcılı olumsuzluk, yapısal olarak olumsuzluğu sağlayan bir işaretleyici kullanılmasıdır. Tümcede yapı ve anlam bir bütün olarak düşünülse de olumsuzluk yönünden farklılık gösterebilmektedir. Yapısal olarak olumlu olan bir tümce anlamsal olarak olumsuz, yapısal olarak olumsuz bir tümce anlamsal olarak olumlu bir yargı taşıyabilir. Türkçede olumsuzlayıcılı olumsuzluk, /olumsuz yapı - olumsuz anlam / ve /olumlu yapı - olumsuz anlam/ biçimde görülür.

a) /Olumsuz yapı - olumsuz anlam/, eklerle (-mA, -sIz, mAz, -mAdAn, -mAksIzIn, ...) ve sözcüklerle (yok, değil, hayır, ...) sağlanmaktadır. Eylemlerde -mA olumsuzluk eki, ek birleşmeleriyle oluşan -mAz, -mAdAn, -mAzlık, -mAksIzIn ekleriyle, adlarda ise -sIz eki olumsuzluk sağlanır. Bununla birlikte yabancı dillerden alıntılanan *bî, nâ, gayr* gibi kimi olumsuzlayıcılar da kullanılır. Sözcüksel düzeyde *değil* sözcüğü, yokluk bildiren *yok* sözcüğü *ama, aksi halde, yoksa* sözcükleri olumsuzlayıcılardandır. Ayrıca olumsuzluğu pekiştiren bazı sözcükler de (*hiç, asla, sakın, katiyen*) vardır (İlhan ve Karadayı, 2017, sy. 150).

b) /Olumlu yapı - olumsuz anlam/, biçimce olumlu görünmesine karşın anlamca olumsuz olan tümcelerde ve sözcüklerde görülen olumsuzluktur. Tümce düzeyinde Türkçede *ne... ne...* bağlacı, soru sözcükleriyle (ne, nereden, kim...) ve *mI* soru ekiyle sağlanan olumsuzluktur. (Örneğin: “Ne aradı ne sordu.=Aramadı, sormadı.”, “Sen yemek yapmaktan ne anlarsın.=Sen yemek yapmaktan anlamazsın.”, “Soğuk havada hiç ince kıyafetler giyilir mi?=Soğuk havada ince kıyafetler giyilmez.”).

Olumsuzlayıcıların üst üste kullanımında anlam olumlu olabilmektedir. Olumluluk ya da olumsuzluk bağlama bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

2) Olumsuzlayıcısız olumsuzluk, sözcüksel düzeyde insan belleğinde çağrışımsal olarak olumsuz değerlere sahip sözcüklerle sağlanan olumsuzluktur. Dil sisteminde sözcükler olumlu, olumsuz ve yansız çağrışım değerleri taşır. Yapısal ya da anlamsal olarak olumsuzlayıcı taşımamasına rağmen bağlama bağlı olarak insanlarda olumsuz duygular, düşünceler ve bilgiler çağrıştıran sözcükler çağrışımsal olumsuzluğu ortaya çıkarır. Örneğin; *kötü, çirkin, tembel, kara/siyah, ölüm, karga* vd. Çağrışımsal olumsuzlukta bireyin kültürel, toplumsal, sosyal ve duygusal durumlarında farklılıklar gözlenebilir. Örneğin bir toplumda olumsuz çağrışım taşıyan yasin rengi beyazken diğer

bir toplumda siyah olabilir.

Yansız terimi, olumlu ya da olumsuz ayrımı gözetmeyen ve birbirinin yerine kullanıldığında anlam farkı oluşturmeyen, hem olumlu hem olumsuz anlam içeren ya da olumlu ve olumsuz anlam ifade etmeyen birimleri karşılar.

Nedensellikte olumluluk ve olumsuzluk değişkenler çerçevesinde değerlendirilir. Nedensellik ilişkisinde iki öge vardır: neden ve sonuç. Neden bağımsız, sonuç ise bağımlı değişkendir (bkz. nedensellikte değişkenler). Değişkenler, olumlu, olumsuz ve yansız olarak üç biçimde ele alınmıştır. Bu durumda aşağıdaki gibi 9 eşleşme olasıdır:

Tablo 2.

Neden ve Sonuç Değişkenlerinin Olumluluk-Olumsuzluk Durumları

Neden	Sonuç
olumlu neden (N+)	olumlu sonuç (S+)
olumlu neden (N+)	olumsuz sonuç (S-)
olumlu neden (N+)	yansız sonuç (S±)
olumsuz neden (N-)	olumlu sonuç (S+)
olumsuz neden (N-)	olumsuz sonuç (S-)
olumsuz neden (N-)	yansız sonuç (S±)
yansız neden (N±)	olumlu sonuç (S+)
yansız neden (N±)	olumsuz sonuç (S-)
yansız neden (N±)	yansız sonuç (S±)

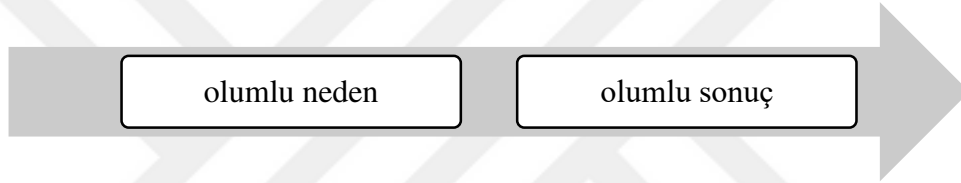
Bolulu, neden-sonuç tümceleri kuran ek veya sözcüklerin birbirinin yerine kullanılabileceğinin sanıldığını, ancak anlam ayırtılarının yakalamaya çalışıldığında her birinin ayrı ayrı kullanılmasının uygun olabileceğinin baskın bir görüş olduğunu aktarır (1996, s. 19). Bu ayrıma göre, bazı yapılar olumlu, bazıları olumsuz, bazıları ise yansız (hem olumlu hem de olumsuz ya da ne olumlu ne olumsuz) sonuçlarla kullanılabilmektedir.

Türkiye Türkçesinde bağımsız bir değişkenin (nedenin) etkisi farklı yapılarla anlamsal olarak olumluluk belirleyicisi olabilmektedir. Örneğin, “Senin sayende evlendim.” tümcesi ile “Senin yüzünden evlendim.” tümcesi aynı neden ve sonuç ifadelerine sahip olmasına rağmen anlamsal olarak *sayende* ile oluşturulan tümce olumlu

sonuç, *yüzünden* ile oluşturulan tümce olumsuz sonuç içermektedir. İki tümce arasındaki olumlama ayrımı, yapıyla (ilgeçle) sağlanmıştır. Bu tümceler arasındaki olumlamada bağımsız değişken (neden) yansızken bağımlı değişken/etkilenen (sonuç) olumluluk yönünden farklılık göstermiştir. Dolayısıyla tümcede başat olan sonuç tümcesi olduğu için farklılık sonuç tümcesinde görülmüştür.

4.3.1. Olumlu Neden-Olumlu Sonuç

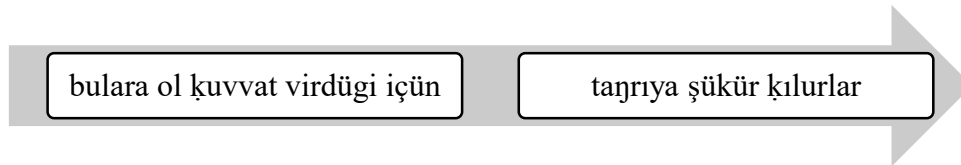
Nedensellik ilişkisinde, olumlu bir nedenin olumlu bir sonuç doğurmasıdır. Günümüzde olumlu nedensellik yapıları, genellikle “sayesinde, sağla-, ...” gibi yapılarla kurulur. Eski Anadolu Türkçesinde ise *+(y/n)A*, *-UbAn*, *-sA*, *birle*, *içün*, *tâ ki*, *elinden*, *ışıkına*, *hürmetine*, *yüziçün*, *adına*, *uğurına*, *nitekim*, *zira* gibi yapılar olumlu sonuçlarda tercih edilir.

Yapılan çözümlemede olumlu neden-olumlu sonuç örnekleri şunlardır:

[524] *tanrıya şükür kılurlar **bulara ol kuvvat virdügi içün** (KE, 35/5).*

“O, bunlara kuvvet verdiği için tanrıya şükrederler.”

Örnek [522]’de *bulara ol kuvvat vir-* ve *tanrıya şükür kıl-* tümcecikleri hem yapısal hem anlamsal açıdan olumlu tümceciklerdir. Tümcede neden ve sonuç tümcecikleri olumlu tümceciklerden oluşmaktadır.

[525] *çün erişdüm ben atama ey ‘amû / **şükkrine** kıldum âzâd sizi kamu (YZ, 1413)*

“Ey dostlar, ben babama kavuştuğum için hepinizi özgür bıraktım.”

[526] ***hayra erüben** batasın ni ‘mete / dürlü atlaslar gëyüben devlete (YZ, 614).*

“Hayra erip nimete batasın, türlü ipek elbiseler giyip devlete ...”

[527] *Bir yigit olsa, **dirisi haberin getürse** çargab [çuha] altun akça verüridüm, ölüsi haberin getürene kız kardaşum verüridüm (DK, 48b).*

“Bir yiğit olsa, yaşadığının haberini getirse çuha altın akçe verirdim, öldüğü haberini getirene kız kardeşimi verirdim.”

[528] *‘**ışkı birle** mest iden āşıkları (VG, 4).*

“Aşkıyla/aşkî sayesinde mest eden aşıkları ...”

[529] ***tâ ki göre** cânı anda sevine / anı göre ağlamaya avına (YZ, 1088).*

“Onu gördüğü için canı orada sevin. ...”

[530] *Ol gişi kâfirdi pes **Hızır elinden** müslmân oldu (KE, 480/7).*

“O kişi kâfirdi, sonra Hızır sayesinde Müslüman oldu.”

[531] ***Allāh** ‘**ışkına** beni kurtar (DK, 46b).*

“Allah aşkına beni kurtar.”

[532] *Günāhuñuzı **adı görklü Muhammed Mustafa hürmetine** bağışlasun (DK, 147b).*

“Günahınızı adı güzel Muhammet Mustafa hürmetine bağışlasın.”

[533] ***Vallāhi, men** **Ƙazanuñ uğurına** başum komuşam (DK, 150b).*

“Vallahî, ben Kazan’ın uğruna başımı koymuşum.”

[534] *dāvūd eyitdi varğıl kim seni afv eyledüm **[tanrı] yüziçün** (KE, 567/13).*

“Davut eyitti: “Git, çünkü tanrı yüzü suyu hürmetine seni affettim.”

[535] *Yığışdursun dürişdürsün, günāhuñuzı **adı görklü Muhammed Muştafā yüzi** şuyına bağışlasun (DK, 63a).*

“Derlesin toplansın, günahınızı adı güzel Muhammet Mustafa yüzü suyuna bağışlasın.”

[536] *biz dahı sever-idük hem kamumuz / **nitekim severdi anı atamız** (YZ, 978).*

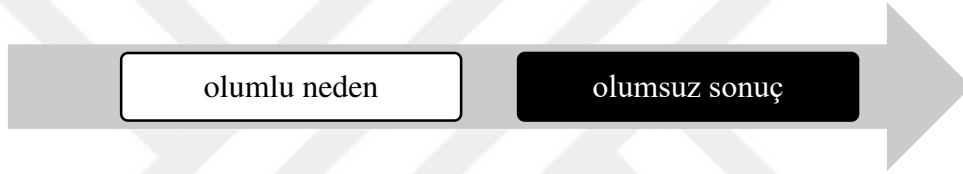
“Biz de hepimiz onu severdik, çünkü atamız onu severdi.”

[537] *Hak te ‘alānuḡ emriyle Deli Kařçarunḡ eli yoķaruda aşılu ķaldı, zirā Dede Korkut velayet issi idi, dileği ķabul oldu* (DK, 44a).

“Hak Teāla’nın emriyle Deli Kařçar’ın eli yukarıda asılı kaldı, çünkü Dede Korkut velayet sahibiydi ve dileği kabul oldu.”

4.3.2. Olumlu Neden-Olumsuz Sonuç

Nedensellik ilişkisinde, sonucun olumsuz yargı bildirmesidir. Türkiye Türkçesinde olumsuz nedenselliklerde “...yüzünden, ...nedeniyle, ...sebebiyle” ilgeçleriyle (Bolulu, 1996, s. 18) ve “yol aç-, neden ol-, sebep ol-...” gibi yapılar tercih edilmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ise olumsuz nedensellik için dönemi yansıtan belirgin yapılar kullanılmamıştır.

[538] *maķabbet olalı dilde muķarrer / görürem cevır ü miķnetler müķerrer* (İŞK, 3047).

“Gönülde kararlaştırılmış muhabbet olduğundan beri tekrar üzüntü ve eziyet görürüm.”

Örnek [536]’da yapıcı ve anlamca olumlu bir neden tümcecigi, yapıcı olumlu anlamca olumsuz bir sonuç yargısı doğurmuştur. Bu örneğin sonuç tümceciginde yapıcı olumlu anlamca olumsuz sözcüklerle çağrışımsal olumsuzluk sağlanmıştır.

[539] *cebra’ıl göre buları tanlaya / yüzleri sağ dēyüben ‘acebleye* (YZ, 765).

“Cebrail bunları görüp yüzleri sağ (neden yanmamış) diye şaşırır.”

[540] *Mere kāfir, Dedem Korkud kopuzı hürmetine ķalmadum* (DK, 136a).

“Bre kafir, Dedem Korkut kopuzu hürmetine ķalmadım.”

[541] *Ne oladı bizde ne lâıyk sana / gelmedi bir lâıyg iş önden sonra/ cümle varlık pes senüñdür yâ Celil* (GN2, 88a/34).

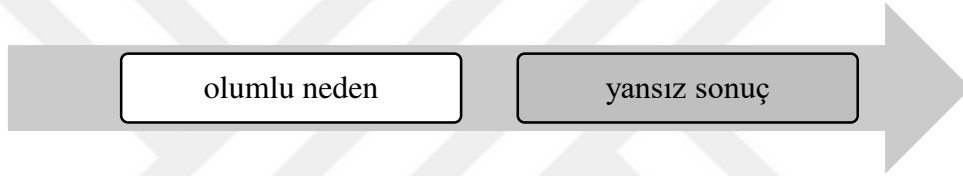
“Bizde sana ne layık olaydı, önünden sonuna sana layık bir iş gelmedi. Çünkü tüm varlık senindir ya Celil.”

[542] *tevbe kıluy bu işe gelün yola /yoksa tanrıdan gelür size belâ* (YZ, 90).

“Bu işe tövbe edin, yola gelin; yoksa tanrıdan size bela gelir.”

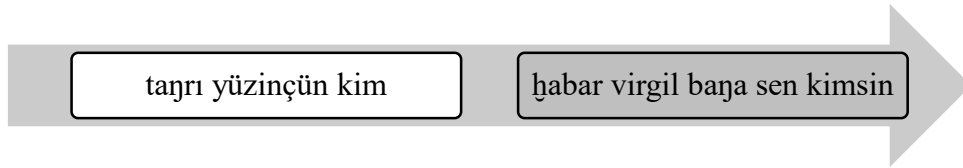
4.3.3. Olumlu Neden-Yansız Sonuç

Nedensellik ilişkisinde olumlu çağrışım değeri taşıyan nedenin yansız bir sonuç yargısına bağlanmasıdır.

[543] *aña eyitdi sen kimsin hızır eyitdi ol kılvan kim şatun aldun pes yine eyitdi sorarın senden **tanrı yüzünçün kim** habar virgil baña sen kimsin* (KE, 479/15).

“... sana sorarım, tanrı yüzü için senin kim olduğunu bana haber ver.”

Örnek [541]’de metin bağlamından hareketle tanrı sözcüğü çağrışımsal olarak toplumda olumlu bir değer taşır. Tümcede olumlu çağrışımsal değerli sözcükle neden tümceciği ve çağrışımsal olarak yansız olan bir yargıyla sonuç tümceciği kullanılmıştır.

[544] *Bir ağzı du ‘âlinuñ alkışıyla Allāh te ‘ālā bir ‘ayāl verdi. Hatunı hāmile oldı* (DK, 9b).

“Bir ağzı dualının güzel dileğiyle Allah Teâlâ bir çocuk verdi. Eşi hamile oldu.”

[545] *ferište gelüp ol gönlegi çıkardı ve Yūsufa **geydürdi*** (KE, 233/8).

“Melek gelip o gömleği çıkardı ve Yusuf’a giydirdi.”

[546] *Eger şağdur esendür, ahşam olmadın gene ben sana gelürem* (DK, 23b).

“Eğer o sağ ve esense, akşam olmadan yine ben sana gelirim.”

[547] *tanrı adın aňuban girem söze / tū ki ine tanrıdan rahmet bize* (YZ, 1).

“Tanrıdan bize rahmetin gelmesi için ilk önce Tanrının adını anarak söze başlayalım.”

[548] *bu arada bir haber vardur yine / eydeyüm anı ki cânıñ sevine* (YZ, 1335).

“Bu arada yine bir haber var. Canınızın sevinmesi için onu söyleyeyim.”

[549] *iletüñ anı atama kim sevine / ağlamağdan ol bolay ki avına* (YZ, 1325).

“Sevinmesi için onu babama iletin. ...”

[550] *Her ki ne işler ise ol götürür / kim yörür ü kim turur kim oturur / tanrının has kullarıdur pes bular* (GN2, 95b/53).

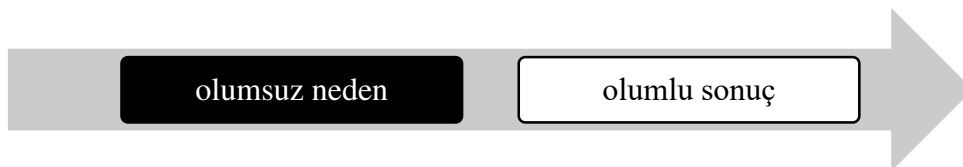
“Her ne işlerse o götürür, kimisi yürür, kimisi durur, kimisi oturur. Çünkü bunlar tanrının has kullarıdır.”

[551] *evvel ebde bi ‘smi ‘llâh tanrı adı zîre kim anuñladur sözler tadı* (YZ, 2).

“Önce eşsiz olan Tanrının adıyla söze başlayalım; çünkü bütün sözlerin tadı onunladır.”

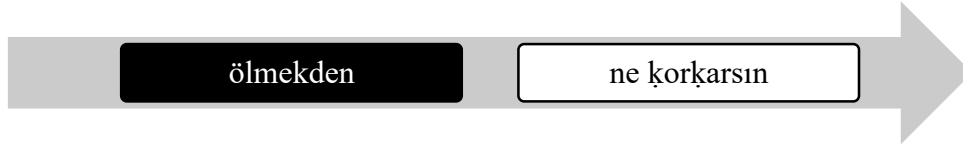
4.3.4. Olumsuz Neden-Olumlu Sonuç

Nedensellik ilişkisinde olumsuz çağrışımı olan neden ve olumlu sonuçtan oluşur.

[552] *ölmekden ne korkarsın çünkü hakka yararsın / bil ki ebedî varsın, bu sözde fâsîd da ‘vîdür* (YED, 24-2).

“Ölmekten korkma/niçin korkarsın, çünkü hakka yararsın; bil ki sonsuza kadar varsın, bu sözde kötü bir olay vardır.”

Örnek [550]'de yapıcı olumlu anlamca olumsuz bir sözcük olan *öl-* neden tümceciğidir. Sonuç tümcesinde, soru sözcüğü *ne* kullanılarak oluşturulan *ne korkarsın* tümceciği *korkma* anlamı taşır. Bu yönüyle olumsuz çağrışım değeri taşıyan kork-eylemine olumsuzluk eki getirilerek olumlu sonuç ortaya çıkar.

[553] *çünkü yûsuf ol işe sabr eyledi / ol zeliḥâ delürüp gör neyledi // turu geldi ol-dem kuçdı anı / neylesün 'âşık durur göynür cânı* (YZ3, 531).

“... O Zeliha delirip neyledi, gör; ayağa kaktı ve onu kucakladı. ...”

[554] *dertlî kişi geyerse derdi gider / dertsüz kişi geyse gör kim n'eder* (YZ, 1333).

“Dertli kişi giyerse derdi gider, dertsiz kişi giyse ne eder, gör.”

[555] *Oğlan anda yıkıldıḡda boz atlu Hızır oğlana hâzır oldı* (DK, 15a).

“Oğlan orada yıkıldığı için boz atlı Hızır, oğlana hazır oldu.”

[556] *yigirmi bin yıl tamām uçdı 'arş ayaklarının bir ayağı ucına irmedi andan tanrı ta 'ālā anuḡ kuvvatın ve kanatların daḡı arturdı* (KE, 26/3).

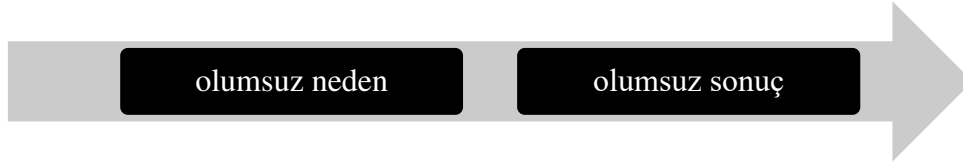
“Yirmi bin yıl eksiksiz uçtu, arş ayaklarının bir ayağı ucuna ermedi, ondan tanrı teâlâ onun gücünü ve kanatlarını da artırdı.”

[557] *Oğlandur, ne bilsün, geyiḡi kovarıdı gêtürü[ri]di, babasının öninde sinirleridi. Babam at segirdişüme baksun kıvansun, oḡ atışuma baksun güvensün, kılıç çalışuma baksun sevinsün [deridi]* (DK, 13a).

“Oğlan bilmediği için geyiği kovalardı, getirirdi, babasının önünde koştururdu. Babam at koşturmama baksın kıvansın, ok atışına baksın güvensin, kılıç çalışmaya baksın sevensin, derdi.”

4.3.5. Olumsuz Neden-Olumsuz Sonuç

Nedensellik ilişkisinde neden ve sonuç değişkenlerinin ikisinin de olumsuz olduğu nedenselliktir.

[558] *Hānum, bir yahşı yigidümüz öldi, aña ağlaruz.* (DK, 80a)

“İyi bir yiğidimiz öldü, ona ağlarız.”

Örnek [556]’da *bir yahşı yigidümüz öldi* tümceciği olumsuz çağrışım değeri taşıyan öl- eylemiyle olumsuz neden ve *aña ağlaruz* tümceciği ise olumsuz çağrışım değeri taşıyan ağla- eylemiyle olumsuz sonuç bölümünü oluşturur.

[559] *ol suya bakdı ol bakmak heybetinden su yüceldi daşdı ve tañrı korkusından ditredi akdı* (KE, 5/9).

“O suya baktı, bakmak heybetinden su yükseldi, taşıtı ve tanrı korkusundan titredi, aktı.”

[560] *ya ‘ni peygambere şalavât getürmeyince kişiniñ du ‘âsı kabul olmaz* (MC, 85a/3).

“Peygambere salavat getirmeyince kişinin duası kabul olmaz.”

[561] *Enüp taş başlarına düşüben öleler* (DK, 118b).

“Taş inip başlarına düşüp ölsünler.”

[562] *ķamısı ol yûsufa vardı gëri / aţamuz öldi dëyüben kığırı* (YZ, 1471).

“Hepsi Yusuf’un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar.”

[563] *suçum yokdur dëdi baña ağlayu / unutmışam bir yıldur ben aňmayu // ... // geldi ol yûsuf katına utanu / tapu kıldı yüz ne yeñin tutunu* (YZ, 724).

“... Ben bir yıldır anmadığım için unutmuşum. ...”

[564] *Ol zemānda bir oğlan baş kesmese, ķan dökme ad komazlarıdı* (DK, 37a).

“O zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad koymazlardı.

[565] *Üç gün yağı görmese kan ağlayan Togsun oğlu Rüstem bile varsun* (DK, 105a).

“Üç gün düşman görmese kan ağlayan Togsun oğlu Rüstem bile varsın.”

[566] *peşîmân olur yûsufi alduğına / içi göynür hazne boş kalduğına* (YZ, 403).

“[Kutayfer] Yusuf’u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar.”

[567] *Acığı tutanda, bıyıklarından kan çıkan Bıyığı kanlı Bügdüz Emen Çapar yètdi* (DK, 33a).

“Öfkelendiğinde bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlı Bügdüz Emen Çapar ulaştı.”

Örnek [565]’te neden ve sonuç ifadeleri anlamca olumsuzdur. Örnek [566]’da neden ifadesi yapıcı ve anlamca olumsuz, sonuç ifadesi ise yalnızca anlamca olumsuzdur.

[568] *oğlan yine cevâb virmedi. Pes oğlan söylemediğinden hatunun tâkatı tâk oldu* (KVH, 4b-6).

“Oğlan yine cevap vermedi, sonra oğlan söylemediği için hatunun gücü çekildi.”

[569] *Alaca atlu Şökli Melek katı pusmuş, pusduğından kara tağlara tuman düşmüş* (DK, 124a).

“Alaca atlı Şökli Melek sert pusu kurmuş, pusu kurduğundan kara dağlara duman düşmüş.” (Ergin, pus-: pusu kurmak)

Neden ve sonuç ifadeleri yapıcı olumlu olmasına karşın olumsuz çağrışım taşır.

[570] *Kırk yerde tikilmiş otağların o zâlim yıkdurdı* (DK, 113a).

“O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı.”

[571] *Kanlı kanlı ırmağlar karıy[up]dur dèye, suyu gelmez* (DK, 31b).

“Kanlı kanlı ırmağlar kurduğu için suyu gelmez.”

[572] *Tâcum tahtum için ağlaram* (DK, 36a).

“Tacım tahtım [olmadığı] için ağlarım.”

[573] *Ƙorƙuduban şamatasıyla ürkiden* (DK, 25a).

“Korkutup şamatasıyla ürküten...”

[574] *Bir suçdan ötüri dergāhdan sürdün* (DK, 107a).

“Bir suçtan ötürü dergâhtan sürdün.”

[575] *Çün sen Ƙazana düşmen olduñ, biz de düşmenüz* (DK, 149b).

“Sen Kazan’a düşman olduğun için biz de düşmanız.”

[576] *‘arîs ehli çün beğenmedi anı / eyle san kim yûsufun yandı cânı* (YZ, 295).

“Aris halkı onu beğenmediği için Yusuf’un canı yandı.”

[577] *tâ ya ‘kûb bilmeye yûsuf varı / dün gün ağlayuban kıla zârî* (YZ, 994).

“Yakup, Yusuf’un varlığını bilmediği için gece gündüz ağlayıp inlesin.”

[578] *Bir sa‘at hôş karnumuz tok âsude / Bir sa‘at açlık elinden aluda* (GN, 1107).

“Bir vakit karnımız tok olduğu için rahatız, bir zaman açlık yüzünden acze düşeriz.”

[579] *Bu otuz iki baş kim burcda aşılmış idi kağan aslanıla kara buğ[r]anun yüzün görmemişleridi, ancak boğa boynuzunda helak olmuşlarıdı* (DK, 88b).

“Bu otuz iki baş, burçta asılmıştı, kağan aslan ile kara buğranın yüzünü görmemişlerdi; çünkü boğa boynuzunda helak olmuşlardı.”

[580] *Oğuzı görüriken seni ögmegüm yok. Andan öldürüriseñ, mere kâfir, öldür meni* (DK, 142b).

“Oğuzu görürken seni övemem. Bre kâfir, bu yüzden öldürürsen beni öldür.”

[581] *Başamasa başın keseridi. Böylelikle otuz iki kâfir beginün oğlunun başı burc bedeninde kesilüp aşılmış idi* (DK, 88b).

“[Üç canavarı] bastırıp yenemese başını keserdi. Bu yüzden otuz iki kâfir beyinin oğlunun başı burç bedeninde kesilip asılmıştı.”

[582] *ağaca asuñ buları **kim öle** / kamusı yalvardılar zârî kıla* (YZ, 1308).

“Bunları ölmeleri için ağaca asın. ...”

[583] *cihân içre hasretüm sensin benüm / korkaram **kim görmeyem seni cânım*** (YZ, 1224).

“Cihan içinde benim hasretim sensin, sen göremeyeceğim diye korkarım.”

Kim bağlacı ile oluşturulan iki örnek de olumlu neden olmasına rağmen birinci örnekte yapıca olumlu anlamca olumsuz bir neden, ikinci örnekte ise yapıca ve anlamca olumsuz bir neden bulunmaktadır.

[584] *Yandı bağrum, göyindi içüm. Meger senün ağañ yok olubdur, yüregüñe kaynar yağlar kuyulubdur, kara bagruñ şarşılubdur* (DK, 53a).

“Senin baban ölmüş, yüreğine kaynar yağlar koyulmuş ve kara bağrın sarsıldığı için bağrım yandı, içim göyündü.”

[585] *Eylüğe yavuzlğ itmeğtür işi / pes munâfıkdur hakikat ol kişi* (GN2, 95b/32).

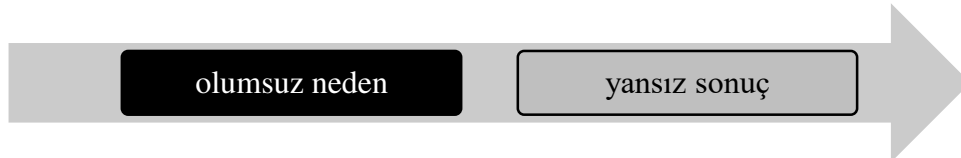
“İşi iyiliğe kötülük etmektir, bu nedenle o kişi gerçek münafıktır.”

[586] *Bu nesneleri getürecek olurısañuz kız qarındaşumı verürem, getürmeyecek olurısañ gözüme görünmeyesin, yohsa seni öldürürem* (DK, 45a).

“... Gözüme görünme, yoksa seni öldürürüm.”

4.3.6. Olumsuz Neden-Yansız Sonuç

Nedensellik ilişkisinde olumsuz çağrışım değeri taşıyan neden ve yansız sonuçtan oluşur. Örnek [585, 586, 587]’te biçimce olumlu, anlamca olumsuz bir neden; örnek [588, 589]’da biçimce ve anlamca olumsuz neden, yansız çağrışımlı bir sonuca bağlanmıştır.

[587] *gördi ki, ılan sovuğdan buymuş yatur*. (MBN, 8a-2).

“Gördü ki yılan soğuktan donmuş yatıyor.”

sovuğdan

ılan buymış yatur

Örnek [585]'te neden tümceciğinde olumsuz çağrışım değeri taşıyan soğuk sözcüğü, sonuç tümceciğinde yansız çağrışım değeri taşıyan donup yat- eylemi bulunmaktadır.

[588] *yā Bulū[kıyā] melikden ayrılalı nice oldu* (KE, 749/15).

“Ya Bulukıya melikten ayrıldıktan sonra nasıl oldu?”

[589] *işitdüm kim bir gez üç kişi düzilüp harâmîliga çıkdılar* (MBN, 18a-10).

“Üç kişinin toplanıp haramilik yapmak için çıktıklarını işittim.”

[590] *kurd dedüm bir oğluma ağlamağa / kan dedüm ikinci çok ağlamağa* (YZ, 1124).

“bir oğluma kurdu hatırlayıp ağlamak için kurt dedim, ikincisine kanlı elbiseyi hatırlatıp daha çok ağlamak için kan dedim.”

[591] *Yene uyhusın yeñimeyüp yerine varup yatdı uyudu* (DK, 134a).

“Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu.”

[592] *eytdiler biz yûsufı alduğ-ıdı / kul dëyüben biz anı satduğ-ıdı* (YZ, 1398).

“Biz Yusuf’u almıştık, kul diye onu satmıştık, dediler.”

[593] *Banı Çiçek kırmızı kaftanın geydi, ellerin yeñine çekdi [yüzük] gözükmesün deyü* (DK, 59a).

“Banı Çiçek kırmızı kaftanını giydi, yüzük gözükmesin diye ellerini yenine çekti.”

[594] *Eger anda durup çok eglenürseñ ziyanı dege diyüp korkar mısın* (KE, 152/1).

“Eğer orada durup çok eğlenirsen zararı dokunur diye korkar mısın?”

[595] *tanrı anı cehennem şamusın kızdurmak için yaratmışdur* (KE, 10/4).

“Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır.”

[596] *ol köy ehli ol deveyi öldürmek üzere dirgendiler* (KE, 132/7).

“O köy ehli o deveyi öldürmek için toplandılar.”

[597] *şâlih devesin depeleye ol er boyun virmedi andan gendünün ‘ammusı oğlın kığırdı aña Maşda ‘ bin Mehrec dirleridi ve gendüzin aña virdi deveyi öldürmek üzerine pes Maşda ‘ kabûl kıldı* (KE, 130-9)

“... Mehrec, deveyi öldürmek için kendisini ona verdi, sonra Masda kabul etti.”

[598] *âh édüben çüncim ol tahtdan düşer / karavaşlar kamu üstine üşer* (YZ, 362).

“Ah edip o tahttan düştüğü için karavaşların hepsi üstüne toplanır.”

[599] *gerekdür ki kanı müstefrik alalar ta ki kuvvet şâkıt olmaya* (KM, D21b/16).

“Gücün zayıflamaması için kanı aralıklı almaları gerektir.”

[600] *And iç kim bizüm élümüze yağılığa gelmeyesin* (DK, 139b).

“Bizim ilimize düşmanlığa gelmemen için ant iç.”

[601] *Bay Büre Beg eydür: “Oğlum idügin andan bileyim: sırça parmağını kanatsun, kanını destimāla dürtsün, gözüme süreyin. Açılacak olurısa oğlum Beyrekdür” dedi. Zîrā ağlamakdan gözleri görmez olmuş idi* (DK, 61a).

“Bay Büre Bey ‘...’ dedi. Çünkü ağlamaktan gözleri görmez olmuştu.”

4.3.7. Yansız Neden-Olumlu Sonuç

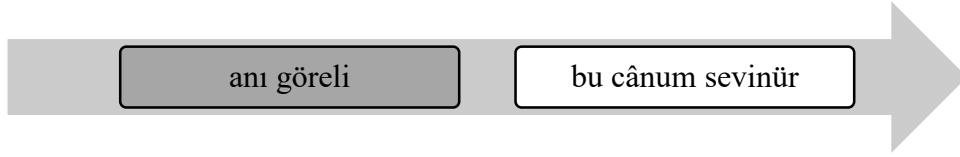
Nedensellik ilişkisi anlamsal olumluluk ya da olumsuzluk tercihi gözetilmeksizin oluşturulur. Türkçede genel olarak yansız neden yapıları kullanılır. Eklerle bildirilen nedenselliklerin yansız olduğu görülmektedir. Yalnızca olumlu veya olumsuzlarla kullanılanlar dışındaki yapılar hem olumlu hem de olumsuz yapılarla kullanılabilir.

yansız neden

olumlu sonuç

[602] *bir yigit uğradı deve[ye] binür / anı göreli bu cânım sevinür* (YZ, 1052).

“Deveye binen bir yiğit uğradı, onu göreli bu canım sevinir.”

Örnek [600]’de *anı görelî* tümcecîği yansız çağrışım değeri, *bu cânım sevinür* temel tümcecîği ise olumlu çağrışım değeri taşır. Böylelikle yansız neden tümcecîği, olumlu sonuç tümcesine bağlanmıştır.

[603] ***Destimālî gözine silicek Allāhu te ‘ālānuñ kudretiyle gözi açıldı*** (DK, 61a).

“Mendili gözüne sürünce Allahu tealanın gücüyle gözü açıldı.”

[604] ***Seni görmeklige biñ cân bahâdur yâ resûla ‘llâh*** (ŞH, 1, II, 9).

“Ya Resulallah, seni görmeye bin can değer.”

[605] ***İmdi incinme, hānum, evvel anuñ elin öpdüğümüze*** (DK, 39a).

“Hanım, önce onun elini öptüğümüze incinme.”

[606] ***Toğduğunda tokuz buğra öldürdüğüm aslan oğul!*** (DK, 83b).

“Doğduğunda tokuz deve öldürdüğüm aslan oğul!”

[607] ***hayran oldum tanıladum göreliden / aslı peygâamber durur anı eden*** (YZ, 1187).

“Onu gördüğümde beri şaşırdım ve hayran oldum. ...”

[608] ***mü ‘minler anı göre hayrân kala / gördüğince mü ‘minün arta nûrı / yâ rab bize rûzî kılğıl ol yeri*** (YZ, 816).

“... Müminler onu gördükçe nuru artsın. ...”

[609] ***anuñ düşmanın helak kılurın ve anı düşmandan kurtarurvan*** (KE, 687/6).

“Onun düşmanını ortadan kaldırırım/öldürürüm ve onu düşmandan kurtarırım.”

[610] ***Atasın ağırlayı kılın kamu/ atasıçun kıldı âzād èy ‘amū*** (YZ, 1418).

“Ey dostlar, bütün kullar babasını ağırladı, [Yusuf] babası için bütün kullarını azat etmişti.”

[611] *Tanrı ta ‘âlâ geçmiş peygamberları ve öndüki ümmetler habarın muhammed muştafâ üzere kışsa kılduğı biş hikmetden ötürüydi* (KE, 1/12).

“Tanrı Teâlâ geçmiş peygamberler ve önceki ümmetler haberini Muhammet Mustafa üzerine kıssalaştırması beş gizli nedenden ötürüydü.”

[612] *şehir içinde bay [u] yoksul kalmadı / ki yûsuf üzre dèrilüp gelmedi* (YZ, 372).

“Şehrin içinde Yusuf’u görmek için toplanıp gelmeyen zengin ve fakir kalmadı.”

Örnek [610]’da sonuç tümcesindeki iki olumsuz yapı, olumlu anlam içermektedir. “Toplanıp gelmeyen zengin ve fakir kalmadı.” ifadesi “Herkes geldi.” olumlu yargısı taşır.

[613] *mîşelüm eydür sabır kıl işüne / ki varam haber vèrem kıardaşuğa* (YZ, 1106).

“Mişelüm, benim de gidip kardeşine haber vermem için sabret, der.”

[614] *Ululara kulluk çü-ger hak durur / velî tanrı rezzâk-ı mutlak durur / aña kulluk itmek pes evlâ durur* (SN2, 17/11).

“Ululara kulluk haktır, veli tanrı mutlak rızık verendir. Bu yüzden ona kulluk etmek daha iyidir.”

[615] *Kâfirler eydür: “Ne gülersin?” kazan eydür: “Mere kâfirler, bu ‘arabayı beşigüm şandum, sizi yamrı yumrı tadum dâyet şandum.” dedi* (DK, 139a).

“Kâfirler ‘Neden gülersin?’ diye sordu. ...”

[616] *yûsuf aldı öpdü urdı gözine / döndi söyledi bularuñ yüzine // bildüñüz mi neden öpdüm ben bu bitü / severdüm dèdi atañuzu ben katı* (YZ, 1265).

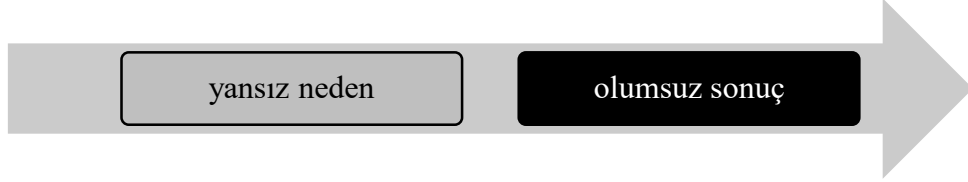
“... Bu mektubu neden öptüm, bildiniz mi? ...”

[617] *yehûda eydür niye güldün key ulu / eyt baña bildür ne tıyduñ bahtlu* (YZ, 77).

“... Neden yüksek sesle güldün? ...”

4.3.8. Yansız Neden-Olumsuz Sonuç

Nedensellik ilişkisinde olumlu ya da olumsuz çağrışım değeri taşımayan neden ve olumsuz sonuçtan oluşur.

[618] *Bir yigid [e]r **senüñ ucuñdan** aramuzdan egsildi* (DK, 152a).

“Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi.”

Örnek [616]’da kişi adının çağrışımı yansızdır, *aramuzdan eksildi* tümcesi çağrışım değeri olumsuz bir sonuç tümcesidir.

[619] *Görür misiz aġam ķazan baş kesdi, ķan dökdi? Oġlan yemek yemekķe gelmez.* (DK, 68b/2).

“Oġlan [sadece] yemek yemek için gelmez.”

[620] ***Sendenmidür bendenmidür**; Tangrı te ‘ālā bize batman oġul vērmez, **nedendür**?* (DK, 8b).

“Senden midir, benden midir; Tanrı Teâla bize batman oġul vermez, nedendir?”

[621] ***Yata yata** yanumuz aġrıdı, **tura tura** bêlümüz kurıdı* (DK, 20a).

“Yata yata yanımız aġrıdı, dura dura belimiz kurudu.”

[622] *imdi geldi uř yūsufdan muştucı / artdı derdüm içümden ķopdı öci // gelmedi oġlum benüm bunda özi / yandı içüm **êşideli bu sözi*** (YZ, 1368).

“... bu sözü işiteli içim yandı.”

[623] *Basat ġünbed içine girdi. Görđi kim altun akķa yıġılmış. **Baķarak** ġendüzin unıtdı.* (DK, 116b,5).

“Basat, kümbetin içine girdi. Altın akçe yığıldığını gördü. Bakarak kendini unuttu.”

[624] *Gömleği göricek begler üñür üñür ağlaşdılar, zarılıklara girdiler* (DK, 48b).

“[Kanlı] gömleği görünce beyler inleye inleye ağlaştılar, inlediler.”

[625] *Mere kavat oğlu kavatlar, ata tururiken oğul elinmi öperler?* (DK, 39a).

“Mere kavat oğlu kavatlar, baba dururken oğlun elini mi öperler?/oğlun elini öpmezler.”

[626] *döndi bunlar söyledi eytdi baba / biz var-iken kurd anı kaçan kapa* (YZ, 50).

“Biz varken kurt onu (Yusuf’u) nasıl kapabilir?/kapamaz.”

[627] *Kavat, men bu işi tuysam şaşa böyle gelür midüm?* (DK, 150b).

“Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydin?/gelmezdim.”

[628] *Beyrek yayı gördüğünde yoldaşların andı, ağladı* (DK, 56b).

“Beyrek yayı gördüğünde yoldaşlarını andı ve ağladı.”

[629] *sevdüğümden ayırdı ya kûb beni / iniletdi ağlatdı düni günü* (YZ, 1342).

“Yakup beni sevdiğimden ayırdı, gece gündüz ağlattı ve inletti.”

[630] *Kalın Oğuz begleri Beyrek için ‘azîm yas tutdılar, umud üzdiler* (DK, 48a).

“Kudretli Oğuz beyleri Beyrek [öldüğü] için büyük yas tuttular, umut kestiler.”

[631] *İlerükiler ol işden ötürü tanrı hışmına giriftâr oldılar* (KE, 3/1).

“İlerikiler o işten ötürü tanrının hışmına uğradılar.”

[632] *Karnın toyurduktan sonra kazanları depdi, dökdi* (DK, 57b).

“Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti ve döktü.”

[633] *ol hoca bâzergân çün şatdı anı / özi göyündü eyle ki yandı cânı* (YZ, 388).

“O hoca onu (Yusuf’u) sattığı için çok üzüldü, canı yandı.”

[634] *ol kişi çünkim eşitdi bu sözi / âh kıldı ağıladı göyüندی özi* (YZ, 395).

“O kişi bu sözü işitince ah etti, ağıladı ve canı yandı.”

[635] *eger beni kamuñuz göreydüñüz / kendü özüñüzi unudayduñuz* (YZ, 1192).

“Eğer beni hepiniz görseydiniz, kendi özünüzi unuturdunuz.”

[636] *Uşbu işler kendüzinden olmadı / Hem dahı bu halk elinden gelmedi* (GN, 9420).

“Bu işler kendiliğinden olmadı ve bu halk elinden/yüzünden gelmedi.”

[637] *Ölürisem senüñ uğruña ben öleyim* (DK, 26b).

“Ölürsem senin için ben öleyim.”

[638] *Bir yiğit aramızdan eksildi. Senüñ yolunda baş verdi* (DK, 152b).

“Bir yiğit aramızdan eksildi, senin yolunda/senin için baş verdi.”

[639] *ölmekden ne korkarsın çünki hakka yararsın / bil ki ebedi varsın, bu sözde fâsid da vîdür* (YED, 24-2).

“Ölmekten neden korkarsın... ?”

[640] *Bilmez misin neçün gelmediler? Evüñ yağmalatduğın dem Taş Oğuz bile bulunmadı. Sebeb oldur* (DK, 148a).

“Niçin gelmediler? Bilmez misin? Evini yağmalattığın zaman Dış Oğuz bile yoktu. Sebeb odur.”

[641] *eytdiler gülmek nedür et belgülü / yine niçün ağıladın zârî kılı // ya kûb eydür çünki bakdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize* (YZ, 999).

“Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağıladın?” dediler. Yakup ‘Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.’ der.”

Niçün soru belirteci örnek [638]’de yapıca ve anlamca olumsuz bir sonuca bağlanırken örnek [639]’da yapıca olumlu anlamca olumsuz bir sonuç tümcesine bağlanır.

[642] *dâya eydür yâ kızum dön bir bërü / neden oldu göreyüm benzüñ saru* (YZ, 453).

“Dadı ‘Ya kızım beri bir dön, neden benzin sarı oldu? Göreyim.’ der.”

[643] *Ne bileyin oğul, bu kazālar saña nereden geldi?* (DK, 15b).

“Ne bileyim oğul, bu kazalar sana neden geldi?”

[644] *Bizi neye urursın?* (DK, 130a).

“Bizi neden vurursun?”

[645] *eytdi nişe dëmez-idün sen baña / iledürdüm seni atañ anaña* (YZ, 396).

“Sen bana neden söylemedin? Seni annene babana letirdim.”

[646] *tanrıdan kork işleme uşbu işi / yavuz iş nite kılursın ey kişi* (YZ, 529).

“Tanrıdan kork, bu işi yapma. Ey kişi niçin kötü iş yaparsın?”

[647] *kim yüzünüz siz[ler]ün kalmış teze / neden ötrü yanmamış eydün bize* (YZ, 767).

“Sizin yüzünüz sağlam kalmış, neden yanmamış? Bize söyleyin.”

[648] *yûsuf eydür tanrıdandır ol baña / cebra’îl eytdi yâ ne oldu pes saña // tanrıyı getürmediñ sen dilüne / kâfirden umduñ necât kendüzine* (YZ, 653).

“... Cebrail ‘Ya sen neden tanrıyı diline getirmedin, kurtuluşu kâfirden umdun.’”

[649] *zelîhâ eydür neyledün bunlara sen / ne sebebdan şındı bunlar dëyesen* (YZ, 439).

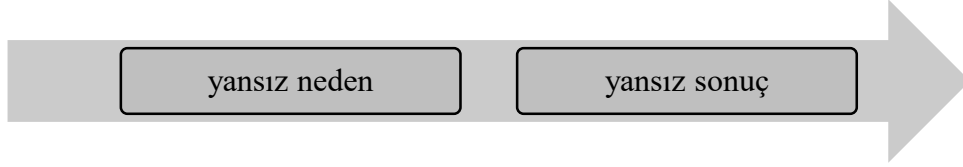
“Zeliha, ‘Sen bunlara ne yaptın? Neden bunlar kırıldı? Bana söyle.’ der.”

[650] *Hey gözüm, nāmerd gözüm, muhannaş gözüm! Bir yılandan ne var ki korıduñ?* (DK, 141a).

“... Bir yılandan neden korktun?”

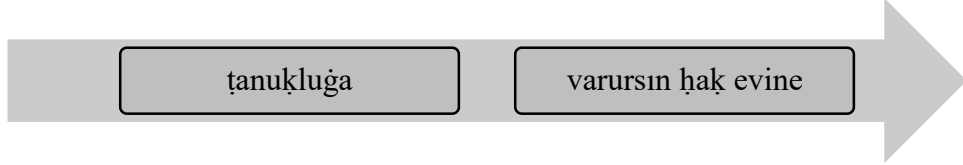
4.3.9. Yansız Neden-Yansız Sonuç

Nedensellik ilişkisinde hem olumlu hem de olumsuz ya da yansız (nötr) değişkenlerle kullanılarak oluşturulur.

[651] *tanuḳluḡa* varursın hak evine (KEMŞ, 167).

“Tanıklık etmek için hak evine varırsın.”

Örnek [649]’da neden ve sonuç yargısı yansız çağrışım değeri taşımaktadır. Tümcede *tanuḳluk* sözcüğünün ve *varursın hak evine* tümcecığının çağrışımsal değeri yansızdır.

[652] *Senüñ dostuḡa* dost ve *düşmenüñe* düşmenüz (DK, 149b).

“Senin dostuna dost ve düşmanına düşmanınız.”

[653] *Bedevî ata binüp* oḡlancuḡın isteyü gétđi (DK, 15a).

“Bedevi ata binip oḡlunu istemek için gitti.”

[654] *Men senüñ dostluḡuñ* düşmanlıḡuñ şınayu geldüm (DK, 149a).

“Ben senin dostluḡunu düşmanlıḡını sınamaya geldim.”

[655] *Gétđükde* yérüñ otlakların geyik bilür (DK, 4b).

“Geyik gittiği için o yerin otlaklarını bilir.”

[656] *Depdükçe* böyüdi, *urdukça* böyüdi (DK, 110a).

“Teptikçe büyüdü, vurdukça büyüdü.”

[657] *Depdiklerince* böyüdi (DK, 110a).

“Teptiklerince büyüdü.”

[658] *Bir gün ol gişi dîvār dibinde uyumuşdı* **bir gişi** *geldi anı* oyardı (KE, 78/1).

“Bir gün o kişi duvarın dibinde uyumuştı, bir gişi geldi ve onu uyandırdı.”

[659] *Nece maslahat görürlerise aña göre iş edelüm* (DK, 42b).

“Nasıl iş görürlerse ona göre iş yapalım.”

[660] *ya ‘kûb eydür bilmedüm firâk odın / şimdi bildüm çünkü taddum ben tadın* (YZ, 1384).

“Yakup, ayrılık ateşini bilmiyordum, ben onun tadını tattığım için şimdi bildim, dedi.”

[661] *ertesi gelür iki altun vërür / tâ ki yûsuf yüzini bir kez görür* (YZ, 309).

“Yusuf’un yüzünü bir kez görmek için ertesi gün gelir, iki altın verir.”

[662] *Uruz gene döndi ki bir dahı çala* (DK, 146b).

“Uruz bir daha çalmak için yine döndü.”

[663] *Meger ol gün kâfirlerüñ ağır günleriydi. Her biri yemekde içmekde idi* (DK, 49b).

“O gün kâfirlerin ağırlama günleri olduğu için her biri yemekte ve içmekteydi.”

[664] *yûsuf eydür nitedür babam hali / nice oldı ol benden ayrılalı // döndi eydür kim ne sorarsın anı / sen gideli yere koymadı teni* (YZ, 1113).

“... Onu neden sorarsın? ...”

[665] *sultân eydür bu ‘aceb neden tolar / yûsuf eydür tañrının kudreti var* (YZ, 407).

“Sultan ‘bu acaba neden dolar?’ der. Yusuf ‘Tanrının kudreti var.’ der.”

[666] *Begler, men sizi neye kığırdum bilürmisiz?* (DK, 149a).

“Beyler, ben sizi neden çağırdım, bilir misiniz?”

[667] *hoş suâl var bu arada ey paşa / gönlegini vèrdi iltmege nişe* (YZ, 1327).

“... Gönleğini neden gönderdi?”

[668] *yûsuf eydür nite urduñ bu adı / maşşûdın eyt uşbu işüñ ne idi* (YZ, 1121).

“Yusuf, ‘[Çocuklarına] bu adı neden koydun? Bu işte amacın neydi? Söyle.’ der.”

[669] *Geçmiş peygamberlar habarın seyyidü'l-mürselîn muhammedi muştafâ üzre neden ötürü kıssa kıldı ve bildürdi... senüñ göñlüñ anuñıla dölendürem* (KE, 1/9).
 “Geçmiş peygamberler... Muhammet Mustafa üzere neden ötürü kıssa anlattı ve bildirdi.”

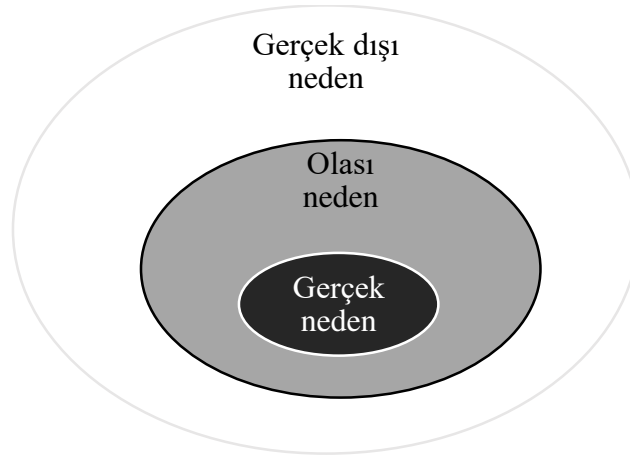
[670] *Kız eydür: “Ya ne maşlahata geldün, yigit?” dedi. Beyrek eydür: “Bay Bîcân Begün bir kıızı varmış, anı görmege geldüm” dedi* (DK, 41a).

“Kız ‘Niçin geldin, yiğit?’ dedi. Beyrek ‘Bay Bican Bey’in bir kızı varmış, onu görmeye geldim.’ dedi.”

4.4. Gerçeklik Açısından Nedensellik

Gerçek, insan zihninden bağımsız olarak dış dünyada varoluşa sahip her şeydir (Cevizci, 2010, sy. 710). Dilsel düzlemde gerçek ise dış dünyada bir karşılığı bulunan, yaşanan ya da yaşanacak olan durum ve eylemlerdir. Buna karşıt olarak gerçek dışı ise, var olan ya da olacak bir eylem/durum yerine sanal bir düzlemde durum ve eylemlerin düşünülmesidir.

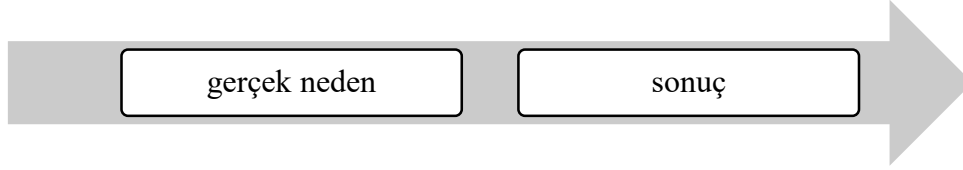
Gerçeklik bağlamı açısından nedensellik gerçek, gerçektışı ve olası nedensellik olarak üç başlıkta değerlendirilebilir:

4.4.1. Gerçek Neden

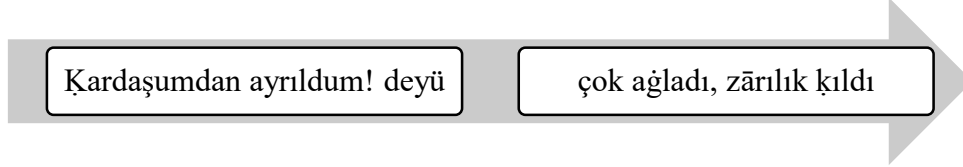
Nedensellik ilişkisinde nedenin gerçek dünyada yaşanmış, hâlihazırda var olan bir neden olmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinde gerçek nedensellik birçok neden yapılarıyla bildirilmektedir. Özellikle geçmişi ve yaşanmışlığı vurgulayan yapılarda görülür. (-dU, -dUk ekleriyle kullanılan birleşik yapılar gibi.) Aşağıdaki örneklerde -dUğInA, -dU/I

deyü/deyüben, *-dUğIyçUn* yapıları gerçek neden bildirmektedir. Örneklerde gerçek dünyada yaşanmış bir eylemin neden olduğu sonuç söz konusudur.

[671] ***Ğardaşumdan ayrıldum! deyü çok ağladı, zārılık kıldı*** (DK, 113b).

“Kardeşimden ayrıldım diye çok ağladı, inledi.”

Örnek [671]’de neden ve sonuç tümcesi gerçek yaşamdan alıntılanmış bir eylemden oluşur. *Ğardaşumdan ayrıldum!* tümcesi gerçek hayatta yaşanmış ve *çok ağladı, zārılık kıldı* sonucunu doğurmuş bir eylemden oluşmaktadır.

[672] ***peşîmân olur yûsufı alduğına / içi göynür hazne boş kalduğına*** (YZ, 403).

“[Kutayfer] Yusuf’u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar.”

[673] ***İmdi incinme, hānum, evvel anuñ elin öpdüğümüze*** (DK, 39a).

“Hanım, önce onun elini öptüğümüze incinme.”

[674] ***ğamusı ol yûsufa vardı gèrü / ațamuz öldi dèyüben kığırı*** (YZ, 1471).

“Hepsi Yusuf’un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar.”

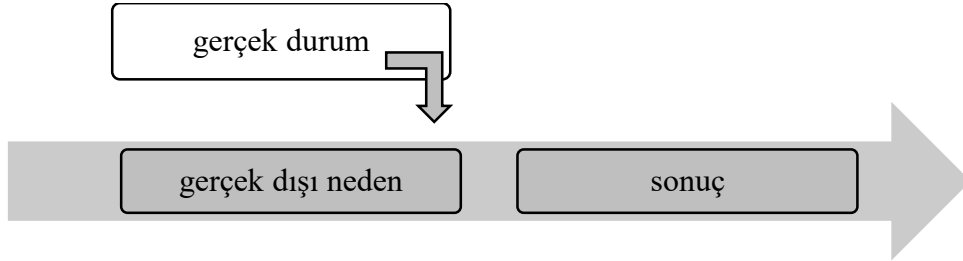
[675] ***Üç cānvar öldürdüğüçün bir kızcuğazumı aldı getdi*** (DK, 97b).

“Üç canavar öldürdüğü için bir kızcağızımı aldı, gitti.”

4.4.2. Gerçek dışı Neden

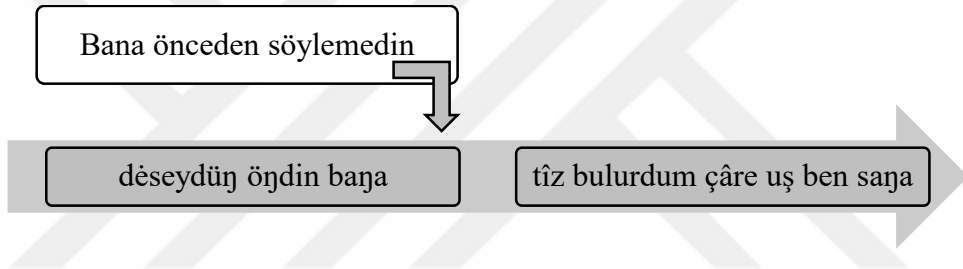
Geçmişteki gerçekleşmiş bir gerçekliğin tam tersinin sanal bir düzlemde ifade edilmesi ya da geçmişte, şimdi veya gelecekte olma olasılığı bulunmayan, ancak olabilecekleri bildiren kullanımlardır. Eski Anadolu Türkçesinde yan tümce, koşul eki (*-sA*), koşul eki hikâyesi (*-sAydI*), dilek/istek eki (*-A*) ve dilek/istek ekinin hikâyesiyle (*-AydU*) oluşturulur. Temel tümcede dilek/istek kipi hikâyesi [*-AydU*], geniş zaman hikâyesi [*-A/IrdU*], öğrenilen geçmiş zaman hikâyesi [*-mIşIdI*] birleşik kipleri kullanılır.

Eski Anadolu Türkçesinde temel tümcede birleşik çekim çeşitliliği günümüze göre daha çoktur. Türkiye Türkçesinde koşul eki (-sA) ve koşul ekinin hikâyesiyle (-sAydI) kurulan yan tümce gelecek zamanın hikâyesi (-AcAktI), geniş zamanın hikâyesi (-A/XrdX) ve daha seyrek olarak da geçmiş zamanın hikâyesiyle (-mXştX) kurulan temel tümceye bağlanır.

[676] *dâye eydür dèseydün öñdin baña / tîz bulurdum çâre uş ben saña* (YZ, 459).

“Sen bana önceden deseydin ben sana hemen çare bulurdum.”

Örnek [676]’da gerçek “Sen bana [bu durumu] önceden söylemedin.” durumudur. Örnekte gerçek durumun dışına çıkılıp varsayımsal koşulun neden olduğu/olacağı sonuç(lar) aktarılmıştır. Gerçek dışı durumda varsayımsal koşul *dèseydün öñdin baña* tümcesinin gerçek olması durumunda *tîz bulurdum çâre uş ben saña* sonucu da gerçekleşir ya da gerçekleşmesi beklenir.

[677] *eger beni kamuñuz göreydünüz / kendü özünüzü unudayduñuz* (YZ, 1192).

“Eğer beni hepiniz görseydiniz, kendi özünüzü unutturdunuz.”

[678] *Eger senün oğluñ olmasaydı bizüm mālımız Gürcistānda gétmişidi, hepümüz tutsak olmışıdı* (DK, 39a).

“Eğer senin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcistan’da kalmıştı, hepimiz tutsak olmuştu.”

[679] *Ḳara kıyma gözlerün çöngelmeseydi, ağam Beyrek deyeydüm, ozan, saña* (DK, 55a).

“Kara kıyma gözlerin kör olmasaydı sana ağam Beyrek diyeydim.”

[680] *Görklüm, oğul gelse sendenmi sorarım?* (DK, 72a).

“Görklüm, oğul gelse sana mı sorardım.”

[681] *Ḳavat, men bu işi tuysam saña böyle gelir midüm?* (DK, 150b).

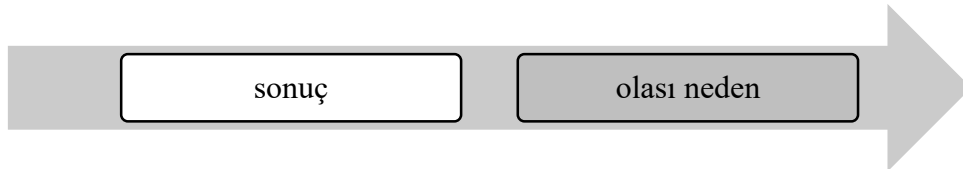
“Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydım?”

Örnek [680]’de *oğul gelse* (gerçekte oğul gelmedi) ve örnek [681]’de *men bu işi tuysam* (gerçekte duymadım) varsayımsal koşullara atıfta bulunur.

4.4.3. Olası Neden

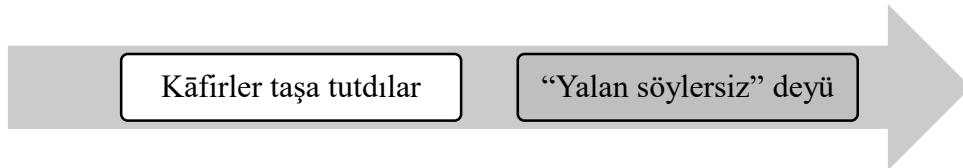
Nedensellik ilişkisinde henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme olasılığı yüksek bir *nedenin* bir *sonucu* gerçekleştirmesidir. Geleceğe yönelik olası nedensellik tümcesi, aynı zamanda amaç, niyet, tedbir de bildirir.

Eski Anadolu Türkçesinde *deyü, eger, ola kim, bolay ki* yapıları olası nedensellik ilişkisi kurmada kullanıldığı görülmektedir.

[682] *Kāfirler: “Yalan söylersiz” deyü taşa tutdılar* (DK, 144a).

“Kafirler, “Yalan söylersiniz.” diye taşa tuttular.”

Örnek [682]'de gelecekteki bir olasılığa tedbir almak amacıyla bir eylem gerçekleştiriliyor. Gelecekte yalan söyleneceği beklendiği için tedbir amacıyla taşta tutuyorlar.

[683] *kaçmasun dèyü yûsufı bağladı / yûsuf göge yüzün tutup ağladı* (YZ, 231).

“Kaçmasın diye Yusuf’u bağladı, Yusuf göge yüzünü tutup ağladı.”

[684] *Eger şağdur esendür, ahşam olmadın gene ben şana gelürem* (DK, 23b).

“Eğer o sağ ve esense, akşam olmadan yine ben sana gelirim.”

[685] *Oğlana korhınç haberler vereyim, ola kim getmeye döne* (DK, 89b).

“Gitmeyip dönmesi için oğlana korkunç haberler vereyim.”

[686] *korkutğıl bunı bu dem vur zindâna / bu yavuz işden bolay ki bu döne* (YZ, 551).

“Bunu korkut, şimdi zindana at, böylece belki bu kötü işten döner.”

4.5. Etki Açısından Nedensellik

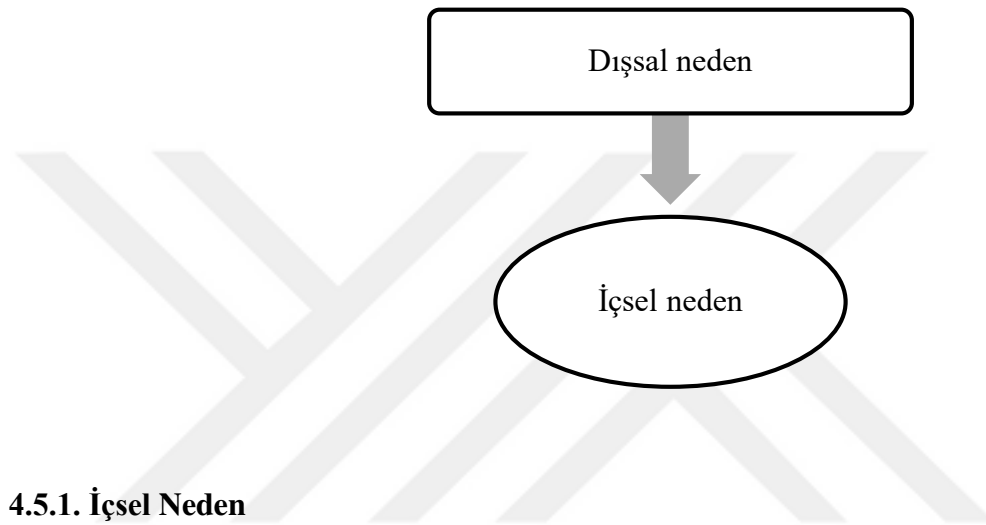
Nedensellik ilişkisi temelde iki değişken üzerine kuruludur: bağımsız değişken ve bağımlı değişken. Bu ilişkide bağımsız değişken neden, bağımlı değişken ise sonuçtur. Bağımlı değişken, bir nedenin etkisiyle ortaya çıkar. Neden, içeriden ya da dışarıdan bir etkiyle gerçekleşebilir. Neden-etki ilişkisinde etkileyen (neden, bağımsız değişken) ve etkilenen (sonuç, bağımlı değişken) aynı varlık ise *içsel*, etkileyen ve etkilenen farklı varlıklar ise *dışsal* etkiyi gösterir.

Psikolojik çalışmalarda içsel ve dışsal nedensel yükleme, bireyin deneyimlerine bağlı olarak olumlu ve olumsuzluk inancına dayanır. Heider (1958), eğer bireyin deneyimlerinin sonucu olumluysa, birey kendi emeği, çabası gibi içsel nedenlere; eğer deneyimlerin sonucu olumsuzsa daha çok kader, toplum, başkaları gibi dışsal nedenlere yükleme yaptığını söyler (Erkuş, 2015, s. 59). Bunun dile yansımaları, olumluluk-olumsuzluk üzerinden değerlendirilmez; neden ve sonuç ifadelerinin özneye ilişkisine bağlıdır. İçsellik, nedensel etkide neden ve sonucun ortak bir paydada gerçekleşmesidir.

Eckmann (2005), Çağatay Türkçesinde yönelme durumu ekinin daha çok duygu bildiren eylemlerle, bir şeyin olma (iç) veya yapma (dış) nedenini veren ek (sebeup datifi)

olduğunu belirtip şu örnekleri verir: *yaşarun derdimedür eşk*.³⁹ “(bu) gözyaşları, gizli derdim içindir”; *sargarıp kaldım havâdis sâçığa*.⁴⁰ “havadisın vuruşuyla sararıp kaldım.”; *küler érdim burun Ferhâd-ı miskin dâstânığa*.⁴¹ “önceleri miskin Ferhad’ın destanına gülerdim”; *ol fethğa şükr kılup*.⁴² “o fetih için şükredip”; *yigitlikinge mağrur bolup*.⁴³ “gençliğine gururlanıp” (s. 69).

Nedensel etkide, içsel etkiyi belirtmek için birden fazla nedensellik yapısı kullanılabileceği gibi bir yapı hem içsel hem de dışsal etkiyi verebilir.

4.5.1. İçsel Neden

Kendi içinde bir değişme başlatan, kendiliğinden, dış etkilerin zorlaması olmadan iç etkilerle oluşan nedendir. Cevizci, bu neden için *içkin neden* terimini kullanmıştır (2010, s. 1143). İçsel nedende, neden olan ile neden olunan aynı özne tarafından gerçekleştirilir, dışsal bir etki söz konusu değildir. Dolayısıyla etkileyen (bağımsız değişken/neden) de etkilenen (bağımlı değişken/sonuç) de aynı varlıktır.

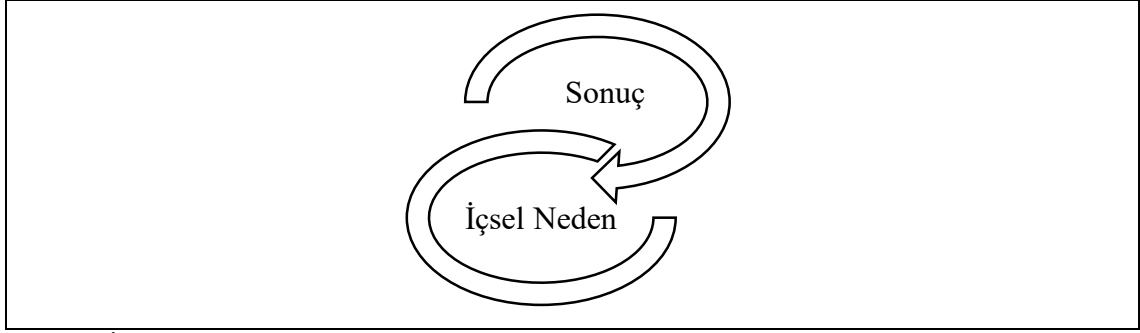
³⁹ Janos Eckmann (1959). *Çağatay Dili Örnekleri I, Nevai Divanlarından Parçalar*, TDDED IX, sy. 33-64 [XIII, 4; I, 5].

⁴⁰ Janos Eckmann (1959). *Çağatay Dili Örnekleri I, Nevai Divanlarından Parçalar*, TDDED IX, sy. 33-64 [XIII, 4; I, 5].

⁴¹ Köprülüzâde Mehmed Fu‘ad (1915). *Bâbüür Şâh’ın şi‘irleri*, MTM, I, s. 237 [I 237,8]

⁴² *Şerefe‘d’din ‘Alî Yezd’in Zafernâme adlı eserinin Çağatay tercümesi*. Elyazma. Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 3268. (Bkz. İstanbul Kütüphaneler Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları, I, 2 (İstanbul, 1944), s. 170, No.88) [38b, 19].

⁴³ Yakînî, *Oğ yayning Münâzarası*. Elyazma. British Museum, Add. 7914, s. 314a-321a. Rieu, s.290. [315a, 10 (s. 69)]

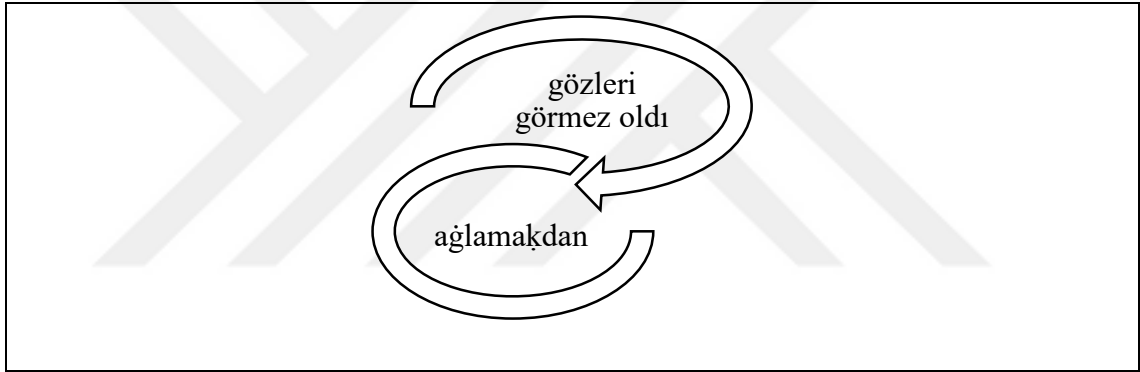

Şekil 8. İçsel neden

Eski Anadolu Türkçesindeki *-mAkdAn* ve *...-A ...-A* biçimbirimi bu işlev için kullanılır.

[687] *ağlamakdan görmez oldu gözleri / erte gece yûsuf oldu sözleri* (YZ, 664).

“Ağlamaktan gözleri görmez oldu.”

Örnek [687]’de “ağlamak” eylemi nedendir ve gözler yapar; “görmez olmak” eylemi yine gözlerde ortaya çıkan, neden olan olayın sonucudur. Dolayısıyla neden ve sonuç aynı özne içinde gelişen, içsel bir etkiye sahip iki eylemden oluşmaktadır.

[688] *Yata yata yanımız ağrıdı, tura tura belümüz kurıdı* (DK, 20a).

“Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu.”

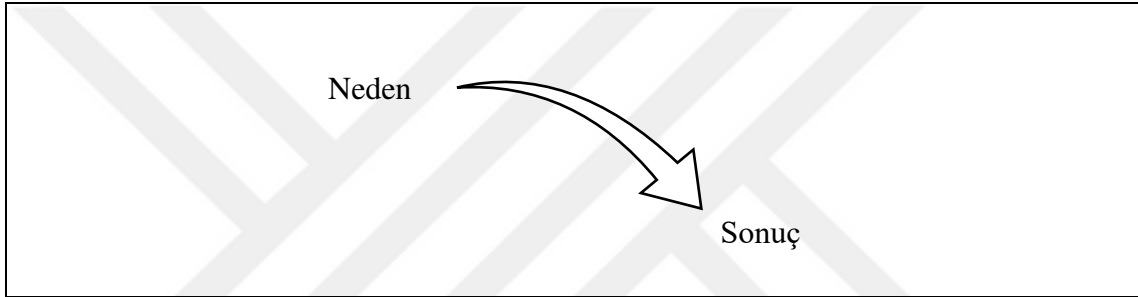
4.5.2. Dışsal Neden

Dışsal neden, başka bir varlıkta değişime yol açan, açılmasını bilinçli ya da bilinçsiz sağlayan ve değişimi bilinçli bir şekilde gerçekleştiren nedendir. Buna *aşkın neden* de denmektedir (Cevizci, 2010, s. 1143). Nedensellik ilişkisinde neden olan (etkileyen, bağımsız değişken) ile neden olunan (etkilenen, bağımlı değişken) varlık birbirinden farklıdır. Türkçedeki ettirgenlik ekli eylemler ve bazı geçişli eylemler dışsal

nedensellik ilişkisi kurar. Ettirgenlik eklerinde ve bazı geçişli eylemlerde ufak farklılıklar olsa da Eski Anadolu Türkçesinde de dışsal etki varlığını sürdürmektedir.

Ettirgen ekleriyle oluşturulan dışsal nedensellikte yüzey yapıda tek tümce, derin yapıda iki eylem bulunur. Birinci eylem ettiren ve kılıcı arasında, ikinci eylem kılıcı ve etkilenen arasında gerçekleşir. Örnek [689]'da o zalim ettiren, otağları yıkanlar kılıcı ve otağ etkilenendir. Birinci eylemde zalim, birilerine otağı yıkmasını söyler, ikinci eylemde yine o birileri otağları yıkarlar.

Ettirgen tümcelerde özne, bağımsız değişken/neden konumundadır. Öznenin etkisi üç şekilde gerçekleşir: Bir şeyi başkasının yapmasını sağlama (istemli), bir şeyin olmasına neden olma (istemsiz) ve nesne üzerinde bir değişiklik yaratma biçimindedir.

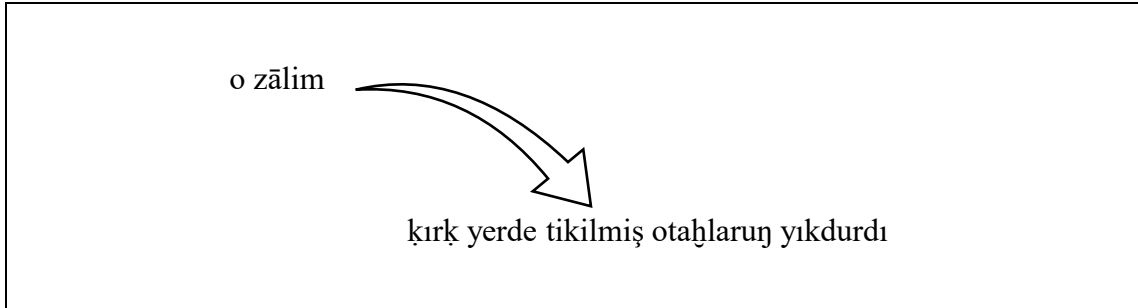

Şekil 9. Dışsal neden

Bir şeyi başkasına yaptırma işlevinde tümcede işi gramerce özne değil, mantıkça özne yapar (bkz. 4.1.1.3. Ettirgenlik Ekleri). Yüzeysel yapıdaki gramerce özne, işin yapılmasında etkileyici (azmettirici) görevindedir.

[689] *Kırk yerde tikilmiş otağların o zālīm yıkdurdı* (DK, 113a).

“O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı.”

[690] *yūsuf emr etti buları bağladur / öldürün der kamusını ağladur* (YZ, 1307).

“Yusuf buyurdu, bunları bağlatır, hepsini öldürün, der ve ağlatır.”

Örnek [689]'da işin başkasına yapılması işlevi kullanılmıştır. Tümcedeki “o zalim” bir başkasına otağların yıkılma işlemini yaptırmıştır. Örnek [690]'da emir yoluyla başkasına bir şey yaptırılmıştır.

Bir şeyin olmasına neden olma işlevi, istemdişi, bilinçsiz olarak öznenin başka bir varlık ya da şeyi etkilemesiyle oluşur. Örnek [691]'de helvanın tatlılığı bilinçsiz olarak insanları bunaltırmıştır. Örnek [692]'de öznedeki etki yine olağan akışa uygun olarak gerçekleşir, kasıtlı ya da bilinçli olarak bu etkiyi göstermez.

[691] *yā Mūsā işbu menüñ **tatluluğı** bizi elükdürdi du 'ā kılğıl kim tanrı bize et virsün* (KE, 506/14).

“Ya Musa bu helvanın tatlılığı bizi bualttı, tanrının bize et vermesi için dua et.”

[692] *hammâmdan çıkıcağ sovuğ suyla ayak yumağ baş ağrısın giderür didi* (TN, 21a, 12).

“Hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamak, baş ağrısını giderir, dedi.”

Nesne üzerinde bir değişiklik yaratma işlevi ise öznenin nesneye dışsal olarak etkide bulunur. Örnek [693]'te soru sözcüğüyle karşılanan özne, kişiyi kuyudan çıkararak yer değiştirmesini sağlar. Örnek [694]'te ise tanrı kavmi maymuna ve domuza çevirmiş, oluş formunu değiştirmiştir.

[693] *şiddik kim eyitdi anı saña / yâ kuyudan kim çıkardı eyt baña* (YZ, 649).

“Sana doğru sözü kim söyledi, seni kuyudan kim çıkardı, bana söyle.”

[694] *tanrı ta 'ālā ol kavmi maymuna ve hinzire dönderdi* (KE, 839/10).

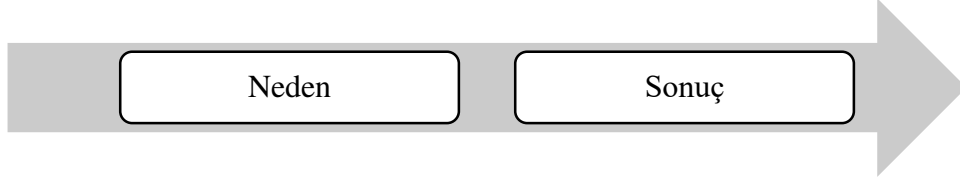
“Tanrı Teâlâ o kavmi maymuna ve domuza çevirdi.”

4.6. Uzaklık Açısından Nedensellik

Nedensellik ilişkisinde neden ile sonuç arasındaki mesafenin dikkate alınmasıdır. Yakın ve uzak neden olmak üzere iki gruba ayrılır:

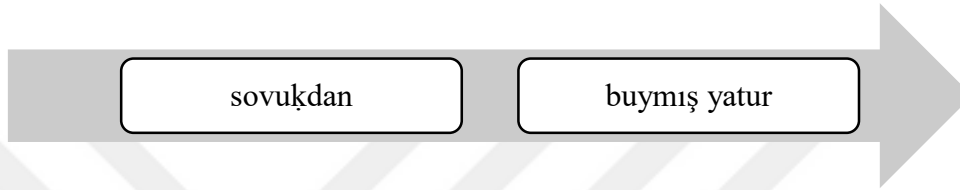
4.6.1. Yakın Neden

Nedensellik ilişkisinde neden ile sonuç arasında herhangi bir olayın gerçekleşmediği, nedenin hemen ardından sonucun gerçekleştiği nedendir.

[695] *gördi ki, ılan **sovuğdan** buymış yatur.* (MBN, 8a-2)

“Gördü ki yılan soğuktan donmuş yatıyor.”

[696] ***Yata yata** yanımız ağrıdı, **tura tura** bélümüz kurıdı* (DK, 20a).

“Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu.”

[697] ***çünkü sürdüm gözüme** gördi gözüm / **seni görelî** sevindi bu özüm* (YZ, 1381).

“Gözüme sürünce gözüm gördü, seni görelî özüm sevindi.”

[698] ***Yene uyhusın yenimeyüp** yerine varup yatdı uyudı* (DK, 134a).

“Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu.”

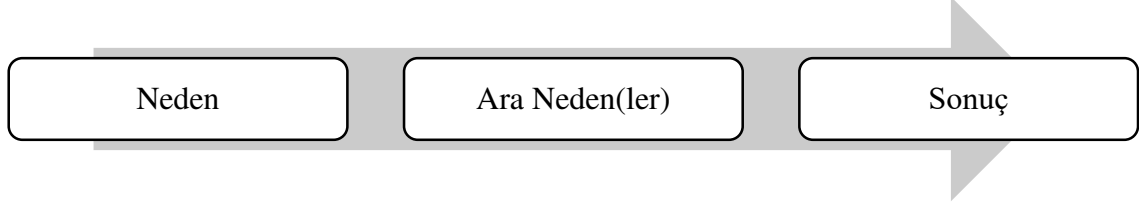
[699] ***Ādemün hac ve tevbesi kabûl olduğıçun** sevindiler* (KE, 64/1).

“Ademin hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler.”

Yukarıdaki örneklerde neden ifadesi doğrudan, arada herhangi bir ara neden gerçekleşmeden sonucu doğurmuştur. Örnek [695]’te soğuk nedeniyle donmak, örnek [696]’da yatma nedeniyle yanın ağrması, örnek [697]’de (gömleği) gözüne sürünce gözlerinin görmesi, örnek [698]’de uykusunu yenemediği için yatıp uyuması, örnek [699]’da hac ve tövbesi kabul olduğu için sevinmeleri arasında herhangi bir olay ya da neden olmadığı için yakın neden olarak değerlendirilmiştir.

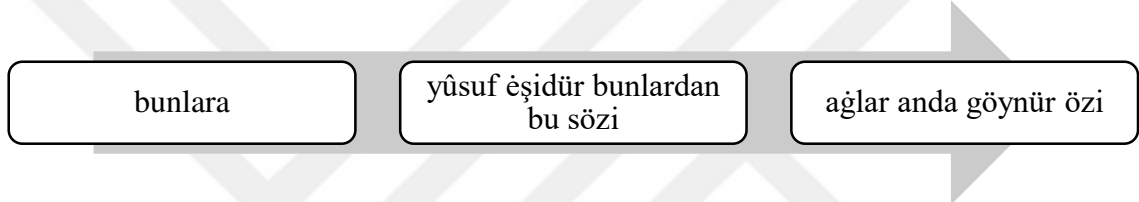
4.6.2. Uzak Neden

Uzak neden, nedensellik ilişkisinde gerçek neden ile sonuç arasında başka olayın, eylemin ya da ara nedenin gerçekleştiği nedendir. Gerçek neden, oluşma zamanından sonra öğrenilir, işitilir ya da gözlenir. Metin bağlamında ara neden, genellikle asıl nedene gönderimde bulunur.

[700] *yûsuf eşidür bunlardan bu sözi ağlar anda bunlara göynür özi* (YZ, 969).

“Yusuf bunlardan bu sözü işitir, o anda ağlar bunlara canı yanar.”

Örnek [700]’de *bu* işaret adılı, gönderimsel neden işaretleyicisidir ve önceki bir olaya gönderimde bulunur. Dolayısıyla zamansal çizgide uzak bir nedensellik ilişkisi kurar. İşittiklerinden dolayı Yusuf’un canı yanar. Ancak burada asıl neden işittiği olaylardır. İşitme eyleminin kendisi değildir. Öncesinde yaşanan olayları Yusuf daha sonra öğrenir ve canı yanar. Buradaki nedensellik ilişkisi $+(y/n)A$ yönelme biçimbirimiyle sağlanmıştır.

[701] *varuñ avlañ kurdı getirüñ baña / yûsufi yedi mi şorayım ben aña // yoħsa getirmezseñüz ol ħurdı siz / duâ kılam kamu helâk olasız* (YZ, 150).

“Siz o kurdu getirmezseniz dua ederim ve hepiniz helak olursunuz.”

Örnek [701]’de herkesin helak olmasının nedeni edilen duadır. Burada duayla geçmişteki bir nedene art gönderim yapılmıştır. Dua, kurdu getirmeyenlerin ölmesi içindir. Bu örnekte duanın içeriği önemlidir, nitekim dua iyi ya da kötü içerikli olabilmektedir. Örnekte, kurt getirilmediği için dua edilir, dua edildiği için de kurdu getirmeyenlerin helak olması beklenir. Dolayısıyla asıl neden kurdun getirilmemesi iken dua bir ara neden olarak temel tümceciğin nedeni gibi görünmektedir. Ayrıca örnekteki eylemler zamansal çizgide geleceğe yönelik varsayımsal eylemlerdir.

[702] *imdi geldi uş yûsufdan muştucı / artdı derdüm içümden kopdı öci // gelmedi oğlum benüm bunda özi / yandı içüm eşideli bu sözi* (YZ, 1368).

“... bu sözü işiteli içim yandı.”

Örnek [702]’de *içüm yandı* tümcesinin nedeni, *bu sözü işideli* tümcecidir. Bu örnekte nedensellik tümcecigi “bu söz” ifadesinin içindedir. “Bu söz” ifadesi, gerçek nedene art gönderimde bulunur. Kuşkusuz insanın her işittiği söz, iç yakmaz. Geçmişteki nedenselliğin konuşma anında öğrenilmesiyle sonuç gerçekleşir. Zamansal çizgide boşluklu uzak bir neden-sonuç ilişkisi söz konusudur.

[703] *tanrı ta ‘ālā buyurur kim girü mağribe inüñ ve mağribden doğuñ kim size benüm katumdan nūr yok-durur anuñ işidicek ay birle gün tanrı korkusundan ağlaşalar* (KE, 38/10).

“Tanrı teala buyurdu ki geri batıya inin ve batıdan doğun ki size benim katımda nur yoktur. Onu işitince ay ile güneş tanrı korkusundan ağlaşırlar.”

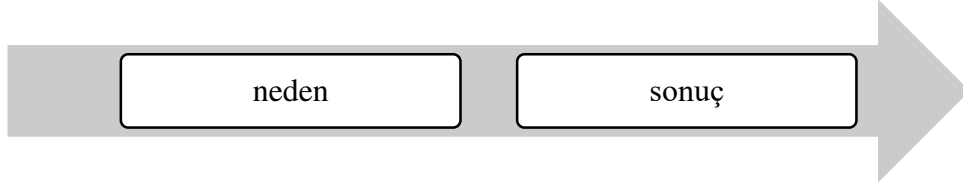
Örnek [703]’te ay ile güneşin ağlaşmasının istenmesinin nedeni, tanrının buyurduğu şeyleri duymaktır. Örnekteki “anuñ” ifadesi, nedensellikteki gerçek nedene art gönderim yapar. Öncesinde tanrının buyruğunu öğrenmeleriyle sonuç gerçekleşir.

4.7. Süreç Açısından Nedensellik

Neden ve sonuç arasındaki ilişkinin sürece yansımalarının göz önüne alındığı nedensellik ölçütüdür. Nedensel süreç (causal process), nedeni sonuca bağlayıp nedensel etkiyi ileten bir mekanizmadır. Nedensellik ilişkisi, mekanik bir yaklaşımın ögesi olan nedensel süreç açısından doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki biçimde değerlendirilmektedir.

4.7.1. Doğrudan Neden

Nedenin doğrudan sonucu doğurduğu, neden ile sonuç arasında herhangi bir olay, aracı, düzenleyici ya da durumun olmadığı nedenselliktir.

Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde birçok yapının doğrudan neden bildirdiği belirlenmiştir.

[704] **Gederiken** ‘araba kıcırdisından Kazan oyandı (DK, 138b).

“Giderken araba gıcirtısından Kazan uyandı.”

[705] *ol suya bakdı ol bakmak heybetinden su yüceldi daşdı ve **tanrı korkusundan** ditredi akdı* (KE, 5/9)

“O suya baktı, bakmak heybetinden su yükseldi, taşı ve tanrı korkusundan titredi, aktı.”

[706] **Bir suçdan ötürü** dergāhdan sürdün (DK, 107a).

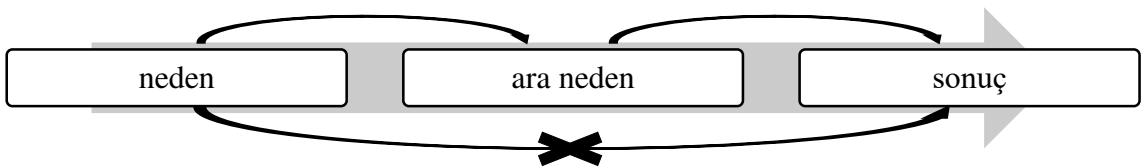
“Bir suçtan ötürü dergāhtan sürdün.”

4.7.2. Dolaylı Neden

Nedensellik ilişkisinde, neden ile sonucun doğrudan değil, asıl nedenle sonuç arasında ara bir neden, düzenleyici ya da aracı bulunmasıdır.

4.7.2.1. Salt Dolaylı Neden

Nedenin sonuçla doğrudan ilişkili olmadığı ve başka bir nedenden etkilenerек dolaylı olarak bağımlı değişkeni (sonucu) gerçekleştirmesidir.

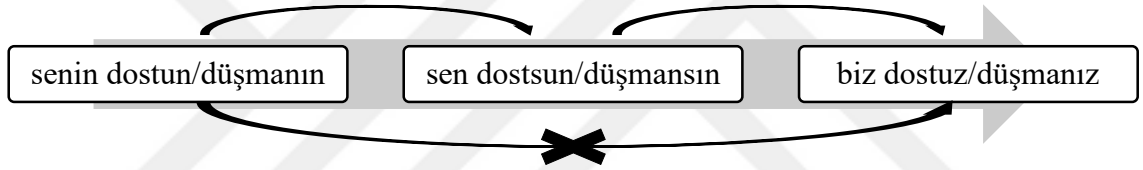
Ersen-Rasch ve Onası, Türkiye Türkçesinde *-DXğxXdAn/-AcAğIndAn* *ötürü/dolayı* yapılarının dolaylı neden bildirdiğini belirtir ve şu tümcelerle örnekler: *Biz dün alışverişe çıktığımızdan ötürü size gelededik. / Arkadaşın twitter’den beni takip*

etmediğinden ötürü maalesef kendisine özel mesaj atamadım (2015, s. 345). Birinci tümcede *alışverişe çıkmak* neden, *size gelemedik* ise sonuçtur. Bu tümcede *zamanın olmaması/uygun olmamak* gibi bir ara neden söz konusudur. İkinci tümcede ise *mesaj atamama* bağımlı değişkeni (sonucu) *arkadaşın twitter'dan kişiyi takip etmemesi* nedenine bağlanmıştır. Ancak burada bir de ara bir neden vardır. Twitter'dan özel mesaj gönderebilmek için kişinin takip edilmesi dolayısıyla mesaj göndermeye açık olması gerekir. Bu iki örnekte de ara neden açık olarak verilmemiştir ve okuyucuyu var olan bir bilgiyi bilmeye ya da niyet okumaya yöneltmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde $+(y/n)A$, *göre*, *çün*, *ucından* yapıları ve ettirgen eylemler dolaylı nedensellik ilişkisi kurabilmektedir.

[707] ***Senüñ dostuñā dost ve düşmenüñe düşmenüz*** (DK, 149b).

“Senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız.”

Örnek [707]'de *biz dostuz* ve *düşmanız* sonuçları 2. kişinin varlığı, duyguları ya da tutumuna bağlıdır. Bu durumda metin bağlamındaki *biz*, x kişiye *dost/düşmandır*. Bunun nedeni 2. kişinin (sen) x kişiye *dost/düşman* olmasıdır. Burada dolaylılığı sağlayan etki 2. kişinin tutumudur. Metin bağlamındaki *biz*, x kişisiyle doğrudan bir ilişki kurmamaktadır.

[708] ***Çün sen Kazana düşmen olduñ, biz de düşmenüz*** (DK, 149b).

“Sen Kazan’a düşman olduğun için biz de düşmanız.”

[709] ***çün erişdüm ben atama ey ‘amû / şükkrine kıldum âzâd sizi kamu*** (YZ, 1413).

“Ey dostlar, ben babama kavuştuğum için hepinizi özgür bıraktım.”

Örnek [707]'de asıl neden *babaya kavuşmaktır*, bu duruma şükretmek için herkesi özgür bırakmıştır. Bu durumda *şükür* ara bir nedendir.

[710] *Nece maslahat görürlerise aña göre iş edelüm* (DK, 42b).

“Nasıl iş görürlerse ona göre iş yapalım.”

Örnek [710]’da ise karşı tarafın takındığı tavır ya da yaptığı işin türüne göre bizim yaptığımız iş değişebilmektedir. Arada bağımsız değişkene (nedene) bağlı bir ara neden, bağımlı değişkeni (sonucu) etkilemektedir.

[711] *Bir yiğid [e]r senüñ ucuñdan aramızdan eksildi* (DK, 152a).

“Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi/öldü.”

Örnek [711]’de bir yiğit er, bir kişi tarafından doğrudan değil de onun yaptığı ara bir eylemden sonra ölmüş.

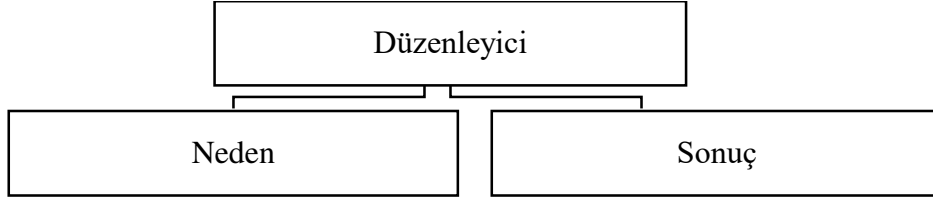
[712] *iy Yāmin bu işidi kim işledüñ ve bizi rusvāy kılduñ ve yüzümüzi kara kılduñ* (KE, 274/9).

“Ey Yamin bu işi yaptın ve bizi rezil ettin ve yüzümüzü kara çıkardın.”

Örnek [712]’de neden Yamin’dir, arada yapılan bir iş sebebiyle metindeki “biz” rezil edilmiş ve yüzü kara çıkarılmıştır.

4.7.2.2. Düzenleyicili Neden

Nedensel ilişkide neden ve sonuç arasındaki ilişkinin başka bir değişken tarafından düzenlenmesidir. Düzenleyicili nedende, üç değişken söz konusudur: neden, sonuç ve düzenleyici. Düzenleyici (moderator) değişken, nedeni ve sonucu etkiler ve ikisi arasında bir nedensellik ilişkisi kurar. Erkuş (2015)’te X ve Y’yi aynı anda etkileyerek bir X-Y nedenselliği sağlayan Z değişkeninin düzenleyici değişken olduğunu söyler (s. 48). Genellikle insanların bir işi yapmaya gücünün yetmediği, yetersiz kaldığı durumlarda ya da insan bilinciyle açıklanamayacak olaylarda başvurduğu yüce güç olarak tanrı, Allah, yaradan görülür. Çözümleme yapılan metinlerde dini bilgilerin yer alması nedeniyle düzenleyicili nedensellikte bu yüce gücün kullanıldığı örnekler tanıklanmıştır.

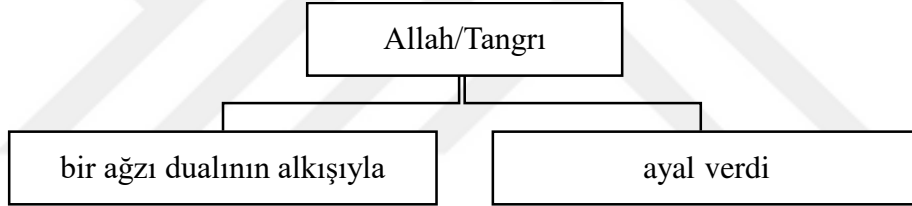
Eski Anadolu Türkçesinde *ile* ilgeciyle ve ettirgenlik ekleriyle düzenleyicili nedensellik ilişkisi kurulabilmektedir.

[713] *Bir ağzı du ‘ālinuñ alkışıyla Allāh te ‘ālā bir ‘ayāl verdi. Hatunı hāmile oldı* (DK, 9b).

“Bir ağzı dualının güzel dilekleriyle Allah Teâlâ bir çocuk verdi, eşi gebe oldu.”

[714] *Ola kim bir ağzı du ‘ālinuñ alkışıyla Tangrı bize bir batman ‘ayāl vère, dedi* (DK, 9a).

“Ola kim bir ağzı dualının güzel dilekleriyle tanrı bir batman çocuk verir, dedi.”

Yapılan çözümlemede tanrı ve Allah’ın düzenleyici konumunda olduğu çokça örnek vardır. Örnek [713] ve [714]’te *bir ağzı du ‘ālinuñ alkışı* neden, *‘ayāl verme* ve *hatunun hāmile olması* sonuç ve *Allāh te ‘ālā* ve *tangrı* düzenleyici durumundadır.

[715] *ķamusın tanrı kurtardı girü Beyte’l-Mukaddise ve anuñ illerine getürdi* (KE, 722/12).

“Hepsini tanrı kurtardı, Beyte’l-Mukaddise ve onun illerine geri getirdi.”

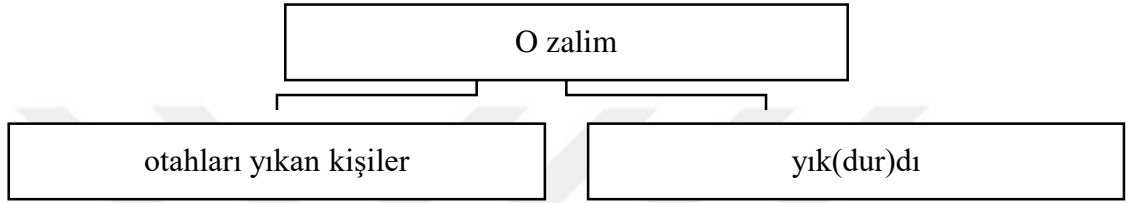
[716] *tanrıdan diledi kim aña bir sebeb kıla kim gendüye ve ‘ayāllarına kūt ola ve beytu’l-māla muhtāc olmaya* (KE, 580/2).

“Tanrıdan kendine ve çocuklarına şans olsun ve maliye hazinesine muhtaç olmasın diye ona bir neden yaratmasını diledi.”

[717] *Tanrı evvel ağaç hiç yağmursuz bitürdi ve bitürdüğinden sonra gendü kudretiyle yağmuru ol ağacın dirliğine **sebeb kıldı*** (KE, 804/4).

“Tanrı önce ağacı yağmursuz yetiştirdi ve yetiştikten sonra kendi gücüyle yağmuru o ağacın yaşaması için aracı kıldı.”

Ettirgen tümcelerdeki öznenin bir şeyi başkasına yaptırma etkisinde düzenleyicinin çok çeşitli olduğu görülür. Tümcedeki özne, işi başkasına yaptırdığı ve düzenleyici durumunda olduğu için gramerce özne olma niteliği kazanır.

Örnek [718]’da *o zalim*, otağların yıkılması görevini birilerine veren düzenleyici konumundadır. Yıkma işlemini gerçekleştirenler o zalim’in görev verdiği kişilerdir.

[718] *Kırk yerde tikilmiş otağların **o zālīm yıkdurdu*** (DK, 113a).

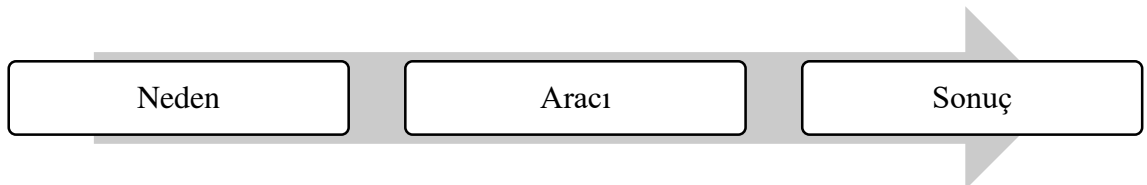
“O zalim, kırk yerde dikilmiş otağları yıktırdı.”

[719] *yūsuf emr etti buları bağladur / öldürün der kamusını ağladur* (YZ, 1307).

“Yusuf buyurdu, bunları bağlatır, hepsini öldürün, der ve ağlatır.”

4.7.2.3. Aracılı Neden

Nedenin, sonucu başka bir aracıyla dolaylı olarak etkilemesidir (Erkuş, 2015, s. 48). Aracı, bir varlık ya da kavram olabilir.

Eski Anadolu Türkçesinde *ile* ilgeci aracılı nedensellik ilişkisi kurabilmektedir.

[720] ***Dede Korkut du 'ā eyledi, Delinün eli Hak emriyle şapaşag oldu*** (DK, 44b).

“Dede Korkut dua etti, Delinin eli Hak emriyle şapaşaglam oldu.”

Dede Korkut du 'ā eyledi

Hak emriyle

delinün eli şapaşag oldu

Örnek [720]'de *Dede Korkut*'un *du 'ā* eylemesi neden, *Delinün elinin şapaşag olması* sonuç, “Hak emri” ise aracı durumundadır. Yapılan çözümlemede *emir, söz, buyruk, kavl, şükür* gibi sözcükler neden ile sonuç arasında aracılık yapmaktadır.

[721] ***Dede korkut eyitdi: Çalarısag elün kırisun! dedi. Hak te 'alānuñ emriyle Deli Karçarun eli yokaruda asılı kaldı***, (DK, 44a).

“Hak tealanın emriyle Deli Karçar'ın eli yukarıda asılı kaldı.”

[722] ***Dirse Hān dahı ehlinün söziyle ulu toy eyledi, hācet diledi*** (DK, 9a).

“Dirse Han da ehlinin sözüyle büyük bir ziyafet verdi, dilek diledi.”

[723] ***Tangrı buyruğıyla peygamber kavlıyla kızunı almağa gelmişem*** (DK, 91b).

“Tanrı buyruğıyla peygamber sözüyle kızını almaya gelmişim.”

[724] ***Tangrının buyruğıyla peygamberün kavlıyla aydan arı günden görkli kız kardaşun Banı Çiçeği Bamsı Beyrege dilemege gelmişem*** (DK, 43b).

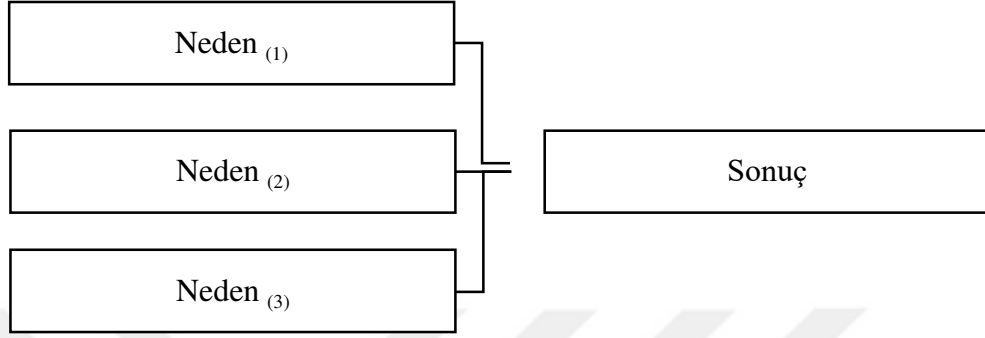
“Tanrının buyruğıyla peygamberin sözüyle aydan arı güneşten görkemli kız kardeşin Banı Çiçek'i Bamsı Beyrek'e dilemeye gelmişim.”

4.8. Nedenlerin Çokluğu İlkesi Açısından Nedensellik

Nedenlerin çokluğu ilkesi, birden çok nedenin aynı sonuca yol açabilmiş olduğunu ya da aynı nedenin farklı zamanlarda farklı sonuçlara yol açabileceği ilkedir (Cevizci, 2010, s. 1143). Eski Anadolu Türkçesinde aynı tümce ya da ifade içinde nedenlerin çokluğu dilsel düzleme aktarılmıştır. Bu ilkeye göre nedenler çoklu neden, çoklu sonuç, zincirleme ve seçenekli olmak üzere dört bölümde incelenmiştir.

4.8.1. Çoklu Neden

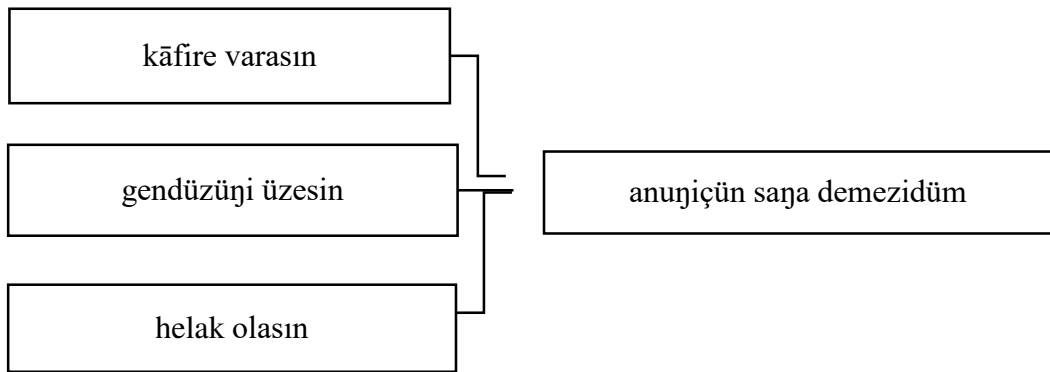
Birden çok neden değişkeninin doğrusal olarak bir sonuca etki ettiği nedenselliktir (Erkuş, 2015, s. 45). Çoklu nedenlerde, neden değişkenleri eş zamanlı, ardışık ya da farklı zamanlara dayalı olabilir.

Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen çoklu neden örneklerinden bazıları şunlardır:

[725] *Oğul, baban sağdır amma, söylem[eg]e korharıdum, **kâfire varasın, gendüzüñi üzesin, helak olasın, anuñiçün saña demezidüm, canum oğul!*** (DK, 143b).

“Oğul, baban sağdır ama kâfire varırsın, kendini vurursun, helak olursun diye söylemeye korkarım. Onun için sana söylemiyordum, canım oğul!”

Örnek [725]’te annenin oğluna babasının sağ olduğunu söylememesinin nedeni, oğlunun kâfire varacağından, kendini vurduracağından ve öleceğinden korkmasıdır. Bu

örnekte nedenlerin ardışık olarak gerçekleşeceği düşünülür. Örnek [726]'da yürüyüş, duruş ve bakış bir bütün olarak düşünülmüş farklı zamanlarda gerçekleşmiş eylemlerdir.

[726] *Apul apul yöriyişüñden, aslan gibi tırışıñdan, kañrıluban bakışıñdan aġam Beyrege beñzedürem, ozan, seni* (DK, 55a).

“Sallana sallana yürüyüşünden, aslan gibi duruşundan, arkaya dönüp bakışından seni ağabeyim Beyrek’e benzetirim.”

[727] *yûsuf ol vaqtin kim indi kuyuya / yalın-ıdı ol yûsuf anda uya // cebra’ıl bir ton getirür geyürür / bu ol tondur ki yûsuf gönderür // her kim anı giyse şayru olmaya / a’zâsına dahı hîç ziyân gelmeye // dertlû kişi geyerse derdi gider / dertsüz kişi geyse gör kim n’eder // ol gönlegi anuñ-içün vèribdi / aţamuñ görmez gözi göre dedi* (YZ, 1334).

“Yusuf o zaman kuyuya indi, orada çıplaktı, Cebrail’in ona giydirdiği elbiseyi Yusuf babasına gönderir. Her kim o elbiseyi giyerse hasta olmaz, hiçbir organına zarar gelmez. Dertli kişi giyerse derdi gider, dertsiz kişi giyerse gör ne yapar. O gömleği onun için verdi, babamın görmez gözü görsün, dedi.”

[728] *Kalkubanı yerüñden turduğunġa, ala gözlü beg yigitleri yanuġa salmaduġ, adı bellü beglerle sen yortmaduġ, beş akçalı ‘ulufeciler yoldaş etdüñ, anuñiçün ol kal’ayı sen alımaduġ* (DK, 106a).

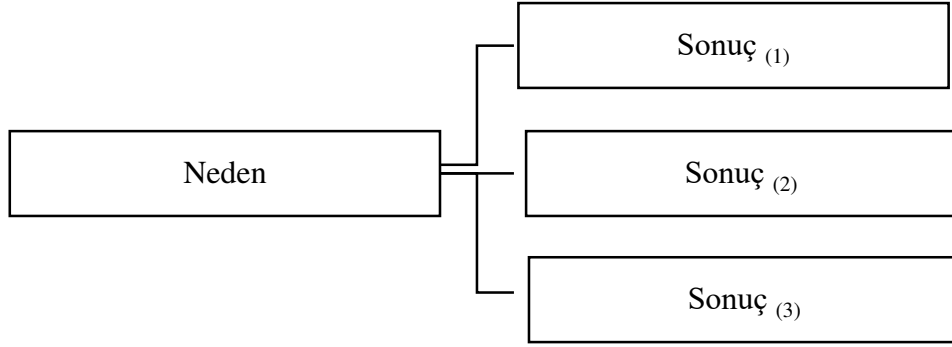
“Kalkıp yerinden doğrulduğunda, ela gözlü bey yiğitleri yanına almadın, adı belli beylerle sen at koşturmadın, beş akçeli süvarileri yoldaş ettin, onun için o kaleyi sen alamadın.”

[729] *âdemiler arasına getürmege utandım boyı kısalığından ve hakirliğından ötürü* (KE, 563/5).

“Boyunun kısalığından ve hakirliğinden ötürü insanlar arasına getirmeye utandım.”

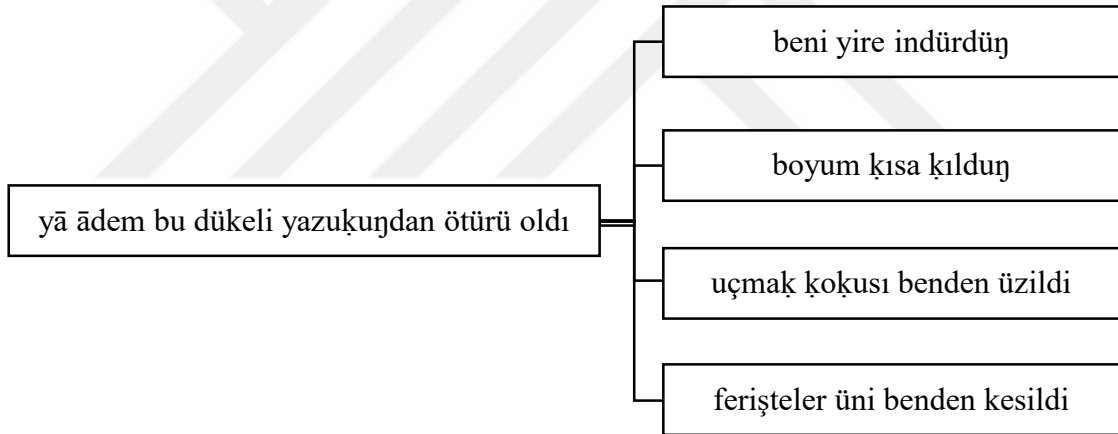
4.8.2. Çoklu Sonuç

Tek neden değişkeninin birden çok sonucu doğurduğu nedenselliktir. Neden eş zamanlı olarak ya da farklı zamanlarda çoklu sonuçlara yol açabilir.

[730] *Şimdi beni yire indürdün ve boyum kısa kıldun uçmak kokusu benden üzildi ve ferişteler üni benden kesildi pes tanrı ta ‘ālā cevāb viridi kim yā ādem bu dükeli yazuğuñdan ötürü oldı (KE, 61/7).*

“Şimdi beni yere indirdin ve boyumu kısalttın. Uçmak kokusu benden uzaklaştı ve meleklerin sesi benden kesildi. Sonra tanrı Teâlâ cevap verdi: ‘Ya Âdem bunların hepsi günahından ötürü oldu.’”

[731] *kamu dili tutuldı benzi solu / ‘aklı gitdi **korkudan** oldı delü* (YZ, 1278).

“Hepsinin korkudan dili tutuldu, benzi soldu, aklı gitti, deli oldu.

[732] *bizden güçlüler gördük anda varup / söylemedük **korkudan** karşı turup* (YZ, 1236).

“..., korkudan karşı çıkmadık, hiçbir şey söylemedik.”

[733] *iy **Yāmin** bu işidi kim işledün ve bizi rusvāy kıldun ve yüzümüzi kara kıldun* (KE, 274/9).

“Ey Yamin bu işi yaptın ve bizi rezil ettin ve yüzümüzü kara çıkardın.”

[734] **Başup öldürme** anun başını keserler, burca asarlar (DK, 89b).

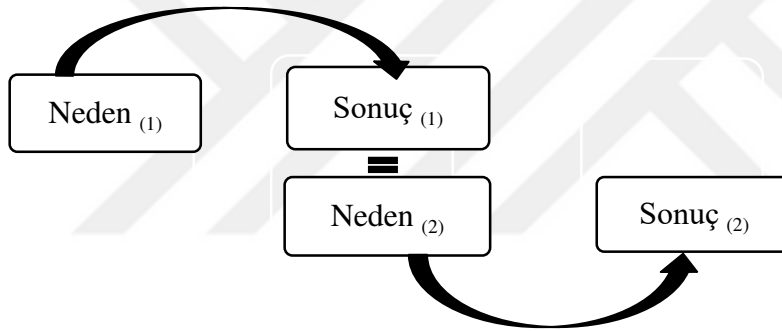
“Basıp öldürme onun başını keserler, burca asarlar.”

[735] **Bu hâlları gördüğünde** Kazanun kara kıyma gözleri kan yaş toldı. Kan tamarları kaydı, kara bağı sarsıldı (DK, 24a).

“Bu halleri gördüğünde Kazan’ın kara kıyma gözleri kan ve yaş doldu. Kan damarları oynadı, kara bağı sarsıldı.”

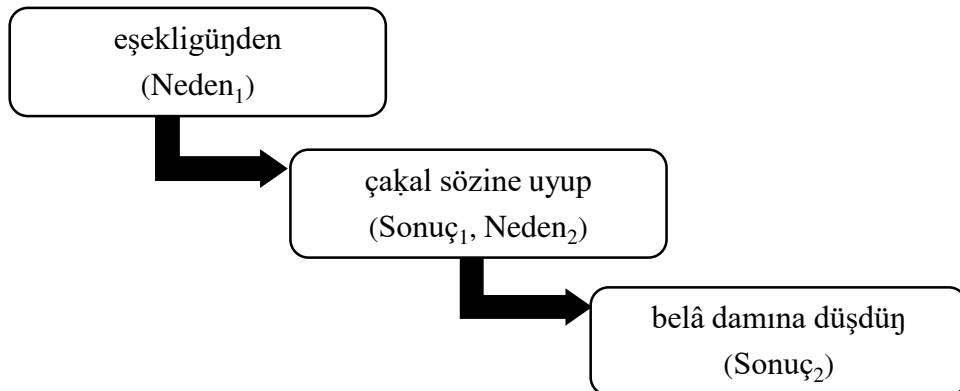
4.8.3. Zincirleme Neden

Birden çok neden ve sonucun olduğu nedensellik ilişkisinde birinci nedensellik tümcesinde sonucun bir sonraki olayın nedeni olmasıdır. Erkuş (2015), X’in önce Z gibi bir değişkeni, Z’nin de Y’yi etkilemesi durumunda zincirleme nedenselliğin ortaya çıktığı belirtir (sy 26).

[736] **eşekliğünden çakal sözine uyup** belâ damına düştün

“Eşekliğinden çakal sözüne uyup bela tuzağına düştün.” Sadruddin Şeyhoğlu⁴⁴

⁴⁴ Zeynep Korkmaz (1973), *Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name* (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım) Ankara: DTCF Yayınları, 8a-2./ 6a-3

Örnek [736]'da eşekliğinden çakalın sözüne uyması birinci nedensellik tümcesi; çakalın sözüne uyduğu için bela tuzağına düşmesi ikinci nedensellik tümcesidir. Birinci nedensellik tümcesinin sonucu ikinci nedensellik tümcesinin nedenidir.

[737] *çün erişdüm ben atama ey 'amû / sükrine kıldum âzâd sizi kamu* (YZ, 1413).

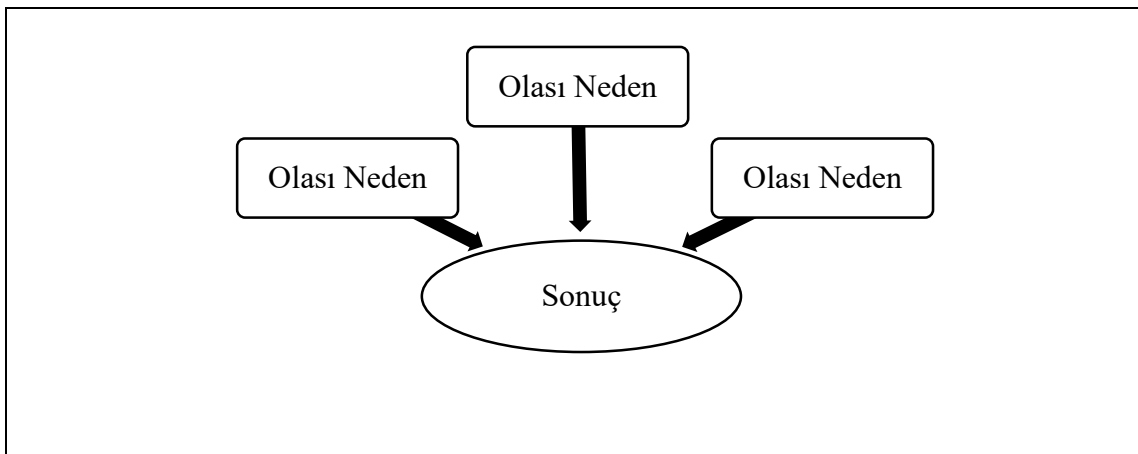
“Ey dostlar, ben babama kavuştum. Ona kavuşmama şükür etmek için hepinizi özgür bıraktım.”

[738] *ol suya bakdı ol bakmak heybetinden su yüceldi daşdı ve tañrı korkusından ditredi akdı* (KE, 5/9).

“O suya baktı, bakışın heybetinden su yükseldi, taşı ve tanrı korkusundan titredi, aktı.”

4.8.4. Seçenekli Neden

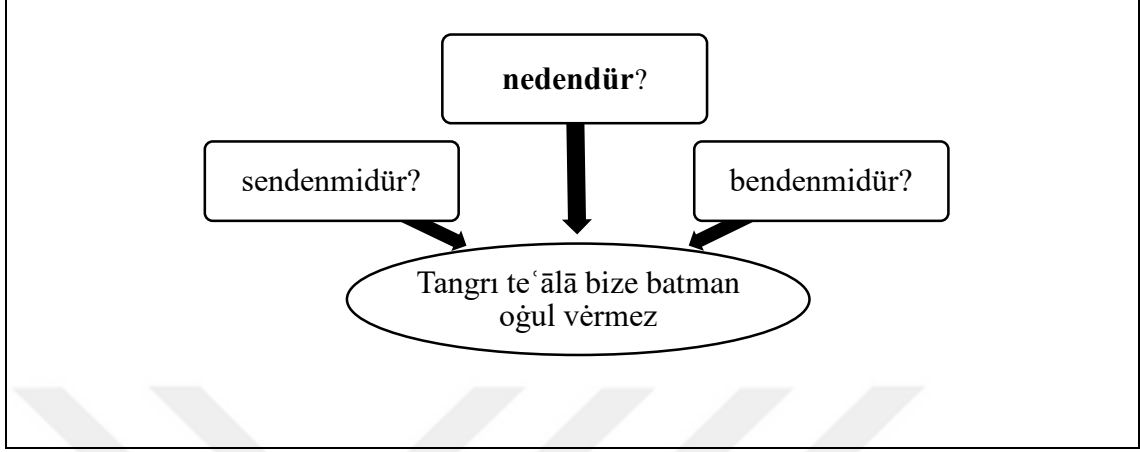
Nedensellik ilişkisinde birden çok seçeneğin neden olabilme olasılığının bulunması durumudur. Nedensellik ilişkisinde nedenler seçenekli olarak sunulur ve nedenlerden biri sonucu doğurur. Kimi örneklerde seçenekler soru yoluyla, kimi seçenekler *ya*, *ya da*, *veya*, *yoğsa* bağlayıcılarıyla aktarılabilir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *+dAn mX* yapısıyla ve *yoğsa* bağlacıyla neden ifadeleri seçeneklendirilmiştir.

Şekil 10. Seçenekli neden

[739] *Sendenmidür bendenmidür; Tangrı te ‘ālā bize batman oğul vèrmez, nedendür?* (DK, 8b).

“Senden midir, benden midir; Tanrı Teâlâ bize batman oğul vermez, nedendir?”

Örnek [739]’da tanrının oğul vermemesinin nedeni metin bağlamındaki *sen, ben* ya da metinde söz edilmeyen *başka bir neden* olabilir.

[740] *Ne bileyin oğul, arslandanmı oldı yohsa kaplandanmı oldı?* (DK, 15b).

“Ne bileyim oğul, aslandan mı yoksa kaplandan mı oldu?”

[741] *gizlemeñüz vèrünñüz anı bize / yohsa belâ eylerüz şimdi size* (YZ, 207).

“Gizlemeyin, onu bize verin; yoksa şimdi size kötülük yaparız.”

[742] *Ne kakırsın baña, ağam Kazan? Yohsa göğsünde yokmıdur îmân?* (DK, 26a).

“Ağam Kazan, bana niçin kızarsın? Yoksa göğsünde iman yok mudur?”

4.9. Doğrultu Açısından Nedensellik

Nedenselliğin doğrultusu (direction of causation), nedensellik ilişkisinde doğrultunun her zaman ileriye doğru olmasıdır. Neden kaynak, doğuş, ortaya çıkış, başlangıç niteliklerini taşır ve bir sonuç ortaya çıkarır.

Cevizci (2010), nedenselliğin zamanla ilişkili olduğunu ve nedenin sonuçtan zaman açısından önce geldiğini, nedenselliğin yönünün zamanın yönü olduğu belirtir. Hume’un da içinde bulunduğu bir çok düşünür, nedenlerin sonuçlardan önce olmasını, nedensellikte kurucu özellik olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle, geriye dönük bir

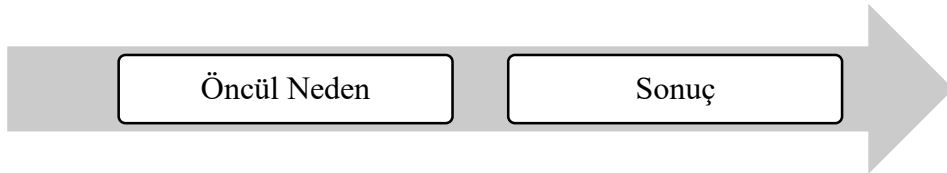
nedensellikten söz etmenin mümkün olmadığını söyler (sy. 1144). Ancak *sonucun* aynı zamanda *neden* olduğu *döngüsel neden* ve mantıksal olarak bir ereği gerçekleştirmek üzere yapılan *sonucun* önce olduğu *ereksel neden* bu durum dışında değerlendirilebilmekle birlikte yine de doğrultunun, zamanla doğru orantılı olarak ileriye dönük olduğu söylenebilir. Çünkü ereksel nedende önce tasarı planı vardır ve sonuç tasarı planından sonra gerçekleşir. Amacın gerçekleşip gerçekleşmediği metin bağlamından kimi zaman çıkarılabilir kimi zaman da çıkarılamaz. Döngüsel nedense ise neden ve sonuç arka arkaya zamansal sıralamada gerçekleşir, yinelenen neden ve sonuç zaman çizelgesinde sarmal bir düzene sahiptir. Nedenselliğin zamanını ileriye doğruluğu bu nedensellik türleri için de geçerlidir.

Burada nedenselliğin doğrultusuyla nedensellik sıralamasının farklı terimler olduğuna dikkat çekmek gerekir. Nedensellik sıralaması neden, sonuç ve nedensellik işaretleyicilerinin sözdizimsel sıralamasını içerir (bkz. Söz dizimi Açısından Nedensellik). Nedenselliğin doğrultusu ise nedenlerin zamansal çizgide gerçekleşme sırasıdır.

Nedensellik doğrultu açısından öncül, ardıl ve döngüsel olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir.

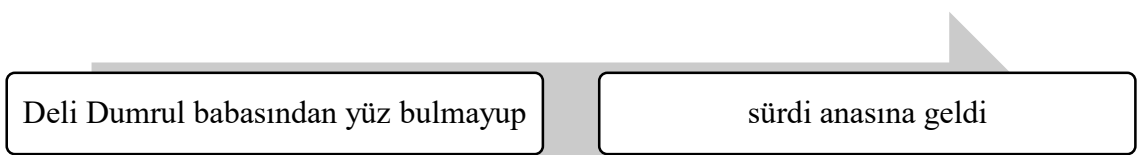
4.9.1. Öncül Neden

Nedensellik ilişkisinde nedenselliğin yönünün veya akışının ileriye doğru olmasıdır. (Cevizci, 2010, sy. 1144). Nedenselliğin doğrusal olduğu ve zamansal düzlemde önce nedenin sonra sonucun gerçekleştiği nedendir /*Neden>Sonuç*/. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nedenselliğin yönünün belirlenen örneklerde ileriye doğru olduğu gözlenmektedir.

[743] ***Deli Dumrul babasından yüz bulmayup sürdi anasına geldi*** (DK, 84a).

“Deli Dumrul babasından yüz bulmayıp sürdü, annesine geldi.”

Örnek [744]'te *Deli Dumrul babasından yüz bulmayup tümceciği, sürdi anasına geldi* sonuç tümcesinden önce gerçekleşir. -(y)Up ulaş eki, tümcede ardılık ilişkisi kurmaktadır. -(y)Up ulaş eki almış yan tümce zamansal sıralamada önce, temel tümce ise sonra gerçekleşmektedir. Bu örnek de bu durumu örneklemekle birlikte iki tümce arasında nedensellik ilişkisini de belirginleştirmektedir.

[744] **Gömleği göricek begler üñür üñür ağlaştılar, zarılıklara girdiler** (DK, 48b).

“[Kanlı] gömleği görünce beyler inleye inleye ağlaştılar, inlediler.”

[745] *kamust ol yûsufa vardı gérü / atamız öldi dèyüben kığırır* (YZ, 1471).

“Hepsi Yusuf’un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar.”

[746] *benzi sarardı dün ü gün ağlayır / atası sorar aña noldun dèyü* (YZ, 331).

“Gece gündüz ağladığı için benzi sarardı. ...”

[747] *peşîmân olur yûsufı alduğına / içi göynür hazne boş kalduğına* (YZ, 403).

“[Kutayfer] Yusuf’u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar.”

[748] *oğlan yine cevâb virmedi. Pes oğlan söylemediğinden hatunun tâkatı tâk oldu* (KVH, 4b-6).

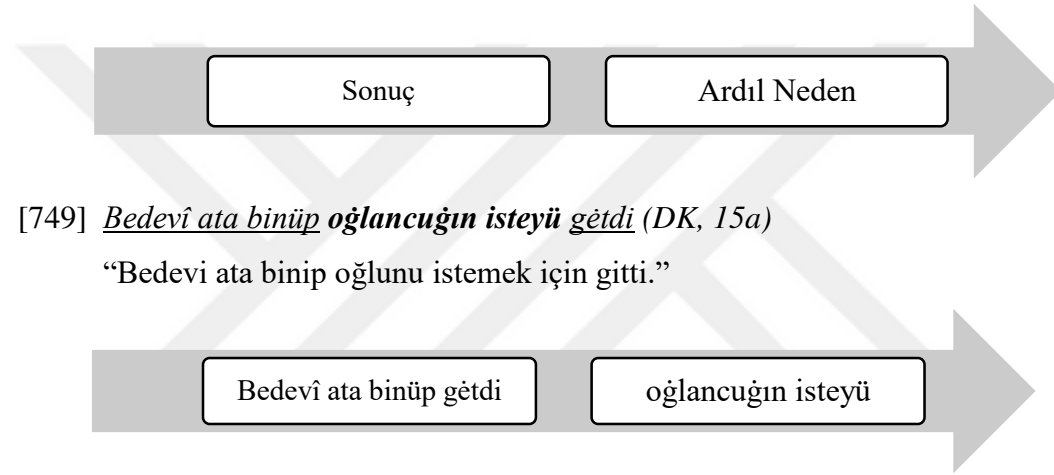
“Oğlan yine cevap vermedi, sonra oğlan söylemediği için hatunun gücü çekildi.”

Yapılan çözümlemede yukarıdaki örneklerde neden tümcesinin zamansal sıralamada önce, sonuç tümcesinin daha sonra gerçekleştiği belirlenmiştir. Örneklerde zaman ileriye dönüktür. Örnek [743]'te Deli Dumrul babasından yüz bulamaz ve sonra annesine gelir; örnek [744]'te gömleği görmek eyleminden sonra beyler ağlar; örnek [745]'te ataları (babaları) ölür, sonra ağlarlar; örnek [746]'da gece gündüz ağlar, sonra benzi sararır; örnek [747]'de önce Yusuf’u alır, sonra pişman olur; örnek [748]'de oğlan metin bağlamında söylemesi gereken bir şeyi söylemez, sonra hatunun gücü çekilir. Örneklerde de görüldüğü gibi salt neden-sonuç tümcelerinde zamansal sıralamada ileriye dönüklük göze çarpar.

4.9.2. Ardıl Neden

Nedensellik ilişkisinde sonucun, ardıl bir erek (amaç), plan veya niyet için önceden gerçekleşmesidir. Bağımlı değişken olan sonuç, gelecekteki bir neden için gerçekleştirilir, dolayısıyla ardıl bir değişkene bağımlıdır. Öncül neden ve döngüsel nedenden farklı olarak ardıl nedende nedenin gerçekleşip gerçekleşmediğini metin bağlamından sonraki tümcelerde bulabiliriz ya da hiç bulamayabiliriz.

Zamansal çizgide sonuç önce, ereksel neden sonra gelir ya da gelmesi beklenir. Eski Anadolu Türkçesinde ereksel neden bildiren yapılar, ardıl nedeni örnekler. Sonuç tümcesi gerçekleştikten sonra geleceğe yönelik bir eylem içerdiği için amaç/erek, niyet, plan vs. her zaman gerçekleşmeyebilir.

Örnek [749]'da Bedevî'nin ata binip gitmesinin nedeni oğlunu istemektir. Amaç geleceğe yönelik bir eylem olduğu için zamansal sıralamada öncelikle sonuç tümcesi, sonra neden tümcesi gerçekleşir ya da gerçekleşmesi umulur.

[750] *tefârüce geyik ata vardılar* (YZ, 63).

“Gezinti yerine geyik avlamak için vardılar.”

[751] *Anası dahı cānın vermedi. Böyle degeç ‘Azrāyîl geldi, Deli Dumruluñ canın almağa* (DK,84b).

“Annesi de canını vermedi. Böyle deyince azrail, Deli Dumrul’un canını almaya geldi.”

[752] *Delim kuş düşe diyü kurdı tuzag* (SN, 263/12).

“Çok kuş düşsün diye tuzak kurdu.”

[753] *tanrı anı cehennem şamusun kızdurmak için yaratmışdur* (KE, 10/4).

“Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır.”

[754] *ol köy ehli ol deveyi öldürmek üzere dirgendiler* (KE, 132/7).

“O köy ehli o deveyi öldürmek için toplandılar.”

[755] *tanrı adın anıuban girem söze / tā ki ine tanrıdan rahmet bize.* (YZ, 1).

“Tanrıdan bize rahmetin gelmesi için ilk önce Tanrının adını anarak söze başlayalım.”

[756] *Uruz gene döndi ki bir dahı çala* (DK, 146b).

“Uruz bir daha çalmak için yine döndü.”

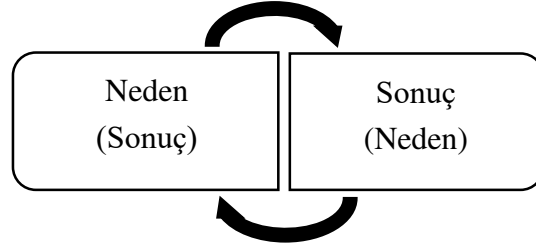
[757] *iletün anı atama kim sevine / ağlamakdan ol bolay ki avına* (YZ, 1325).

“Sevinmesi için onu babama iletin. ...”

Belirlenen örneklerde sonuç tümcesi önce gerçekleşir ve daha sonrasında amaçlanan bir eylemin ya da durumun gerçekleşmesi beklenir. Amacın gerçekleşip gerçekleşmediği metin bağlamından kimi zaman çıkarılabilir.

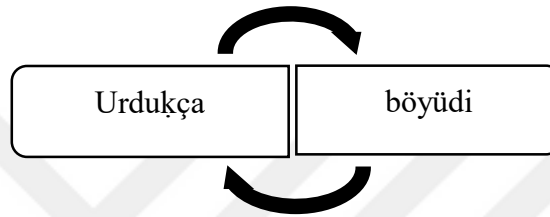
4.9.3. Döngüsel Neden

Bir nedensellik ilişkisinde nedenin sonuç, sonucun da neden olması durumudur. Örneğin, gündüzün nedeninin gece, gecenin nedeni gündüzdür; ölümün nedeni yaşam, yaşamın nedeni ölümdür (Erkuş, 2015, s. 49). Döngüsel nedende neden sonuç arasında yinelenme vardır. Bu yinelenme neden ve sonuç arasında döngüsel bir ilişki kurmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde yinelemeyi işaretleyen çok az sayıda biçimbirim bulunmaktadır. -*dUkça* ve onun genişlemiş biçimi -*dUgInca* ulaç ekleri sürekli ve orantılı bir artışı ve “her seferinde/defasında” gibi bir anlamla yinelemeyi bildirir.

[758] *Çoban bu bağanağı göricek 'ibret aldı. Geri döndi, şapan taşına tutdı. Urdukça büyüdi.* (DK, 110a).

“... vurdukça büyüdü.”

Örnek [758]'de *vur-* eylemi her tekrarlandığında *büyü-* eylemi görülür, “büyüdüğü için vurulur, vurduğu için büyür” biçiminde tekrarlayan bir döngü vardır.

[759] *Bu bıçaruñ üzerine geldiler, gördiler kim bir 'ibret nesne yatur, başı göti belürsüz. Çevre aldılar. Endi bir yiğit bunu depdi. Depdükçe büyüdi,* (DK, 110a).

“... Teptikçe büyüdü.”

[760] *Depdiklerince büyüdi* (DK, 110a).

“Teptiklerince büyüdü.”

Eski Anadolu Türkçesinde ya da Türkiye Türkçesinde döngüsel nedeni örnekleyen yapılar sınırlıdır. Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde *-dUkça* ve *-dUgInca* ulaş eklerinin kısmen döngüsel nedensellik yapılarında kullanıldığı belirlenmiştir. Örneklerde *tep-* ve *büyü-* eylemleri arasında kısmi döngüsellik vardır. Örnek [758, 759, 760]'da ne olduğu çözülemeyen bir nesne var ve insanlar bu nesneden korktuğu için ona zarar vermek ya da büyümesini engellemek istiyor. Ancak ona zarar vermek, vurmak ya da tepmek gibi eylemler ters etki yapıyor ve nesne büyüyor. Nesne

büyüdükçe onlar da vurmaya ya da tepmeyi sürdürüyorlar. Vurdukları/teptikleri için büyüyor ve büyüdüğü için vuruyor/tepiyorlar.

4.10. İndirgeme Açısından Nedensellik

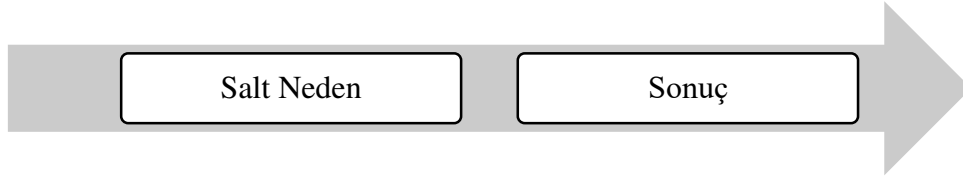
İndirgeme sözcüğü GTS’te “Daha kolay ve yalın duruma getirme” olarak tanımlanmış. Felsefi olarak bir kuramın bir başka kuramla (epistemiyolojik açıdan daha basit, temel ve ilkesel bir kuramla) açıklanmasıdır.

Nedensel indirgeme, nedensellik birimlerinin alt ve üst anlamlarını belirleme olarak açıklanabilir. Nedensel indirgemedede, indirgenen ve kendisine indirgenilen olmak üzere iki alt birim bulunur. Bu çalışmada neden bildiren tümcelerin bildirdiği diğer anlamlar da belirlenir. Tümce birincil olarak nedensellik ilişkisi kuruyorsa salt ilişkidir. İkincil olarak nedensellik ilişkisi kuruyorsa bu tümcelerin birincil işlevleriyle anılır. Örneğin bir koşul tümcesi, birincil olarak koşul bildirir. Ancak koşul tümceleri neden-etki ilişkili tümcelerdir ve bazı koşul tümceleri aynı zamanda neden tümceleri. Koşul tümcesindeki koşula bağlı olarak neden tümcesine dönüşür.

Nedensellik işlevli tümcelerin birincil ve ikincil işlevlerinin belirlenip sınıflanmasıyla nedensel indirgeme gerçekleştirilir. Nedensellik alt birimlerine indirgendiğinde *salt, ettirgen, ereksel, koşullu, zamansal ve tarz neden* ortaya çıkar. Salt nedende, neden birincil işlevde, diğer nedenlerde ikincil işlevdedir.

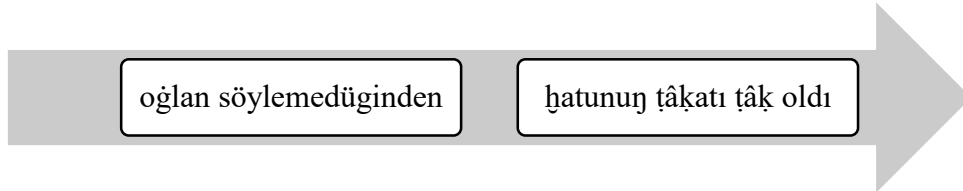
4.10.1. Salt Neden

Nedensellik ilişkisinde neden-sonuç ilişkisinin birincil olarak kurulmasıdır. Nedensellikte zaman, tarz, koşul, amaç vs. etkinin görülmemesi ve salt neden-sonuç ilişkisinin kurulmasıdır. Dil bilgisi kitaplarında doğrudan neden bildirdiği düşünülen yapılarla ilişki ortaya konmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde *+(n)dAn, -(y)Up, -dUgIndAn* biçimbirimleri; *diyü, deyüben, içün, ötürü, ucuñdan* ilgeçleri; *çünkü, zira, bir sebebden, bu/ol sebebden, bunun ucundan, andan/bundan/şundan ötürü (kim), anuñçün (ki), bu sebep birle* bağlaç işlevli birimleri; *bahâne, hikmet, ma’nâ, neden, sebep* adları; *ne, niçün, neden, neye/niye, ne sebebden, ne var ki* belirteç işlevli birimleri birincil derecede nedensellik ilişkisi kurmaktadır.

[761] *oğlan yine cevâb virmedi. Pes oğlan söylemedüğinden hatunun tâkatı tâk oldu* (KVH, 4b-6).

“Oğlan yine cevap vermedi, sonra oğlan söylemediği için kadının gücü çekildi.”

Örnek [761]’da kadının gücünün çekilmesinin nedeni, oğlunun ona cevap vermemesidir.

[762] *ol suya bakdı ol bakmak heybetinden su yüceldi daşdı ve tanrı korkusından ditredi akdı* (KE, 5/9).

“O suya baktı, bakmak heybetinden su yükseldi, taştı ve tanrı korkusundan titredi, aktı.”

[763] *seni geldüm bulmadum oldum delü / hasretüğden inileyü oldum ölü* (YZ, 500).

“Geldim, seni bulmadım, deli oldum, hasretinden inleyerek ölü oldum.”

[764] *Yene uyhusın yeñimeyüp yerine varup yatdı uyudu* (DK, 134a).

“Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu.”

[765] *kamustı ol yûsufa vardı gërü / ațamuz öldi dëyüben kığıru* (YZ, 1471).

“Hepsi Yusuf’un yanına geldi ve babamız öldü diye ağladılar.”

[766] *kardaşum gevdesin örteğüm diyü peşîmān oldı* (KE, 83/5).

“[Kabil], kardeşimin gövdesini örteydim diye pişman oldu.”

[767] *Ādemüñ hac ve tevbesi kabûl olduğıçun sevindiler* (KE, 64/1).

“Âdem’in hac ve tövbesi kabul olduğu için sevindiler.”

[768] *İlerükiler ol işden ötürü tanrı hışmına giriftâr oldılar* (KE, 3/1).

“İlerikiler o işten ötürü tanrının hışmına uğradılar.”

[769] *Bir yigid [e]r senüñ ucuñdan aramızdan eksildi* (DK, 152a).

“Bir yiğit er senin yüzünden aramızdan eksildi.”

[770] *‘ilm ikidür biri beden ‘ilmidür ve biri din ‘ilmidür evvel beden ‘ilmin andı zîrâ din ‘ilmi hâşıl olmaz beden sağ olmazsa haşta kişinüñ fikri dahı haşta olur* (KM, N1b/12).

“Bilim iki türdür: biri beden bilimi, diğeri din bilimidir. Önce beden bilimini andı, çünkü beden bilimi sağ olmazsa din bilimi ortaya çıkmaz, hasta kişinin düşünceleri de hasta olur.”

[771] *Kâfirler eydür: “Ne gülersin?” kazan eydür: “Mere kâfirler, bu ‘arabayı beşigüm şandum, sizi yamrı yumrı tadum dāyem şandum.” dedi* (DK, 139a).

“Kâfirler ‘Neden gülersin?’ diye sordu. ...”

[772] *suçumu benüm bulardan istesün / ellerin niçün togradılar söylesün* (YZ, 739).

“Benim suçumu bunlardan sorsun, ellerini niçin doğradılar, söylesin.”

[773] *İlâhî bizi neden yaratduñ* (KE, 41/4).

“Tanrım bizi neden yarattın?”

[774] *Bizi neye urursın?* (DK, 130a).

“Bizi neden vurursun?”

[775] *kim yüzünüz siz[ler]üñ kalmış teze / neden ötrü yanmamış eydün bize* (YZ, 767).

“Sizin yüzünüz sağlam kalmış, neden yanmamış? Bize söyleyin.”

[776] *sorar anlara ki sizler eydünüz / elüñüzi ne sebebeden kesdünüz* (YZ, 742).

“... Elinizi neden kestiniz?”

[777] *Hey gözüm, nāmerd gözüm, muhannaş gözüm! Bir yilandan ne var ki korhduñ?* (DK, 141a).

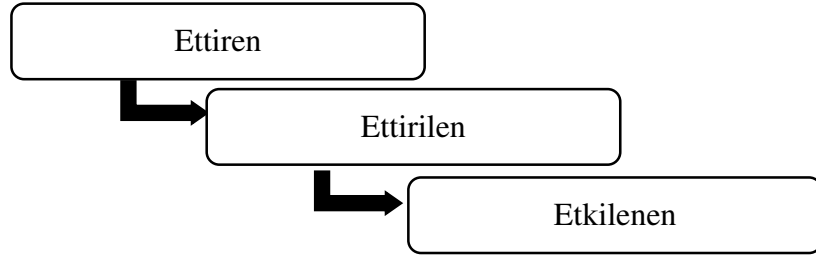
“... Bir yılandan neden korktun?”

4.10.2. Ettirgen Neden

Nedensellik ilişkisinde bir şeyi başkasının yapmasını sağlama (istemli), bir şeyin olmasına neden olma (istemsiz) ve bir varlık üzerinde değişiklik yapma etkilerinin görüldüğü nedendir. Türkçede ettirgenlik biçimsel tipoloji açısından bir dilsel biçimbirimle (biçimbilimsel nedensellik), neden anlamı taşıyan sözcüklerle (sözlüksel nedensellik) ya da neden ifade eden kalıplaşmış birimlerle (sözdizimsel nedensellik) oluşturulabilir.

Ettirgen yapılar yüzey yapıda yalın bir tümce gibi görülse de derin yapıda ettirgenlik katmanına göre çoklu tümce içerir (Aissen, 1979). Bu nedenle diğer nedensellik yapılarında çoğunlukla iki tümce birleştirilmesine rağmen ettirgenlik eklerinde nedensellik işlevi eylemin içinde yer aldığı için yalın tümce gibi görünür. Ettirgen nedende özne, bağımsız değişken (neden)dir ve bağımlı değişken olan sonucu doğurur. Banguoğlu (2004), ettirgenlik biçimbirimlerinde adı geçsin veya geçmesin iki özne olduğundan; bunların birinin mantıkça, diğerinin gramerce özne olduğundan söz eder. Geçişli eylemlerden sonra gelen ettiren ögesinin tümünde bu durum söz konusudur: *Zeynep çocuğa süt içirdi.* örneğinde *Zeynep*, gramerce özne, *çocuk* mantıkça öznedir (s. 417). Bu durumda *süt iç-* eylemini çocuk gerçekleştirmiştir. Ancak bunu sağlayan *Zeynep*’tir. Ettirgenlik biçimbirimleriyle oluşturulan yüklemdeki eylemi, gramerce özne yapmaz, eylem bir başkasına (Banguoğlu’nun deyimiyle mantıkça özneye) yaptırılır ya da yapılması sağlanır (Adalı, 2004, s. 56).

Dursun (2018), *ye-* eyleminin ettirgen biçimi olan *yedir-* eyleminde, bir yediren, bir yiyen, bir yiyecek ve bir yeme eylemi bulunduğunu ve bu kişiler, nesneler ve olaylar arasındaki nedensellik ilişkisinin kodlanmasının ettirgenliği evrensel bir kavram durumuna getirdiğini belirtir (s. 12). Dil evrensellikleri dilden dile farklılık gösteriyorsa *göreceli*, bütün diller için geçerliyse *mutlak evrensellik* olarak değerlendirilir. Dil evrenselliklerinde ölçüt olarak kullanılan ettirgenlik, dilden dile farklılık gösterdiği için *göreceli evrensellik* başlığında değerlendirilebilir.

Nedensellik, nedensel etki açısından değerlendirildiğinde iki değişken karşımıza çıkar: etkileyen (özne) ve etkilenen (nesne). Etkileyen, etkilenen üzerinde değişikliğe neden olur. Nedensel etkideki değişkenlerden */etkileyen-ettiren-neden olan/* ve */etkilenen-eden-neden olunan/* ilişkisi doğar. Türkçede ‘ettirgenlik’ diye adlandırılan bu ulam, farklı dillerde farklı dilbilgisel yapılarla karşlanır. Dilbilimsel tipolojiye göre, *ettirgenlik biçimbirimsel, sözlüksel ve sözdizimsel* olarak ifade edilebilir.

Shibatani, Türkçedeki *ettirgenlik* eklerini biçimbilgisel bir neden göstergesi olarak kabul eder. Dünya dilleriyle karşılaştırıldığında Türkçe, biçimbilgisel nedenselliği örnekleyen bir dildir. Örn. *öl-dür-* eyleminde, birinin ölümüne neden olma (Shibatani, 2002, sy. 2; Tooley, 1997, sy. 164); *yap-tır-* eyleminde, birinin yapmasına neden olma; *gül-dür-* eyleminde birinin gülmesini sağlama; *oku-t-* eyleminde birinin okumasını sağlama anlamı vardır.

Eski Anadolu Türkçesinde *ettirgenlik* eklerinin durumu, bu çalışmanın 4.1.1.3. *Ettirgenlik Ekleri* bölümünde ele alınmıştır. Biçimsel açıdan bazı farklılıklar olmasına rağmen anlam açısından herhangi bir farklılık yoktur. Örnek [778]’de *ettiren* Süleymān, *ettirilen* köşk yapanlar ve bu durumdan etkilenen köşk/köşkün yapılmasıdır.

[778] **Süleymān** ol sözün *hakikatın bilmek için ol sırçadan köşki yapdurdı*. (KE, 667/3).

“Süleyman o sözün hakikatini bilmek için o sırça köşkü yaptırdı.”

[779] **yûsuf** ol bitigi açar *okıdur / gözlerinden seyl gibi yaş akıdur* (YZ, 1267).

“Yusuf o mektubu açar, okutur ve gözlerinden sel gibi yaş akıtır.”

Nedensellik, ettirgenlik eki almamış geçişli eylemlerde de görülür. Örn. *yırt-*, *del-*, *kır-*, *dil-*, *yak-*, *sakla-* ve *aç-* eylemleri sözlükbilimsel olarak bir nesne üzerinde değişikliğe neden olmaktadır (Shibatani, 2002, s. 2). Bu kullanım genellikle ettirgenliğin bir varlık üzerinde değişiklik yaratma, daha az örnekte bir şeyin olmasına neden olma etkisini gösterir.

[780] *İslām dini üzere kâfirlerle şavaşa ve buları kıra* (KE, 856/13).

“İslam dini gereği kâfirlerle savaşsın ve bunları öldürsün.”

[781] *Eski ve kuru ağaçları uşatdı ve ol demür düger üstine yakdı* (KE, 70/9).

“Eski ve kuru ağaçları kırdı ve o demir kiriş üstünde yaktı.”

Örnek [780]’de *kır-* eylemi, öldür- anlamı ettirgenlik eki almamış bir eylemdir. Bu örnekte geçişli bir eylem, günümüzde ettirgenlik eki almış bir sözcüğün yerini tutmuştur. Örnek [781]’de *yak-* eylemi, yan- eyleminin ettirgen biçimi olarak kullanılmıştır.

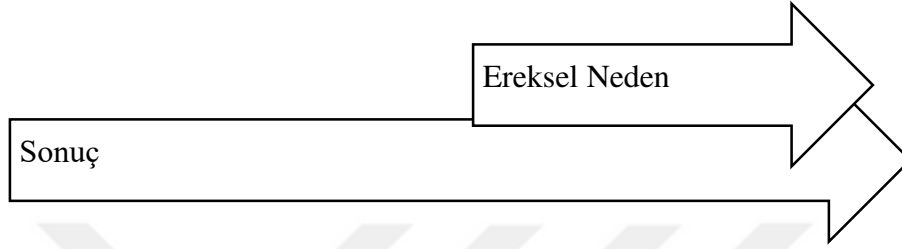
4.10.3. Ereksel Neden

Nedenin bir ereği (amacı) yerine getirmek için gerçekleşmesidir. Türkçe Sözlük’te ereksel neden “Temelde bulunan erek veya varılmak istenen ereğe götüren sebep.” olarak tanımlanır. Bu tanımla ereğin iki yönlü olduğu; birinin temele, kaynağa; diğlerinin hedefe yönelik bir ilişki kurduğu söylenebilir.

Kendi başına bir bilim olarak da kabul edilen erekbilim (teleoloji), evreni ve yaşamı ereklerle açıklar. Her şeyin temelinde bir eksellik olduğunu savunur. Temelde Aristoteles’in dört neden öğretisindeki ereksel nedene dayanmaktadır. Aristoteles’in ereksel nedeni her maddenin biçim kazanmasının bir amacı olduğu düşüncesini taşır. Ancak günümüzde ereksel neden, evrim kuramından dolayı yanlışlanmasına rağmen bazı çalışmalarda varlığını sürdürmektedir. Çalışmamızda ereksel neden maddenin varoluşu üzerine değil, Aristoteles’te fail neden olarak geçen ve yaşamla ilgili yargıların yer aldığı dilsel veriler düzeyinde incelenmiştir. Böylece maddesel amacı değil, eylem, durum ve olayların amaçlarını kapsar.

Erekbilimin temel sorusu “niçin”dir. Ereksel nedensellikte *sonuçta* bildirilen eylem ya da durum, *nedenden* önce gerçekleşmektedir. Nedenin doğrultusuyla ilgili

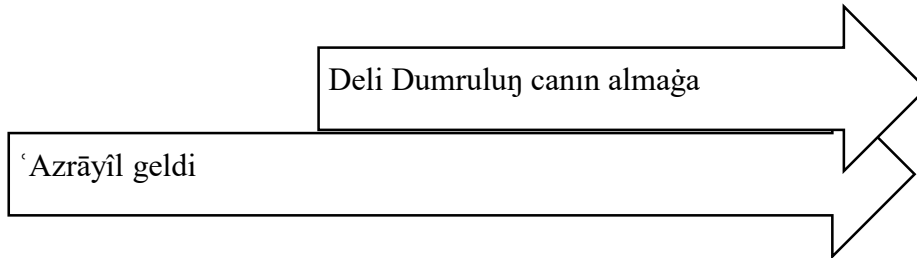
bağlantı şöyle kurulur. Ereksel nedende bir amacı belirleme, bir şeyi isteme durumu öncedir. Ardından sonuç ve sonuçtan sonra ereksel neden gerçekleşir. Bu durumda zamansal çizgide /*istek, niyet, amaç+sonuç+amacın gerçekleşmesi*/ sıralaması gözlenir. Örneğin; “Seni görmek için geldim.” tümcesinde ereksel neden vurgulanırken “Seni görmek istediğim için geldim.” tümcesinde amacın önceden belirlendiği ve önceden belirlemenin vurgulandığı ereksel neden aktarılmaktadır. Bu vurgu *iste-* eylemi ve *-DXk* biçimbirimiyle sağlanır.

Eski Anadolu Türkçesinde *+(y/n)A* ve *+çA* durum ekleri, *-A* ve *-U* ulaç ekleri, ... *deyü*, *-mAk için*, *-mAk üzere* ilgeçleri, *tā ki/kim*, *ki/kim*, *bolay ki* bağlaçları, *niçün* belirteci ereksel nedensellik ilişkisi kurmaktadır.

[782] *Anası dahil cānın vermedi. Böyle degeç ‘Azrāyıl geldi, Deli Dumruluñ canın almağa* (DK,84b).

“Annesi de canını vermedi. Böyle deyince Azrail, Deli Dumrul’un canını almaya geldi.”

Örnek [782]’de Azrail’in gelmesi sonuç, Deli Dumrul’un canını almak ereksel nedendir. Azrail’in gelişi amaca yönelik bir geliştir ve zamansal çizgide öncedir. Çünkü Azrail’in can alabilmesi için öncelikle gelmesi gerekir.

[783] *Görtür misiz ağam kızan baş kesdi, kıan dökdi? Oğlan yemek yemekçe gelmez.* (DK, 68b/2).

“Oğlan [sadece] yemek yemek için gelmez.”

[784] *tefârüce geyik ata vardılar* (YZ, 63).

“Gezinti yerine geyik avlamak için vardılar.”

[785] *Men senün dostluğun düşmanlığın şınayu geldüm* (DK, 149a).

“Ben senin dostluğunu düşmanlığını sınamaya geldim.”

[786] *bırakdılar yûsufi derin kuyu / kesdiler urğanını ölsün dëyü* (YZ, 101).

“Yusuf’u derin kuyuya bıraktılar, ölsün diye halatını kestiler.”

[787] *tanrı anı cehennem şamusın kızdurmak için yaratmışdur* (KE, 10/4).

“Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır.”

[788] *ol köy ehli ol deveyi öldürmek üzere dirgendiler* (KE, 132/7).

“O köy ehli o deveyi öldürmek için toplandılar.”

[789] *gerekdür ki kanı müstefrik alalar ta ki kuvvet şāqıt olmaya* (KM, D21b/16).

“Gücün zayıflamaması için kanı aralıklı almaları gerektir.”

[790] *Uruz gene döndi ki bir dahı çala* (DK, 146b).

“Uruz bir daha çalmak için yine döndü.”

[791] *iletün anı atama kim sevine / ağlamakdan ol bolay ki avına* (YZ, 1325).

“Sevinmesi için onu babama iletin. ...”

[792] *korkutğıl bunı bu dem vur zindâna / bu yavuz işden bolay ki bu döne* (YZ, 551).

“Bunu korkut, şimdi zindana at, böylece belki bu kötü işten döner.”

[793] *niçün yalan söylersiz siz öginü / yalançılar şamuya düşer yanu* (YZ, 1306).

“Siz övünerek niçin yalan söylersiniz, yalancılar cehenneme düşüp yanar?”

4.10.4. Koşullu Neden

Nedensellikte neden bildiren yapının koşula bağlı olduğu nedendir. Neden ve koşul bildiren tümcelerin bazı örneklerde örtüştüğü görülür. Farklı yapıların benzer

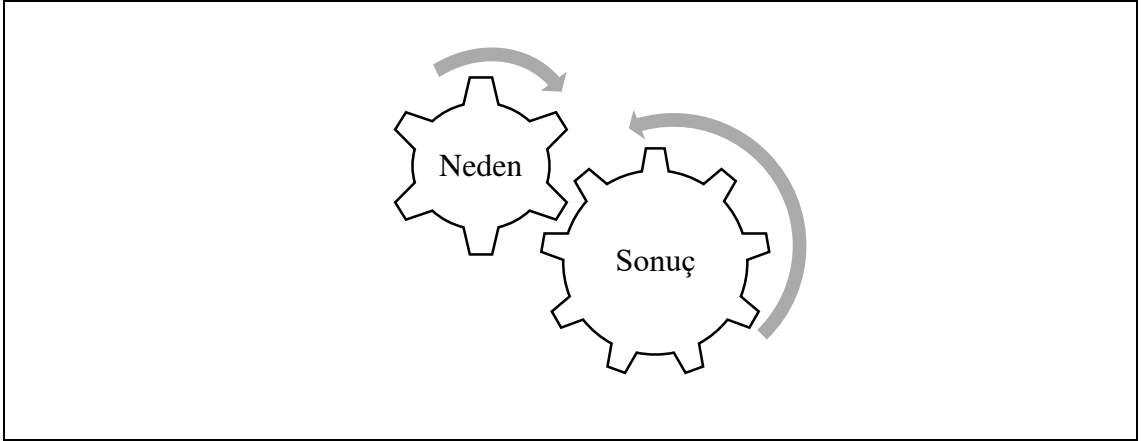
anlamları karşılayabilmesi, bir yapının anlamsal özelliklerinin diğer yapıda bulunmayan ve ona eşlik eden diğer yapıyla ifade edilebilmesidir (Dancygier ve Sweetser, 2000, sy. 111).

Eski Anadolu Türkçesinde koşul çoğunlukla koşul biçimbirimiyle sağlanmaktadır. Dilbilgisel olarak koşul ekinin neden bildirdiği bazı araştırmacılarca (Türkyılmaz, 1999, s. 92; Korkmaz, 2003, s. 687; Öztürk, 2010, s. 141; Karaağaç, 2013, s. 231, 788) belirlenmiştir. Ancak koşul bildiren her tümce nedensellik yargısı taşımaz (Dancygier, 2003, s. 80). Koşullu tümcede yan ve temel tümcenin kipi de nedensellik çıkarımına ya da yorumuna etki etmektedir. Kip ekleri, koşullu tümcenin gerçek ve gerçek dışı dünyaya aitliğini ya da zamansal referansını gösterir.

Koşullu neden, olağan ve olmayası neden olarak iki başlıkta incelenir. Bu ayrım Banguoğlu'nun (2004) koşul tümce ayırımına dayanmaktadır.

4.10.4.1. Olağan Koşullu Neden

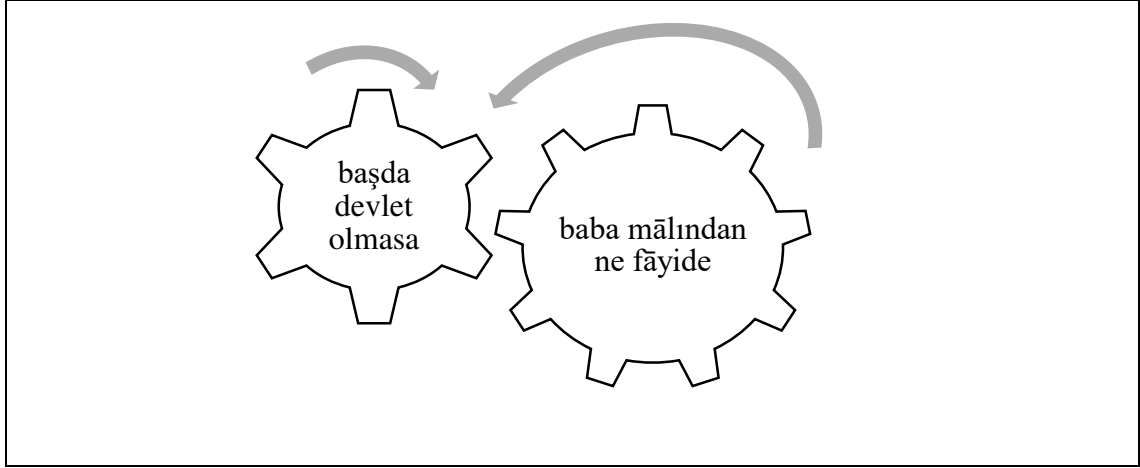
Koşullu nedende, koşulun doğrudan neden bildirmesi ve nedenin olma durumunun tümcenin gerçek anlamından çıkarılabilesidir. Olağan koşullu nedende, koşul tümcesi koşulun gerçekleşmesi durumunda sonucu ortaya çıkaran neden ifadesine dönüşür. Eski Anadolu Türkçesi örnekleminde –sA koşul eki ve *eger* bağlacının olağan koşullu neden bildirmede kullanımına rastlanmıştır.

Şekil 11. Olağan koşullu neden

[794] *Baba mālından ne fāyide, başda devlet olmasa?* (DK, 4a).

“Başta devlet olmasa baba malından fayda yok.”

Örnek [794]’te başta devlet olmaması durumunda/koşulunda/nedeniyle baba malından fayda olmayacağı ifade edilmiştir. Devletin olması baba malından yararlanmayı da beraberinde getirir.

[795] **Başup öldürme** anun başını keserler, burca asarlar (DK, 89b).

“Basıp öldürme onun başını keserler, burca asarlar.”

[796] bir perî kızı yaratmışdı çalab / kaçan kılsa kutayfer beni taleb (YZ, 916).

“Kutayfer beni ne zaman istese tanrı bir peri kızı yaratmıştı.”

[797] **Ol devayı isti ‘māl itmezsen** başun ağrısı gitmez *didi Musa peygamber a.s. ol devayı isti ‘māl eyledi başı ağrısı gitdi* (KM, N2a/6).

“O ilacı kullanmazsan başın ağrısı gitmez, dedi. Musa peygamber a.s. ol ilacı kullandı ve başının ağrısı gitti.”

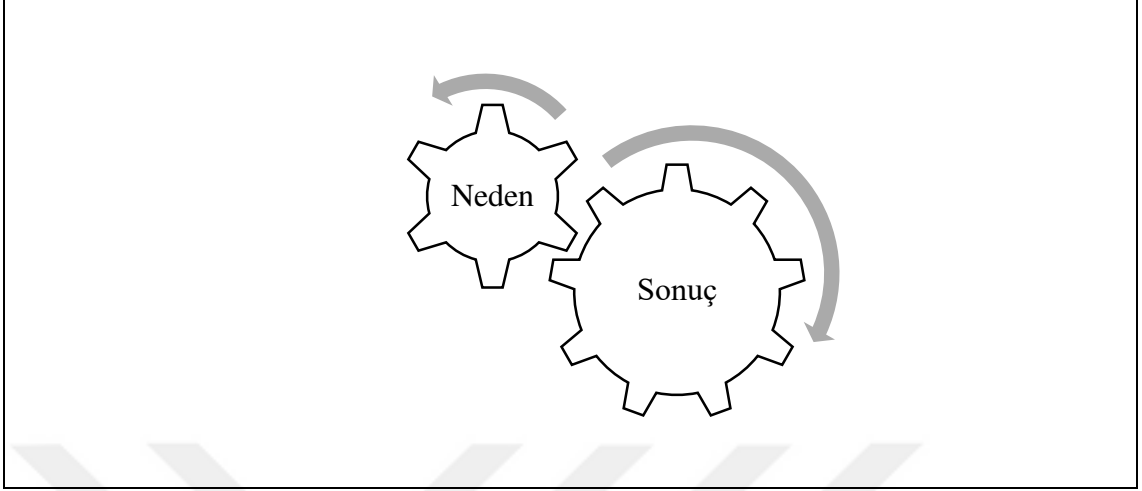
[798] **Eger sağdur esendür, ahşam olmadın gene ben sana gelürem** (DK, 23b).

“Eğer o sağ ve esense, akşam olmadan yine ben sana gelirim.”

4.10.4.2. Olmayası Koşullu Neden

Olmayası koşullu neden tümcesi, koşul tümcesinin tam tersinin gerçektışı platformda gerçekleştiği varsayımıyla ortaya çıkacak sonucu bildirmesidir. Tahsin Banguoğlu (2004), olmayası koşul cümlesinin anlamca tersinin varsayımsal bir neden-sonuç cümlesiyle karşılanacağını söyler. Örnek olarak: “İstesen yapardın. x Yapmadın,

çünkü istemedin.” cümlelerini verir (s. 551). Olmayası koşullu neden örneklerinde tümce ters çevrildiğinde neden-sonuç ilişkili tümce ortaya çıkmıştır.

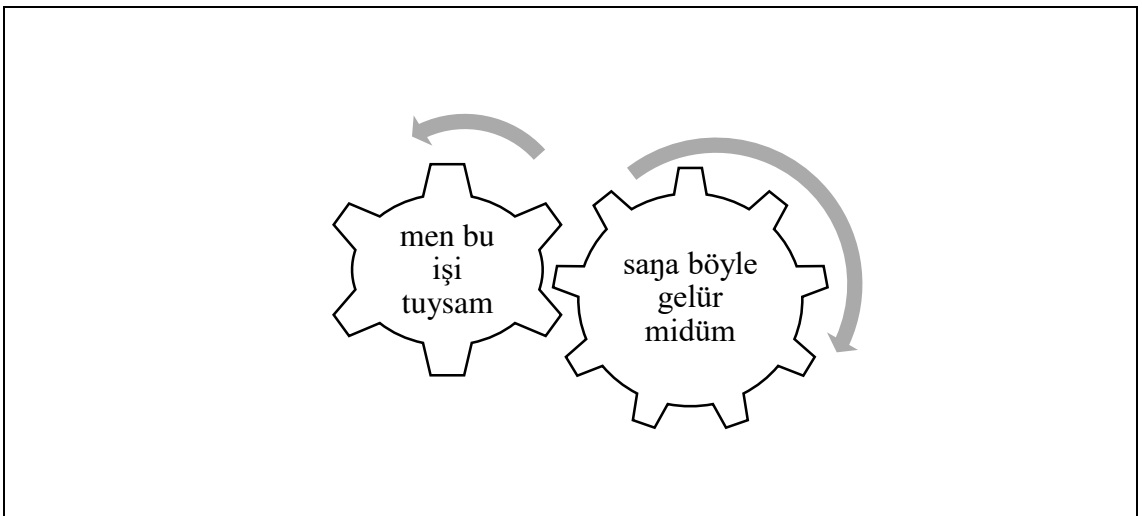

Şekil 12. Olmayası Koşullu Neden

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, olmayası koşullu neden türünde, neden tümcesinde koşul eki *-sA* ve koşul ekinin hikâyesi eki *-sAydI* kullanılırken sonuç tümcesinde geniş zamanın hikâyesi (*-(A/I)rdI, -mAzdI*) ya da geçmişin geçmişi kip eki (*-mİştI*) kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde sonuç tümcesinde gelecek zamanın hikâyesi *-AcAkI* eki de kullanılmaktadır.

[799] *Kavat, men bu işi tuysam saña böyle gelür midüm?* (DK, 150b).

“Kavat, ben bu işi duysam sana böyle gelir miydim?/ sana böyle gelmezdim.”

Örnek [799]'da gerçek durum “Ben bu işi duymadım.” neden tümceciğidir. Metinde *men bu işi tuysam sana böyle gelir midüm* tümcesinin tam tersi “Ben bu işi duymadığım için sana böyle geldim.” tümcesidir ve varsayımsal bir olmayası koşullu nedensellik tümcesidir.

[800] *dâye eydür dēseydūñ öñdin bana / tîz bulurdum çâre uş ben sana* (YZ, 459).

“Önceden bana deseydin ben sana hemen çare bulurdum.”

[801] *Eğer senüñ oğluñ olmasaydı bizüm mālımız Gürcistānda gétmişidi, hepümüz tutsak olmuşıdı* (DK, 39a).

“Eğer senin oğlun olmasaydı bizim malımız Gürcistan’da kalmıştı, hepimiz tutsak olmuştu.”

[802] *Beyrek diri olsa on altı yıldan berü gelüridi* (DK, 48b).

“Beyrek diri olsa on altı yıldan beri gelirdi.”

[803] *“Çoban bile ol[ma]lsa Kazan kâfiri alımaıdı” derler* (DK, 27a).

“Çoban olmasa Kazan kâfiri alamazdı, derler.”

Örnek [799]'da neden ifadesi “Ben bu işi duymadım.” durumudur, bu durumun olmaması halinde bağımlı değişken olan sonuç ifadesi gerçekleşir. Örnek [800]'de neden ifadesi “Sen bana söylemedin.” durumudur, eğer söyleme eylemi gerçekleşseydi, sonuç yargısı da gerçek olurdu. Örnek [801]'de sonuç tümcesi “Senin oğlun orada.” olmaması durumunda gerçekleşir. Örnek [802]'de sonuç tümcesi “Beyrek diri değil.” durumunun tersi olduğunda gerçekleşir. Örnek [803]'de sonuç tümcesi, “Çoban var.” durumunun tersinde gerçekleşir.

4.10.5. Zamansal Neden

Nedensellikte neden bildiren yapının öncelikli işlevinin zaman olmasıdır. Belirtilen zaman başlangıç, ardışıklık ya da eş zamanlılık bildirebilir. Eski Anadolu Türkçesinde *-IncA*, *-IcAk*, *-All*, *-dUgIndA* ulaç eklerinin; *çün/çünki/çünkim* ön çekim ilgeçlerinin; *-dUkdAn sonra* son çekim ilgecinin; *tâ (ki/kim)*, *böyle/ eyle degeç, böyle*

edicek, andan şonra, şundan berü bağlaç işlevli birimlerinin zamansal nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenmiştir.

[804] *ya 'ni peygambere şalavât getürmeyince kişiniñ du 'âsı kabul olmaz (MC, 85a/3).*

“Peygambere salavat getirmeyince kişinin duası kabul olmaz.”

[805] *imdi geldi uş yûsufdan muştucı / artdı derdüm içümden kopdı öci // gelmedi oğlum benüm bunda özi / yandı içüm eşideli bu sözi (YZ, 1368).*

“... bu sözü işiteli içim yandı.”

[806] *Destimâlı gözine silicek Allāhu te 'ālānuñ kudretiyle gözi açıldı (DK, 61a).*

“Mendili gözüne sürünce Allahu tealanın gücüyle gözü açıldı.”

[807] *sarâyun yapdı kapusın bağladı / yûsuf anı göricegez ağladı (YZ, 482).*

“Sarayın kapısını kapatıp kilitleti, Yusuf onu (Zeliha'yı) görünce ağladı.”

[808] *Beyrek yayı gördüğünde yoldaşların andı, ağladı (DK, 56b).*

“Beyrek yayı gördüğünde yoldaşlarını andı ve ağladı.”

[809] *'arıs ehli çün beğenmedi anı / eyle san kim yûsufun yandı cânı (YZ, 295).*

“Aris halkı onu beğenmediği için Yusuf'un canı yandı.”

[810] *eytdiler gülmek nedür et belgülü / yine niçün ağladuñ zârî kılı // ya 'kûb eydür çünki bakdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize (YZ, 999).*

“Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?” dediler. Yakup ‘Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.’ der.”

[811] *Ėarnın toyurduktan şonra kazanları depdi, dökdi (DK, 57b).*

“Karnını doyurduktan sonra kazanları tepti ve döktü.”

[812] *tâ ki göre cânı anda sevine / anı göre ağlamaya avına (YZ, 1088).*

“Onu gördüğü için canı orada sevin. ...”

[813] *Uruz: “Mere, yā benüm babam ölümüdür, dirimidür?” dedi. Eyitdi: “Diridür. Tomanın Kal’asında tutsakdur” dedi. Böyle degeç oğlan ağladı melül oldu (DK, 143a).*

“... ‘Diridir, Toman’ın kalesinde tutsaktır.’ deyince oğlan ağladı, üzüldü.”

[814] *Anlar eyle degeç At Ağızlu Aruz Koca iki dizinün üstine çökdi (DK, 20b).*

“(Kazan’ın avlanma, yeme-içme teklifi üzerine Deli Dünder ve Kara Budak uygun bulduklarını belirtir.) Onlar öyle deyince At ağızlı Aruz Koca iki dizinin üstüne çöktü. (Yurdunun üstüne kimi bırakacağını sorar).”

[815] *Gördiler kim ol yigit kim baş kesübdür, kan dökübdür, Bay Büre Begün sağında oturur. Bāzîrgānlar yörîdiler, yigîdün elin öpdiler. Bunlar böyle edicek Bay Büre Begün acığı tutdı (DK, 39a).*

“O yiğidin baş kesip kan döktüğünü ve Bay Büre Bey’in sağında oturduğunu gördüler. Bezîrgānlar yürüdü ve yiğidin elini öptü. Bunlar böyle yaptığı için Bay Büre Bey sinirlendi.”

[816] *Cānvarlar serveri aşlandıur. Anuñıla dañı oyun göstêrsün, kızı andan şonra verelüm (DK, 93b/6).*

“Canavarların başı aslandır. Onunla da oyun göstêrsin, ondan sonra kızı verelim.”

[817] *Neçe kim bu düşî gördüm, şundan berü ‘aklum usşum dère bilmen (DK, 23b/5).*

“Ne vakit ki bu düşü gördüm, ondan beri aklımı usumu toplayamıyorum.”

4.10.6. Tarz Neden

Nedensellik ilişkisinde neden bildiren yapının birincil işlevinin tarz olmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinde -(y)ArAk, -(y)A...-(y)A ulaş eklerinin tarz neden bildirdiği tespit edilmiştir. Belirlenen örneklerde neden ifadesindeki eylem normalden uzun sürdüğü için bazı sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle tarz işlevine aynı zamanda neden işlevi de eşlik etmiştir.

[818] *Yata yata yanımız ağrıdı, tura tura bëlümüz kurıdı* (DK, 20a).

“Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu.”

[819] *Basat günbed içine girdi. Gördi kim altun akça yığılmış. Bakarak gendüzün unıtdı.* (DK, 116b,5).

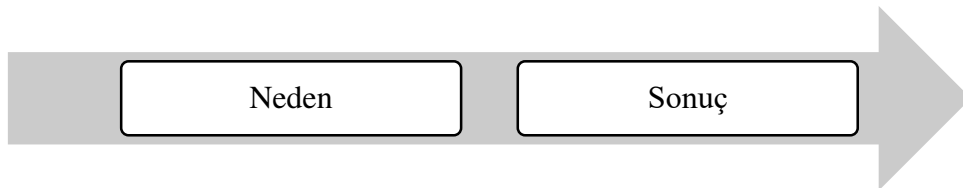
“Basat, kümbetin içine girdi. Altın akçe yığıldığını gördü. Bakarak kendini unuttu.”

4.11. Açıklık Durumuna Göre Nedensellik

Nedensellik ilişkisinde neden ifadesinin metinde yer alıp almadığının sorgulanmasıdır. Çalışmanın kapsamı gereği nedensellik bildiren tümceler ele alındığı için neden ifadesinin bulunması beklenir. Ancak nedenselliğin sorgulandığı ve gönderimsel ögelerle işaret edilmesi durumunda neden tümcesinin yer almadığı örneklerde görülür. Açıklık durumuna göre nedensellik, açık ve örtük olmak üzere iki başlıkta değerlendirilir.

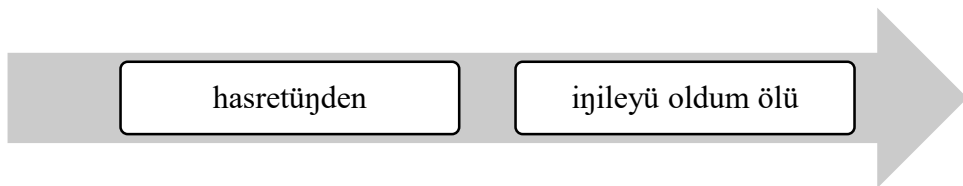
4.11.1. Açık Neden

Nedensellik ilişkisinde neden ifadesinin yer aldığı nedenselliktir. Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen nedensellik tümcelerinde genellikle açık neden tümcesi yer almaktadır. Nedensellik bildiren yapıların bulunması, neden tümcesinin de yer aldığı önermesini doğrular. Örtük nedende verilen birkaç durum dışında nedensellik ilişkisi açık nedene dayanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ekler, ilgeçler, çoğu bağlaç, bazı belirteçler, adlar ve eylemler açık nedensellik ilişkisi kurar.

[820] *seni geldüm bulmadum oldum delü / hasretünden inileyü oldum ölü* (YZ, 500).

“Geldim, seni bulmadım, deli oldum, hasretinden inleyerek ölü oldum.”

Örnek [820]’de *inleyerek öldüm* tümcesinin nedeni *hasrettir*. Metin bağlamında nedensellikte neden ifadesi açıkça verildiği için açık neden olarak değerlendirilir.

[821] *Yene uyhusın yeñimeyüp yerine varup yatdı uyudı* (DK, 134a).

“Yine uykusunu yenemeyip yerine varıp yattı uyudu.”

[822] *peşîmân olur yûsufı alduğına / içi göynür hazne boş kalduğına* (YZ, 403).

“[Kutayfer] Yusuf’u aldığına pişman olur, hazinenin boş kaldığına içi yanar.”

[823] *bilmezem sen oğlın ol kardaşum / bilmedüğümden akar gözümden yaşum* (YZ, 1098).

“Onun, kardeşim; senin de onun oğlu olduğunu bilmiyorum, bilmediğimden gözümden yaş akar.”

[824] *kardaşum gevdesin örtedüm diyü peşîmân oldı* (KE, 83/5).

“[Kabil], kardeşimin gövdesini örteydim diye pişman oldu.”

[825] *tanrı anı cehennem şamusın kızdurmak için yaratmışdur* (KE, 10/4).

“Tanrı onu [kibrit kükürt taşını] cehennemi ısıtmak için yaratmıştır.”

[826] *ilâhi ben sayruluğdan ötürü gelmedüm* (KE, 119/14).

“İlahi ben hastalıktan ötürü gelmedim.”

[827] *eytdiler gülmek nedür et belgülü / yine niçün ağladuñ zârî kılı // ya kûb eydür çünki bakdum ben size / tatlu iyi geldi hem sizden bize* (YZ, 999).

“Gülme nedenin nedir, anlat. Yine niçin ağladın?” dediler. Yakup ‘Size bakınca sizden bize tatlı bir koku geldi.’ der.”

[828] *Kāfirler eydür: “Ne gülersin?” kazan eydür: “Mere kāfirler, bu ‘arabayı beşigüm şandum, sizi yamrı yumrı tadum dāyem şandum.” dedi* (DK, 139a).

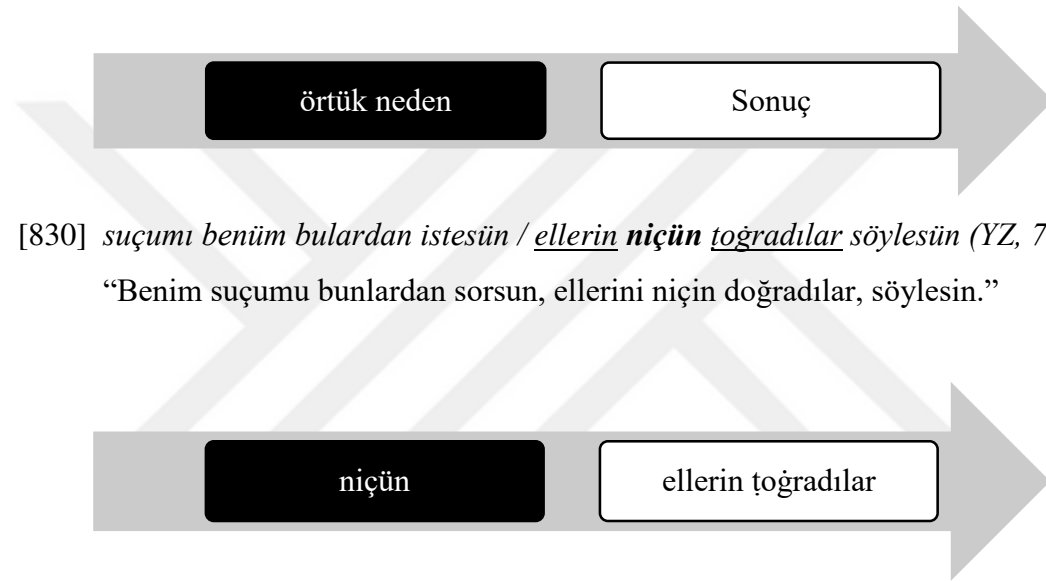
“Kafirler ‘Neden gülersin?’ diye sordu. ...”

[829] *yûsuf aldı öpdı urdı gözine / döndi söyledi bularuñ yüzine // bildüñüz mi neden öpdüm ben bu bitı / severdüm dēdi atañuzı ben katı* (YZ, 1265).

“... Bu mektubu neden öptüm, bildiniz mi? ...”

4.11.2. Örtük Neden

Nedensellik ilişkisinde neden ifadesinin yer almadığı nedenselliktir. Eski Anadolu Türkçesinde yapılan çözümlemedeki nedensellik tümcelerinde bazı soru tümcelerinde ve artgönderimsel ya da öngönderimsel ögeler içeren yapılarda neden ifadesi bulunmadığı belirlenmiştir. Soru tümceleri ve gönderimsel ögelerin kullanıldığı kimi örneklerde metin bağlamında daha sonraki tümcelerde neden ifadesi yer alır. Bu örnekler açık neden olarak değerlendirilmiştir (bkz. 4.11.1. Açık Neden).

[830] *suçumu benüm bularadan istesün / ellerin **niçün** toğradılar söylesün* (YZ, 739).

“Benim suçumu bunlardan sorsun, ellerini niçin doğradılar, söylesin.”

Örnek [830]’da *ellerin toğradılar* tümcesinin nedeni sorgulanmış, ancak metin bağlamında verilmemiştir.

[831] *yûsuf eydür nitedür babam hali / nice oldı ol benden ayrılalı // döndi eydür kim **ne sorarsın anı** / sen gideli yère koymadı teni* (YZ, 1113).

“... Onu neden sorarsın? ...”

[832] *dâya eydür yâ kızum dön bir bërü / **neden** oldı göreyüm **benzüñ saru*** (YZ, 453).

“Dadı ‘Ya kızım beri bir dön, neden benzin sarı oldu? Göreyim.’ der.”

[833] *Ne bileyin oğul, **bu kazâlar sanâ nereden geldi**?* (DK, 15b)

“Ne bileyim oğul, bu kazalar sana neden geldi?”

[834] *Begler, men sizi neye kışkırdım bilürmisiz? Eyitdiler: Bilmezüz.* (DK, 149a).

“Beyler, ben sizi neden çağırdım, bilir misiniz?”

[835] *Bizi neye urursın? Hünerün var ise kartaşun Alınca kal'asında esîrdür, var anı kırtar, dedi.* (DK, 130a).

“Bizi neden vurursun?”

[836] *eytdi nişe dèmez-idün sen bana / iledürdüm seni atañ anaña* (YZ, 396).

“Sen bana neden söylemedin? Seni annene babana iletirdim.”

[837] *tanrıdan kork işleme uşbu işi / yavuz iş nite kılursın ey kişi* (YZ, 529).

“Tanrıdan kork, bu işi yapma. Ey kişi niçin kötü iş yaparsın?”

[838] *sorar anlara ki sizler eydünüz / elünüzü ne sebebdan kesdünüz* (YZ, 742).

“... Elinizi neden kestiniz?”

[839] *Hey gözüm, nāmerd gözüm, muhannaş gözüm! Bir yılından ne var ki korhdun?* (DK, 141a).

“... Bir yılından neden korktun?”

4.12. Söz Dizimi Açısından Nedensellik

Nedenselliğin yönü zamansal çizgide ileriye doğrudur (bkz. 4.9. Doğrultu Açısından Nedensellik). Türkçede düz tümcede yöneten sonda ve yönetilen ögeler başta yer alır. Neden-sonuç ilişkilerinde, sonuç temel tümce, neden ise yan ögelerdir (tümce/söz/söz öbeğidir). Böylece temel öge olan sonuç sağda/sonda, yan öge olan ifadeler ise solda yer alır.

Araştırmamızda nedensellik işaretleyicileri sözdizimsel açıdan *neden, neden işaretleyicisi* ve *sonuç* olmak üzere üç birime ayrılarak değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nedensellik ilişkilerinin 5 farklı dizilimde olduğu gözlenmiştir⁴⁵.

⁴⁵ Bu sözdizimsel sıralama, düz tümce dizilimine göre yapılmıştır. Manzum metinlerde ve bazen de mensur metinlerde çeşitli nedenlerle devrik tümce kurulmuşsa sıralamada farklılıklar oluşur. Ayrıca bazı yapılar tümcede farklı yerlerde kullanılmaya da uygun olduğundan genel bir sıralama yapma yolu izlenmiştir.

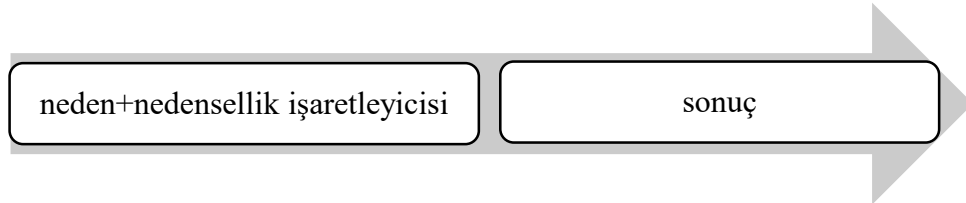
- A. [neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç
- B. neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]
- C. [nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç
- D. sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]
- E. neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç

Bu sözdizimsel farklılıklar, Türkçenin tipolojik özelliği ve farklı dillerin tipolojik özelliklerinin kopyalanmasıyla oluşmuştur. Türkçe, tipolojik olarak neden işaretlemeye genellikle **A** ve **B** dizilimindedir. Ancak Türkçe, tarihsel dönemde ilişkide bulunduğu Hint-Avrupa dil ailesine mensup Farsçadan aldığı kimi yapıların (ki, çünkü gibi) sadece işlevlerini değil, aynı zamanda sözdizimsel sıralamasını ve bağlama tekniğini de kopyalamıştır. Dahası, kimi Türkçe yapılar da Farsçadaki eşdeğer yapının sözdizimsel sıralamasını kopyalamıştır (kim, kaçan). Dil etkileşimi, yalnızca sözcük boyutunda kalmamış, sözdizimsel ve işlevsel boyuta da ulaşmıştır (Şenlik, 2014, s. 160). Böylece **C** ve **D** dizilimleri oluşmuştur. Johanson (1993 ve 1996), bu sıralamadaki yapıların yabancı dilin yoğun etkisindeki kombinasyon kalıpları olduğunu belirtmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik bildirmede sözdizimsel sıralama Türkçenin genel tipolojik özelliklerine uygun olarak **A** ve **B** sıralaması biçimindedir. Bunun yanında özellikle ettirgen eylemlerde görülen ve temel tümcenin birimleri arasında oluşan nedensellik (**E**), sözdizimsel olarak Türkçenin tipolojik özelliklerini taşır. Ancak bu dönemde Farsçanın etkisinin yoğunluğu nedeniyle **C** ve **D** dizilimindeki nedensellik örnekleri de bulunmaktadır.

4.12.1. [neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç

Türkçede genel olarak nedensellik tümcelerinin sözdizimsel sıralaması düz tümce kurulumunda genellikle /*[neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç*/ biçimindedir. Bunda Türkçenin tipolojik özelliklerinin etkili olduğunu söylenebilir. İşaretleyiciler neden ifadesinin ardından kullanılır ve sonrasında sonuç ifadesine yer verilir.

Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen nedensellik örneklerinden, sözdizimsel olarak */[neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç/* sıralamasında kullanılan işaretleyiciler: Durum eklerinden *+(y/n)A, +(n)dA, +(n)dAn, +n, +(n)CA*; ulaç eklerinden *-(y)A...-(y)A, -(y)All, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn /-(y)UbAnI, -(y)U ve -sA*; birleşik ulaç eklerinden *-dUğInA, -dUkdA, -dUgIndA, -(y)AndA, -dUgIndAn, -(y)AllIdAn, -dUkçA, -dUgIncA ve -dUgInleyin*); son çekim ilgeçlerinden *birle, deyü, göre, için, ile, ötürü, sonra, ucından, üzere, üzerine*; diğer ilgeçlerden *elinden, 'ışkına, hürmetine, uğuruna, yolına, yolunda, yüziçün/yüzinçün, yüzinden ve yüzi şuyına* 'dır.

Adlar, tümce kurulumundaki işlevine göre sözdizimsel olarak farklı yerlerde bulunabilir. Eğer neden ifadesiyle tamlama kurulmuşsa */[neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç/* dizilimindedir. Bu dizilimi aşağıdaki nedensellik yapısıyla örneklendirebiliriz.

[840] *Ya 'kūb eyitdi eger ol eyle işledise çare kalmadı anı saña ısmarlamakdan artuk ol kuşak bahānesiyile 'avrat Yūsufi aldı (KE, 275/15).*

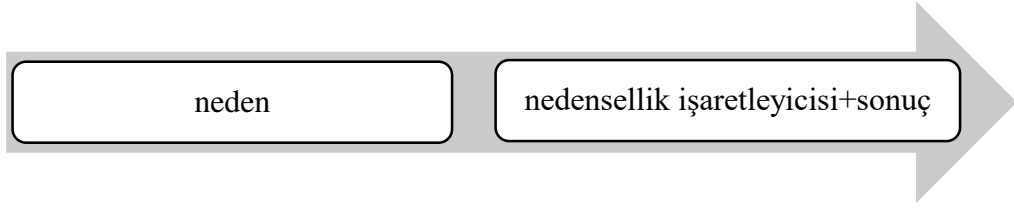
“Yakup ‘Eğer o öyle yaptıysa onu sana ısmarlamaktan başka çare kalmadı.’ dedi. O kuşak bahanesiyle kadın Yusuf’u aldı.”

<u>ol kuşak bahānesiyile</u>	>	<u>'avrat Yūsufi aldı</u>
[neden+ nedensellik işaretleyicisi]		sonuç

Soru tümcelerinde soru sözcükleri, neden ifadesinin yerini tutar, sonuç ise yönettiği ögelerle birlikte yüklemidir. Soru sözcükleri, düz tümce kurulumunda her zaman yüklemden önce yer alır. Bu nedenle soru sözcükleri, düz tümcede genellikle */[neden>nedensellik işaretleyicisi>sonuç/* dizilimindedir.

4.12.2. neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]

Eski Anadolu Türkçesinde incelenen örnekleme, bazı bağlaçların düz tümcede */neden> [nedensellik işaretleyicisi>sonuç]/* diziliminde, nedensellik işaretleyicisinin sonuç ifadesine bağlı olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çözümlenen nedensellik örneklerinden, sözdizimsel olarak /*neden*>[*nedensellik işaretleyicisi*>*sonuç*]/ sıralamasında kullanılan işaretleyiciler: bağlaçlardan *andan*, *böylelikle*, *ki/kim*, *pes*, *yoğsa*; birleşik bağlaçlardan *bir sebebden*, *bu sebebden*, *ol sebebden*, *bunun ucından* ve *bu veçhile*, *böyle/eyle degeç*, *böyle edicek*, *böyle/eyle olsa*, *andan/şundan berü*, *andan sonra*, *andan/bundan/şundan ötürü*, *anunçün*, *bu sebep birle*, *bunun üzerine*, *bundan ötürü kim*, *şunuğ üzere kim*'dir.

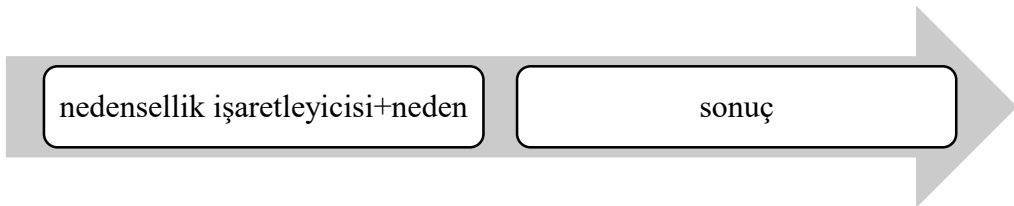
[841] *hasret odı yandurdu içüm taşum / ol sebebden akar eksilmez yaşum* (YZ, 1086).

“İçimi dışımı ayrılık ateşi yaktı, o sebepten gözyaşım akar, eksilmez.”

<u><i>hasret odı yandurdu içüm taşum</i></u>	>	<u><i>ol sebebden akar eksilmez yaşum</i></u>
<i>neden</i>		[<i>nedensellik işaretleyicisi</i> > <i>sonuç</i>]

4.12.3. [*nedensellik işaretleyicisi*>*neden*]>*sonuç*

Eski Anadolu Türkçesinde, Türkçenin genel ilgeç kullanımına uymayan bazı işaretleyiciler, *ki/kim* bağlacıyla birleşen veya söz başında yer alan bazı bağlaçlar nedensellik ilişkisini belirginleştirmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde incelenen örnekte sözdizimsel olarak /[*nedensellik işaretleyicisi*>*neden*]>*sonuç*/ sıralamalı işaretleyiciler: *çün*/ *çünki*/ *çünkim*, *tâ* (*ki/kim*) ilgeçleri; *eger/ger*, *meger*, *bola(y) ki*, *eyle kim*, *ol vaktin kim* bağlaç(lık)larıdır. Bu işaretleyicilerin diğer nedensellik işaretleyicilerine oranla daha az kullanıldığı tespit edilmiştir.

[842] *Çün sen Kazana düşmen olduğ, biz de düşmenüz* (DK, 149b).

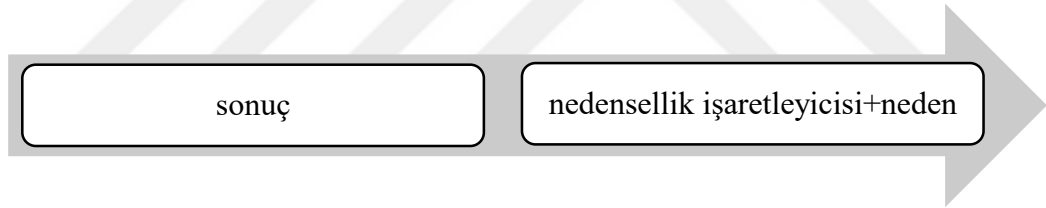
“Sen Kazan’a düşman olduğun için biz de düşmanız.”

<u>Cün sen Kazana düşmen oldun</u> [nedensellik işaretleyicisi>neden]	>	<u>biz de düşmenüz</u> sonuç
---	---	--

4.12.4. sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]

Türkçede nedensellik yapılarının çoğu Türkçenin sözdizimsel yapısı gereği /neden> nedensellik işaretleyicisi>sonuç/ diziliminde kurulsun da düz tümcelerde bu tümce dizilimine uymayan bazı kullanımlar vardır.

Bazı bağlaçlarda (*çünkü, ki, kim, nitekim, zira* vd.) nedensellik ilişkisi /sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]/ dizilimindedir. Bunun nedeni *ki/kim* ve bunların birleşmesiyle oluşmuş yapıların (*çünkü, nitekim* vd.) Türkçenin genel sözdizimsel sıralamasına uymamasıdır. *Ki* bağlacı, hem işlev hem de sözdizimsel yapı olarak Farsçadan kopyalanan Türkçenin sözdizimsel dizilişinin tersi kullanıma sahip bir bağlaçtır. Türkçe *kim* bağlacı da *ki* bağlacının sözdizimsel kullanımını kopyalamış ve bir süre sonra tümüyle *ki*'yle karışıp kullanımdan düşmüştür. *Ki/kim* ve türevleri de kopyalanan bu sözdizimsel niteliği sürdürmüştür. Farsçadan alıntılanan *zira* bağlaç işlevli biriminin, Farsçanın sözdizimsel dizilimine uygun biçimde Türkçeye geçtiği söylenebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde çözümlenen örnekte sözdizimsel olarak /sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]/ sıralamalı işaretleyiciler: bağlaç(lık)lardan *çünkü, zira, ancak, ki/kim, nitekim, pes, anı için ki, bola(y) ki, ola kim*'dir.

Bazı sözcüklerle (*sebebi, nedeni*) oluşturulan sözdizimsel yapılarda ilk olarak sonuç, ardından neden tümcesinin verildiği görülebilir. Oturakçı Orbay (2020), nedensellik ilişkisinin /sonuç>neden/ dizilimiyle oluşmasını sağlayan bağlaç işlevli birimleri, *ters nedenleyiciler* olarak adlandırmıştır (s. 110). Ters nedenleyicilerin kullanıldığı ilişkide, Türkçenin /neden>nedensellik işaretleyicisi>sonuç/ dizilimi bilişsel süreçte tersine çevrilmiştir.

[843] *‘ilm ikidür biri beden ‘ilmidür ve biri din ‘ilmidür evvel beden ‘ilmin andı zîrâ din ‘ilmi hâşıl olmaz beden sağ olmazsa haşta kişinin fikri dahı haşta olur* (KM, N1b/12).

“Bilim iki türlüdür: biri beden bilimi, diğeri din bilimidir. Önce beden bilimini andı, çünkü beden bilimi sağ olmazsa din bilimi ortaya çıkmaz, hasta kişinin düşünceleri de hasta olur.”

<u>evvel beden ‘ilmin andı</u>	>	<u>zîrâ din ‘ilmi hâsıl olmaz beden sağ olmazsa</u>
sonuç		<u>hasta kişinin fikri dahi hasta olur</u>
		[nedensellik işaretleyicisi>neden]

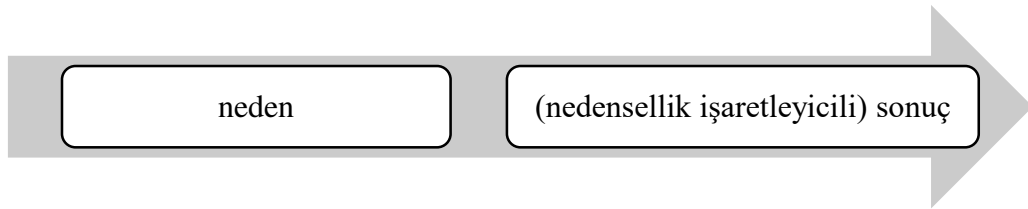
Adlar, eğer sonuç ifadesiyle tamlama kurmuşsa /*[sonuç>nedensellik işaretleyicisi]>neden/* dizilimindedir. Örneğin;

[844] *Erenler gün geçdükçe ve yaşadıkça benzi hoş olup ve görki arttığınuñ hikmeti ol-durur kim Âdem peygamber topraktan yaratıldı ve toprak gün geldükçe yinilenür ve taze olur* (KE, 50/11).

“Erenlerin gün geçtikçe ve yaşadıkça benzi hoş olması ve güzelliğinin artmasının nedeni şudur ki Âdem peygamber topraktan yaratıldı ve toprak gün geçtikçe yenilenir ve taze olur.”

4.12.5. neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç

Eylemlerle bildirilen nedensellik tümcelerinde neden özne, sonuç ise yüklemidir. Bu durumda düz tümcede nedensellik dizilimi /*neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç/* biçimindedir.

Ettirgenlik ekleriyle bildirilen nedensellik tümcelerinde, neden ve sonuç ifadesi iç içe geçmiş durumda karşımıza çıkar. Bu nedenle ettirgen nedensellik yapıları, sözdizimsel olarak diğer yapılardan farklı dizilimdedir. Ettirgen nedensellikte, neden genellik özne, bazen tümleç konumundadır. Bu dizilim, Eski Anadolu Türkçesinden günümüze benzer biçimde gelmiştir.

[845] *ḥammâmdan çıkıcaḡ sovuḡ suyla ayak yumaḡ baş ağrısın giderür didi* (TN, 21a, 12).

“Hamamdan çıkınca soğuk suyla ayak yıkamak, baş ağrısını giderir, dedi.”

<u><i>ḥammâmdan çıkıcaḡ sovuḡ suyla ayak yumaḡ</i></u>	>	<u><i>baş ağrısın giderür</i></u>
neden		(nedensellik işaretleycili)sonuç

Ölçü kaygısı taşıyan özellikle manzum yapıtlardaki tümceler, yukarıda verilen dizilimlerin genellikle dışına çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde belirlenen nedensellik örneklerinin sözdizimsel sıralamada genel olarak Türkiye Türkçesine koşut kullanımlar olduğu söylenebilir.

BÖLÜM VI

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

5.1. Değerlendirme ve Sonuç

Bu tez çalışmasında, Eski Anadolu Türkçesi metnindeki nedensellik, *yapı*, *bakış açısı*, *olumluluk-olumsuzluk*, *gerçeklik*, *etki*, *uzaklık*, *süreç*, *nedenlerin çokluğu*, *doğrultu*, *indirgeme*, *açıklık* ve *söz dizimi* ölçütlerine göre değerlendirilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik işaretleyicileri biçimbirimsel ve sözlüksel olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metnindeki nedensellik işaretleyicileriyle Türkiye Türkçesindeki nedensellik işaretleyicileri karşılaştırılmıştır⁴⁶. Yapılan çözümlemelerde biçimbirimsel nedensellik işaretleyicilerinden ad durum ekleri, eylemsi ekleri ve ettirgenlik eklerinin neden-sonuç ilişkisi kurduğu belirlenmiştir.

Ad durum eklerinden $+(y/n)A$, $+(n)dA$, $+(n)dAn$, $+n$ ve $+(n)CA$ durum ekleri nedensellik ilişkisi kurmuştur. Bunlar içinde en yaygın kullanılan durum ekleri sırasıyla $+(n)dAn$ ve $+(y/n)A$ durum ekleridir. $+(n)dAn$ durum eki, adların, adılların, iyelik eklerinin ve adlaştırma eklerinden $-mAK$ ekinin; $+(y/n)A$ durum eki ise adılların, iyelik eklerinin ve adlaştırma eklerinden $-mAK$ ve $-mAkIIK$ yapılarının üzerine gelerek nedensellik ilişkisiyle iki yargıyı ilişkilendirmiştir. $+(n)dA$, $+n$ ve $+(n)CA$ durum eklerinin kullanımlarının daha sınırlı sayıda olması, nedenselliğin bu eklerde birincil işlevde kullanılmadığını göstermiştir. Ad durum ekleri, nedensellik işleviyle Türkiye Türkçesinde de benzer biçimde ses uyumuna girerek kullanılmaya devam etmiş, daha farklı ek birleşmeleriyle çeşitliliğini artırmıştır (Özcan, 2015, sy 20). Sınırlı kullanıma sahip $+n$ eki ve $-mAkIIK+A$ yapısı bütünüyle kullanımdan düşmüş, $+(n)CA$ eki nispeten kullanım alanını genişletmiştir.

⁴⁶ Türkiye Türkçesi nedensellik işaretleyicilerinin çoğu, Berrin Özcan (2015)'ın *Haldun Taner'in öykülerinde nedenleme* adlı çalışmasından alınmıştır. Ancak, Türkiye Türkçesindeki bağlaç işlevli nedensellik işaretleyicilerinde, Nigâr Oturakçı Orbay (2020)'nin *Türkiye Türkçesinde Bağlaç İşlevli Birimler* adlı kitabından yararlanılmıştır.

(NOT: Bu kaynaklarda yer almayan ancak Türkiye Türkçesinde kullanılan yapılar da olabilir.)

Tablo 3.

Nedensellik Bildiren Ad Durum Ekleri

Dönem	Yapılar
Eski Anadolu Türkçesi	+(y/n)A, +(n)dA, +(n)dAn, +(n)CA, +n
Türkiye Türkçesi	+(y/n)A, +(n)DAn, +(n)DA, +(n)CA

Eylemsi eklerinden adlaştırma ekleri, doğrudan nedensellik ilişkisi kurmamakla birlikte [-mAK+A], [-mAK+lIK+A], [-mA_k+dAn], -mA_k için ve -mA_k üzere/üzerine gibi bazı nedensellik yapılarıyla birleşerek ve kimi zaman kalıplaşarak ikincil bir görev üstlenmiştir. Adlaştırma eklerinin Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımı, Türkiye Türkçesinde farklı ekler (+lA) ve ilgeçlerle (ile, ötürü) birleşerek çeşitlilik kazanmıştır (Özcan, 2015, s. 19).

Yapılan çözümlemelerde, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ortaç eklerinin neden-sonuç ilişkisi kurmak için kullanımına rastlanmamıştır. Ancak Türkiye Türkçesinde dar bir çerçevede ve tümcede arka planda yönetim ve bağlanma kuramına göre yönetene sorulan hiçbir soruyu yanıtlamayan bir nedensellik ilişkisi kurabilmektedir.

Tablo 4.

Nedensellik Bildiren Ortaç Ekleri

Dönem	Yapılar
Eski Anadolu Türkçesi	-
Türkiye Türkçesi	-An, -DXk, -mXş

Çalışmada, ulaç ekleri yalın ve birleşik ulaç ekleri olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde yalın ulaç eklerinden -(y)A...-(y)A, -(y)All, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn /-(y)UbAnI, -(y)U ve -sA ekleri nedensellik ilişkisi kurmada kullanılmıştır. -(y)A ulaç ekinin bu dönemde hem tekli hem de tekrarlı olarak kullanımında neden bildirmiş, günümüze göre kullanım sıklığının daha az olduğu gözlenmiştir. -(y)All eki nedenle birlikte sonucun başlama zamanını vermiştir. -(y)ArAk ulaç eki, aynı anda tarz ve neden bildirmiş ve tarz neden olarak kullanılmıştır. Yapılan çözümlemelerde -(y)IcAk ulaç eki nedende bitmişliği ve sonuç tümcesinin başlama anını gösterir. Ayrıca -(y)IcAk ulaç ekinin genişlemiş biçimi olan -(y)IcAgIz / -(y)IcAGAz

eklerinin de aynı işlevde kullanıldığı ve daha az görüldüğü belirlenmiştir. *-(y)InCA* ulaç ekinin olumsuz eylemlerle kullanımı çoğunlukla neden bildirmektedir. İncelenen metinlerde olumlu eylemle kullanılan nedensellik örneği tespit edilememiştir. *-(y)ken* ulaç eki, *-dığı için* anlamıyla iki ifadeyi nedensellik ilişkisiyle birbirine bağlar. *-(y)Up* ve genişlemiş biçimleri olan *-(y)UbAn /-(y)UbAnI* ekleri, ardışıklık ilişkisiyle nedensellik bağı kurar. *-(y)U* ulaç eki, hem *-dığı için* anlamıyla neden hem de ereksel nedensellik ilişkisinde kullanılmıştır. *-(y)U* ulaç eki, günümüzde bu kullanımlarını yitirmiş; birkaç kalıplaşmış örnekte, ağızlarda ve kurallı birleşik eylem çekimlerinde kullanımını sürdürmektedir. *-sA* ulaç eki, gerçek ve gerçek dışı durumlarla koşulun sağlanıp sağlanmama durumuna göre farklı sonuçlar ortaya çıkaran bir nedensellik işaretleyicisi olarak kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *-(y)IcAk* ve *-(y)UbAn /-(y)UbAnI* ulaç ekleri neden ve diğer işlevleriyle kullanımdan düşer; *-(y)A...-(y)A*, *-(y)All* ve *-(y)U* ulaç ekleri sınırlı kullanımla karşımıza çıkar; *-(y)ArAk*, *-(y)InCA*, *-(y)ken*, *-(y)Up* ve *-sA* ulaç ekleri ise kullanımlarını genişleterek sürdürmektedir (Özcan, 2015, s. 50).

Tablo 5.

Nedensellik Bildiren Yalın Ulaç Ekleri

Dönem	Yalın Ulaç Ekleri
Eski Anadolu Türkçesi	<i>-(y)A...-(y)A</i> , <i>-(y)All</i> , <i>-(y)ArAk</i> , <i>-(y)IcAk</i> , <i>-(y)InCA</i> , <i>-(y)ken</i> , <i>-(y)Up</i> , <i>-(y)UbAn /-(y)UbAnI</i> , <i>-(y)U</i> , <i>-sA</i>
Türkiye Türkçesi	<i>-(y)A...-(y)A</i> , <i>-(y)ArAk</i> , <i>-(y)XncA</i> , <i>-(y)Xp</i> , <i>-(y)Xp ...-(y)All</i> , <i>-ken</i> , <i>-r ...-mAz</i> , <i>sA</i>

Birleşik ulaç eklerinden ise *-dUğInA*, *-dUkdA*, *-dUgIndA*, *-(y)AndA*, *-dUgIndAn*, *-(y)AlIdAn*, *-dUkçA*, *-dUgInCA* ve *-dUgInleyin* ekleri, Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ilişkisi kurar. Birleşik ulaç ekleri, genellikle ortaç ekleri ve ad durum ekleriyle birleşerek nedensellik ilişkili tümceleri bağlar. *-dUk* ortaç eki, zamansal çizgide konuşma anından daha önceki bir zamanda gerçekleşmiş eylemleri gösterir. Bazı ulaç eklerindeki iyelikli kullanımlar yan tümcenin öznesini bildirir. Ek birleşiminde ad durum ekleri nedensellik işlevini aktarır. *+(y/n)A* yönelme durumu eki, *için* anlamını; *+(n)dA* bulunma durumu eki zamansal nedeni; *+(n)dAn* ayrılma durumu eki, nedenin *kaynak gösterme* işlevini; *+(n)CA* eşitlik eki ise birleştiği yapıyla birlikte yinelemeli ya da orantılı artışı bildirir. Türkiye Türkçesinde bu birleşik ulaç eklerinden *-dUgIndAn* ve *-dUğInA* ekleri ses uyumlarına uyarak birincil olarak neden işlevini sürdürür; *-dUgIndA*, *-dUkçA* ve -

*dUgInC*A ulaç ekleri zaman ve eylemin tekrarı işlevleriyle neden işlevini ikincil olarak sürdürür; *-dUkdA*, *-(y)AndA*, *-(y)AlIdAn* ve *-dUgInleyin* ekleri kullanımdan düşer. Türkiye Türkçesinde bazı yapılar dilbilgiselleşme sürecinin farklı adımlarında bulunmaktadır. Bazıları sürecin başında bazıları ise süreci tamamlamış görünmektedir.

Tablo 6.

Nedensellik Bildiren Birleşik Ulaç Ekleri

Dönem	Birleşik Ulaç Ekleri
Eski Anadolu Türkçesi	<i>-dUgInA</i> , <i>-dUkdA</i> , <i>-dUgIndA</i> , <i>-(y)AndA</i> , <i>-dUgIndAn</i> , <i>-(y)AlIdAn</i> , <i>-dUkçA</i> , <i>-dUgInC</i> A, <i>-dUgInleyin</i>
Türkiye Türkçesi	<i>-mAktAn</i> , <i>-mAsIndAn</i> , <i>-mAyA</i> , <i>-(y)XşXnA</i> , <i>-(y)XşXndAn</i> , <i>-DXğXnA</i> , <i>-DXğXncA</i> , <i>-DXğXndA</i> , <i>-DXğXndAn</i> , <i>-DXkçA</i> , <i>-AcAğInA</i> , <i>-AcAğIndAn</i> , <i>-mAdAn</i>

Ettirgenlik ekleriyle bildirilen nedensellik tümceleri, eklerle oluşturulan nedensellik ifadelerinden farklı olarak yalın tümcede tümcenin ögeleri arasında gerçekleşir. Ettirgen tümcelerde özne bir şeyi başkasının yapmasını sağlama (istemli), bir şeyin olmasına neden olma (istemsiz) ve nesne üzerinde bir değişiklik yaratma biçiminde üç farklı etkiye sahiptir. Eski Anadolu Türkçesinde görülen ettirgenlik ekleri kullanım sıklığı çoktan aza doğru: *-dUr*, *-(I)t*, *-Ur*, *-Ar*, *-zUr* ve *-gUr* ekleridir. Bu ekler dönemin dil özelliklerine uygun olarak yuvarlak ünlülüdür. Günümüzde bu eklerin bazıları ses uyumlarına uyumlu hale gelip kullanımını sürdürür, bazıları tek tük örneklerde kalıplaşmış olarak görülür, bazıları ise tamamen kullanımdan düşer. Ettirgenlik eklerinin çoklu kullanımı da tanıklanmıştır, çoklu kullanımlar ettirgenlik ve dolayısıyla nedensellik dizisindeki özneleri de artırır. Bazı eylemlerde ise birden çok ettirgen biçimler gözlenir.

Tablo 7.

Nedensellik Bildiren Ettirgenlik Ekleri

Dönem	Ettirgenlik Ekleri
Eski Anadolu Türkçesi	<i>-dUr</i> , <i>-(I)t</i> , <i>-Ur</i> , <i>-Ar</i> , <i>-zUr</i> , <i>-gUr</i>
Türkiye Türkçesi	<i>-DXr</i> , <i>-(X)r</i> , <i>-Ar</i> , <i>-(X)t</i>

Sözlüksel nedensellik işaretleyicileri, görevli ve anlamlı sözlüksel nedensellik işaretleyicileri olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. İncelenen metinlerde görevli sözlerden oluşan nedensellik işaretleyicilerinden, *ilgeçler* ve *bağlaçların* nedensellik ilişkisinde kullanıldığı görülmüştür.

İlgeçler, son çekim ilgeçleri, ön çekim ilgeçleri ve diğer ilgeçler olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ilişkisi kuran son çekim ilgeçleri: *birle*, *deyü*, *göre*, *içün*, *ile*, *ötürü*, *şoñra*, *ucından*, *üzere* ve *üzerine*; ön çekim ilgeçleri: *çün/çünki/çünkim* ve *tâ (ki/kim)*; diğer ilgeçler: *elinden*, *ışkına*, *hürmetine*, *uğurına*, *yolına*, *yoluñda*, *yüziçün/yüzinçün*, *yüzinden* ve *yüzi şuyına* ilgeçleridir. Türkiye Türkçesinde ilgeçler, yalnızca son çekimde görülmektedir. İlgeçlerden *birle*, *ucından*; *çün/ çünki/çünkim*, *tâ (ki/kim)*; *yüziçün/yüzinçün* ilgeçleri ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşer, *elinden*, *ışkına*, *hürmetine*, *uğurına*, *yolına*, *yoluñda* ilgeçleri, ölçünlü Türkiye Türkçesinde öbekleşmiş yapılarda ya da ağızlarda görülebilmektedir.

Tablo 8.

Nedensellik Bildiren İlgeç İşlevli Birimler

Dönem	İlgeç İşlevli Birimler
Eski Anadolu Türkçesi	son çekim ilgeçleri: <i>birle</i>, <i>deyü</i>, <i>göre</i>, <i>içün</i>, <i>ile</i>, <i>ötürü</i>, <i>şoñra</i>, <i>ucından</i>, <i>üzere</i>, <i>üzerine</i> ön çekim ilgeçleri: <i>çün/çünki/çünkim</i>, <i>tâ (ki/kim)</i> diğer ilgeçler: <i>elinden</i>, <i>ışkına</i>, <i>hürmetine</i>, <i>uğurına</i>, <i>yolına</i>, <i>yoluñda</i>, <i>yüziçün/yüzinçün</i>, <i>yüzinden</i>, <i>yüzi şuyına</i>
Türkiye Türkçesi	<i>beri</i>, <i>diye</i>, <i>dolayı</i>, <i>dolayısıyla</i>, <i>göre</i>, <i>hasebiyle</i>, <i>için</i>, <i>ile</i>, <i>kadar</i>, <i>karşı</i>, <i>kerli(kelli)</i>, <i>mebni</i>, <i>mucibince</i>, <i>mukabil</i>, <i>ötürü</i>, <i>sebebiyle</i>, <i>sonra</i>, <i>üzere</i>, <i>üzerine</i>, <i>yüzünden</i>, <i>zaman</i>

Bağlaç işlevli birimler, tek sözcükten ve öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler olmak üzere 2 alt başlık altında değerlendirilmiştir. Tek sözcükten oluşan *ancak*, *andan*, *böylelikle*, *çün/çünki/çünkim*, *eger/ger*, *ki/kim*, *meğer*, *nitekim*, *pes*, *tâ*, *yohsa*, *zira* bağlaç işlevli birimleri nedensellik ilişkisi kurmada tanıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde bu bağlaçlardan *andan*, *pes*, *tâ* bağlaçlıkları kullanımdan düşmüştür.

Tablo 9.

Nedensellik Bildiren Tek Sözcükten Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Dönem	Bağlaç İşlevli Birimler
Eski Anadolu Türkçesi	<i>ancak, andan, böylelikle, çün/çünki/çünkim, eger/ger, ki/kim, meğer, nitekim, pes, tâ, yoḥsa, zira</i>
Türkiye Türkçesi	<i>ama, böylece, böylelikle, binaenaleyh, çünkü, da/de, demek (ki), dolayısıyla, ki, madem (ki), meğer, nitekim, sonuçta, ve, ya, yoksa, zira</i>

Öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler, durum ekleriyle, ulaç ekleriyle, ilgeçlerle ya da *ki/kim* bağlacıyla oluşan bağlaç işlevli birimler olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmıştır. Durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler: *bir sebebden, bu sebebden, ol sebebden* ve *bu vechile* bağlaçlıkları; ulaç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: *böyle degeç, böyle edicek, böyle olsa, eyle degeç, eyle olsa* bağlaçlıkları; ilgeç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: *andan berü, andan sonra, andan ötürü, anuñçün, bu sebep birle, bundan ötürü, bunun üzerine, şundan berü* ve *şundan ötürü* bağlaçlıkları; *ki/kim* bağlacıyla öbekleşen bağlaç işlevli birimler: *anuñçün ki, bola(y) ki, bundan ötürü kim, eyle kim, ola kim, ol vaktin kim* ve *şunuñ üzere kim* bağlaçlıklarıdır.

Tablo 10.

Nedensellik Bildiren Öbekleşmeyle Oluşan Bağlaç İşlevli Birimler

Dönem	Bağlaç İşlevli Birimler
Eski Anadolu Türkçesi	Durum ekleriyle öbekleşen bağlaç işlevli birimler: <i>bir sebebden, bu/ol sebebden, bu vechile</i> Ulaç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: <i>böyle/eyle degeç, böyle edicek, böyle/eyle olsa</i> İlgeç öbeğinden oluşan bağlaç işlevli birimler: <i>andan/şundan berü, andan sonra, andan/ bundan/ şundan ötürü, anuñçün, bu sebep birle, bunun üzerine</i> Ki/kim bağlacıyla öbekleşen bağlaç işlevli birimler: <i>anuñçün ki, bola(y) ki, bundan ötürü kim, eyle kim, ola kim, ol vaktin kim, şunuñ üzere kim</i>

(Tablo 10 devamı)

Türkiye Türkçesi⁴⁷**Genel nedenleyiciler:**

Nedeni vurgulayanlar: *bu/o nedenle, bu sayede, bu/o sebeple(dir ki), bu/şu/o yüzden(dir ki), bunun/ onun için(dir ki); binaenaleyh, bu/şu/o açıdan, bu bakımdan, bu itibarla, bu münasebetle, bu suretle, bundan dolayı(dir ki), bundan/ ondan ötürü, bundan kerli, dolayısıyla; değil mi ki, madem(ki)*

Sonucu vurgulayanlar: *bunun sonucu olarak (da), bunun sonucunda (da), netice/sonuç itibarıyla, nitekim, sonuç olarak, sonuçta; Allah vere de, bakıyorum (da), böyle olunca (da), bu demektir ki, bu/o takdirde, bu suretle, demek oluyor (ki), hiç değilse, ne de olsa, nasılsa, o hâlde, tevekkeli değil; bittabi, doğal olarak, elbet, elbette (ki), hâliyle, pekâlâ, tabii, tabiatıyla; bilsen, demem o ki, diyeceğim, öyle ki*

Amaç bildirenler: *bu amaçla, bu maksatla*

Koşullu nedenleyiciler: *eğer, şayet; böyle bir durumda, bu durumda, bu koşullar/şartlar altında, buna dayanarak, bunun üzerine; aksi halde, aksi takdirde, sonra, yoksa*

Ters nedenleyiciler: *baktı ki, belli ki, belli bir şey ki, bir nedeni de, çünkü, ki, neden/niçin dersen(iz), şundan dolayı, zira*

Anlamli sözlerden oluşan nedensellik işaretleyicileri ise ad, belirteç ve eylemlerden oluşmaktadır. Ad ve ad işlevli birimlerden *bahâne, hikmet, kasd/mağşud, ma'nâ, ne, neden, sebep* ve *vech* sözcükleri nedensellik ilişkisinde kullanılmıştır.

⁴⁷ Türkiye Türkçesindeki bağlaç işlevli nedensellik işaretleyicileri, Nigâr Oturakçı Orbay (2020)'nin *Türkiye Türkçesinde Bağlaç İşlevli Birimler* adlı kitabından ve Berrin Özcan (2015)'in *Haldun Taner'in öykülerinde nedenleme* adlı çalışmasından alınmıştır.

Tablo 11.

Nedensellik Bildiren Ad İşlevli Birimler

Dönem	Ad İşlevli Birimler
Eski Anadolu Türkçesi	<i>bahâne, hikmet, kaçd / makşud, ma'nâ, ne, neden, sebep, vech</i>
Türkiye Türkçesi	<i>adet, bahane, gerek, gerekçe, hikmet, icap, inat, karşılık, köken, lazım, neden, niçin, sebep</i>

Belirteç işlevli birimler tek sözcükten oluşan, öbekleşmiş ve kalıplaşmış tümcelerden oluşan belirteç işlevli birimler olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır. Nedensellik ilişkisinde kullanılan tek sözcükten oluşan belirteç işlevli birimler: *ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe* ve *nite* sözcükleridir. Öbekleşmiş belirteç işlevli birimler, *ne maşlahata* ve *ne sebebden* öbekleşmiş yapılarıdır. Kalıplaşmış tümcelerden oluşan belirteç işlevli birimler, *ne bilsün, ne oldu (kim)* ve *ne var ki* yapılarıdır.

Tablo 12.

Nedensellik Bildiren Belirteç İşlevli Birimler

Dönem	Belirteç İşlevli Birimler
Eski Anadolu Türkçesi	Tek sözcükten oluşan belirteç işlevli birimler: <i>ne, neçün/niçün, neden, nereden, neye/niye, nişe, nite</i> Öbekleşmiş belirteç işlevli birimler: <i>ne maşlahata, ne sebebden</i> Kalıplaşmış tümcelerden oluşan belirteç işlevli birimler: <i>ne bilsün, ne oldu (kim), ne var ki</i>
Türkiye Türkçesi	<i>gayriihtiyarî, hürmeten, ihtiyaten, illa, lütfen, neden, nedense, nereden, niçin, niye, özellikle, tesadüfen, çaresiz, inadına, mahsus, ne, ister istemez, ne demeye, ne diye, ne hikmetse, ne hikmettir, sebepli sebepsiz</i>

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ifade eden eylemler biçimbirimsel işaretleyicili, sözlüksel ve sözdizimsel eylemler olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi inceleme örneğinde, biçimbirimsel

işaretleyicili eylemler *ettirgen eylemler*den, sözlüksel eylemler *ısıt-, öğret-, dağıt-, bırak-, ayır-, kapa-, kır-, aç-, ...* gibi eylemlerden ve sözdizimsel eylemler ise *sayru kıl-, baş kıl-, secde kıl-, rusvāy eyle-/kıl-, müştāk eyle-, müyesser kıl-, helak kıl-, ...* gibi eylemlerin kullanımına rastlanmıştır⁴⁸. Türkiye Türkçesinde *ettirgen eylemler* ve sözlüksel eylemler genel olarak kullanımını sürdürmüş, yeni sözlüksel eylemler nedensellik ilişkisi kurmada Türkçenin söz varlığına eklenmiştir. Sözdizimsel eylemlerde kullanılan yardımcı eylemler değişmiş ve Eski Anadolu Türkçesinde incelenen metinlerde tespit edilemeyen birleşik eylemlerin Türkiye Türkçesinde kullanıldığı gözlenmiştir.

Tablo 13.

Nedensellik Bildiren Eylemler

Dönem	Eylemler
Eski Anadolu Türkçesi	biçimbirimsel işaretleyicili eylemler: <i>Ettirgen eylemler</i> sözlüksel eylemler: <i>ısıt-, öğret-, dağıt-, bırak-, ayır-, kapa-, kır-, aç-, ...</i> sözdizimsel eylemler: <i>sayru kıl-, baş kıl-, secde kıl-, rusvāy eyle-/kıl-, müştāk eyle-, müyesser kıl-, helak kıl-, ...</i>
Türkiye Türkçesi	biçimbirimsel işaretleyicili eylemler: <i>Ettirgen eylemler</i> sözlüksel eylemler: <i>gel-, gerektir-, gereksizleş-, göster-, iste-, ...</i> sözdizimsel eylemler: <i>âdet edin-, âdet ol-, bahane bul-, icap et-, +DAn ileri gel-, +DAn kaynaklan-, sebep ol-, yol aç-, ...</i>

Nedensellik bakış açısına göre incelendiğinde bazı yapılarda özne, bazı yapılarda nesne, bazı yapılarda ise hem özne hem de nesne nedensellik ilişkisi kurulduğu görülür. Öznellik ve nesnellik belirlemede çözümlenen metinlerin içeriği, türü ve yazarın yaklaşımı belirleyici rol üstlenir. İncelenen dönemde metinler, genellikle gündelik ve geleneksel yaşamı, dini bilgileri ele aldığı için belirlenen örneklerde çoğunlukla özne nedensellik örnekleri görülmektedir.

⁴⁸ Tespit edilen eylemler örnekte rastlanan eylemlerden oluşur, örneklem genişletildiğinde ya da örneklem evreninin tümü incelendiğinde diğer eylemlerin de nedensellik ilişkisinde kullanıldığı görülebilir ve bu eylemlerin sayısı artabilir.

Yapılan çözümleme örneğine göre ad durum eklerinden $+(y/n)A$, $+(n)dA$, $+(n)dAn$ ve $+n$ öznel nedensellik, $+(n)dAn$ ve $+(n)CA$ nesnel nedensellik, yalnızca $+(n)dAn$ hem öznel hem de nesnel nedensellik bildirmek için tercih edilmiştir.

Tablo 14.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ad Durum Ekleri

Ad Durum Ekleri	Öznel	Nesnel
$+(y/n)A$	+	
$+(n)DA$	+	
$+(n)DAn$	+	+
$+n$	+	
$+(n)CA$		+

İncelenen metinlerde, ulaş eklerinden $-(y)A \dots -(y)A$, $-(y)AlI$, $-(y)ArAk$, $-(y)IcAk$, $-(y)Up$, $-(y)UbAn / -(y)UbAnI$, $-(y)U$, $-sA$, $-dUgInA$, $-dUkdA$, $-dUgIndA$, $-(y)AndA$, $-dUgIndAn$, $-(y)AlIdAn$, $-dUkça$, $-dUgInCA$, $-dUgInleyin$ eklerinin öznel nedensellik; $-sA$ koşul ekinin hem öznel hem de nesnel nedensellik; $-(y)IncA$ ve $-(y)ken$ eklerinin yalnızca nesnel nedensellik bildirmek için kullanıldığı belirlenmiştir. $-dUgIndAn$ ulaş eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde öznel neden ifadelerinde rastlanmasına rağmen, Türkiye Türkçesi metinleri üzerinde yapılan araştırmada (Uslu, 2001) daha çok nesnel ve genel geçer neden bildirmede kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 15.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ulaç Ekleri

Ulaç Ekleri	Öznel	Nesnel
-(y)A...-(y)A	+	
-(y)AlI	+	
-(y)ArAk	+	
-(y)IcAk /-(y)IcAgIz	+	
-(y)IncA		+
-(y)ken		+
-(y)Up	+	
-(y)UbAn / -(y)UbAnI	+	
-(y)U	+	
-sA	+	+
-dUğInA	+	
-dUkdA	+	
-dUgIndA	+	
-(y)AndA	+	
-dUgIndAn	+	
-(y)AlIdAn	+	
-dUkça	+	
-dUgIncA	+	
-dUgInleyin	+	

Ettirgenlik ekleri eylemlerle kullanıldığı için ettirgen ekleriyle oluşturulmuş yapılar, *eylemlerin alt başlığı olan biçimbirimsel işaretleyicili eylemler*'de ele alınmıştır. (bkz. Tablo 20. *Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Eylemler*). Ettirgenlik ekleriyle oluşturulan nedensellik tümce içinde gerçekleşmesi ve tümcede neden bildirme görevi öznenin üzerinde olması nedeniyle tespit edilen nedensellik örneklerinde özne hem öznel hem de nesnel nitelik taşıyabilmektedir.

Yapılan çözümlemede öznel nedensellik ilişkisi kuran ilgeç işlevli birimler: *birle, deyü* (*deyü* ile aynı işlevde *diyüp, diyüben*), *göre, için, ile, ötürü, sonra, ucundan, üzere, üzerine, çün/çünkü/çünkü, tâ (ki/kim), elinden, ışkına, hürmetine, uğurına, yolına, yolunda, yüziçün/yüzünçün, yüzinden* ilgeçleridir. Hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisi kuran ilgeç işlevli birimler: *göre, için, ile, ötüri/ötürü, tâ (ki/kim), ışkına,*

ilgeçleridir. Yalnızca nesnel nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenen ilgeçler ise: *elinden*, *yolu*nda ve *yüzi suyuna* ilgeçleridir.

Tablo 16.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren İlgeç İşlevli Birimler

İlgeç İşlevli Birimler	Öznel	Nesnel
<i>birle</i>	+	
<i>deyü (deyüp/deyüben)</i>	+	
<i>göre</i>	+	+
<i>içün</i>	+	+
<i>ile</i>	+	+
<i>ötürü</i>	+	+
<i>şoğra</i>	+	
<i>ucından</i>	+	
<i>üzere</i>	+	
<i>üzerine</i>	+	
<i>çün/çünkü/çünkü</i>	+	
<i>tâ (ki/kim)</i>	+	+
<i>elinden</i>		+
<i>ışkına</i>	+	+
<i>hürmetine</i>	+	
<i>uğurına</i>	+	
<i>yolına</i>	+	
<i>yolu</i> nda		+
<i>yüzi suyuna</i>		+

İncelenen metinlerde öznel nedensellik ilişkili tümceleri bağlayan tek sözcükten oluşan bağlaç işlevli birimler: *ancak*, *andan*, *böylelikle*, *çünkü*, *eger/ger*, *ki/kim*, *meger*, *nitekim*, *pes*, *yohsa* ve *ziradır*. Bunlardan *meger*, *nitekim*, *pes* ve *zira* hem öznel hem de nesnel nedensellik bildirmek için kullanılmıştır. Öbekleşmeyle oluşan bağlaç işlevli birimler (*andan berü*, *andan ötürü*, *andan sonra*, *anuçün ki*, *anuçün*, *bir sebebden*, *bola(y) ki*, *böyle degeç*, *böyle edicek*, *böyle olsa*, *bu sebep birle*, *bu sebebden*, *bu veçhile*, *bundan ötürü kim*, *bundan ötürü*, *bunun üzerine*, *eyle degeç*, *eyle kim*, *eyle olsa*, *ol*

sebebden, ol vaktin kim, ola kim, şundan berü, şundan ötürü, şunun üzere kim) öznel nedensellik ilişkisinde tercih edilmiştir.

Tablo 17.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Bağlaç İşlevli Birimler

Bağlaç İşlevli Birimler	Öznel	Nesnel
<i>ancak</i>	+	
<i>andan</i>	+	
<i>böylelikle</i>	+	
<i>çünkü</i>	+	
<i>eger/ger</i>	+	+
<i>ki/kim</i>	+	
<i>meger</i>	+	+
<i>nitekim</i>	+	+
<i>pes</i>	+	+
<i>yohsa</i>	+	
<i>zira</i>	+	+
<i>bir sebebden</i>	+	
<i>bu/ol sebebden</i>	+	
<i>bu veçhile</i>	+	
<i>böyle/eyle degeç</i>	+	
<i>böyle edicek</i>	+	
<i>böyle/eyle olsa</i>	+	
<i>andan/şundan berü</i>	+	
<i>andan sonra</i>	+	
<i>andan/bundan/şundan ötürü</i>	+	
<i>anuñçün</i>	+	
<i>bu sebeb birle</i>	+	
<i>bunun üzerine</i>	+	
<i>anuñçün ki</i>	+	
<i>bola(y) ki</i>	+	
<i>bundan ötürü kim</i>	+	
<i>eyle kim</i>	+	
<i>ola kim</i>	+	
<i>ol vaktin kim</i>	+	
<i>şunun üzere kim</i>	+	

Yapılan çözümlemede adlar, anlamlı sözcükler olmasına rağmen nedensellik ilişkisinde bir neden tümcesine de gönderim yaptığı için iki alt birimde değerlendirilmiştir: Sözcüğün kendi çağrışımı ve gönderimde bulunduğu neden

ifadesinin çağrışımı. Neden ifadesinin ve adın öznel-nesnelliği birbirinden farklı olabilmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde neden bildiren adlar, *bahane*, *hikmet*, *kasd/mağşud*, *ma'nâ*, *sebeb*, *vech*, *ne* ve *neden* adlarıdır (bkz. 4.1.2.2.1. Ad ve Ad İşlevli Birimler). Bu adlardan *ma'nâ*, *sebeb*, *vech*, *ne* ve *neden* adları nötr çağrışıma sahipken *bahane*, *hikmet*, *kasd/mağşud* sözcükleri öznellik-nesnellik açısından bir tercihe sahiptir. *Bahane* sözcüğü, tek başına dinleyici/okuyucu tarafından kabul edilmeyen, değer görmeyen öznel bir neden anlamı taşır, atıfta bulunduğu neden tümcesini de ister öznel isterse nesnel olsun, öznelleştirip geçersiz bir neden algısı oluşturur (bkz. 4.1.2.2.1.1. *bahane*). *Hikmet* sözcüğü, dini inanışa bağlı olarak gelişen ve kişinin algısına dayanan öznel bir anlam taşır (bkz. 4.1.2.2.1.2. *hikmet*). *Kasd/mağşud* sözcükleri de kişinin niyetini, amacını veya isteğini yansıtan ifadelerle kullanıldığı için genellikle öznel nesnellik ilişkisi kurduğu tespit edilmiştir (bkz. 4.1.2.2.1.3. *kasd/mağşud*). Öznel nedensellikte tercih edilen *bahane*, *hikmet*, *kasd/mağşud* adları özgül olarak öznellik bildirmesine karşın gönderimde bulunduğu ifadeler nesnel nitelik taşıyabilir. Bu durumda bu adların nesnel ifadeleri de bağladığı söylenebilir.

Tablo 18.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Ad İşlevli Birimler

Ad İşlevli Birimler	Öznel	Nesnel
<i>bahane</i>	+	+
<i>hikmet</i>	+	+
<i>kasd/mağşud</i>	+	+
<i>ma'nâ</i>	+	
<i>ne</i>	+	
<i>neden</i>	+	
<i>sebeb</i>	+	
<i>vech</i>	+	

İncelememizde eylemlerin hem öznel hem de nesnel nedensellik ilişkisinde kullanıldığı görülür. Eylemlerle kurulan nedensellik ilişkisinde belirleyici öge, öznedir. Tümcede öznenin niteliğine göre öznel ya da nesnel ilişki belirlenir. Eylemlerle oluşturulan tüm eylemler öznel ve nesnel nedensellik ilişkisi içinde kullanılabilir.

Tablo 19.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Eylemler

Eylemler	Öznel	Nesnel
Biçimbirimsel İşaretleyicili Eylemler	+	+
Sözlüksel Eylemler	+	+
Sözdizimsel Eylemler	+	+

Eski Anadolu Türkçesi örneklemindeki verilere göre belirteç işlevli birimler genellikle öznel neden bildirmede kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *nişe* belirtecinin öznel nedenin yanında nesnel neden bildirmede kullanıldığı belirlenmiştir.

Tablo 20.

Öznel ve Nesnel Neden Bildiren Belirteç İşlevli Birimler

Belirteç İşlevli Birimler	Öznel	Nesnel
<i>ne</i>	+	
<i>neçün/niçün</i>	+	
<i>neden</i>	+	
<i>nereden</i>	+	
<i>neye/niye</i>	+	
<i>nişe</i>	+	+
<i>nite</i>	+	
<i>ne maslahata</i>	+	
<i>ne sebebdən</i>	+	
<i>ne bilsün</i>	+	
<i>ne oldu (kim)</i>	+	
<i>ne var ki</i>	+	

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik işaretleyicisi olan ad durum ekleri, ulaş ekleri ve ettirgenlik ekleri, olumluluk-olumsuzluk açısından genel olarak belirleyici bir rol taşımamaktadır. Ancak metinlerde eklerin, olumsuz ve yansız neden tümcelerinde yoğunlukla olumsuz sonuca bağlandığı belirlenmiştir.

Tablo 21.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Ekler

Ekler	N+, S+	N+, S-	N+, S±	N-, S+	N-, S-	N-, S±	N±, S+	N±, S-	N±, S±
ad durum ekleri									
+(y/n)A	+				+	+	+		+
+(n)dA									
+(n)dAn				+	+	+		+	
+n									
+çA								+	
ulaç ekleri									
-(y)A...-(y)A								+	
-(y)AlI		+				+	+	+	
-(y)ArAk								+	
-(y)IcAk /-(y)IcAgIz							+	+	
-(y)IncA					+				
-(y)ken								+	
-(y)Up				+		+			
-(y)UbAn/-(y)UbAnI	+	+			+	+			
-(y)U					+				+
-sA	+			+	+			+	
-dUğInA					+		+		
-dUkdA				+					+
-dUgIndA							+	+	
-(y)AndA					+				
-dUgIndAn					+				
-(y)AlIdAn							+		
-dUkça									+
-dUgIncA							+		+
-dUgInleyin									
ettirgenlik ekleri			+		+		+	+	+

İlgeçlerde ise günümüz Türkçesiyle Eski Anadolu Türkçesi arasında farklılıklar gözlenmektedir. Türkiye Türkçesinde ölçünlü dilde *yüzünden*, *nedeniyle*, *sebebiyle*

sözcükleriyle kurulan nedensellik tümcelerinde sonuçlar olumsuzdur (Bolulu, 1996, s. 18). Ancak Eski Anadolu Türkçesinde *yüziçün/yüzinçün* ilgeciyle neden, olumlu sonuç tümcesine de bağlanmaktadır. İlgeçler daha çok olumsuz neden ve olumsuz sonuç ifadelerini bağlarken ilgecimsiler olumlu neden ve olumlu sonuç ifadelerinde görülmektedir.

Tablo 22.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren İlgeç İşlevli Birimler

İlgeç İşlevli Birimler	N+, S+	N+, S-	N+, S±	N-, S+	N-, S-	N-, S±	N±, S+	N±, S-	N±, S±
<i>birle</i>	+								
<i>deyü</i>					+	+			
<i>göre</i>									+
<i>içün</i>	+		+		+	+	+	+	
<i>ile</i>					+				
<i>ötürü</i>					+		+	+	
<i>şonra</i>								+	
<i>ucından</i>								+	
<i>üzere</i>						+	+		
<i>üzerine</i>						+			
<i>çün/çünki/çünkim</i>		+			+	+		+	+
<i>tâ (ki/kim)</i>	+		+		+	+			+
<i>elinden</i>	+				+			+	
<i>ışkına</i>	+								
<i>hürmetine</i>	+	+							
<i>uğurına</i>	+							+	
<i>yolına</i>									
<i>yoluḡda</i>								+	
<i>yüziçün/yüzinçün</i>	+		+						
<i>yüzinden</i>									+
<i>yüzi suyına</i>	+								

Bağlaç işlevli birimlerde, olumluluk ve olumsuzluk ayrımı doğuran bir kullanım bulunmamaktadır. Çözümlemede olumlu ve olumsuz tümceler değişik birleşimlerde kullanılmaktadır.

Tablo 23.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Bağlaç İşlevli Birimler

Bağlaç İşlevli Birimler	N+, S+	N+, S-	N+, S±	N-, S+	N-, S-	N-, S±	N±, S+	N±, S-	N±, S±
<i>ancak</i>					+				
<i>andan</i>				+	+				
<i>böylelikle</i>					+				
<i>çünkü</i>									
<i>eger/ger</i>			+					+	
<i>ki/kim</i>			+		+	+	+		+
<i>meger</i>					+				+
<i>nitekim</i>	+								
<i>pes</i>		+	+		+		+		
<i>yolısa</i>		+			+				
<i>zira (ki/kim)</i>	+		+			+			

Yapılan çözümlemede adlarla kurulan nedensellik örneklerinde her adın olumluluk ve olumsuzluk çağrışımı farklılık göstermektedir. *Bahane* sözcüğü, uydurma bir gerekçe sunduğu için olumsuz, *hikmet* sözcüğü ise ulvi bir gizli nedeni temsil ettiği için olumlu bir çağrışım değeri taşır. Ancak yapılan çözümlemede *bahane* sözcüğü yansız neden ve yansız sonuç ifadelerinde tercih edilmekte, *hikmet* sözcüğü ise neden ve sonuç tümceleri arasında paralel bir ilişki kurmaktadır. Diğer bir deyişle *hikmet* sözcüğünde, neden olumluysa sonuç ifadesi de olumlu; neden olumsuzsa sonuç ifadesi de olumsuz ve neden yansızsa sonuç ifadesi de yansızdır. *Kasd/mağşud*, *ma 'nâ*, *sebeb* gibi adlar olumsuz neden ve olumsuz/yansız sonuç ifadelerinde görülmüştür. *Ne* ve *neden* soru sözcüklerinden oluşan adlar ise göndermede bulunduğu yapıya göre farklılık göstermektedir. *Ne* ve *neden* soru sözcükleriyle, çoğunlukla olumsuz sonuç ifadesinin nedeni sorgulanır, ancak metin bağlamında neden ifadesinin bulunmadığı örnekler de

görülür. Neden değişkeninin, tümce içinde ya da bağlamda göndermede bulunduğu neden ifadesi yoksa yansız sınıflamasına dâhil edilmiştir.

Tablo 24.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Ad İşlevli Birimler

Ad İşlevli Birimler	N+, S+	N+, S-	N+, S±	N-, S+	N-, S-	N-, S±	N±, S+	N±, S-	N±, S±
<i>bahane</i>									+
<i>hikmet</i>	+				+				+
<i>kasd/mağşud</i>					+	+			
<i>ma'nâ</i>					+				
<i>ne</i>			+		+			+	
<i>neden</i>					+			+	
<i>sebeb</i>					+				
<i>vech</i>							+		

Yapılan çözümlemede eylemlerin olumluluk-olumsuzluk açısından neden-sonuç değişkenlerinde bir fark oluşturmadığı, ancak hem olumluluğu hem de olumsuzluğu söz(cüğ)ün biçimsel ve çağrışımsal değerinin belirleyebildiği görülmüştür. Türkiye Türkçesindeki *yol aç-*, *neden ol-*, *sebeb ol-* gibi olumsuz sonuç bildiren eylemlerden yalnızca *sebeb ol-/kıl-* eyleminin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nedensellik bildirmede kullanıldığı belirlenmiştir. Araştırmadaki bulgulara göre bu eylemlerin, tümcede olumluluk veya olumsuzluk konusunda belirleyici bir ayrıma sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik ilişkisi kuran belirteçler soru sözcüklerinden oluşur. Soru sözcükleri, metin içerisinde neden ifadesine gönderimde bulunur. Gönderimde bulunan neden ifadesi olumlu ya da olumsuz olabilir. Metin bütünlüğü içinde soru sözcükleri olumluluk ve olumsuzluk değeri taşımadığı için yansız kabul edilmiştir. Araştırma örnekleminde nedeni bulduran yansız soru sözcükleri, çoğunlukla olumsuz ya da yansız sonuca bağlanmaktadır.

Tablo 25.

Olumluluk ve Olumsuzluk Açısından Neden Bildiren Belirteç İşlevli Birimler

Belirteç İşlevli Birimler	N+, S+	N+, S-	N+, S±	N-, S+	N-, S-	N-, S±	N±, S+	N±, S-	N±, S±
<i>ne</i>							+	+	+
<i>neçün/niçün</i>								+	
<i>neden</i>							+	+	+
<i>nereden</i>								+	
<i>neye/niye</i>							+	+	+
<i>nişe</i>								+	+
<i>nite</i>								+	+
<i>ne maslahata</i>									+
<i>ne sebebdan</i>								+	
<i>ne bilsün</i>				+					
<i>ne oldu (kim)</i>								+	
<i>ne var ki</i>								+	

Eski Anadolu Türkçesinde nedensellik gerçeklik ölçütüne göre gerçek, gerçektışı ve olası neden olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir. Metinlerde geçmiş, yaşanmışlık vurgulayan *-dUğInA*, *-dUğIyçün*, *-dI deyü/deyüben* yapıları gerçek neden; gerçekliğin tam tersini ya da gerçekleşme olasılığı bulunmamayı vurgulayan koşul (*-sA*, *-sAydI*) ve dilek/istek (*-A*, *-AydI*) kipleri gerçektışı neden; gerçekleşme olasılığı yüksek olmayı vurgulayan *deyü* ve *eger* yapıları olası neden ifade eder.

Tablo 26.

Gerçeklik Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	İşaretleyiciler
Gerçek neden	<i>-dUğInA</i> , <i>-dUğIyçün</i> , <i>-dI deyü/deyüben</i>
Gerçektışı neden	koşul eki (<i>-sA</i> , <i>-sAydI</i>), dilek-istek eki (<i>-A</i> , <i>-AydI</i>)
Olası neden	<i>deyü</i> , <i>eger</i>

Eski Anadolu Türkçesi metinleri nedensellik etki açısından değerlendirildiğinde belirlenen örneklerde *-mAkdAn* ekinin ve *...-(y)A ...-(A)* ulaç ekinin *içsel neden*, ettirgen eylemlerin de *dışsal neden* bildirdiği belirlenmiştir. Dışsal etki, bir şeyi birine yaptırma, bir şeyin olmasına neden olma ve nesne üzerinde değişiklik oluşturma biçiminde üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda özne, dışsal etkinin biçimini belirler.

Tablo 27.

Etki Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	İşaretleyiciler
İçsel neden	<i>-mAkdAn,</i> <i>...-(y)A ...-(y)A</i>
Dışsal neden	Ettirgen eylemler

Eski Anadolu Türkçesinde neden ile sonuç arasında herhangi bir eylem, durum ve olay bulunmayan yakın neden ilişkisi birçok yapıyla sağlanabilir. İncelenen metinlerde *+(n)dAn* durum eki, *-(y)A*, *-Up*, *-dUğIçUn* ulaç ekleri ve *çünkü* ilgecinin yakın nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenmiştir. Neden ile sonuç arasında ara nedenlerin gerçekleştiği uzak nedende gönderimsel ögeler dikkat çekicidir. Belirlenen örneklerde başlangıç zamanını ya da zamanı gösteren biçimbirimler *bu*, *şu*, *o* gibi gönderimsel sözcüklerle birlikte kullanılmıştır.

Tablo 28.

Uzaklık Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	İşaretleyiciler
Yakın neden	<i>+(y/n)dAn,</i> <i>-(y)A...-(y)A, -(y)Up, -dUğIçUn,</i> <i>çünkü</i>
Uzak neden	<i>+(y/n)A (bunlara),</i> <i>-All, -IcAk</i>

Nedensellik süreç açısından değerlendirildiğinde belirlenen örneklerde *+(n)dAn*, *+(n)dAn* ötüri yapılarının *doğrudan neden*; *+(y/n)A*, *çün*, *+(y/n)A göre*, *ucından*

yapılarının *dolaylı neden*; *ile* ilgeci ve eylemlerle kurulan neden ifadelerinin *düzenleyicili neden*; $+(y/n)A$ ve *ile* yapılarının *aracılı neden* bildirdiği görülmektedir.

Tablo 29.

Süreç Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	İşaretleyiciler
Doğrudan neden	$+(n)dAn$, $+(n)dAn$ ötürü
Dolaylı neden	$+(y/n)A$, <i>çün</i> (ilgeç), $+(y/n)A$ göre, <i>ucından</i>
Düzenleyicili neden	<i>ile</i> , eylemler
Aracılı neden	$+(y/n)A$, <i>ile</i>

Neden-sonuç ilişkili tümceler nedenlerin çokluğu ilkesine göre ele alındığında nedensellik ilişkisi kuran birçok yapının kullanılabildiği görülmüştür. Belirlenen örneklerde $+(n)dAn$, *anuñiçün*, $+dan$ ötürü yapılarının çoklu neden; $+(y/n)dAn$, $-(y)Up$ eklerinin zincirleme neden; $+(n)dAn mI$ yapısının ve *yoħsa* bağlacının seçenekli neden tümcelerinde tercih edildiği gözlenmiştir. $+(n)dAn$ ayrılma durumunun çokluk içeren tümcelerde çokça kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 30.

Nedenlerin Çokluğu İlkesi Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	İşaretleyiciler
Çoklu neden	$+(n)dAn$, <i>anuñiçün</i> , $+(n)dAn$ ötürü
Zincirleme neden	$+(n)dAn$, $-(y)Up$
Seçenekli neden	$+(n)dAn mI$, <i>yoħsa</i>

Nedensellik, doğrultu açısından incelendiğinde zamansal dizgede nedenselliğin gerçekleşme yönü önem arz etmektedir. Tümcelerde $-(y)IcAk$, $-(y)Up$, $-(y)U$, $-dUgInA$, $-dUgIndAn$, *deyüben* gibi salt neden ilişkisi kuran yapıların *öncül neden*; $+(y/n)A$ durum eki, $-(y)A$, $-(y)U$ ulaş eklerinin, *diyü*, *içün*, *üzere*, *tā* (*ki/kim*), *ki/kim* ilgeçleri gibi erek bildiren yapıların *ardıl neden* ve neden-sonuç tümcelerinin birbirini etkilediği $-dUkçA$ ve $-dUklArIncA$ gibi yapıların *döngüsel neden* bildirdiği belirlenmiştir.

Tablo 31.

Doğrultu Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	İşaretleyiciler
Öncül neden	-(y)IcAk, -(y)Up, -(y)U, -dUgInA, -dUgIndAn, deyüben
Ardıl neden	+(y/n)A, -(y)A (ulaç eki), -(y)U, diyü, için, üzere, tã (ki/kim), ki/kim
Döngüsel neden	-dUkçA, -dUklArIncA

Nedensellik indirgeme açısından salt, ettirgen, ereksel, koşullu, zamansal ve tarz olmak üzere altı başlıkta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde birincil olarak neden bildiren salt neden işaretleyicileri: +(y/n)dAn, -(y)Up, -dUgIndAn biçimbirimleri; diyü, deyüben, için, ötürü, ucuından ilgeçleri; çün/çünkü/çünkü, zira, bir sebebden, bu/ol sebebden, bunun ucından, andan/bundan/şundan ötürü (kim), anuñçün (ki), bu sebeb birle bağlaç işlevli birimleri; bahâne, hikmet, ma'nâ, neden, sebeb adları; ne, niçün, neden, neye/niye, ne sebebden, ne var ki belirteç işlevli birimleridir. Ettirgen eylemler, biçimbirim işaretleyicili eylemler, sözlüksel ve sözdizimsel eylemlerdir. Ereksel neden bildiren birimler: +(y/n)A ve +(n)CA durum ekleri, -(y)A ve -(y)U ulaç ekleri, ... deyü, -mAk için, -mAk üzere ilgeçleri, tã (ki/kim), ki/kim, bolay ki bağlaçları, niçün belirteçidir. Koşullu neden bildiren birimler, -sA, -sAydI biçimbirimleri ve eger/ger bağlacıdır. Zamansal nedensellik bildiren birimler: -(y)IncA, -(y)IcAk, -(y)AlI, -dUgIndA ulaç ekleri; çün/çünkü/çünkü ön çekim ilgeçleri; -dUkdAn sonra son çekim ilgeci; tã (ki/kim), böyle/ eyle degeç, böyle edicek, andan sonra, şundan berü bağlaç işlevli birimleridir. Tarz neden bildiren birimler, -(y)ArAk, -(y)A ulaç ekleridir.

Tablo 32.

İndirgeme Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	İşaretleyiciler
Salt neden	+(n)dAn, -(y)Up, -dUgIndAn diyü, deyüben, için, ötürü, ucuından çünkü (bağlaç), zira, bir sebebden, bu/ol sebebden, bunun ucundan, andan/bundan/şundan ötürü (kim), anuğun (ki), bu sebep birle bahâne, hikmet, ma'nâ, neden (ad), sebep ne (belirteç), niçün, neden (belirteç), neye/niye, ne sebebden, ne var ki
Ettirgen neden	Ettirgen eylemler
Ereksel neden	+(y/n)A ve +(n)CA -(y)A (ulaç eki) ve -(y)U ... deyü, -mAk için, -mAk üzere tâ (ki/kim), ki/kim, bolay ki niçün
Koşullu neden	-sA, -sAydI eger/ger
Zamansal neden	-(y)IncA, -(y)IcAk, -(y)AlI, -dUgIndA -dUkdAn sonra çün/çünkü/çünkü (ilgeç) tâ (ki/kim), böyle/ eyle degeç, böyle edicek, andan sonra, şundan berü
Tarz neden	-(y)ArAk, -(y)A

Nedensellik açıklık durumuna göre açık ve örtük olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde nedensellik ilişkisinde neden ifadesine yer verilmeyen, neden ifadesini sorgulayan veya atıfta bulunan örtük neden, soru tümceleri ve gönderimsel ögeler içeren yapılarla sağlanmıştır. Bazı soru tümceleri ve gönderimsel ögeler içeren yapılar dışındaki işaretleyiciler, neden ifadesine yer veren açık neden örneklerini sunmuştur.

Tablo 33.

Açıklık Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin türü	İşaretleyiciler
Açık neden	Soru sözcükleri ve art/ön gönderimsel yapılar dışındaki işaretleyiciler
Örtük neden	Soru sözcükleri ve art/ön gönderimsel yapılar

Neden-sonuç (etki) ilişkisi kuran tümceler söz dizimi açısından değerlendirildiğinde neden, sonuç ve neden işaretleyicisi değişkenlerinin beş dizilimde birlikte kullanıldığı görülmüştür. İncelenen metinlerde $+(y)A$, $+(n)dA$, $+(n)dAn$, $+n$, $+(n)CA$ durum eklerinin; $-(y)A\dots-(y)A$, $-(y)AlI$, $-(y)ArAk$, $-(y)IcAk$, $-(y)IncA$, $-(y)ken$, $-(y)Up$, $-(y)UbAn$ $/-(y)UbAnI$, $-(y)U$ ve $-sA$ yalın ulaç eklerinin; $-dUğInA$, $-dUkdA$, $-dUgIndA$, $-(y)AndA$, $-dUgIndAn$, $-(y)AlIdAn$, $-dUkçA$, $-dUgIncA$ ve $-dUgInleyin$ birleşik ulaç eklerinin; *birle*, *deyü*, *göre*, *içün*, *ile*, *ötürü*, *şonra*, *ucından*, *üzere*, *üzerine* ilgeçlerinin; *elinden*, *ışkına*, *hürmetine*, *uğurına*, *yolına*, *yoluında*, *yüziçün/yüzinçün*, *yüzinden* ve *yüzi şuyına* ilgeçliklerinin; soru sözcüklerinin ve bazen adların tamlamadaki yerine göre $[neden>nedensellik \text{ işaretleyicisi}]>sonuç$ nedensellik diziliminde kullanıldığı tespit edilmiştir. *Andan*, *böylelikle*, *ki/kim*, *pes*, *yohsa* bağlaçlarının; *bir sebebden*, *bu sebebden*, *ol sebebden*, *bunun ucından*, *bu veçhile*, *böyle/eyle degeç*, *böyle edicek*, *böyle/eyle olsa*, *andan/şundan berü*, *andan şonra*, *andan/bundan/şundan ötürü*, *anuçün*, *bu sebeb birle*, *bunun üzerine*, *bundan ötürü kim*, *şunun üzere kim* bağlaçlıklarının $neden> [nedensellik \text{ işaretleyicisi}>sonuç]$ diziliminde neden ilişkisini belirginleştirdiği belirlenmiştir. *Çün/ çünkü/ çünkükim*, *tâ ki/kim* ilgeçlerinin; *eger/ger*, *meger*, *bola(y) ki*, *eyle kim*, *ol vaktin kim* bağlaçlarının $[nedensellik \text{ işaretleyicisi}>neden]>sonuç$ diziliminde kullanıldığı görülmüştür. Türkiye Türkçesinde bu ilgeçlerin tümüyle kullanımdan düştüğü, *eger/ger*, *meger*, *bola(y) ki* bağlaç(lık)ların biçimsel değişikliklerle kullanımını sürdürdüğü ve *bola(y) ki*, *eyle kim*, *ol vaktin kim* bağlaç(lık)ların kullanımdan düştüğü gözlenmiştir. *Çünkü*, *zira*, *ancak*, *ki/kim*, *nitekim*, *pes*, *anuçün ki*, *bola(y) ki*, *ola kim* bağlaçlarının ve bazen adların kurduğu tamlamadaki yerine göre $sonuç>[nedensellik \text{ işaretleyicisi}>neden]$ diziliminde olduğu belirlenmiştir. Ettirgen eylemlerde, nedensellik işaretleyicisi sonuç değişkenine eklendiği için diğer işaretleyicilerden farklı bir sözdizimsel sıralamaya sahiptir. Ettirgen eylemlerde dizilim $neden>(nedensellik \text{ işaretleyicili})sonuç$ biçimindedir.

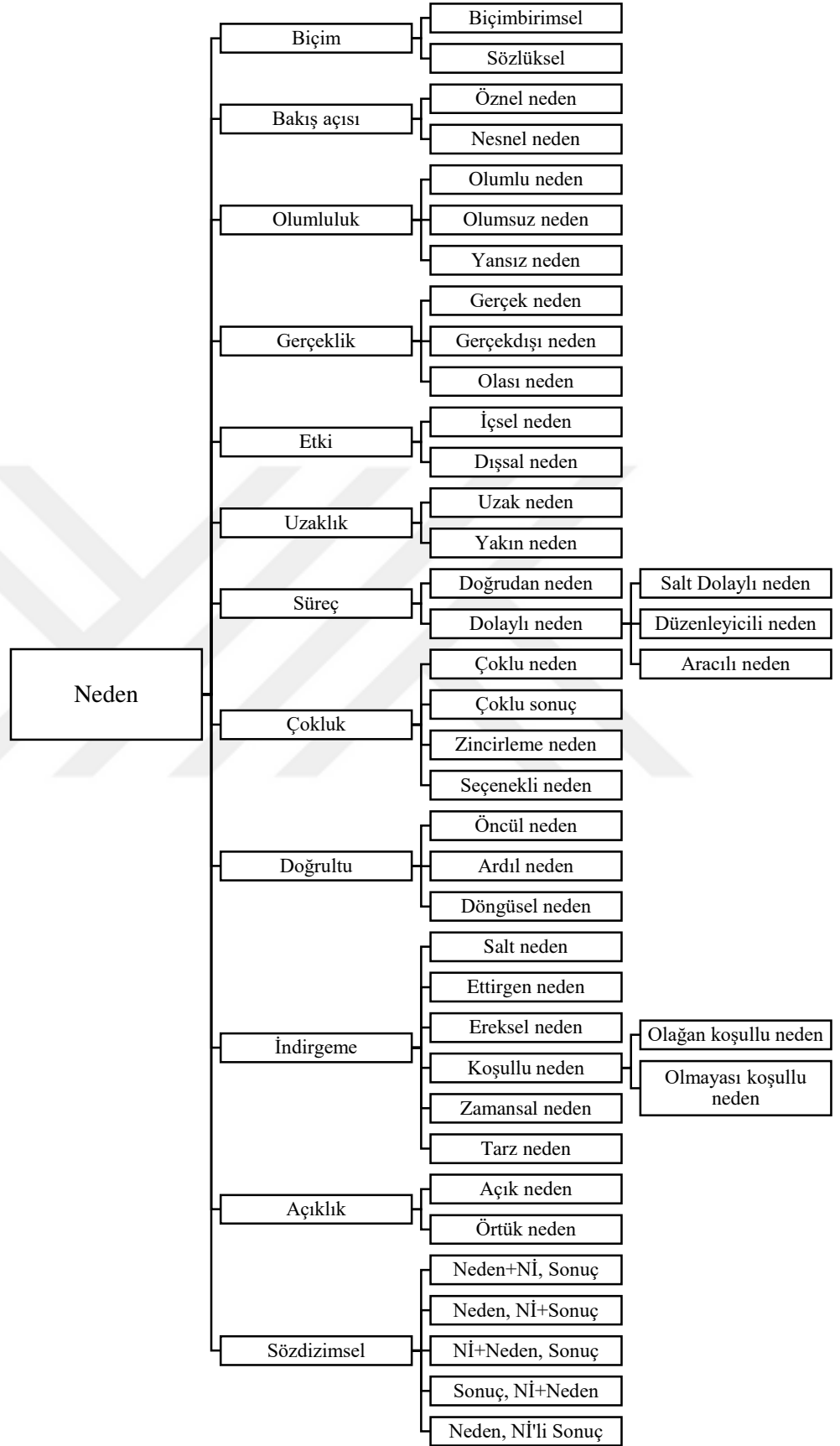
Tablo 34.

Söz Dizimi Açısından Neden Bildiren Birimler

Nedenin dizilimi	İşaretleyiciler
[neden>nedensellik işaretleyicisi]>sonuç	+(y)A, +(n)dA, +(n)dAn, +n, +(n)CA; -(y)A...-(y)A, -(y)AlI, -(y)ArAk, -(y)IcAk, -(y)IncA, -(y)ken, -(y)Up, -(y)UbAn /-(y)UbAnI, -(y)U ve -sA; -dUğInA, -dUkdA, -dUGIndA, -(y)AndA, -dUGIndAn, -(y)AlIdAn, -dUkçA, -dUGIncA ve -dUGInleyin); birle, deyü, göre, için, ile, ötürü, sonra, ucundan, üzere, üzerine; elinden, 'ışkına, hürmetine, uğurına, yolına, yolunda, yüziçün/yüzinçün, yüzinden ve yüzi şuyına Adlar (bazen) Soru sözcükleri
neden> işaretleyicisi>sonuç	[nedensellik andan, böylelikle, ki/kim, pes, yohsa; bir sebebden, bu sebebden, ol sebebden, bunun ucundan, bu veçhile, böyle/eyle degeç, böyle edicek, böyle/eyle olsa, andan/şundan berü, andan sonra, andan/bundan/şundan ötürü, anuñçün, bu sebep birle, bunun üzerine, bundan ötürü kim, şunuñ üzere kim
[nedensellik işaretleyicisi>neden]>sonuç	çün/ çünkü/ çünkükim, tâ ki/kim ilgeçleri; eger/ger, meger, bola(y) ki, eyle kim, ol vaktin kim bağlaçları
sonuç>[nedensellik işaretleyicisi>neden]	Çünkü (bağlaç), zira, ancak, ki/kim, nitekim, pes, anuñçün ki, bola(y) ki, ola kim Adlar (bazen)
neden>(nedensellik işaretleyicili)sonuç	Ettirgen eylemler

Sonuç olarak neden-sonuç (etki) ilişkisinin ortaya çıkarılmasına yönelik olarak bu tez çalışmasında, *biçim, bakış açısı, olumluluk-olumsuzluk durumu, gerçeklik, etki, uzaklık, süreç, çokluk, doğrultu, indirgeme, açıklık* ve *söz dizimi* olmak üzere 12 ölçüt doğrultusunda nedensellik ilişki türleri belirlenmiştir. Belirlenen ilişki türlerini örnekleyen nedensellik tümceleri ilgili bölümde verilmiştir. Araştırmanın evreni/örneklemini genişletildiğinde daha fazla veriyle farklı yapılar ortaya çıkabilir.

Yapılan çözümlemede Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen nedensellik işaretleyicileri ile Türkiye Türkçesinde kullanılan nedensellik işaretleyicileri örnekleme dayalı olarak karşılaştırılmıştır. Geçmişte kullanılan bazı kullanımların günümüze gelindiğinde aynı biçimde kullanıldığı, bazılarının biçimsel ve anlamsal değişikliklerle kullanımını sürdürdüğü, bazılarının ise kullanımdan düştüğü gözlenmiştir.

Bu çalışma sonucunda, nedensellik kavramının, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde biçimsel, semantik (anlambilimsel) ve pragmatik açıdan farklı boyutları olması (özellik, konuşurların bireysel tutumları yansıtması, seçimlik ögeler olması, birden çok işaretleyiciyle gösterilmesi, konuya göre farklı yapıların seçilmesi) nedeniyle kiplik çalışmaları içinde yer verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Nedenselliğin diğer yönü, bir durum ulamı oluşturmastır. Biçimbirimlerin çok işlevliliğinden dolayı, bir biçimbirim birden fazla durumu karşılayabilmektedir. Adlarla oluşturulan nedensellik ilişkili tümcelerin neden durumu ulamında değerlendirilmesi tarafımızca uygun görülmektedir.

Nedensellik ilişkisi kurabilen çok fazla yapı olması, bu yapılar arasında anlamsal, kullanımsal ya da yapısal farklılıklar olabileceğini göstermiştir. Bu yapılar arasındaki farklılıklar dönem dönem araştırmacılarca yapılmış olsa da bütünlüklü bir değerlendirmenin yeni çalışmalara ilham olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, sadece onomasiyolojik bir çalışma olmaması, nedenselliği biçimbilimsel, anlambilimsel ve nispeten sözdizimsel çözümlemelerle inceleyen bütünlüklü bir çalışma olması nedeniyle anlambilim, dilbilim ve dilbilgisi çalışmalarına; Türkçenin tarihi bir dönemini ele aldığı için de Eski Anadolu Türkçesi çalışmalarına kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

KAVRAMLAR DİZİNİ

nedenleme	<i>causation</i>
nedensellik	<i>causality</i>
artgönderim	<i>anaphoric reference</i>
öngönderim	<i>cataphora reference</i>
eşgönderim	<i>co-reference</i>
işaretleyicili nedensellik	<i>marker causality</i>
işaretleyicisiz nedensellik	<i>markerless causality</i>
gönderimsel neden işaretleyicisi	<i>referential cause marker</i>
yansız	<i>neutral</i>
olumsuzlayıcı	<i>negative</i>
onomasiyolojik	<i>onomasiological</i>

KAYNAKÇA

- Aissen, J.(1979). *The syntax of causative constructions*. New York, London: Garland Publishing.
- Aksan, Y. Ve Aksan, D. (2018). *Türkçede yapı ve işlev (Prof. Dr. Şükriye Ruhi 60. Yaşı Armağanı)*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede isteme kipliği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi (Türkmence örneği)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Atkinson, R. C., R. Atkinson, E. E. Smith, D. J. Bem, S. N. Hoeksema (2009). *Atkinson-Hilgard Psikolojiye Giriş*, Arkadaş Yayınları.
- Bolulu, O. (2001). Türkçede eklerin önemi ve -den eki. *Türk Dili Dergisi*. 4 (23, Mart/Nisan 1991), 40-44.
- Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} durum biçimbirimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2013). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi (2. Baskı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Börekçi, M. (2003). Türkçe öğretimi bakımından dil bilgisi terimi ve kavram olarak olumluluk-olumsuzluk . *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* , 49 (2001) , 44-61.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Comrie, B. (2005). *Dil evrensellikleri ve dilbilim tipolojisi* (Türkçesi: İsmail Ulutaş). Ankara: Hece Yayınları.
- Couper-Kuhlen, E., Kortmann B. (2000). *Cause-Condition-Concession-Contrast*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Çetintaş Yıldırım, F. (2009). Türkçede zaman-tarz-neden-sonuç ilişkilerinin ulaç ekleriyle belirginleştirilmesi: sıklık yüzdeleri ve uzman uyumlarına dayalı anket sonuçları. *Dil Dergisi*, Sayı: 146, Ekim-Kasım-Aralık 2009, 25-39.
- Dancygier, B. (2003). *Conditionals and prediction: time, knowledge, and causation in conditional constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, B. and E. Sweetser (2000). *Constructions with if, since, and because: causality, epistemic stance, and clause order (cause - condition - concession – contrast / editör: elizabeth couper-kuhlen and bernd kortmann)*. Berlin-New York: De Gruyter Mouton.

- Demirbaş, M. (2021). Risâletü'n-Nushiyye'de neden sonuç cümleleri (kavram, sınıflandırma). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı), 181-197.
- Denkel, A. (1996). *Anlam ve nedensellik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi*, (Çevirmen: Ali Ulvi Elöve; Uyarlayan: Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2004), *Osmanlıca Türkçe lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dreyer, H. ve Schmitt, R. (1985). *Lehr-und Übungsbuch der deutschen grammatik*. Verlag für Deutsch, München.
- Dursun, S. (2018). *Türkçede ettirgen yapılar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eckmann, J. (2005). *Çağatayca el kitabı*. (Çeviren: Günay Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 24.
- Erk Emeksiz, Z. (2008). Türkçede kiplik anlamının belirsizliği ve anlamsal roller. *Dil Dergisi* Sayı: 141 Sayfa: 055-066 Yayın Tarihi: 2008.
- Erkuş, A. (2015). *Neden nedensellik ve olasılık*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Ersen-Rasch, M. I. ve E. Onası (2015). *Yabancı dil olarak Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The theory of multiple intelligences*. NYC: Basic Books.
- Göksel A. ve C. Kerslake (2005). *Turkish: a comprehensive grammar*, London and Newyork: Routledge.
- Gülsevin, G. (2000). Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiiller, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 5, 122-143.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Heider, F. (1958). *The Psychology of interpersonal relations* (Third Printing, April, 1964). The United States Of America: John Wiley & Sons, Inc.
- İlhan, N. ve C. Kabadayı (2017). *Türk dilinde olumsuzluk*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- İmer, K., A. Kocaman ve A. S. Özsoy (2013). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Johanson, L. (1993). Typen kausaler satzverbindungen im Türkischen. *Journal of Turkology*. (yay. haz. Berta, Á. & Molnár, Á., Szeged), Vol:1, No:2 Winter 1993, s. 213-267.
- Johanson, L. (1996). Kopierte Satzjunktoren im Türkischen, Sprachtypol. Univ. Forsch. (STUF), 49 (1996)-1, s. 39-49.
- Kahraman, T. (2007). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki ad çekim ekleri ve bunların işlevleri*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde kılınış*. Ankara: Divan Kitap.
- Karataş Coşkun, M. (2011). Kavram Öğretimi. Adana: Karahan Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2018). *Kiplik ve kip*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-52-129165-1.
- Mehmedoğlu, A. (2001). *Türk dilinde bağımlı birleşik cümle söz dizimi*. Adapazarı: Aşıyan Yayınları.
- Oturakçı Orbay, N. (2012). Türkiye Türkçesinde soru sözcükleri. Yayımlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Oturakçı Orbay, N. (2020). *Türkiye Türkçesinde bağlaç işlevli birimler*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Özcan, B. (2015). Haldun Taner'in öykülerinde nedenleme. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Özgökman, F. (2009). *Teleolojik delil ve evrim teorisi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özsoy, A. Sumru (2019). *Türkçe/Turkish*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özsoy, S, Erguvanlı-Taylan, E.(1998). Türkçenin neden gösteren ilgeç yantümceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* , 9 , 116-125 .
- Saltweit, L. (1983). *Die ameisen bauen hoch, es gibt regen-kausalitaet, konditionalitaet, finalitaet und ihre ausdrucksformen im Deutschen*. Der Sprach-dienst. Gesellschaft für Deutsche Sprache, Wiesbaden.

- Sebzecioğlu, T. (2017). *Dilbilim kavramlarıyla Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Seçkin, P. (2014). Anlama ve anlatma sürecinde “kip” ve “kiplik”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, sa.7, 7-16 (Hakemli Üniversite Dergisi)
- Shibatani, M. (1976). *Syntax and semantics* (VOLUME 6-The Grammar of Causative Constructions). New York-San Francisco-London: Academic Press.
- Shibatani, M., P. Pardeshi (2002). The causative continuum. *Typological studies in language*, Volume: 48, 85-126.
- Sinanoğlu, Samim (1960). Yöneliş düşümlü ad. *Türk Dili*, 103, 337-339. Ankara.
- Sözer, Z. (2009). *Türkçe cümlelerde zaman, nasıllık ve neden ilişkileri açısından “iken” biçimi*. İstanbul: Dilmer Yayınları.
- Susan N.-Hoeksema, Geoffrey Loftus, Willem Wagenaar (2009). *Atkinson&Hilgard's introduction to psychology*. United Kingdom: Cengage Learning.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics (metaphorical and cultural aspects of semantic structure)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Şenlik, A. Ş. (2014). Osmanlı Türkçesinin öncü bağlaçları hakkında. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:4, Yıl: 2014/Güz, s. 157-179.
- Şenlik, A. Ş. (2022). *Zur satzverknüpfung im Altosmanischen unter besonderer berücksichtigung der interpropositionalen kausalität*. Ankara & Kırklareli: Rumeliya Yayıncılık.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Torun Öğretmen, Y. (2020a). *Türkiye Türkçesinde seçenek ve seçim*. Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.
- Torun Öğretmen, Y. (2020b). Türkiye Türkçesinde üzere edatının eşdizimlilik özellikleri bağlamında görünüşleri, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 22, ISSN: 2147-8872.
- Torun Öğretmen, Y. (2021). Türkiye Türkçesinde ondan / onun için yapılarının sözdizimsel ilişkiler bakımından neden-sonuç cümlelerindeki görünüşleri. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 24, 74-83, ISSN: 2147-8872.

- Torun, Y. (2011). Eski Anadolu Türkçesinde böyle, şöyle, eyle / öyle sözlerinin kullanımları üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.20, sa.3, 267-276, 2011 (Hakemli Üniversite Dergisi)
- Uluçay, Ç. (2014). A rotten apple spoils the barrel: cause markers employed by native speakers of turkish when writing cause paragraphs in english and turkish (çürük elma yanındakileri de çürütür: anadili türkçe olan yazarlar tarafından türkçe ve ingilizce yazılan neden paragraflarında kullanılan nedensellik yapıları). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Middle East Technical University, Northern Cyprus Campus.
- Underhill, R. (1985). *Turkish grammar*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press.
- Uslu, Z. (1996). *Almanca ve Türkçe önermelerde nedensellik işlevi*, Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Uslu, Z. (2001). *Türkçede neden bildirme işlevi: 'için' ilgeci ve 'dan' eki*, XV. Dilbilim Kurultayı Bildiriler (24-25 Mayıs 2001), 123-129. Yıldız Teknik Üniversitesi Vakfı Yayınları : İstanbul.
- Üstünova, K. (2018). *Türkiye Türkçesi ad işletimi (biçim bilgisi)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö. (2013). Aristoteles'in dört neden kuramının günümüz biyolojisi açısından önemi. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2013 Güz, 16, 221-230.
- Zıllıoğlu, M. (1993). *İletişim nedir?* İstanbul: Cem Yayınevi.